

- 1 Ab 887, inlaga 1994-10-14
- 2 Ab 894, inlaga 1994-11-30
- 3 Ab 930, inlaga 1995-01-19
- 4 Ab 934, inlaga 1995-03-03
- 5 Ab 945, inlaga 1995-06-08
- 6 Ab 954, inlaga 1995-06-29
- 7 Ab 974, inlaga 1995-08-04
- 8 Ab 975, inlaga 1995-08-11
- 9 Ab 1038, inlaga 1995-08-31
- 10 Ab 1046, inlaga 1995-09-01
- 11 Ab 1084, inlaga 1995-09-12
- 12 Ab 1085, - " -
- 13 Ab 1086, - " -
- 14 Ab 1089, inlaga 1995-09-13
- 15 Ab 1109, inlaga 1995-09-15
- 16 Ab 1127, inlaga 1995-09-15
- 17 Ab 1140, inlaga 1995-09-18
- 18 Ab 1141, inlaga 1995-09-18
- 19 Ab 1154-55, inlaga 1995-09-25
- 20 Ab 1156-57, inlaga 1995-09-25
- 21 Inlaga 1995-10-15
- 22 Ab 1, inlaga 1996-03-15
- 23 Ab 2, inlaga 1996-03-15
- 24 Ab 18, inlaga 1996-09-02

25

26

27

28

29

30

31

5 701216 699990

ISDATT

94-10-17
188 90, 70/91
(887)

Vill förbundsjuristen Leif Andersson

SVEGS TINGSRÄTT

☒ Ni äger ☐ Ni skall

senast 1994-10-24

inkomma med skriftligt

yttrande i ex.

Harry Tjernberg

Karin Jämsberg

/enl uppdrag

Svegs tingsrätt
Box 205

42 00 SVEG

1994-10-18

Mål T 80/90 och 70/91

Fastighetsägarna ./. Samebyarna

I anledning av tingsrättens föreläggande angående syn får jag härmed som ombud för samebyarna sammantaget anföra följande.

I bevisuppgift dagtecknad 1992-12-21 (tingsrättens aktbilaga 773) hemställer samebyarna att tingsrätten måtte hålla syn rörande vinterbetning till styrkande av betesrättens natur som bruksrätt och dess kännetecken. I yttrande avlåtet 1993-02-19 (aktbilaga 786) utvecklades skälen rörande syn, varvid följande framhölls.

Genom syn av bete under vinterförhållanden vill samebyarna åskådliggöra vad processen i olika avseenden i praktiken handlar om, varvid en del förhållanden då kommer att bli klarlagda beroende på de betingelser varunder betet vid den tidpunkten äger rum. Vi framhöll, att förhållandena kan vara vitt skilda beroende på de olikartade snöförhållanden som kan vara för handen liksom andra omständigheter som kan ge en icke oväsentlig inblick i de betingelser som på olika sätt kan ha betydelse för bedömningen av betesrättens natur som bruksrätt. Härvid gjordes hänvisning till vad samebyarna anført rörande betesrättens natur som bruksrätt i yttrande dagtecknat 1992-09-04 (aktbilaga 736). Saken har även berörts i samband med redovisningen under rubriken "Sameparternas markanvändning" i svaromålet (aktbilaga 696) sid 7. Det framhölls slutligen i yttrandet 1993-02-19 att de förhållanden som visat sig föreligga vid synen skall ses som exempel till belysning av de varierande förhållanden som kan vara för handen, vilka sammantagna har bestämt betesrättens innehåll.

Samebyarna har ånyo yttrat sig rörande syn i inläga

dagtecknad 1993-10-01 (aktbilaga 812) sid 5, vartill hänvisas. Vi kan här notera, att kärandena i sin inlaga 1993-05-27 framhållit att det är frågan om förhållanden som samebyarna lämpligen bäst kan redovisa skriftligt. Vi har härom genmält att det är fråga om bevisning, varvid en skriftlig redogörelse, som kärandena menar, endast kan vara tillfyllest förutsatt att kärandesidan vitsordar de sakförhållanden som beskrivits och att det i övrigt medges att fastighetsägarnas ståndpunkt vad gäller betesrättens natur som bruksrätt sammanfaller med samebyarnas uppfattning. I anledning av att det alltför synes råda skilda uppfattningar parterna emellan rörande de sakförhållanden som samebyarna avser att belysa medelst syn och då fastighetsägarna ej heller medgivit att betesrättens natur som bruksrätt sammanfaller med samebyarnas uppfattning, förbehåller vi oss den självklara rätten att åberopa syn som bevismedel.

Här kan vidare tilläggas att syn av vinterbete och den bevisning som skall förebringas genom docenten Olof Runes utlåtande och åberopat sakkunnigförhör med honom - beträffande bevisuppgift härom se aktbil 812 s 5 och särskilt angivet bevistema vad avser betessök och betesval - är skilda bevismedel som i förening delvis kompletterar varandra.

Slutligen har vi utgått från att den kunskap som rätten kan vinna genom syn är en nödvändig förutsättning för att kunna sätta sig in i målet och rätt bedöma åberopat material. Samebyarna har härvid utgått från att domstolens ledamöter saknar tidigare kännedom om renskötseln i berörd del.

Vad gäller handläggningen i övrigt föreligger det ett föreläggande från 1994-09-28 för samebyarna att yttra sig inom 4 veckor över aktbil 866 jämte bilagor till densamma. Som jag framfört underhand till lagmannen Harry Tjärnberg erfordras längre tid. Vi avser att vid kommande sammanträde den 26-27 ds göra framställan om erforderligt anstånd.

Umeå 1994-10-14

Lars Sandow

SVEGS TINGSRÄTT

Ink 94-03-29
Akt. T 88/90
Aktbil. 835

Svegs tingsrätt
Box 205

842 00 SVEG

1994-04-07

Mål T 88/90 och 70/91

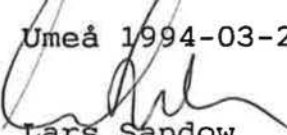
Kärandenas yttrande från 1994-02-28 torde ej föranleda något omfattande genmäle från svarandenas sida. Emellertid har kärandena tillfört målet delvis nytt processmaterial. Svarandena behöver därför hålla överläggningar med berörda egna sakkunniga. Vi beräknar kunna avge yttrande under senare delen av nästa månad. På anförda skäl hemställer vi om anstånd med avlåtande av yttrande till 1994-04-29.

Redan nu kan emellertid följande kommentar lämnas beträffande delar av kärandenas muntliga bevisning.

Rent allmänt är angivna bevisteman beträffande åberopade vittnen under p 3 - 8 för generellt hållna. Svarandena hemställer om besked rörande de sakförhållanden som vittnena skall höras om till klarläggande av i vilka avseenden som bevisning skall föras gentemot Iwan Lundbergs uttalanden. Härutöver påkallas förtydliganden i följande avseenden.

För angivna förhör med vittnen under punkterna 3 - 8 bör preciseras omfattningen av de revir, som vittnena tjänstgjort inom och vilka delar av dessa de avser att uttala sig om. Beträffande uppgiften att Iggesunds Bruk AB arrenderat ut marker bör eventuell skriftlig dokumentation härfom inges.

Umeå 1994-03-27

Lars Sandow

Till Förbunds juristen

Leif Andersson

SVEGS TINGSRÄTT 1994-11-30

☐ Ni äger ☒ Ni skall

senast inom 14 dagar

inkomma med skriftligt

yttrande i 3 ex.

Yrskild

11-30
T 88/90, T 70/91
894

Svegs tingsrätt
Box 205

Ankom

842 00 SVEG

1994-12-01

Juridiska Byrån

Mål nr T 88/80 och 70/91

Fastighetsägarna ./. Samebyarna, angående renbetesrätt

Undertecknade ombud får härmed avge dels följande yttrande över fastighetsägarnas inläga från den 22/9 resp 27/9 1994 dels ock slutligt ange bevisuppgift vad gäller syn och sakkunnigbevisning genom fil. dr. Lars Thomasson.

Docent Inger Zachrisson

Fastighetsägarna har som genmäle till Inger Zachrissons artiklar Mötet mellan skandinaver och samer och Herdalir i Finnland - finnländiga i Herdala åberopat ett yttrande av professor Evert Baudou. Inger Zachrisson har tagit del av Baudous yttrande. Genom bilagda yttrande, bilaga 1, går Inger Zachrisson i genmäle genom att dels lämna direkta svar på Baudous promemoria dels ock lämna förtydliganden och tillägg genom att bl a i fråga om ortsnamn anknyta till Knut Bergsland och därvid som bilaga till det egna yttrandet åberopa ett föredrag hållet av Bergsland 1994-08-06 samt i övrigt genom att sammanställa kartor framtagna av olika vetenskapsmän med anknytning främst till arkeologi, varigenom Baudous huvudargument, hypotes, om etnisk gräns genom norra Jämtland-norra Ångermanland gendrives.

Vad gäller Härjedalens äldre historia har Inger Zachrisson genom sina utlåtanden i målet utvecklat att det arkeologiska materialet visar på ett fredligt möte mellan samer och skandinaver - att de levde i ett slags symbiotiskt förhållande - under vikingatid och tidig medeltid i mellersta Skandinavien inland.

*Om här kan man se
- men i en foto
spekulerar inget vad
betat 2000
1982 - 1994*

1751 års kodicill

Fastighetsägarna gör gällande att det vi anfört ej ger något besked om att kodicillen skulle ha reglerat något område söder om Börgefjäll. Vad vi hävdar är emellertid att kodicillen gäller alla samer. I kodicillen talas det genomgående om samerna utan någon begränsning, vilket måste förstås som att den avser alla samer. Sedan är det en annan sak att det ges särregler beträffande vissa fall. Bakgrunden till särreglering är givetvis speciella problem som måste lösas. Exempel härpå är de som behandlas i 1 och 3 §§. 1 § föranleddes av den nya beskattning som svenska samer "på wisse ställen uti Norrlands Amt" hade utsatts för från norsk sida. 3 § föranleddes av att samernas flyttning över den gräns som nyligen fastställts i samtiden uppfattades som ett problem. Problemet var störst på sträckningen mellan Jämtlands nordgränd och där gränsen mellan nuvarande Västerbottens och Norrbottens gräns når riksgränsen. Man kan dock ej - som fastighetsägarna - dra den slutsatsen att kodicillen ej är gällande för samer i Härjedalen på den grunden att någon särreglering ej ges för deras vidkommande.

Fastighetsägarna har, som genmäle till professor Knut Bergslands utlåtande, bilaga 3 i vår inläga 1994-04-28 (aktbil 840) åberopat ett utlåtande av professor Kjell Haarstad. Bergsland har tagit del av Haarstads utlåtande. Genom bilagda yttrande, bilaga 2, går Bergsland i genmäle genom att anknyta till den norska samerättsutredningen (NOU 1984:18), särskilt markerade avsnitt s 169 och 178, varigenom Bergsland huvudsakligen hävdar att enligt den norska samerättsutredningen är kodicillen att förstå som en ömsesidig garanti för samernas bruksrättigheter och då speciellt i de samers bruksområden som den nya riksgränsen drogs igenom. Enligt samerättsutredningen, s 183-185, utgör dock kodicillen även ett rättsskydd för samer i det egna landet, varvid i utredningen bl a hänvisas till inhemsk förvaltningspraxis.

Ovannämnda utdrag ur samerättsutredningen åberopas som rättskälla till stöd för samebyarnas tolkning av kodicillen.

Den av fastighetsägarna åberopade bilagan 7 ger inget stöd för att ifrågasätta tillämpligheten av kodicillen. Det synes vara ett domstolsutslag utan någon representation från norskt samehåll, varifrån det skulle ha förelegat ett partsintresse att åberopa kodicillen. Det kan även förhålla sig på det sättet att det varit fråga om, som ordalydelsen i utslaget antyder, intrång under former som helt avvek från de av kodicillen uppställda kraven på samer som önskade passera gränsen. Av utslaget, som utöver att vara riktat

mot "... olofligen inkommande Norske lappar ..." (vår understrykning) även är riktat mot hemmansägare, kan man knappast dra några säkra slutsatser; dock kan väl sägas framgå att vid den aktuella tidpunkten förelåg konkurrerande intressen beträffande aktuella marker, varvid dock utslaget får anses tillvarata de svenska samernas intressen.

Avvittringen mm

Partsståndpunkter

Parterna har i målets hittillsvarande skede redovisat olika syn på avvittringens betydelse såväl vad gäller förutsättningar som rättsverkan.

Fastighetsägarna hävdar såvitt gäller faktiska förhållanden att kolonisationen mycket tidigt var av sådan omfattning att markerna var ianspråktaga för jordbruk i form av boskapsskötsel och slätter.

I förhållande härtill anför samebyarna att det för vinterbete (lavbete) fanns utrymme i skogslandet för renarna och att bebyggelsen rent faktiskt var lokaliserad till byar om än med ett i förhållande till dagens teknik mer extensivt jordbruk.

Faktiska förhållanden

I anslutning härtill gäller för djurhållningen att de fastboendes djur under vintern i och för sig utfodrades med lav som ett komplement, men att födan i huvudsak bestod av hö från inägor och utängsslätter. I förhållande härtill är renens föda att själv söka lavbete i skogarna under vintern. Det fanns utrymme för båda slagen av djurhållning. Att renar fanns i jordbruksområdena visas också av de tvister som uppkom, då renar betade av hässjor.

I samebyarnas inlaga 1994-04-28 (aktbil 841) sid 3 har framhållits att det rimligen också fanns plats för en samisk fångstkultur. Till förtydligande och stöd för denna ståndpunkt redovisar samebyarna följande.

Ovan har framhållits Inger Zachrissons slutsats om fredlig samexistens mellan de två folkgrupperna under vikingatid - tidig medeltid. I svaromålet (aktbil 696) har samebyarna under punkten 3 på sid 4 framhållit att samernas renskötsel formmässigt övergått till helnomadism i Härjedalen sannolikt under 1600-talet. I och med övergången till helnomadism kom samerna att ta i anspråk vidsträckta områden för att renarna vintertid skulle kunna finna föda. I svaromålet

redovisas vidare (punkten 6 sid 6) att antalet nybyggen i Härjedalen vid mitten av 1700-talet var ringa. Det förelåg därför areella förutsättningar för den form av renskötsel som började utvecklas under 1600-talet. Anders Lööv har i bilagda, bilaga 3, och tidigare utlåtande utvecklat att frånvaron av källmaterial ej motsäger ett samtidigt nyttjande av samma områden från två olika befolkningsgruppers sida. Vidare är att beakta att något begrepp motsvarande dagens äganderätt till fast egendom ej förekom förrän tidigast 1789. Detta har bl a utvecklats av f d hovrättsrådet Mauritz Bäärnhielm i uppsatsen Sameland och samerätt publicerad i verket Rättshistoriska studier tillägnade Gösta Hasselberg.

I övrigt har det av kändandena åberopade utlåtandet av Kjell Haarstad underställts Anders Lööv, som häröver funnit anledning avge ovannämnda utlåtande (bilaga 3), varvid jämväl kändandenas statistikuppgifter om kreatur kommenteras. Kjell Haarstads utlåtande motsägs av Anders Löövs genmäle till detsamma. Den av fastighetsägarna hävdade betydelsen av antalet kreatur motsägs även av Lööv, som i sitt utlåtande bl a hänvisar till att det blir missvisande att ej redovisa uppgifter om antal djur från i vart fall tidigt 1800-tal.

Avvittringens förutsättningar och rättsverkningar

Fastighetsägarna synes hävda att i det fall renbetesrätt inte beaktats i avvittringsförrättningarna skulle sådan rätt inte föreligga. Samebyarna hävdar att det av förutsättningarna för avvittringen framgår att rätt till vinterbete inte var att pröva i avvittringsförrättningarna och att avvittringsutslagen därför inte heller har någon sådan av fastighetsägarna påstådd rättsverkan.

Syftet med avvittringen var "att skilja kronans marker från enskildas ägor" och "att av kronans marker tillägga svaga hemman fyllnad i deras behov" enligt bl a 1 § 1820 års avvittringsstadga för Jämtland.

De anspråk samebyarna gjorde gällande i avvittringssammanhang avsåg dels förhållandena, som de senare upptogs i 1841 års kungliga brev angående sommarbete, dels enligt Kungl Brev den 26 mars 1831 och senare genom § 11 i det s k Hdebrevet (Kungl Brev den 20 april 1841) upptagna frågan om avsättande av vinterstamhåll. Beträffande det senare hävdar samebyarna att anspråken på sådana var att se i konkurrens med enskildas anspråk motsvarande äganderättsanspråk.

Detta stöds av brevet den 26 mars 1831 enligt vilket det "beroende på framtida prövning i sammanhang med avvittring-

en i detta län, om för lapparnas vinterstamhåll några särskilda trakter må avsättas och dem enskilt till begagnande förbehållas".

Vad gäller sommarbete behandlas dessa frågor i 1841 års brev.

I samband med renbeteslagstiftningen på 1880-talet konstateras att linjen med utläggande av särskilda vinterstamhåll inte genomförts och senare frångåtts och att vinterbetningen i stället skulle kunna ske utan sådana dispositioner.

I detta sammanhang må eventuellt Särvfjället anses kunna vara en slags mellanform, men då det inte visats att Särvfjället skulle vara tillräckligt för all vinterbetning i Härjedalen utgör denna fråga inget stöd för att vinterbetet behandlats i samband med avvittringen.

I de fall enskilda samer anmält anspråk i samband med avvittringen i förhållande till vinterbete är sådana anspråk att se på så sätt, att dessa med företräde framför andra samer gjorde anspråk på att vinterbetesrätten tillkom endast dem.

Lagstiftningen

I aktbil 866 uttalar sig Fastighetsägarna på sidan 6 angående det som förevar inför 1886 års renbeteslag att de lagkommitterade "handlat i okunskap". Detta motsägs av att dåvarande brukspatronen Farup var ledamot av denna kommitté. Tvärtom var förhållandena så, att det var just förhållandena i Jämtland och då särskilt i Härjedalen som upptog kommitténs arbete vid utformningen av 1 § i den blivande lagen. Farup förfäktade ståndpunkten att 1841 års brev skulle vara att förstå på sådant sätt, att brevet på ett uttömmande sätt angivit samtliga slag av betesmarker. Majoritetens uppfattning var den att brevet enbart avsåg fastställandet av vissa gränser för sommarbetet, medan frågan om vinterbetet låg utanför (se Förslag till förordning angående de svenska lapparne och de bofaste i Sverige samt till förordning angående renmärken sid 67-71).

Det är för övrigt att särskilt notera att den föreslagna förordningen benämndes "de svenska lapparne och de bofaste". Det var alltså - utöver rättsliga grunder - en avvägning mellan de olika befolkningsgruppernas näringsfång, som låg till grund för förslaget. 1 § i 1886 års lag utformades på sådant sätt, att skattefjällen innefattande senare utvidgningshemman, sammantagna benämnda renbetesfjällen, var till samernas uteslutande begagnande samt att det utan avtal eller tillstånd förelåg rätt till vinterbet-

ning under oktober - april månad på övriga marker.

Sammanfattning

Samebyarna bestrider således Fastighetsägarnas redovisade uppfattning om avvitttringens rättsverkningar och får beträffande de faktiska förhållandena konstatera - i enlighet med det här och tidigare framförda - att utrymme fanns för renbete och renskötsel i skogslandet såväl före som efter avvitttringen.

Samebyarnas inläga den 28 april 1994; lappfogdarnas årssammanträdesprotokoll

Fastighetsägarna anger att samebyarnas "... tolkning ..." av Elof Huss uttalanden om lappfogdarnas årssammanträdesprotokoll är fel men våra slutsatser ansluter synnerligen väl till vad Huss anfört utöver det som fastighetsägarna valt att citera på sid 43. Vi citerar Huss: "I de protokoll, som förts vid årssammanträden med lappbyarna inför lappfogden enligt såväl 1928 års renbeteslag (12 §) som äldre rätt, finnas i allmänhet vad Jämtlands län och Idre lappby beträffar - dock mer kontinuerligt först från början av 1920-talet - anteckningar beträffande under sistförflutet betesår och understundom även tidigare år av lapparna använda flyttningsleder och vinterbetestrakter. Dessa anteckningar äro emellertid till stor del knapphändiga och lämna icke mer preciserade upplysningar om betestrakternas belägenhet. Distinktionen mellan renarnas uppehållstrakt under betningen och lapparnas bostadsort vid renarnas bevakning är ibland ej heller fullt tydlig." (vår understrykning) Därefter följer det stycke som fastighetsägarna valt att citera och därav framgår bl a att upplysningarna i "allmänhet" lämnats helt kort tid efter vinterbetningens avslutande (vår understrykning). Vi anser oss sålunda ha väl underbyggt att anteckningarna började föras tämligen regelbundet först i början av 1920-talet. // *benm*

De av fastighetsägarna upprättade sammandragen, bilaga 8 - 15, har underställts Iwan Lundberg för bedömning. Lundberg har häröver upprättat bilagda utlåtande, bilaga 4.

Vad först gäller fastighetsägarnas kommentar beträffande Tännäs sameby redovisar Iwan Lundberg förklaringar avseende speciella förhållanden som måste anses ha förelegat. | u-

Vad gäller Åre-Storsjö sameby gör Iwan Lundberg utifrån sin ämbets tid avseende bl a tillsyn över rennärings den bedömningen att renbete, som förekom under den stora oordningens tid, måste beaktas i fråga om sedvane- | h-

rätt.

Som kommentar vad gäller Handölsdalens sameby hänvisar Iwan Lundberg till att de av honom redovisade områdena avser kontrollerat och registrerat bete utanför åretruntmarkerna.

Iwan Lundberg har vidare kommenterat fastighetsägarnas slutsats rörande noteringar beträffande anspråk från Oviksfjällens lappby på Klövjö fjäll. Lundbergs kommentar fäster indirekt vår uppmärksamhet på svårigheten att tolka källmaterial utan att känna till bakomliggande förhållanden. Utifrån Iwan Lundbergs kännedom om konkurrensförhållanden om betesmarker mellan samebyarna framstår i stället en helt annan förklaring som sannolik. Det bestrides att Klövsjö fjäll ej skulle omfattas av sedvanerätt. h

I övrigt hänvisas till Lundbergs utlåtande i dess helhet.

Huss utredning m fl avsnitt i fastighetsägarnas yttrande

Huss har gjort en samlad bedömning av det framtagna materialet, som till stor del utgöres av de personer som Huss hörde. Samebyarna finner för sin del ej anledning att ifrågasätta den utvärdering som Huss gjort genom att även beakta det material som framkom genom hörandet av äldre äldre personer. Det är uppenbart att då har framkommit uppgifter, som visar att lappfogdarnas protokoll varit knapphändiga, vilket även framgår av det ovan citerade avsnittet, sid 43, ur Huss utredning. Det är i och för sig konsekvent av fastighetsägarna att ej acceptera Huss bedömning mot bakgrund av att fastighetsägarna ej vitsordar att vinterbete har förekommit utöver vad som angivits i lappfogdarnas protokoll. Ingen som försöker närma sig en utvärdering av sedvanerättsfrågan i Härjedalen kan dock underlåta att beakta Huss utredning och de slutsatser han drog av densamma. om ålders
= lappfogdarnas betes
talen utifrån honom
huss ?

Vad fastighetsägarna i övrigt anfört föranleder ej någon särskild kommentar.

Syn samt förhör med Olof Rune

Fastighetsägarna påstår att samebyarna ej har redovisat bevisfakta, bevisstema, betydelsen av bevisningen, vilka områden som skall beses och ej heller vad som är avsikten att se. Samebyarna, som givetvis idag ej kan ange med någon beaktansvärd grad av säkerhet var bete kan komma att äga rum under huvudförhandlingen, hänvisar till vad som anförts i synefrågan genom yttrandet 1994-10-14 och där angivna inlagor. Vi har sålunda synnerligen utförligt redovisat skälen för åberopat syn. Detsamma gäller åberopat sakkunnigförhör med Olof Rune. Såväl syn som förhör avser Just tyll

icke vitsordade förhållanden redovisade i våra yttranden. Det är givetvis en partsuppfattning att bevisningen saknar betydelse. Utvärderingen av bevisningen ankommer på domstolen efter genomförd huvudförhandling.

Komplettering av samebyarnas bevisuppgift

1. Tidigare avgivet bevistema - punkterna 1 a - g i aktbil 773 - beträffande Inger Zachrissons skriftliga utlåtanden kompletteras här med den ovan redovisade slutsatsen att det arkeologiska materialet visar på ett fredligt möte mellan samer och skandinaver - att de levde i ett slags symbiotiskt förhållande - under vikingatid och tidig medeltid i mellersta Skandinavien inland. Nu ingivet utlåtande, bilaga 1, åberopas som skriftlig bevisning med samma - och nu kompletterade - bevistema som angivits för Inger Zachrissons tidigare utlåtanden i målet. Bevisuppgiften vad gäller muntlig bevisning utvidgas till att avse även förhör med Inger Zachrisson avseende förhållanden redovisade i samtliga avgivna utlåtanden med det bevistema som redovisats för den skriftliga bevisningen.

2. Kompletterande utlåtande av Anders Lööv, bilaga 3, vari han bemöter Kjell Haarstads genmäle (tingsrättens aktbil. 871). Utlåtandet åberopas som motbevisning dels de av Kjell Haarstad redovisade ståndpunkterna och dels av betydelsen beträffande de statistikuppgifter kärandena redovisat angående kreatur. Bevisuppgiften vad gäller muntlig bevisning utvidgas till att avse även förhör med Anders Lööv avseende förhållanden redovisade i bilaga 3.

3. Kompletterande utlåtande av Iwan Lundberg, bilaga 4, vari han bemöter uppgifter i kärandenas bilagor, som aktbilagerats med nr 875-880. Utlåtandet åberopas till motbevisning av de slutsatser kärandena gör gällande i anledning av förenämnda handlingar.

4. Bevisning genom fil. dr. Lars Thomasson

Samebyarna får härmed inge sakkunnigutlåtande av Lars Thomasson, bilaga 5.

Utlåtandet avser den kulturkamp som frågan rörande sedvanerätten i Härjedalen kommit att utvecklas till från tiden före den första lagstiftningen 1886 fram till dagens rättegång. Samebyarna åberopar Thomassons utlåtande som skriftlig bevisning till styrkande dels att sedvanerätten beaktats som en verklig rätt i sammanhang med lagstiftning allt från tillkomsten av 1886 års lag dels ock att sedvanerätten till vinterbetesmarkerna har varit och alltför utgör en för utsättning för den samiska kulturens fortlevnad i landskapet.

V. Andersson?
skt. min
sm. 1/5 Erik. m. b.

12
12
12

Samebyarna åberopar även sakkunnigförhör med Thomasson
med samma bevistema som ovan.

Umeå 1994-11-29

Jörgen Bohlin

Lars Sandow

94 -11- 30
T 88/90 T 70/91
89/5

Svar på Evert Baudous promemoria 16.9. 1994 i sedvanerättsprocessen i Härjedalen

Först några direkta svar på promemorian.

Baudou betvivlar att landskapet Härjedalen under tidig medeltid kunde skrivas Herdalir. Dagens ortnamnsforskare säger däremot att denna skrivning är helt möjlig (muntl. medd. från doc Stefan Brink, Uppsala universitet). Namnet Härjedalen behandlas i Allan Rostviks avhandling *Har och harg* (Uppsala 1967:145-146). Han ger tre exempel på skrivningar med 'Her-', 'herdal', 'hærdaal' och 'herdal' (från tidigt 1400-tal), förutom med 'Heriar'- (från 1300- och 1400-tal). 'Herdala', 'Herdalir' är pluralis av 'herdal'. Namnet anses utgå från namnet på den nuvarande *Härjån*. Åns namn har enligt Rostvik troligen varit **Her*.

Därtill är sammanhanget i den norska Sverresagan, nedskriven på 1100-talet (som jag presenterade i min artikel 1994:338, inlämnad till rätten) helt klart: Sverre och hans 'birkebeinar' tågade genom Värmland, Järnbärrland (dåtida benämning på en del av eller hela Dalarna), 'herdalir' och Jämtland till Trøndelag. Att 'herdalir' här avser landskapet Härjedalen anses uppenbart (jfr t ex E Bergström, G Magnusson & J Raihle, *Härjedalen*, Östersund 1990:57).

Baudou insinuerar så att jag ibland skulle ha en annan, mer försiktig tolkning av det förhistoriska och historiska förloppet, med hänvisning till mitt avsnitt 'Samisk kulturmiljö' i Sveriges nationalatlas. Försiktigheten i detta fall var helt redaktörens, K G Selinges.

Så några förtydliganden och tillägg.

En av Norges högsta jurister, Carsten Smith, framhåller att de uppgifter om samer som finns i norska lagar för sydöstra delen av landet, nedskrivna före ca 1100 e Kr, ensamma räcker som juridiskt hållbara bevis för samisk bosättning där vid den tiden.

Knut Bergsland, professor emeritus i finsk-ugriska språk i Oslo, publicerade 1970 två större artiklar, 'Om middelalderens finnmärker' i (Norsk) *Historisk Tidsskrift*, och 'Jemtlands grense mot Herjedalen i samisk lys' i *Fornvårdaren* X, Östersund, i vilken han avfärdar "myten om 'lappenes fremrykning mot syd' " (H.N. s 404). Han stöder sig på de äldre skrivna källornas många uppgifter om samer långt söderut, liksom samiska ortnamn där och annat språkligt material. Han framhåller bl a de två samiska ortnamnen i Härjedalen på Hedræus' karta från 1646, som bönder måste ha övertagit långt före 1646, och Hihtege och Kliere-, Kleade-, lånade från nordiskt språk under medeltiden. Dessa inte bara underbygger dokumentationen från Skattefjällsmålet (inkl. Saris, samiska 1942 Saarfielh, alias Särvfjället, ett viktigt punkt i processen), men kan också tjäna till att fylla ut "tomrummet" tillbaka till Vivallen (Bergsland skriftl. medd. 13.11.1994; jfr hans föredrag i Røros 1994, se Bilaga).

Det kan jämföras med alla ord som gått från nordiskt till sydsamiskt språk före 800 e Kr osv, och som i sig förutsätter att bägge språken och därmed kulturerna/folkgrupperna då måste ha funnits där (jfr Bergslands utredning 1975 som sakkunnig i det s k skattefjällsmålet, om samernas rätt till fjällområden i Jämtland-Härjedalen, samt hans *Utredning för det norska samerettsutvalget*, Oslo 1987, om det sydsamiska området).

Till de arkeologiska belägg som tidigare presenterats kan nu läggas ytterligare ett. Det visar sig att en samisk offerplats daterad till ca 800 e Kr har undersökts vid Finntjönnan i Sör-Trøndelag. Det är ytterligare ett tydligt belägg för samisk kultur i det omdiskuterade området söder om den s k skandinaviska kulturgränsen vid vikingatidens början. (Se L Pareli, *Spor etter samer i Budalsfjella. By og Bygd XXXIII*, Oslo 1991.)

Baudous huvudargument är ju den etniska gräns han anser fanns genom norra Jämtland-norra Ångermanland under minst 3000 år, från 2000 f Kr-1000 e Kr. Han har dock inte gett något tillförlitligt faktaunderlag för sin hypotes, så att man kan se vad han stöder den på.

För att förtydliga den bild som det arkeologiska materialet ger följer här några kartutdrag med sina texter, av olika arkeologer i Sverige, Norge och Finland, alltså en sammanfattning av faktaunderlaget rörande mellersta Skandinaviens fornlämningar 2000 f Kr-1000 e Kr.

De två först kartorna (fig 1, 2) är av Matti Huurre, en av de främsta kännarna av Finlands förhistoria, som han presenterat såväl 1979, som i ny upplaga 1983. De visar hur han anser kulturförhållandena ha varit i Norden dels 2500-2000 f Kr, sen stenålder dels 1500-500 f Kr, bronsålder.

Så följer hur Povl Simonsen, professor i arkeologi i Tromsø, tänker sig (fig 3) samma område

under bronsåldern (1500-500 f Kr). Det är ingen större skillnad vad gäller deras åsikter om 'germanskt' område på Skandinaviska halvön under denna tid. Ingen av dem anger någon gräns där Baudou tänker sig den.

Därnäst följer tre kartor ur *Sveriges nationalatlas*, det aktuella bandet redigerat av Klas-Göran Selinge, den nog främste kännaren idag av fornlämningar i Sverige. Fig 4 ingår i undertecknads översikt över samiska kulturmiljöer, och visar den av Selinge godkända utbredningen av vad han kallar 'äldre fennoskandisk fångstkultur av stenålderstyp'. Bilden är ej olika de föregående.

Fig 5 visar s k stenåldersboplatser, de flesta från 1500 f Kr-500 e Kr, dvs bronsålder-äldre järnålder, inom de tre stora älvmrådena i mellersta Norrland. För kartan med sin text svarar Lars Forsberg, för närvarande t f professor i arkeologi i Umeå, och Lars Larsson, professor i arkeologi i Lund.

Fig 6 visar Selinges egen karta över situationen ca Kr födelse-1050 e Kr i mellersta Sverige, dvs landskapen fr o m Jämtland och Ångermanland i norr t o m Dalarna och Hälsingland i söder. Han talar här om en "fortsatt fångstkultur". Kartan ger också en uppdaterad bild av de fasta bondebygder som växte fram efter Kr f.

Fig 7 visar de fångstkulturlämningar i Jämtland och Härjedalen som fram till 1991 kunnat dateras till järnålder; kartan är av Jan Sundström, tidigare Jämtlands läns museums specialist på detta ämne (nu bitr. länsantikvarie i Västerbottens län). Man kan observera de nya fynden av asbestkeramik - av alla ansedd som ett etniskt karaktäristikum för samisk tillhörighet - också vid Ljungan i Härjedalen. Vid Ljusnan i Härjedalen har en fångstboplatz med datering till järnålder undersökts.

Så följer en teckning av Sundström, samt hans text till den, om de två olika 'kulturerna' i Jämtlands län under vikingatid (fig 8). Bilden är f ö ritad av Anders Hansson, Sundströms efterträdare vid museet i Östersund. Även om ordet 'samer' inte nämns, talar t ex teckningen av 'fångstkulturens' bostäder (av kåta-typ) sitt tydliga språk. Det är sagde Hansson som nu inte bara undersökt de vikingatida gravar i Jämtlandsfjällen som Baudou anspelar på i sin senaste skrivning, utan också arbetar med boplatser som började anläggas vid denna tid, och som likaså mera tycks följa ett nordiskt mönster. Det kan röra sig om assimilation av den lokala (samiska) befolkningen, eller om inflyttade nordbor.

Andra arkeologer betonar att den uppdelning i två etniska grupper, samer och nordmän, som under järnåldern växte fram i norra och mellersta Skandinavien var en ekonomisk indelning, dvs i 'fångstmän' och 'bönder', så länge inte de två befolkningsgrupperna konkurrerade om samma resurser (se t ex K Odner 1983, och I M Mulk, *Sirkas - ett samiskt fångstsamhälle i förändring Kr. f. - 1600 e. Kr.*, Umeå 1994, s 252).

Utifrån dessa sammanställningar av det arkeologiska materialet bör man söka svara på:

1) Om det tycks ha funnits en gräns från väst till öst genom norra Jämtland-norra Ångermanland 2000 f Kr-1000 e Kr.

2) Hur man skall uppfatta den s k fångstkulturen efter Kr f i mellersta Sveriges inland. Selinge a.a. sid 32 betonar att "Järnåldersgravar i Norrland och Dalarna finns i två helt olika miljöer med till största delen olika fornlämningstyper." De många härdarna har tillhört boplatser från skilda tider. Fångstkulturens boplatser utmärks vidare ända ner i Härjedalen av asbestkeramik, vilken av alla (även Baudou) anses vara ett samiskt kriterium.

Tre alternativ är tänkbara:

- a) att den var samisk
- b) att den var nordisk
- c) att den representerade en tredje etnisk grupp som efter ca 500 e Kr, på sina håll under medeltid, försvann (flyttade eller dog ut).

Tolkningen är väsentlig: De som ca Kr f uppbar denna fångstkultur i Härjedalen bör betecknas som **urbefolkning i juridisk mening**. (Jfr inlägg av prof. Lars Beckman vid offentligt seminarium vid Umeå universitet 30.9.1994, att om genetiska studier hade gjorts i Härjedalen vore han säker på att de skulle ge precis samma resultat som de gett i Norrbotten och Västerbotten, att samerna där är urbefolkning.)

IX Eurooppa sotakirveskulttuurien aikana n. 2500–2000 eKr

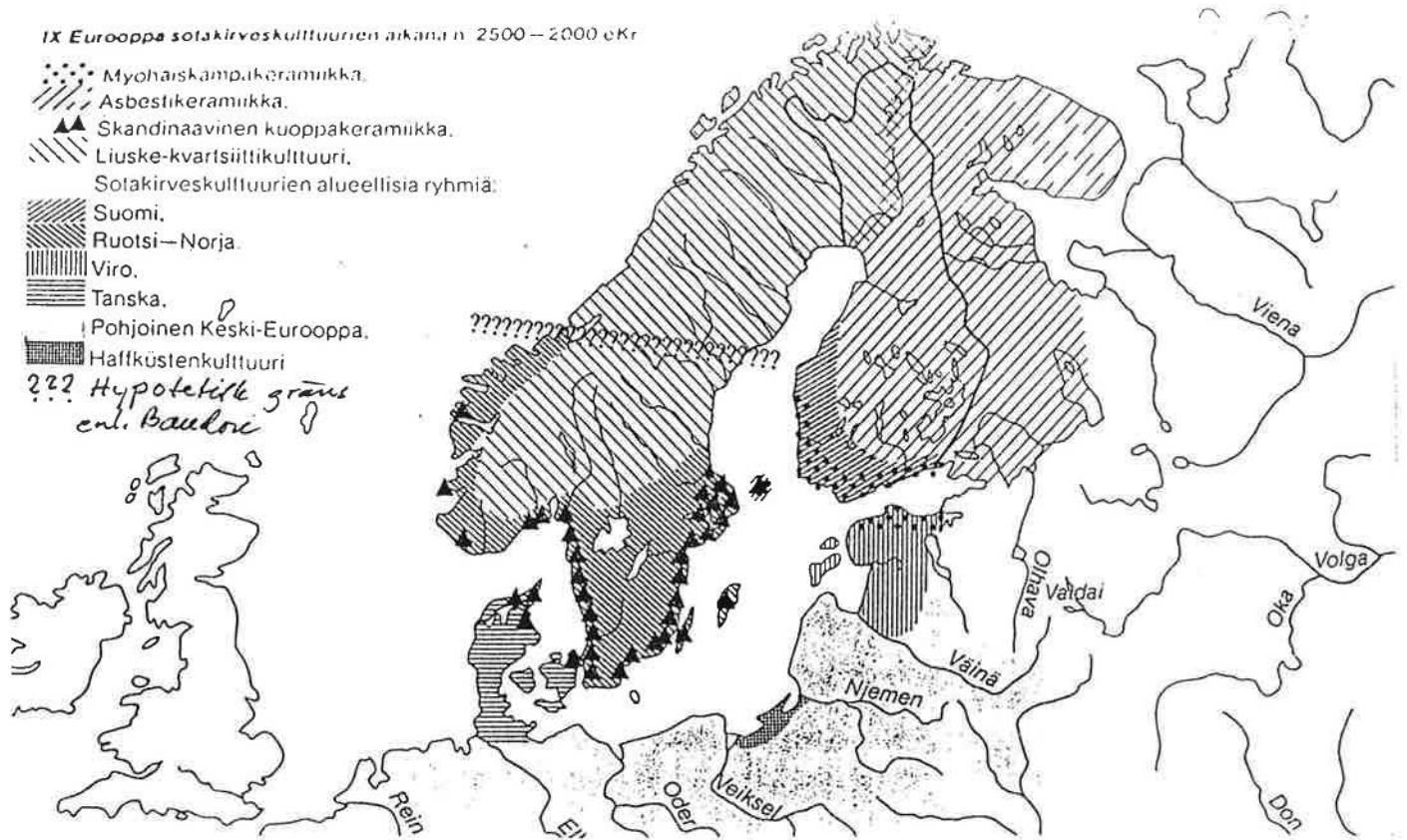
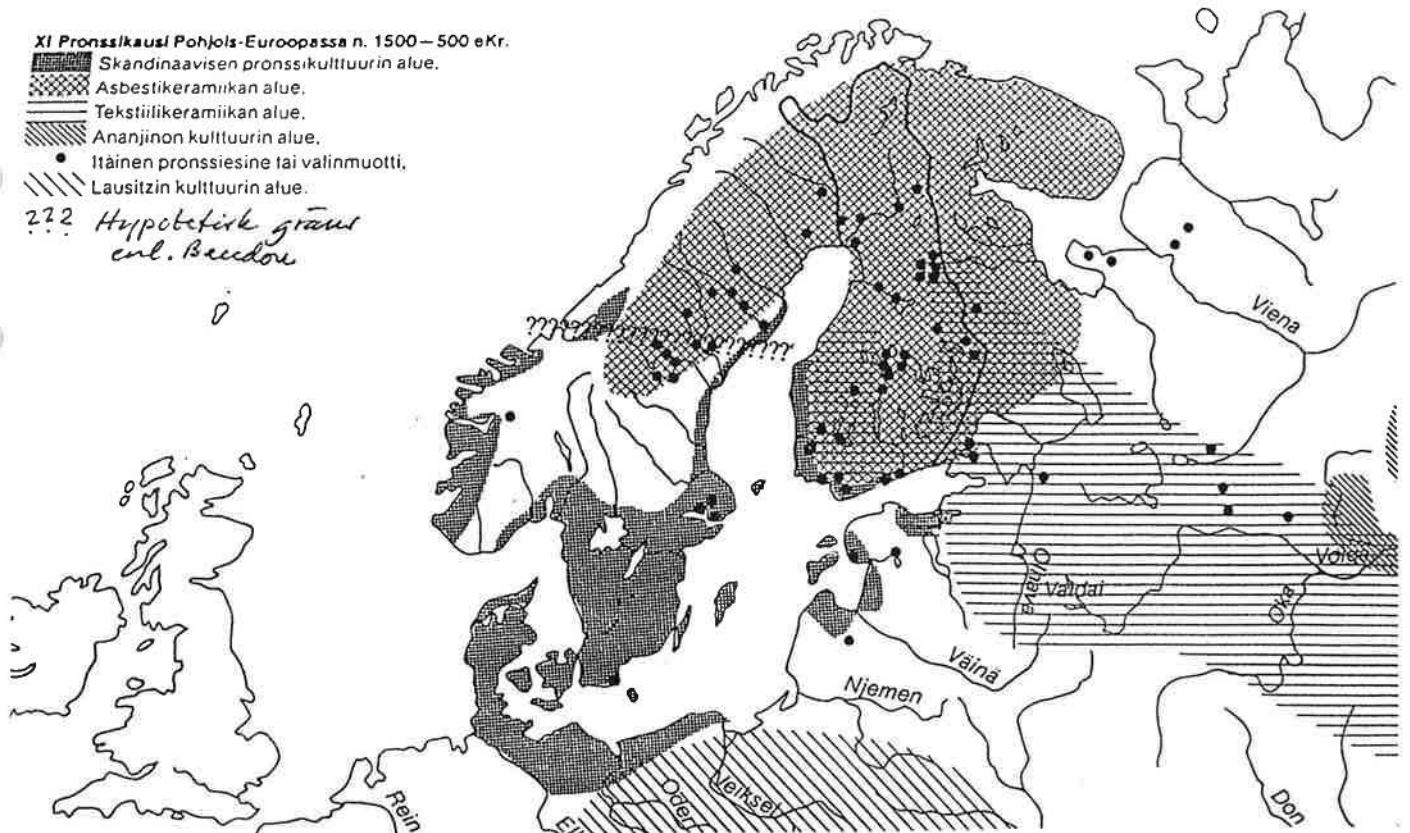
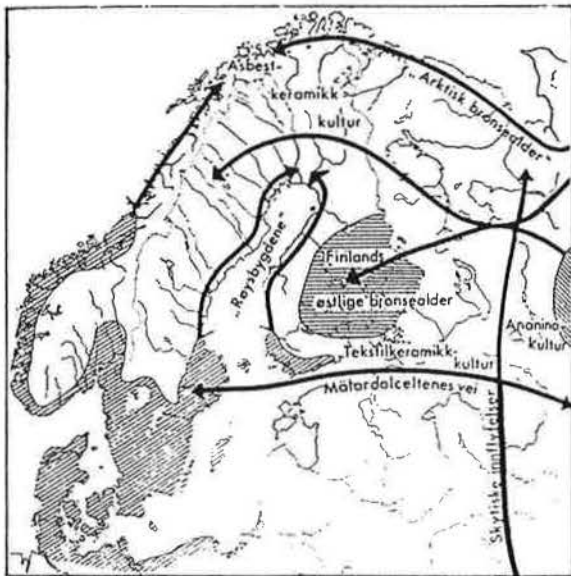

Fig 1. Nordeuropa ca 2500–2000 f Kr. \\\ = skiffer/kvartsikultur, \\\ = 'Sverige-Norge', dvs 'germansk' kultur. Ur M Huurre, 9000 Vuotta Suomen Esihistoria [9000 år finsk förhistoria.], Helsinki 1979.

Fig 2. Nordeuropa ca 1500–500 f Kr. \\\ = asbestkeramik, vilken anses vara ett samiskt kriterium (sådan keramik fanns också i hela Nordnorge och i Ångermanlands kustområde). \\\ = 'nordisk' bronsålderskultur. Ur d.o.

XI Pronssikausi Pohjois-Euroopassa n. 1500–500 eKr.

3a.

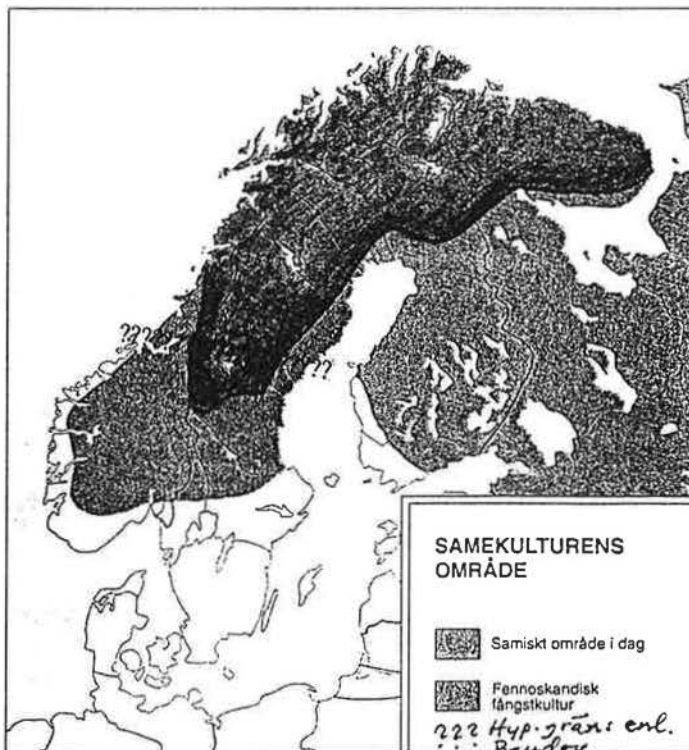
Kartet: Utbredelsen
av asbestkeramik
ca. 1000 f.Kr. er satt
i forbindelse med en
samisk befolkning.

3b.

Ur Aschehougs nye
Norges historie, 1944
- OBS asbestkeramik
enda l'it → i söder,
samt nya 'svenska'
fynd

Fig 3. Kulturströmningar i Nordeuropa under bronsåldern. Ur P. Simonsen, *Veidemenn på Nordkalotten*. 3. Yngre steinalder og overgangen till metalltid. Stencilserie B 17 - Historie. Univ. i Tromsø 1980.

Fig 4. Utbredningen av s k äldre fennoskandisk fångstkultur av stenålderstyp. Ur I Zachrisson, *Samisk kulturmiljö, i Kulturminnen och kulturmiljövård, Sveriges Nationalatlas*, red. K G Selinge. Sthlm 1994.

Området med samisk renskötkultur i dag sett i relation till utbredningen av äldre fennoskandisk fångstkultur av stenålderstyp. (L53)

Stenåldersboplatserna i Norrlands inland härrör från olika tider och har besökts vid olika tillfällen, men de flesta är från 1500 f Kr–500 e Kr, dvs bronsålder och äldre järnålder. Kartan redovisar ca 2 600 boplatser inom Ljungans, Indalsälvens och Ångermanälvens vattenområden. Många boplatser har påträffats vid undersökningar inför vattenkrafts-

utbyggnad. I stora delar har boplatser registrerats vid fornminnesinventeringen. Där har man en ganska god uppfattning om boplatsernas spridning. I fjällområdena liksom i östra Jämtland och kustlandet finns dock luckor, beroende på att inventeringar hittills saknats. Flera boplatser har numera upptäckts vid mellersta Ljungan och Gimån. (L16)

STENÅLDERSBOPLATSER I MELLANNORRLAND

1:2 500 000

Antal per ekonomiskt kartblad

- 31-62
- 15-30
- 7-14
- 3-6
- 1-2

222 Hypotetisk
gräns enl.
Baudou

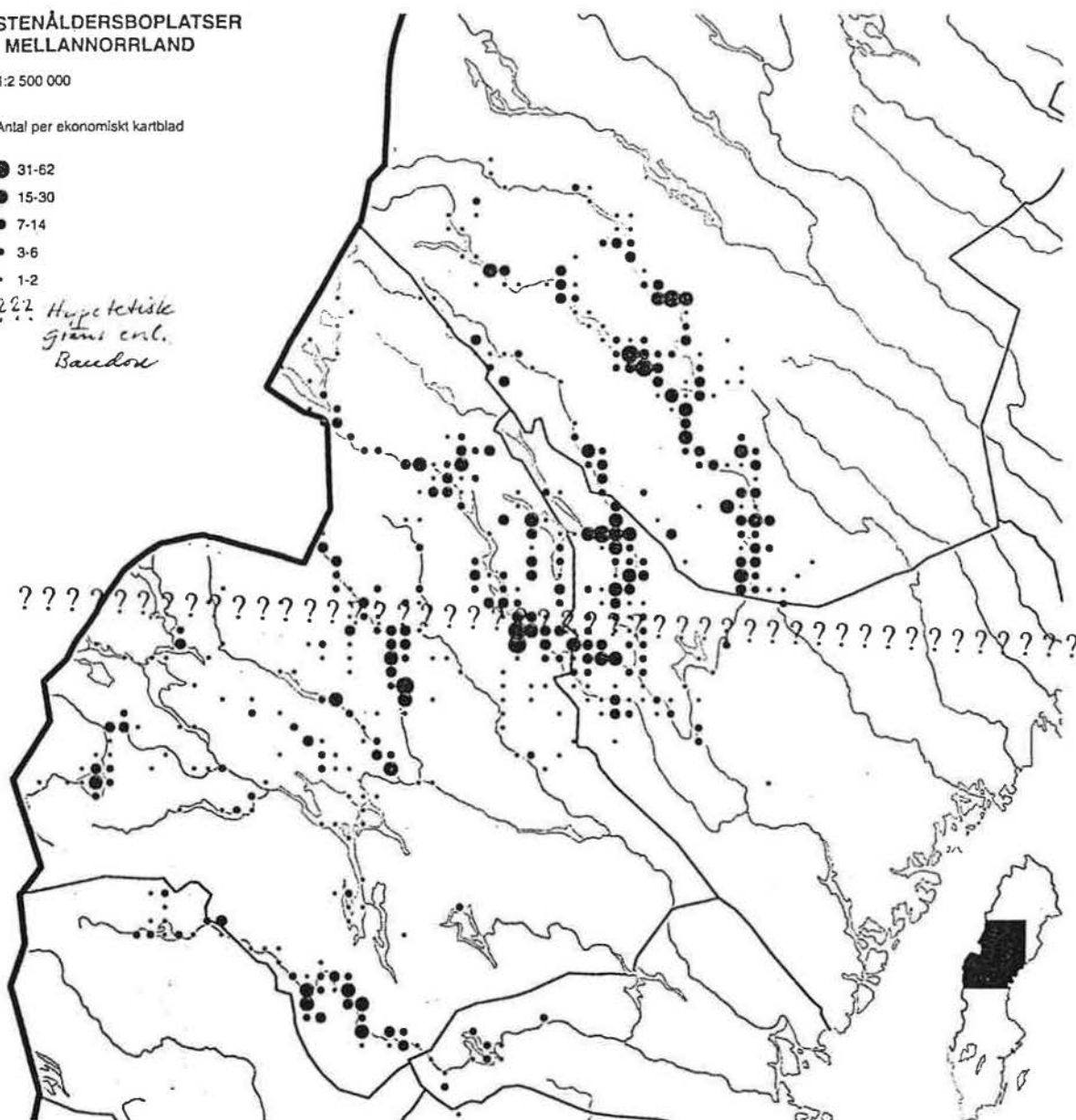

Fig 5. Ur L Forsberg & L Larsson, Tidiga fångstkulturer, i *Kulturminnen och kulturmiljövård, Sveriges Nationalatlas*, red. K G Selinge. Sthlm 1994.

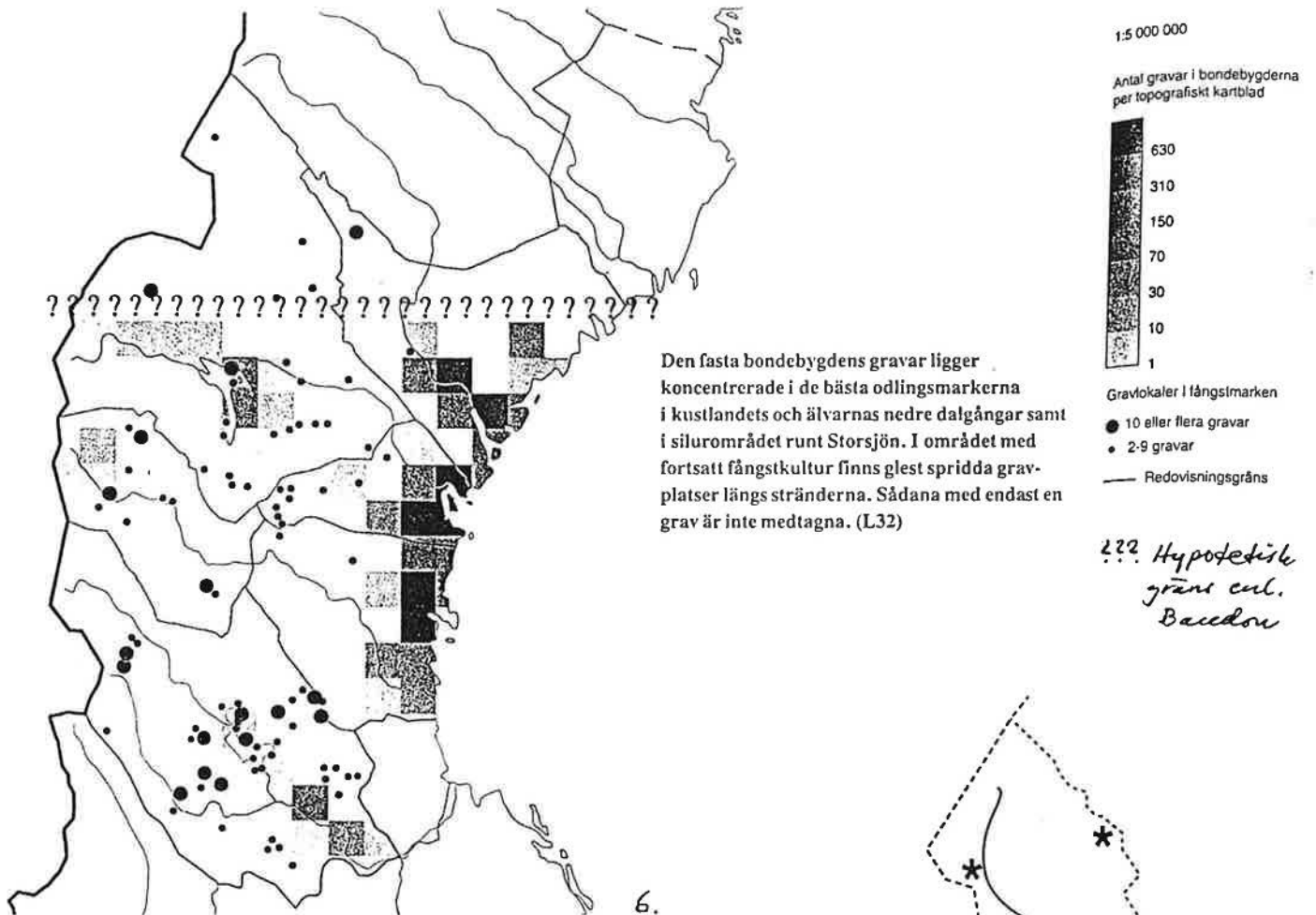
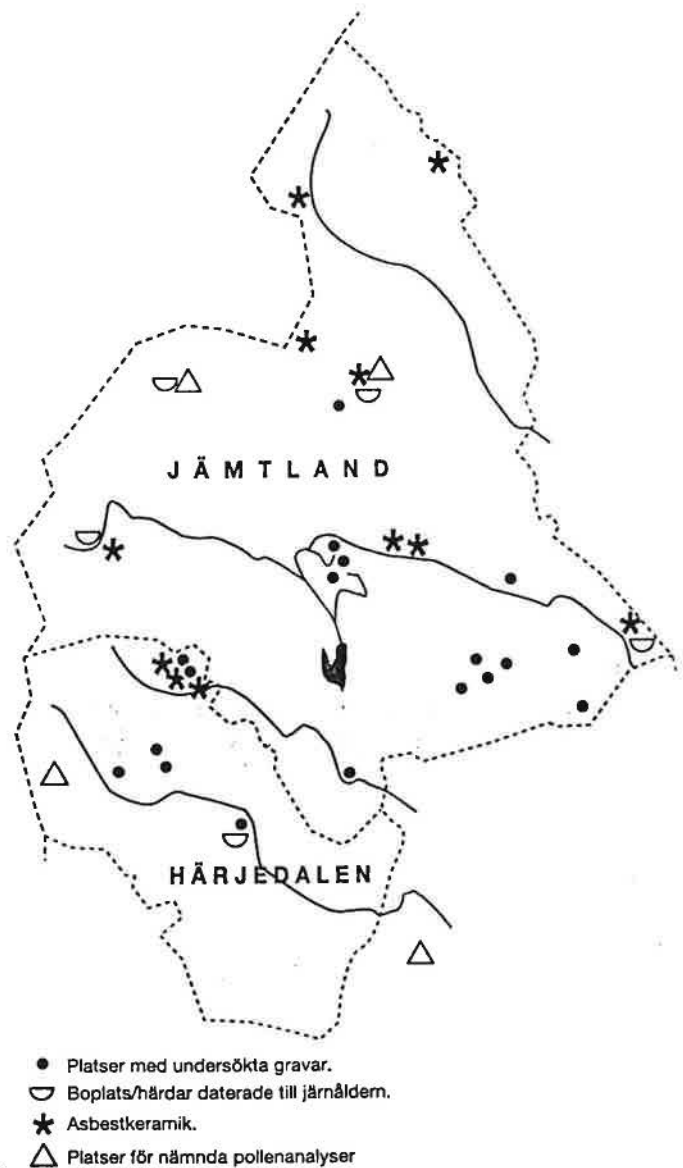
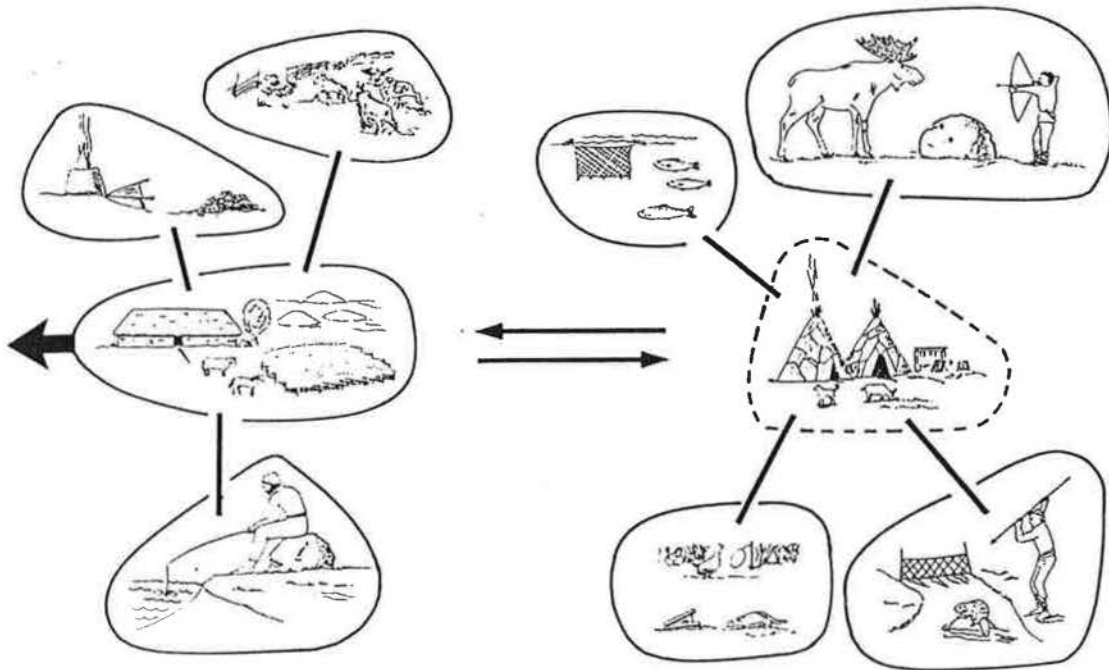

Fig 6. Järnåldersgravar i norra Sverige. Efter K G Selinge, Gravvar och järnåldersbygd, *Kulturminnen och kulturmiljövård. Sveriges Nationalatlas*. Red. K.-G. Selinge. Stockholm 1994.

Fig 7. Till järnålder daterad fångstkultur i Jämtland och Härjedalen. OBS fynden av asbestkeramik, de flesta gjorda på senare år. Sådän keramik anses vara typisk för samisk kultur. Ur J. Sundström, Järnålder i Jämtlands och Härjedalens fångstland, *Järnåldern i Mittnorden. Ett symposium kring nya arkeologiska och ekologiska forskningsrön*. (Acta Antiqua Ostroboth-niensia. Studier i Österbottens förhistoria nr 3.) Vasa 1994.

Så här kan två parallellt levande system (som t ex de små bosättningarna vid Ängesviken och Ansjön) beskrivas.

Till höger inom den streckade linjen ser vi den rörliga fångstbefolkningens läger. De flyttar i landskapet efter födotillgång och årstid i ett bestämt mönster. I fälten runt omkring lägret syns det bärande underlaget för ekonomin. Fisk fångad i stora mängder kan ha haft stor betydelse för den egna mathållningen, men t ex i torkad form också bytts vidare. Bäver och andra pälsdjur var viktiga i handeln med bönderna. Älgen jagades inte för avsalu i större omfattning men var en värdefull råvaruresurs för gruppen. Man hade hund och får/get.

Till vänster illustreras den vikingatida gården med odling och hållande av tamdjur som häst, nöt, svin och får/get. Man jagar älg i större skala med stora fångstgropssystem för hudar och horn till avsalu. Järn framställs för eget behov och vidareförsäljning. Fiske bedrivs mest för husbehov.

Mellan fångstgrupperna och den bofasta befolkningen sker ett utbyte av varor. En del av fångstgruppernas varuslag kanaliseras genom den bofasta befolkningen med tillskott av egna produkter till långt bort liggande marknader enligt pilen t v.

Fig 8. Ur J. Sundström, Järnåldersgravar i fångstlandet. *Arkeologi i fjäll, skog och bygd. 1. Stenålder-tidig järnålder.* (Fornvårdaren 23.) Jämtlands läns museum 1989:169. Teckning Anders Hansson.

Så över till frågan om de skinnskrapor av järn som Baudou anser inte kan etniskt bestämmas (fig 9). Enligt den store finske etnologen T. I. Itkonen utmärkte de finsk-ugrisk kultur från samer i väst till ostjaker och voguler i öst (fig 9). De har ej förekommit inom nordisk kultur: se uttalande av Gösta Berg, en av de främsta etnologerna i Sverige; efter Åke Hyenstrand, professor i arkeologi i Stockholm, ur hans arbete *Forntid i gränsland. Lima och Transtrand, i Två socknars historia.* Malung 1987, s 162f, not 54:

⁵⁴ En föremålsform som är av intresse i diskussionen är de Z-formiga s.k. skinnskrapor som påträffats dels i grav V vid Örviken, Tisjön, dels i grav I vid Norra Bredsunds-näset, Horrmunden. I brev till mig 1984-06-30 har professor Gösta Berg kommenterat föremålsformen sålunda, "Gustaf Hallströms uppgift, att det gäller 'en typ som användes av vår allmog i vårt århundrade' är oriktig (Fornv. 1945, s. 110). Däremot förete den yttre likhet med den vanliga lapska skinnskrapan, bara att jag inte kan förstå hur den varit skافت. Gösta Bertel som mycket sysslade med garveriredskapen skriver om den lapska skrapan: 'I en enklare, sannolikt oskaftad form har den märkligt nog påträffats i en 700-talsgrav i nordvästra Dalarna, som med säkerhet tillhör en rent germansk bosättning' (Vår rika värld, 1949)." — Berg påpekar att frågan kan vara av betydelse i samband med den aktuella diskussionen om samernas bosättningsområden söderut.

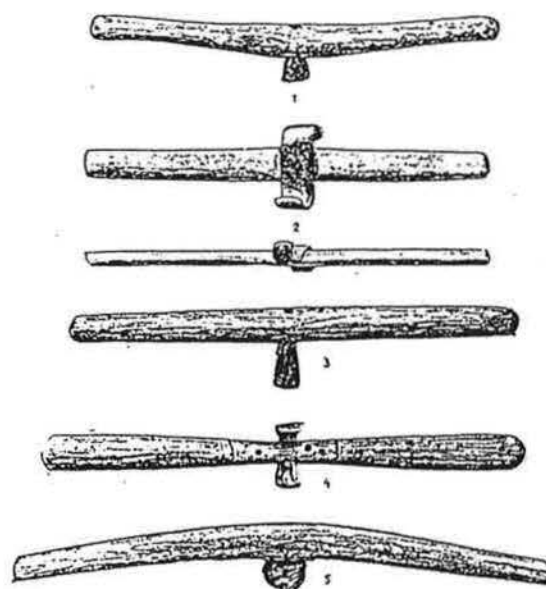
Fig 9. Skinnskrapor av järn av finsk-ugriska typer.

9a. Använda av samer (1, 2), voguler (3), ostjaker (4), och deras skافتning; skaften 40-55 cm långa. Efter T. I. Itkonen, *Suomen lappalaiset*. I. II. Porvoo-Helsinki 1948., s 312f.

9b. Från insjögravar (kvinnogravar) i Dalarna. T v 500-t e Kr, Tisjön i Lima socken, t h 700-t, Horrmundsjön i Transtrand socken. Teckn. B Händel. Ca 3:4.

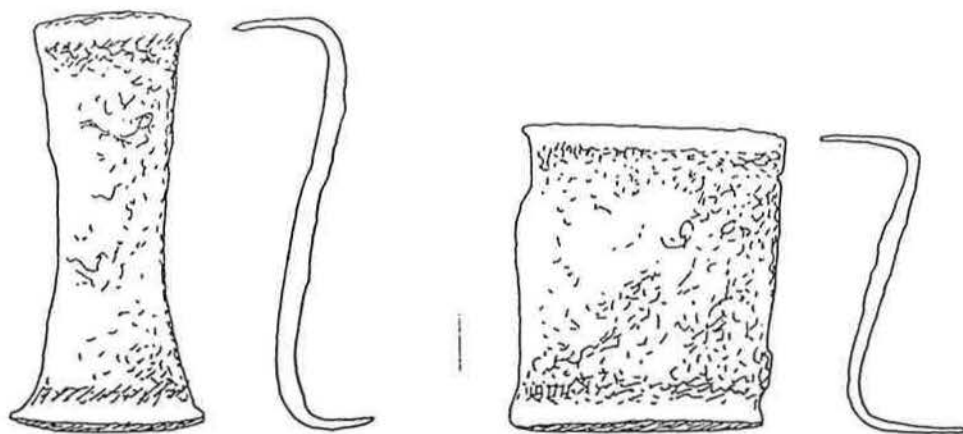
9c. Från boplatz vid Rappasundet i Arjeplogs socken, Lappland, bebodd från stenålder till in i nyare tid, då samisk. Efter Zachrisson, I. *Lapps and Scandinavians. Archaeological Finds from Northern Sweden*. Early Norrland 10.) Stockholm 1976:67f. Ca 1:1.

9d. Från härd i samisk kåtatomt i Singi, Lappland. Efter Mulk, I-M. *Sirkas – samiskt fångstsamhälle i förändring Kr. f-1600 e Kr*. Umeå 1994. Yngre järnålder-äldre medeltid. Ca 3:4.

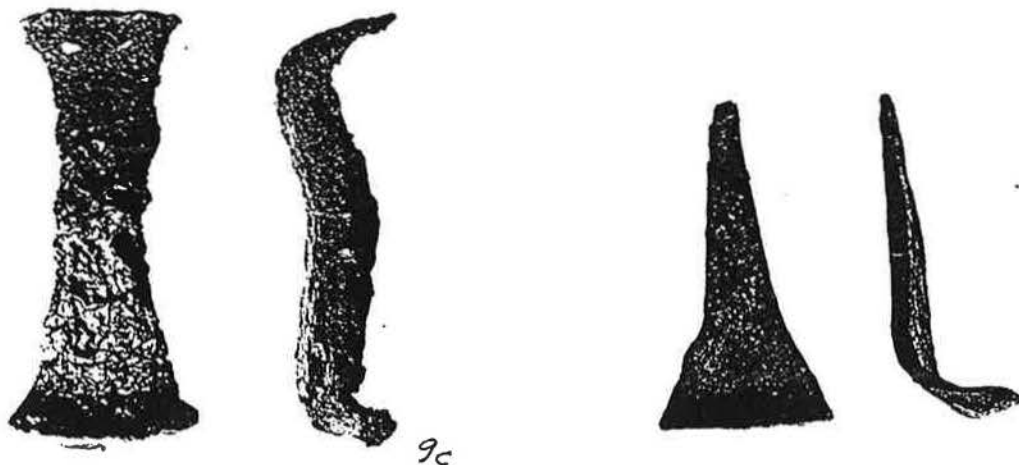

Kuva 126. «Jiekiöitä», 1 Suonikylä, 2 Utsjoki, 3 vogulit, 4 ostjakit, 5 tsuhtsit (kiviteräinen). Pituus 40—55 sm. (KM.)

9a

9b

9c

9d

Fig. 10 visar några daterade, tydligt samiska fornlämningar och fyndplatser från tiden ca 500-1500 e Kr. Fig. 11-12 tar upp språkliga belägg, fig. 13 historiska, fig. 14 genetiska, allt belägg för det sydsamiska områdets stora utsträckning tidigare.

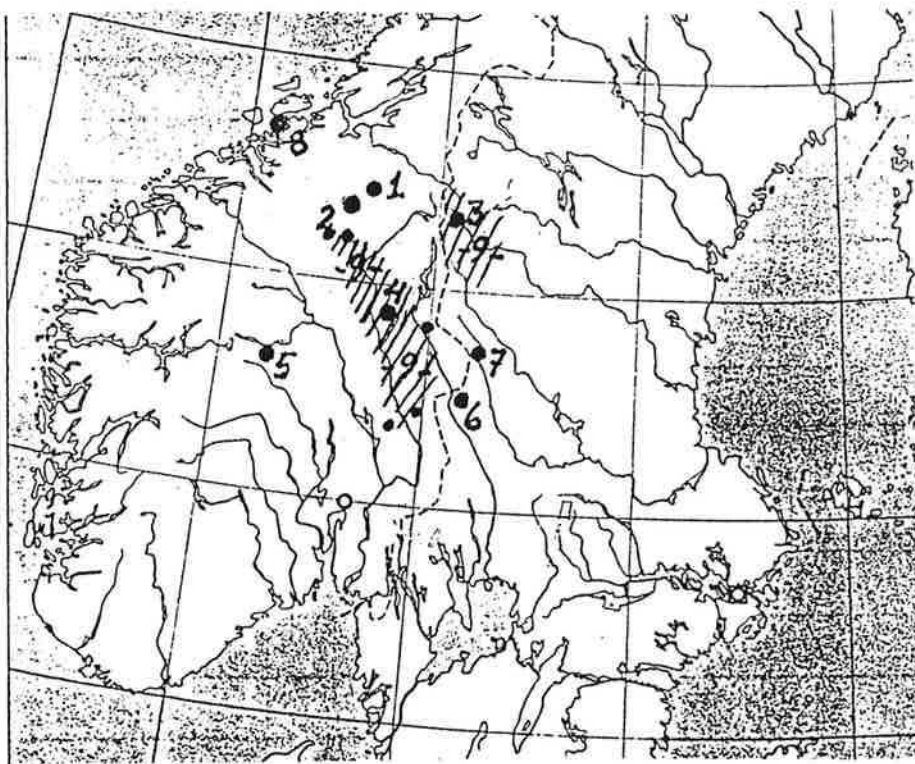

Fig 10. Några daterade samiska fornlämningar och fynd från ca 500-1500 e Kr i mellersta delen av Skandinaviska halvön, söder om Jämtland-Nord-Trøndelag (dvs söder om den s k skandinaviska kulturgränsen). 1. Finntjønna, offerplats, ca 800 (se L. Pareli, *Spor etter samer i Budalsfjella. By og Bygd* 33. (Norsk Folkemuseums årbok 1989-91). 2. Innerdal, boplatser med kåtatomter (3 st), 1400-1500-tal (se L. Gustafson, *Hvem drev elgfangst i Innerdalen i seinmiddelalderen? Nordkalotten i en skiftende värld – kulturer utan gränser och stater över gränser.* (Studia Historica Septentrionalia 14:2.) Rovaniemi 1987. 3. Vivallen: boplatser och gravfält, ca 800-1200. 4. Övre Rendal, trol. boplatser. Schamantrummehammare från ca 1160-1260 funnen i kulturlager (se L. Pareli, *Runebommehammeren fra Rendalen – et minne etter samer i Sør-Norge i middelalderen? Samer i Sør. Åarjel-saemieh* 4, Snåsa 1991). 5. Grøv i Vang, 3 kåtatomter, skinnskrapa av samisk typ (funnen inne i en torvkåta); datering äldre järnålder (se A. Helmen, *Forhistoriske hustufter ved Grøv seter, Vang i Valdres. Naturen* 1949). 6-7. Tisjön, Horrmundsjön, Dalarna; insjögravar, 500- resp. 700-tal, med skinnskrapor av samisk typ (jfr fig 9b; se bl a Hyenstrand 1987). 8. Veidholmen, Møre og Romsdal, vävkam med typiskt samisk bandflättningsmönster; stildaterad till ca 1200-1500 (se L. Stenvik 1981, I. Zachrisson, *Arkeologi och etnicitet. Samisk kultur i mellersta Sverige ca 1-1500 e Kr. Samer och germaner.* (Bebyggelsehistorisk tidskrift 14, 1987.) Stockholm 1988:25; dat. av S. Horn-Fuglesang). 9. Pilspetsar av järn av samisk typ, ca 1000-1200: Hedmark, från Engerdal och Foldal i norr till Løten och Elverum i söder 9 st (se G. Fredriksen, *Samer i Trysil? Nicolay* 1983); Dovre, Sør-Trøndelag minst 2 st (se O. Farbrege, *Pilefunn fra Oppdalsfjella.* (Det Kgl. Norske Videnskabers Selskab, Museet. Miscellanea 5.) Trondheim 1972:27f, 104); västra Härjedalen 6 st (förutom de 12 på Vivallen; se S. Johansson & J. Sundström, *Föremål från yngre järnålder-tidig medeltid i Härjedalens fornminnesförenings samlingar och från Tännäs sn i Jämtlands läns museums samlingar.* (Sörsamiska projektet rapport 2.) 1984.

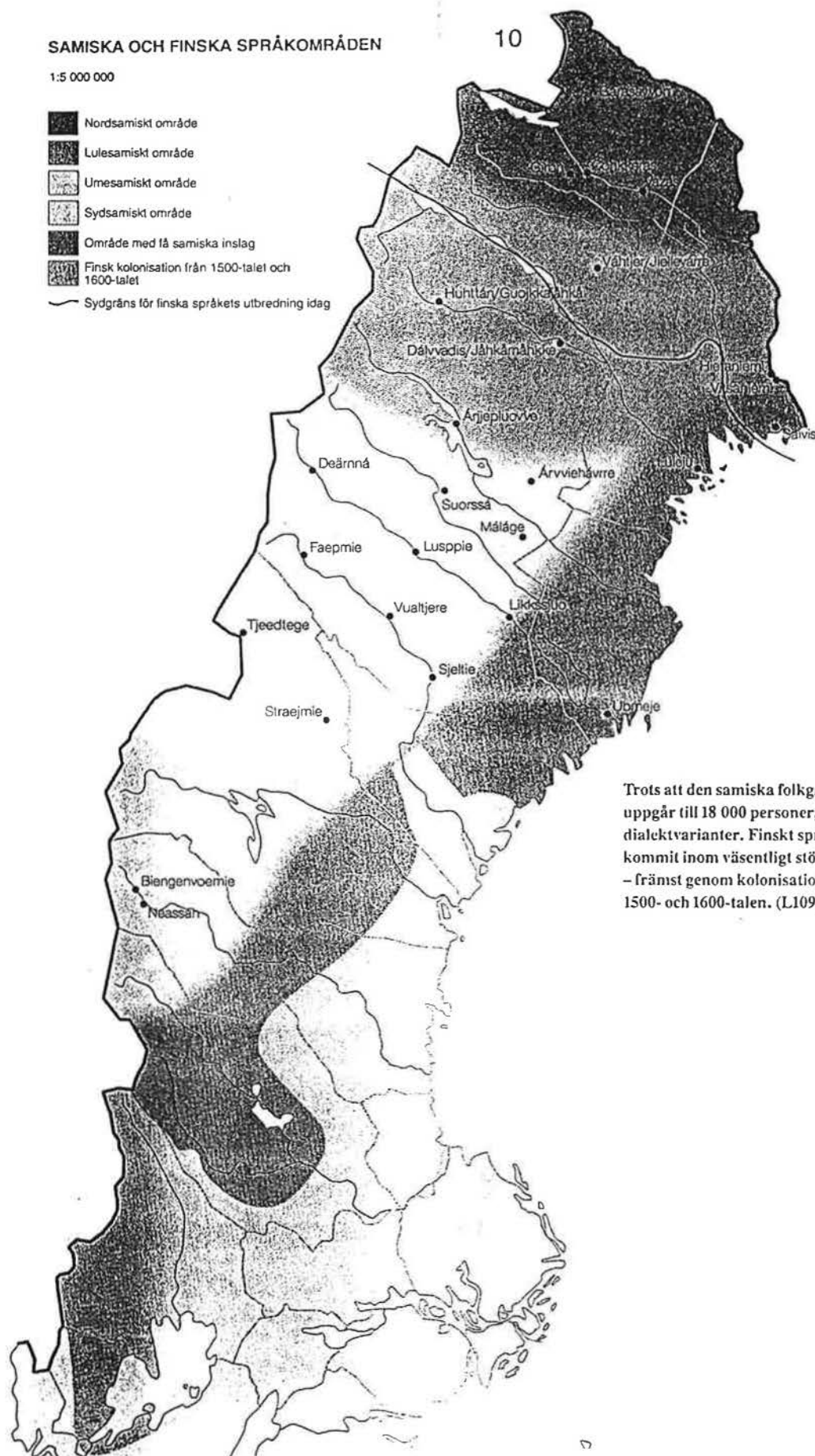
Fyra skidor som bör klassificeras som av samiska typer, från Hedmark i Norge och Dalarna i Sverige, har daterats till ca 135, 385, 585 och 1120 e Kr (Zachrisson 1988). de är dock ej inlagda på kartan.

SAMISKA OCH FINSKA SPRÅKOMRÅDEN

10

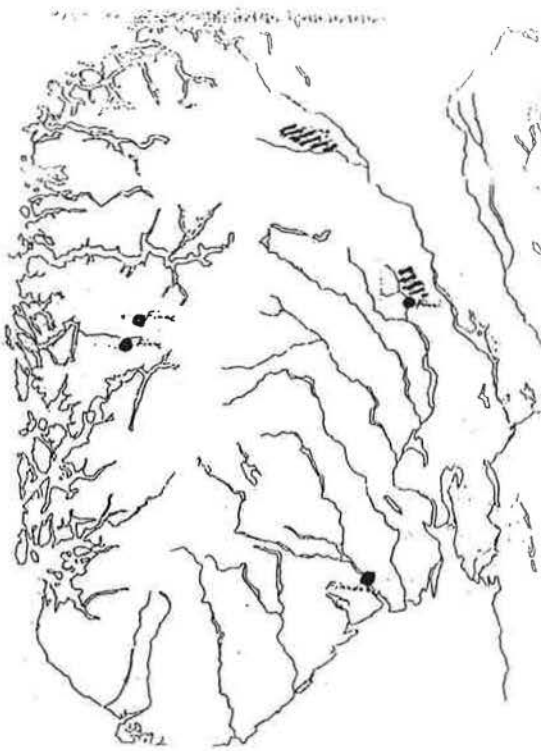
1:5 000 000

- Nordsamiskt område
- Lulesamiskt område
- Umesamiskt område
- Sydsamiskt område
- Område med få samiska inslag
- Finsk kolonisation från 1500-talet och 1600-talet
- Sydgräns för finska språkets utbredning idag

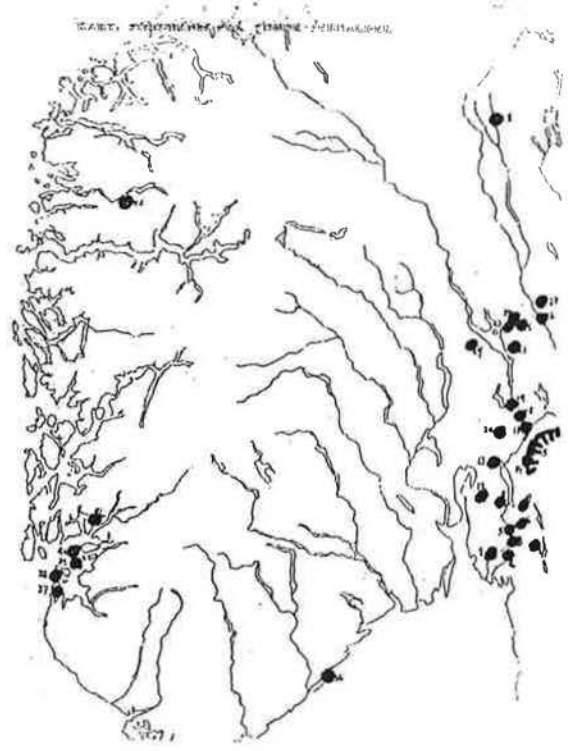

Trots att den samiska folkgruppen knappt uppgår till 18 000 personer, finns ändå fyra dialektvarianter. Finskt språk har tidigare förekommit inom väsentligt större områden än i dag – främst genom kolonisationen från Savolaks på 1500- och 1600-talen. (L109)

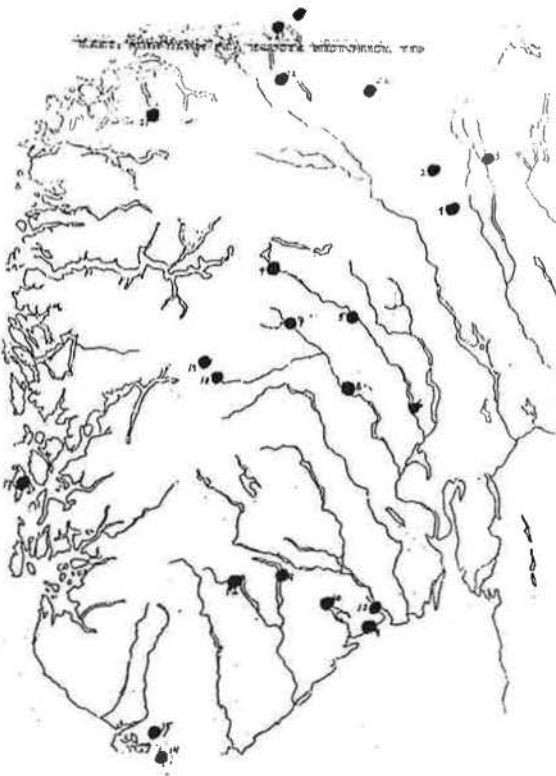
Fig 11. Samiska och finska språkområden. Det samiska täcker till och med en stor del av dalarna i söder. Efter S Brink, O Korhonen & M Wahlberg, Bebyggelsenamn, i *Kulturminnen och kulturmiljövård, Sveriges Nationalatlas*, red. K G Selinge, Sthlm 1994, s 144.

a

b

c

Fig 12. *Finn*-namn i södra Norge som bör innehålla folkslagsbeteckningen 'finn'. Efter L Olsen, *Finn-namna. Minne om urfolket*. Stavanger 1993.

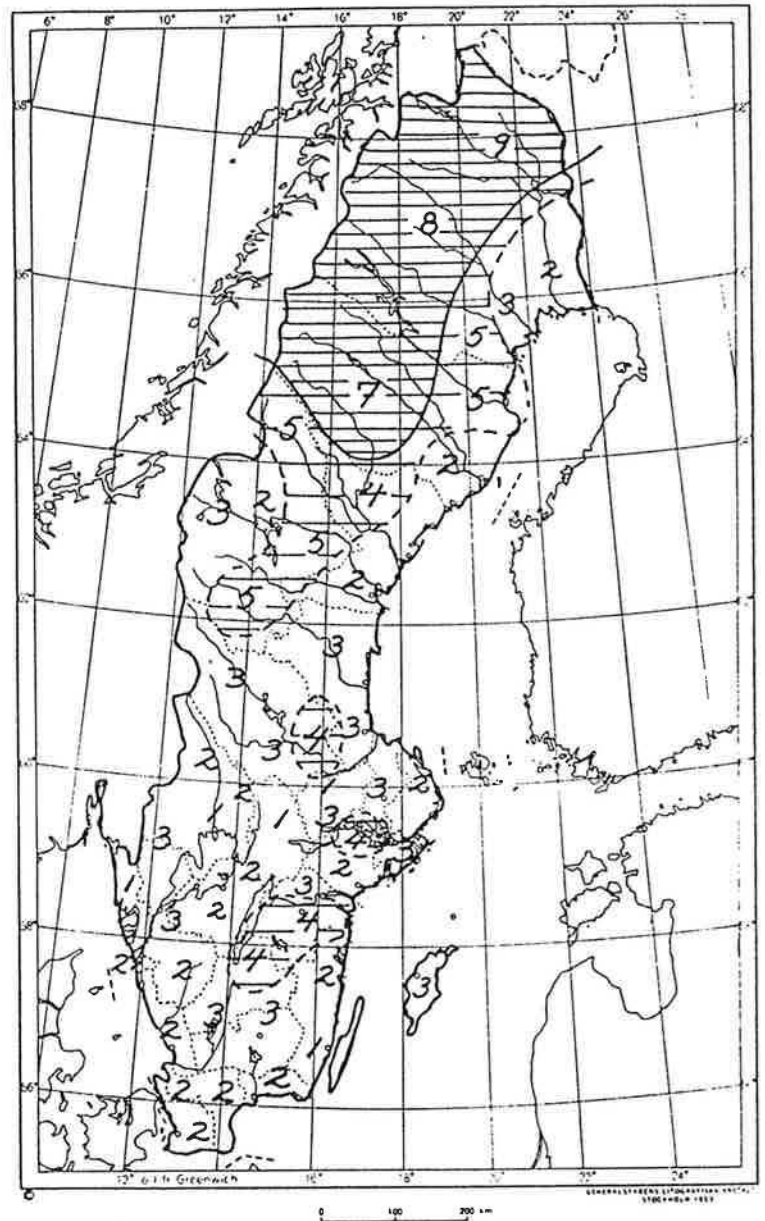
a. Namn som troligen är från äldre järnålder - kan vara från århundradena omkring Kr f.

b. Namn som knappast är yngre än ca 400-1000 e Kr.

c. Namn som knappast är yngre än ca 1000-1300 e Kr.

Sockenlapparnas utbredning

Map 43. Lappish influence in Sweden. Areas marked with lines: Lappish influence stronger than the mean for Sweden. Denser lines: strong Lappish influence.

Fig 12. De s k sockenlapparnas utbredning under de minst hundra år av 1700-1800-talen som denna institution är känd. Genealogiska undersökningar har visat att dessa 'lappar' var ättlingar till den skogssamiska, renskötande befolkning som ännu fanns i dessa områden under 1600-talet. Ur I Svanberg, *Sockenlappar. En etnologisk studie av bofasta samer och deras nomadiska förfäder i Mellansverige*. (Etnologiska institutionens Småskriftserie 31.) Uppsala 1981, fig. 6.

Fig 13. Samisk genetisk influens i Sverige. Tättrandat område: Samisk influens starkare än medeltalet för Sverige. Glesrandat område: stark samisk influens. Ur L. Beckman, *A Contribution to the Physical Anthropology and Population Genetics of Sweden*. (Hereditas 45.) Lund 1959, s 174.

Så över till några frågor av principiell karaktär.

Baudou förnekar genomgående andras argument utan att ge egna, konkreta motförslag. Därtill är hans tolkningar av historiska förlopp ofta så glidande, så behäftade med oklarheter och orimligheter, att de förefaller vara resultat av önsketänkande eller utgöra rena skrivbordsprodukter. Det krävs därför klarlägganden av honom på nedanstående spörsmål. Annars blir hans argument verkningslösa.

1. Den skandinaviska kulturgränsens orsak och datering?

a. Baudou behandlar i sin översikt över Norrlands förhistoria 1988 enbart "Det agrara samhället i Mellannorrland under järnåldern, ca Kr.f.-1100", fastän fornlämningsinventeringarna klart visar att agrara lämningar då endast täckte en bråkdel av områdets yta. Han säger vidare om "inlandet" att "boplatserna är ännu inte funna ... I inlandets skogstrakter har hittills inga spår av den äldre järnålderns gårdsbebyggelse påträffats". (Mängder av boplatser finns dock, t ex härdar som de flesta bör ha legat i hyddor; men enligt Baudou är det tydligen bara gårdar som räknas som 'boplatser'.) Han fortsätter: "I Sverige fanns bara ett avgörande hinder [för "den nya ekonomiska och sociala utvecklingen"], det var gränsen mellan Mellannorrland och norra Norrland. Norra Norrland liksom norska Finnmark och hela det inre Finland ligger i området utanför förändringarna." Enligt Baudou ses dessa områden alltså som dömda till att bli efterblivna p g a att nordisk kultur inte nått dit. (Se *Länkar till vår forntid*, Sthlm 1988, s 241, 243.) "Gränsen uppstod som en följd av bristande kommunikation, både geografiskt och socialt" (artikel i *Kulturgränser - myt eller verklighet?*, Umeå 1994, s 20.), säger han vidare.

– Hur kunde man upprätthålla en sådan verklig 'järnridå'? Med staket? Idag betonar forskarna istället att *samverkan* mellan olika grupper är det som konstituerar sådana gränser.

– Allt flera av de många fångstboplatser som registrerats i inlandet söder om den tänkta gränsen, t ex i sydvästra Jämtlands skogstrakter, som runt Ännsjön, har nu daterats till de första århundradena av vår tideräkning. De är av samma slag som de norr om gränsen. Hur kan det förklaras?

b. Baudou drar gränsen i rakt väst-östlig riktning genom norra Jämtland och norra Ångermanland. Han skriver apropå gränsen: "överensstämmer utbredningen i Övre Norrland ner till norra Ångermanland påfallande med samernas utbredning i historisk tid" (Yttrandet 1993, s ..).

– Hur går det ihop? Det vedertaget samiska utbredningsområdet idag sträcker sig ner i Dalarna; det under historisk tid (fr o m medeltid) kända var större.

c. 1986 anser Baudou att gränsen legat still under 2000 år, från bronsålderns slut till ca 1200 e Kr (i artikel i *Tre kulturer* 3, Umeå, s 23). 1989 säger han att gränsen legat still här 'under de senaste 3000 åren', från ca 800 f Kr (tills idag således; i artikel i *B.A.R.* 500, Oxford, s 46,49). 1993 (i yttr.) anser han däremot att gränsen legat still under de 3000 åren från ca 2000 f Kr (-1000 e Kr således).

– Vad har fått honom att ändra sig?

2. Samisk expansion under vikingatid-tidigmedeltid?

Baudou tolkar den samiska bosättningen på VivalLEN, som varat i minst 400 år (ca 800-1200 e Kr), som "ett resultat av en tillfällig kontakt med" och "en utflyttning från det stora samiska området i Övre Norrland (Norrbottnens och Västerbottnens län) som är starkt expansivt under vikingatiden och den tidiga medeltiden". Men så säger han att "Före vikingatiden finns inga kända tecken på assimilering i någon riktning. Den vikingatida och tidigt medeltida assimileringen stämmer i tid väl med ett expansivt skede i det samiska Övre Norrlands inland." (Baudou yttr.1994:10, 1993:3,18).

– Oavsett om Baudou menar 'assimilering' eller 'ackulturation' (han har förväxlat begreppen, vilket jag tidigare påpekat) så är det oklart om han tänker sig att samisk kultur skulle ha påverkat nordisk kultur, eller tvärtom. Menar han att VivalLEN-befolkningen tidigare varit nordbor, men övergått till samisk identitet? Samtidigt talar han nämligen om 'expansion' från norr, att en grupp samer alltså skulle flyttat därifrån till Härjedalen. Borde de nordbor Baudou anser då fanns i området inte ha opponerat sig? Är det rimligt att en grupp samer varit så stark, att de beslutat att utvandra och kunnat etablera sig och sedan lyckats att behålla sin kultur i Härjedalen i minst 400 år?

– Vilka andra exempel på samtida samisk expansion skulle finnas?

– Det normala är ju annars att minoritetskulturer "trängs tillbaka", dvs att deras bärare assimileras in i majoritetskulturen och deras kulturområde gradvis minskar, inte ökar. Det är en process som pågår än idag bland samerna i nordligaste Skandinavien.

3. Dog samerna sedan ut i Härjedalen?

Därefter försvann samerna från Härjedalen (efter 1200), säger Baudou.

– Dog de ut (som nordborna på Grönland) – eller flyttade de tillbaka till sitt gamla hemland i norr? Eller assimilerades de in i nordisk kultur?

4. Samisk expansion under 1500-1600-tal?

– Och de samer som funnits i Härjedalen sedan åtminstone 1600-talet – varifrån kom de? Måste det inte då ha varit ännu svårare att ta böndernas marker?

Man får K B Wiklunds absurda ord i tankarna; han var professor i finsk-ugriska språk i Uppsala och en av föregångarna till myten om samernas sena invandring åt söder: "Anmärkningsvärt är härvid, huruledes lapparna även i sen tid förmått tränga in på områden, som egentligen redan varit upptagna av svenskarna. ... Men egendomligare är, att de vid 1500-talets mitt började uppträda nere i det egentliga Jämtlands fjälltrakter och fr. o. m. 1600-talet i Härjedalen och Rörostrakten m. m. Här lyckades de oförmärkt att med sina renhjordar sätta sig fast i böndernas avradsland och andra utmarker och så småningom skaffa sig en sedvanerätt, som de förut icke haft." (min kursivering; ur *Lapparna*. Nordisk Kultur X. Sthlm 1947:26f).

5. Barths definitioner

Baudou definierar 'etnicitet' enligt den norske socialantropologen Fredrik Barths (1969) förslag om "öppna signaler eller tecken ... ofta sådant som dräkt, språk, hustyp eller allmän livsstil", och "grundläggande värderingsskalor". Men Baudous fortsatta resonemang är fullt av inkonsekvenser: han säger att det är onödigt att definiera "nordisk" kultur, för "Barths grundläggande definition gäller naturligtvis alla grupper, således även germaner eller nordbor". Om de s k insjögravarna sägs att "Av gravskicket kan man i det här fallet inte dra några etniska slutsatser". Detsamma sägs om (boplat)s miljöerna och levnadssättet. Etniskt bestämmande sägs däremot vara "dräktskick, smycken och vapen". I en insjögrav "ingår en kam av skandinavisk modell. Enligt definitionen är den gravlagde då sannolikt en nordbo.". Om skinnskrapor av finsk-ugrisk typ säger han däremot: "Skinnskraporna kan inte vara etniskt utslagsgivande, eftersom de såsom starkt funktionsbundna är spridda över mycket lång tid och mycket vida geografiska områden" (Baudou yttr. 1993:5, 1994:4-7).

Mot detta kan sägas att det är tydligt att Barths socialantropologiska definitioner främst gäller 'andlig kultur' och är svåra att relatera till materiell kultur (vilket också påpekats av arkeologer). De kan bara tjäna som utgångspunkter för en diskussion, något som Barth själv framhåller. Och Barth ger naturligtvis inga kriterier. Detta slags resonemang hjälper inte stort, om vi inte får framlagt kriterierna för att definiera det s k nordiska. Också majoritetskulturen måste definieras.

Man måste ha en utförlig kunskap om sociala mekanismer i en mångvetenskaplig kontext utifrån socialantropologi, socialteori, etnografi t ex, eller också ha studerat det arkeologiska materialet mycket noga för att kunna dra *några* slutsatser om kulturell identitet under en period som vikingatid. Det är sålunda av grundläggande betydelse att de materiella lämningarna visar obalansen mellan den dominerande nordiska kulturen och den samiska minoritetskulturen, som 'lånat in' vissa element från den förra – en process som tycks ha gått uteslutande i en riktning. Man kan jämföra med språken: minst 3000 nordiska lånord finns i samiskan idag, men knappast några har gått andra vägen.

Arkeologi och politik: myten om samernas sena utbredning åt söder

Att lägga fram fler fakta i denna sak ter sig inte meningsfullt. Det står allt mer klart att Baudous inlagor inte rör sakfrågor. Hans mycket arroganta och nedlåtande hållning till min och mina kollegers argumentation ger klart uttryck för att det är helt andra faktorer som styr. Det är en uppvisning i makt och maktmissbruk - det gäller att till varje pris bevara *myten om samernas sena utbredning åt söder* i Skandinavien.

Denna myt är oupplösligt förenad med en etnocentriskt färgad helhetssyn, som i princip endast godkänner agrara bygder och gårdar som 'fast bosättning'. Samisk bosättning ses som icke existerande: som "utmark" (dvs i förhållande till bygden) eller "obebodda områden", "öde land", "avsaknad av bygder", kort sagt "obygd". De samiska ortnamn och fornlämningar som är bevarade söder om den tänkta gränsen betecknas som 'fångstkulturens', t o m 'den nordiska fångstkulturens', eller tillhöriga "en tredje etnisk grupp" (man inför alltså ett begrepp X för att lösa ekvationen), och karakteriseras med uttryck som "främmande", "utanför", "isolerade". I sant socialdarwinistisk anda kan man inte kan tilltro samerna någon "utveckling". De ses fortfarande som en etnografisk kuriositet,

inte egentligen hörande hemma i dagens nordiska nationalstater. Sverige har en statsideologi som kännetecknas av förnekandet av mångfald. Den etniska pluralism som alltid existerat i Sverige har negligerats till förmån för en nästan ensidig fokusering på "svensk" förhistoria. Assymetri och osynliggörande förhållanden. Arkeologi och politik har alltid gått hand i hand.

Myten har rötter bl a i påståenden av det tidiga 1600-talets bönder i Härjedalen. Den fick akademisk respons på 1870-talet av Gustaf von Düben, professor i anatomi och fysiologi i Stockholm och sin tids expert på samisk historia och kultur. Växande nationalitetskänsla och nya krav på rättigheter till land och vatten i Norge skärpte motsättningarna där. Myten fick sin verkliga tyngd 1889 då Osloprofessorn och historikern Yngvar Nielsen lade fram "bevisen" för att samerna först under nyare tid skulle ha vandrat söderut från sina urgamla områden i Nord-Trøndelag och norra Jämtland och norr därom. Vår historieskrivning innehåller också andra myter, men få har försvarats så hårt som denna – antagligen eftersom ett avvikande från den skulle få politiska konsekvenser. Roland Barthes definierar begreppet myt i *Mytologier* (Staffanstorps 1970) så: Kärnan i en myt är att den får kollektiva föreställningar, som är historiskt och kulturellt betingade, att framstå som eviga och allmängiltiga. Den förvandlar 'historia' till 'natur', gör den till 'ett evigt alibi', både förkunnelse och fastslaget faktum på en och samma gång.

Det är över huvud taget skrämmande att se hur historiska resultat manipuleras, medvetet eller omedvetet. Det är ingenting nytt: redan Georg Stiernhielm talar på 1600-talet om att "Två hinder ställer sig i vägen för sanningens utforskande. Det ena är fördomen, den förutfattade meningen, det andra är stora mäns auktoritet" (cit. efter Hyenstrand).

Att smutskasta och förlöjliga sina meningsmotståndare och att förringa eller ogiltigförklara deras metoder och resultat är ett känt sätt att agera, när man själv inte med fakta kan hävda sin mening. Det förvillar en oinsatt läsare och ger sken av sakkunskap.

Evert Baudou fullföljer i sitt agerande i sedvanerättsprocessen i Härjedalen en tradition inom det övre skiktet bland svenska och norska akademiker, en tradition med rötter i sent 1800-tal.

En fråga som osökt inställer sig är *varför* dessa herrar går med skyggglappar och lånar sig till detta, varför de manipulerar uppenbara fakta och slåss så hårt för en myt att de sätter sin trovärdighet som forskare på spel. Vilka är egentligen deras grumliga motiv?

Man undrar över vilka värderingar de har, och vilken uppfattning om sin egen betydelse. Det är den 'vite', nordiske mannens överlägsenhet över och förakt för den 'andra' kulturen, det 'andra' könet som talar. Baudous ord i ovanstående promemoria att "Ur vetenskaplig synpunkt måste jag ställa upp om jag känner ansvar för forskningen" är mycket avslöjande.

Vi har *alla* onekligen ett stort ansvar.

Stockholm den 19 november 1994

Inger Zachrisson

/Inger Zachrisson/

docent i nordisk arkeologi vid Uppsala universitet

1:e antikvarie vid Statens historiska museum

Knut Bergsland

Om sydsamiske dialekter og stedsnavn

Foredrag under "Saemien vâhkoe" på Røros 6.08.94

I. Sydsamiske dialekter.

— — — — —

II. Sydsamiske stedsnavn.

Vi kan her bare ta for oss noen få eksempler, hovedsaklig fra det sydlige sydsamiske området, for å belyse visse allmenne sider av dette vidløftige emne, spesielt forholdet til det norske og svenske navneverk i området.²⁾

Aller først må nevnes at samiske stedsnavn inntil den aller seneste tid har vært skriftfestet, altså også spurt etter og utvalgt, av andre enn samer, kanskje også i andres interesse. De eldste kilder til navneverket i det sydsamiske området er skattemålinger o.lign. på den nåværende svenske side av riksgrensen og de kart over Jemtland og Herjedalen som den svenske landmåler Thomas Christoffersson Hedræus tegnet i 1645 og 1646, umiddelbart etter avståelsen av landskapene til Sverige. Også grenseoppgjøret omkring 1751 brakte sydsamiske stedsnavn for dagen, men naturligvis bare fra selve grenseområdet, det som interesserte statsmaktene. Det første detaljerte kartverk i Norge, rektangelkartene, som for Trøndelag kom ^{ut} i årene 1881-1890, var sterkt preget av tidens harde

7B
r
J

fornorskningpolitikk, slik at samiske stedsnavn bare stedvis ble spurt etter eller rett og slett ble utelatt på kartene.³⁾ De svenske generalstabskartene fra begynnelsen av vårt århundre (og også senere svenske karter) var mere liberale og kan gi et sannere bilde av virkeligheten. Sydsamiske stedsnavn i Trøndelag ble av mere språklig interesse opptegnet i 1920 ^{av Arne} av Kristian Nissen, fra 1941 av av meg selv. Fra svensk side må spesielt nevnes opptegnelser av Björn Collinder og Gustav Hasselbrink fra 1942.⁴⁾ Det nyeste norske hovedkartverk (M 711), som for det sydsamiske området begynte å komme ut i 1969, har samiske navn med så langt de ennå er kjent, men bl.a. på grunn av fornorskningspolitikken er nok atskillige samiske stedsnavn etter hvert gått i glemmeboken.

Sydpå, der det nære naboskap med ikke-samer er særlig gammelt, har det bare sjelden hendt at samiske stedsnavn er blitt tatt over av de ikke-samiske naboer og på den måten også kommet på kartene.

1B
11
↓
På Hedræuskartene fra 1646 finner vi således Serve/Serwe Siögarna (nå Ö. og Ned. Särvsjö), hvorfra Servan/Serfwan (Särvan) renner sydover til Ljusnan ovenfor Hede. Elvenavnet er tydeligvis omdannet etter mønster av Lussnan (Ljusnan), Jågnan (Ljungan), Rannadan (Rånden), og flere andre på kartene fra 1646, for navnene var tydelig lånt fra samisk, ifølge Collinder og Hasselbrinks nevnte opptegnelser fra 1942 (her normalisert) Sarven-jaevrich og Sarven-johke, mens dalføret helt syd til Ljusnan kalles Sarve, tydeligvis det gamle ørd for elg, her senere på det nærmeste foretrengt av det tidligere nevnte ord væjsjje. I den eldste svenske jordebok for Jemtland (1646) finner vi dalnavnet som Sarf eller Särf (forskjellige eksemplarer), del av skattlandet til "finnekongen" Mårten Jonsson, som også hadde dansk "frihetsbrev" fra før 1646. Navnene, som Hedræus må ha fått fra bønder, direkte eller

indirekte, vitner om samisk bruk fra lenge før 1646.

I denne forbindelse bør også nevnes en beretning om gammel *Samisk* bruk som Torkel Larsson (Axman) i 1942 dikterte til Björn Collinder, der det bl.a. heter (her normalisert): Johke-njeanehkh aaj bāetie-jijjen juhtien dom Sar^vem vāālese Saarfieli gāajka. 'Også Handöl-samene kom flyttende ned Sarve-dalen til Saarfjellet.'⁵⁾ Sistnevnte kalles nå Särvfjället, siden 1660-årene, da bøndene anla setre der til fortrenghet for samegruppen. I stedet for Sarf (1646) står i jordeboken for 1649 og 1653 Saris, dvs. Saar-ris, der etterleddet betyr bergrygg, i realiteten altså samme navn som 1942 Saar-fielh. Dette har flertalls form, tydeligvis fordi fjellet er delt i to ved en dyp kløft, trolig betydningen av førsteleddet, jf. pite-samisk 1780 sare 'kløft, gaffel'. Også dette må altså representere et meget gammel samisk stedsnavn, overtatt av bøndene som Särvfjället, etter dalførets gamle samiske navn.

På Hedræuskartene fra 1646 står også Walman (nå Valmen), et tilløp til Ljusnans bielv Ranndan (Rånden) øst for Sånfjället (syd for Hede). Navnet er tydeligvis en omdannelse av samisk vealma 'stille, dypt stykke i elv', som ord velkjent i alle sydsamiske dialekter, men visstnok ikke opptegnet som samisk stedsnavn her. På nyere kart finnes en Valmen også i Tännäs, et lite vann med avløp nordover til den nå neddemte Lossnen, og ved utløpet av Ljusnan i denne store sjø gården Valmåsen, bosatt på 1700-tallet fra Funäsdalen, i sin tid en glimrende fiskeplass, med samme navn som Valmåsen øst for Rössvatnet i Helgeland, en forforskning av stedets samiske navn Vealman-tjuvvelge "Åsen ved stilla"; sydpå kan den samiske form ha vært *Vealman-aesie eller *Vealm-aesie. Disse navnene vitner om gammel samisk bruk også sydover i Herjedalen, senere innskrenket, av den utvidede ^{første} bosetning og bøndenes virksomhet.

Mange steder har også i senere tider bare hatt samisk navn, spesielt i fjellområder der bønder ikke har hatt noe å gjøre, f.eks. Ijsen-gealta nord i Vige-fjella i Brekken, på det eldre svenske kart og derfra på rektangelkartet fra 1939 feilaktig avsatt på svensk side, der det er flere navn av denne typen, bl.a. Servies-gealta "Grareintoppen". Førsteleddet betyr hvit som rim og går igjen i ijsen-ledtie, lenger nord jijisen-ledtie 'snøugle', og i Jijisen-tjahke i Steinfjellet øst for Namsen. Like østenfor er Soenehke-jaevrie "Senetau-vannet" og på riksgrensen Soenehke-tjahke "Senetaufjellet", og på svensk side, like nord for grensen mellom Herjedalen og Jemtland, Soenehke-tjarra "Senetauryggen".

Mere alminnelig på disse kanter er at et sted har to helt forskjellige navn, ett nordisk og et annet samisk, f.eks. Helags-fjellet, samisk Maaj-aelkie, dvs. akselen med vid utsikt: maaje 'stor avstand', jf. Maajeh-tjahke, Majafjellet, vest for Majavatnet (Maajeh-jaevrie) i Helgeland.

Et annet eksempel er Kjølifjell, samisk Gåebrie, som også er navnet på hele sameområdet, hvorav Gåebrehkh, Riastsamene (Riast reinbeitedistrikt). Ordet er det samme som nordsamisk goarvi 'utoverhengende ^ehvelvet kant av jord, berg eller snø', og fra pite-samisk 1780 kjennes kåbrepakte 'en likesom uthålkad och hängande brant', men fra moderne sydsamisk bare gåebrie-bieljie 'en som har brettet, forfrosset øre' (sydlig om rein), og adjektivet gåabroeh, predikativt gåabran 'hul, med hvelving innover (om fjell; sydpå om forfrosset reinøre)'. Dette betyr at fjellnavnet ikke kan forklares ut fra moderne Rørossamisk, men må være temmelig gammelt. Det samme gjelder Mahkalahke, Riastsamenes gamle vår- og høstplass ved Litt-Langen (øst for Riasten). Navnet er tydelig avledet av ordet mehkie, som f.eks. i uttrykket mehkiem tjoejkijh 'å gå på

ski tilbake til et sted en har flyttet fra for å se etter rein eller for å hente noe' (Julie Axmanns forklaring av navnet i 1941). Men selve ordet er visstnok bare kjent fra den pitesamiske ordbok fra 1780: mákkalak 'en djup fåra eller grop, i en sjø eller elf, som blir grundare på den ena, eller och bägge änderna'.

Navn som ikke kan forklares ut fra det moderne språk, må naturligvis skrive seg fra en eldre fase av språket, f.eks. Tjåårhte, det iallfall hittil uforklarte samiske navn på Finnfloklumpene øst for Glommas utløp av Rien, så kalt på norsk etter Finnfloen "Samemyra" øst for Rien (kjent fra 1742), der samers flyttvei har gått iallfall i senere tider. Et annet eksempel kunne være Foemte, det samiske navn på Rangledalshøgda ved riksgrensen like nord for grensen mellom Sør- og Nord-Trøndelag, men etter mitt foredrag nevnte Ole Henrik Magga den mulighet at navnet kunne henge sammen med nordsamisk (Kautokeino) duovdda el. duovdat, duovdát, lulesam. tuoptä 'egn, trakt (særlig om reinbeiteterreng)'. Stammevokalen stemmer ikke helt, men fremlydskonsonantene forholder seg som i det eldgamle ordet for treet hegg: sydsam. foeme, nordsam. duopma, et eldgammelt skillemerke mellom syd- og umesamisk og de andre samiske dialekter eller språk. Da ordet visstnok ellers er ukjent sønnenfor lulesamisk, må fjellnavnet i alle tilfelle være meget gammelt.

I samiske stedsnavn kan også inngå nordiske lånord, f.eks. Njuana-baertie, fjellryggen Gruvsjøhøgda-Storhammaren vest for Gruvsjøen (der malm ble funnet i 1680-årene) i Brekken, og Stoerre-baertie, Steinfjellet langs grensen mellom Namsskogan og Røyrvik. Etterleddet er tydeligvis lånt fra gammelnorsk barð 'kanten av et fjell, fjellavsats' eller en eldre form *barða, men forleddet njuana 'tange, nes' er naturligvis samisk, så navnsettingen må

ha vært samisk, skjønt baertie ellers ikke er kjent som ord i samisk. Fjellnavnet må altså skrive seg fra en tid da baertie ble brukt som fellesnavn i samisk.

Samiske stedsnavn kan også være lånt fra nordisk, altså være nordiske stedsnavn tilpasset samisk uttale. Da den samiske form må gjenspeile den nordiske uttale av navnet da lånet fant sted, kan dette ofte noenlunde dateres ved hjelp av nordisk språkhistorie.

Hottögafjället sydvest for sjøen Hotöjen i Undersåker (vel tre mil vest for Hallen ved Stöⁿsjön) kalles således på samisk Hihtege og sjøen Hihtegen-jaevrie (Collinder 1942). I 1646 fikk samens Thomas Jonsson (Jönsson) fornyet sitt danske frihetsbrev på "Dronnerijs" og Hittefiäll, i jordeboken for 1680 og 1714 kalt "Tranris och Hitting", i 1737 Hittingz skattelapfiell. Sjøen er først kjent i 1528 som Hotiöen, på Hedræuskartene 1645-46 Hettögen, Hättogen, Hättögen og Hättogzfiäll, osv. De nordiske (jemtske) former er ikke sikkert forklart, men den samiske form gjenspeiler tydelig en atskillig eldre nordisk form og må således være lånt i middelalderen.

Et par mil lenger syd-sydøst ligger sjøen Glen, der Tossåsens sameby fra gammelt har hatt høst- og vårplass, først kjent i 1480 som Glee, Hedræus 1646 Glään (med bestemt artikkel), men på samisk kalt Klieren-jaevrie (Collinder 1942). I Tännås, like øst for Brekken, ligger en annen Glän, 1646 Glään, på samisk kalt Kleaden-jaevrie eller Klearen-jaevrie ^(Collinder og Hasselbrink 1942), sydligere varianter av navnet som representerer en eldre samisk form *Kleade eller *Gleade (jf. ovenfor om vokalen og d). Navnet må være lånt til samisk før bortfallet av ð i nordisk, som i 1480 Glee, altså tidligere i middelalderen.⁶⁾

Av samiske stedsnavn lånt fra nordisk kan ikke uten videre slutes at samer kom til stedet først etter nordisktalende.

Jeppes vei 3, 0768 Oslo

24. oktober 1994

Advokat Lars Sandow
Renmarkstorget 8
Box 137
901 04 UMEÅ
Sverige

11. 3 0
T 88/90, T 70/91
896

Angående renbetesmålet i Härjedalen

Som svar på brev av 14. oktober 1994 skal jeg få bemerke følgende.

I min uttalelse av 8. april 1994, som var svar på brev av 31. mars 1994, tillot jeg meg å anse det norske offentlig oppnevnte såkalte Samerettsutvalget, spesielt dets formann, nåværende høyesterettsjustitiarius Carsten Smith, som en mere pålitelig juridisk autoritet enn Kjell Haarstad. Dette vil jeg fastholde, også etter Haarstads kommentar av 16. mai 1994.

Det i 1980 oppnevnte utvalg avga i 1984 sin innstilling Om samenes rettsstilling. Dette var en delinnstilling av generell karakter og munnet ut i forslag om en grunnlovsbestemmelse om den samiske folkegruppes rettsstilling og om lov om sameting og andre samiske rettsforhold (Sameloven), se bilag 1. Begge forslag ble vedtatt av det norske Storting, Grunnloven har fått den foreslåtte tilføyelse, og Sameloven er kommet som Lov av 15. mai 1987 nr. 21 (med visse senere endringer). Innstillingen (669 s.) inneholder en meget grundig drøftelse av samenes rettslige stilling gjennom tidene, også sammenlignet med andre lands minoriteter, og bør leses i sin helhet. I min første uttalelse pekte jeg på visse punkter som etter min mening er av særlig interesse for den foreliggende sak. Her skal jeg bare i all korthet punktvis vise til innstillingens tekst, som kopibilag.

(1) Som internasjonal traktat er Lappekodisillen av 1751 ifølge Samerettsutvalget å forstå som en gjensidig garanti av samenes bruksrettigheter (ikke bare såkalt "uskyldig nyttesrett"), spesielt i de samers bruksområder som den nye riksgrense ble trukket igjennom, se bilag 2.

Bergsland s. 2

(2) Kodisillen er også å forstå som et rettsvern for samer i eget land, in ^scau norske samer i Norge, slik det bl.a. sees av et kongelig reskript av 1726, altså rettigheter fra før 1751, og fra en sak fra 1794, der Lappekodisillen ble benyttet både som grunnlag for et kongelig direktiv om norske samers rett i norske områder og som rettskilde i en internrettslig konflikt mellom norske bønder og norske samer innenfor Norges grenser, se bilag 3. Den konkrete sak ble publisert i den i 1892 utgitte Indberetning fra Lappekommisjonen av 1889 (som jeg kjenner fra over femti år tilbake), se bilag 4. Sorenskriverens resolusjon var rettsgyldig i den forstand saken gjaldt, nemlig å forhindre vedkommende bonde (i Vauldalen, umiddelbart vest for grensen mot Härjedal^en) i å trakassere bort sine samiske naboer.

(3) Lappekodisillen er ikke opphevet. Konⁿvensjonen av 1972 går foran, men er tidsbegrenset, i likhet med fellesloven av 1883 og de mellomliggende konvensjoner. Men de norske og svenske samers bruksrett har også sitt selvstendige rettsgrunnlag i de almene rettsgrunnsetninger om alders tids bruk (urminnes hävd), fastslått av Høyesterett i to dommer i 1968, den såkalte "Brekken-saken", som ga norske reindriftssamer med hold i at de hadde privatrettslige bruksrettigheter i et bestemt område i Norge, og "Alte vann-saken", der svenske reindriftssamer fikk medhold i et erstatningskrav mot den norske stat. Se bilag 5.

Med vennlig hilsen,

Knut Bergsland
Prof. emeritus

NORGES OFFENTLIGE UTREDNINGER

NOU 1984: 18

Om samenes rettsstilling

Fra et utvalg oppnevnt ved Kronprinsregentens resolusjon
av 10. oktober 1980.

Avgitt til Justisdepartementet
15. juni 1984.

UNIVERSITETSFORLAGET

OSLO - BERGEN - TROMSØ

KAPITTEL 15.

**Utkast til grunnlovsbestemmelse,
lov og bestemmelser i medhold av loven**

15.1. UTKAST TIL GRUNNLOVSBESTEMMELSE OM DEN SAMISKE FOLKEGRUPPES RETTSSTILLING

Et flertall på ti av utvalgets medlemmer (formannen, Abelvik, Austenå, Teigmo Eira, Engstrøm, Husabø, Jernsletten, Sandvik, Sara og Urheim) foreslår at det gis en grunnlovsbestemmelse om samenes rettsstilling med følgende ordlyd:

Det paaligger Statens Myndigheter at legge Forholdene til Rette for at den samiske Folkegruppe kan sikre og utvikle sit Sprog, sin Kultur og sit Samfundsliv.

Et mindretall på ett av utvalgets medlemmer (Jåma) foreslår i stedet følgende ordlyd:

Det paaligger Statens Myndigheter at legge Forholdene saaledes til Rette, at den samiske Folkegruppe kan sikre og utvikle sin Livsform: sine Næringsformer, sit Sprog og sin Kultur.

Et mindretall på syv av utvalgets medlemmer (Hustad, Johansen, Johnsen, Kristensen, Lundgren, Samuelsberg og Varsi) tilrår at det ikke fremmes forslag til grunnlovsbestemmelse om den samiske folkegruppes rettsstilling.

15.2. UTKAST TIL LOV OM SAMETING OG ANDRE SAMISKE RETTSFORHOLD (SAMELOVEN)

Det følgende utkast er et «maksimumsutkast» i den forstand at det inneholder regler både for det direkte og det indirekte valg til Sametinget og for den blandete valgform. Det er også tatt med regler om lokale sameutvalg. Dersom man som endelig løsning velger enten bare direkte valg eller bare indirekte valg i alle valgkretser ved sametingsvalg, og/eller dersom man velger ikke å gi særhjemmel for opprettelse av lokale sameutvalg, må en del av de foreslåtte bestemmelser sløyfes, mens andre må omformuleres noe. Det er gitt anvisning på hvilke strykninger/endringer som i så fall vil bli aktuelle.

Kapittel 1. Allmenne bestemmelser

§ 1-1. Lovens formål

Lovens formål er å legge forholdene til rette for at den samiske folkegruppe i Norge kan sikre og utvikle sitt språk, sin kultur og sitt samfunnsliv.

§ 1-2. Forholdet til folkeretten

Et flertall på elleve av utvalgets medlemmer (Abelvik, Austenå, Engstrøm, Husabø, Hustad, Johansen, Johnsen, Kristensen, Lundgren, Samuelsberg og Varsi) tilrår at det ikke fremmes forslag til bestemmelse om forholdet til folkeretten.

Et mindretall på syv av utvalgets medlemmer (formannen, Teigmo Eira, Jernsletten, Jåma, Sandvik, Sara og Urheim) foreslår følgende inntatt som § 1-2:

De folkerettslige regler som Norge er bundet av, og som har betydning for samenes rettsstilling som etnisk minoritet, er å anse som en del av norsk rett.

§ 1-3. Sameting og sameutvalg

Den samiske folkegruppe i Norge skal ha et eget landsomfattende sameting valgt av og blant samene.

Det kan også kreves opprettet egne sameutvalg i fylker og kommuner etter bestemmelsene i denne lov.

§ 1-4. Retningslinjer for norsk samepolitikk

Sametingets årsmelding sendes til Kongen, som hvert år framlegger den i melding til Stortinget.

Kongen skal i denne melding til Stortinget minst en gang i hver stortingsperiode framlegge retningslinjer for de tiltak som må foretas for å gjennomføre formålet etter § 1-1.

På grunnlag av Stortingets behandling av meldingen treffer Kongen vedtak om gjennomføring av retningslinjene i fylkeskommuner og kommuner.

§ 1-5. Statens økonomiske ansvar

De særlige utgifter som påføres fylkeskommuner og kommuner ved gjennomføring av vedtak etter § 1-4 tredje ledd, dekkes av staten. Det samme gjelder utgiftene til Sametinget og sameutvalgene og til valg av Sametingets medlemmer.

Kongen gir nærmere forskrifter om gjennomføringen av bestemmelsene i første ledd.

Et mindretall på åtte av utvalgets medlemmer (Abelvik, Husabø, Johansen, Johnsen, Kristensen, Lundgren, Samuelsberg og Varsi) tilrår at det ikke fremmes forslag til regler om sameutvalg i fylker og kommuner, og at

Det var særlig to problemer som krevde sin løsning. For det første måtte flyttsamene gis statsborgerskap i et av landene. Det var behov for regler som hindret at flyttsamene ble statsløse eller fikk dobbelt statsborgerskap. For det annet måtte man regulere den framtidige reindrift over grensen. Den nytrukne riksgrensen gikk på tvers av livsviktige samiske bruksforhold, som ingen av statene ville gripe ødeleggende inn i. I pakt med datidens folkerettslige oppfatning mente traktatpartene at disse bruksforholdene burde gis rettslig anerkjennelse. De samiske bruksforhold ble da også avgjørende for selve grensens løp. Der hvor naturen ga grunnlag for det, holdt man seg til den gamle oppfatningen om at «Fjellkjølen» utgjorde grensen. Lengst i nord fikk samiske bruksforhold større betydning for grensetrekningen.

6.2.3.2. Nærmere om traktaten

I traktatens art. 1 ble grensen fastlagt fra Kornsjø (3 mil sør-sørvest for Halden) til fjellet Golmisoavve i Varanger (i det sørvestlige hjørnet av dagens Nesseby kommune). Grensen har ligget fast siden 1751.

Omtrent hele art. 1 er en grensebeskrivelse. Grensen ble trukket slik at fellesskap ble oppløst der det var mulig. Hvis oppløsning ikke kunne gjennomføres, ble vekselbruk undertiden innført. Tre eksempler kan illustrere dette: Ved Søre Kjørpungstjønn ble grensen dratt slik at to norske sætre med hus, åker og eng ble liggende på norsk side, mens tomten for en tredje norsk sæter som var øde, altså uten hus, ble liggende på svensk side. – Viktigere ble grenselinjen for de svenske bøndene på Morast. I 1664 hadde de kjøpt skog fra nordmennene, som pga. grensetraktaten ville bli liggende på norsk side. Dermed ville svenskene miste skogen. Traktaten fastsatte at de svenske bøndene skulle få kjøpesummen tilbake fra nordmennene. Det var 68 riksdaler, dvs. verdien av omtrent 20 kyr. – Ved Sandhjeltefossen var det laksefiske «som nu blive fælles for begge Sider». Her ble det fastsatt at nordmenn og svensker skulle fiske hvert sitt år.

I grensetraktatens art. 2 sies det at traktaten opphever alle mulige krav («Prætensioner») fra hvert av rikene eller deres undersåtter inn over grensen i naboriket. Det presiseres at det skal være fullt norsk herredømme over Kautokeino og Avjovarre (Karasjok), mens Sverige skal ta skatt av samene i Utsjok, Teno og Enare. (Presiseringen av Enare skyldes at dette stadig var et svensk-russisk fellesdistrikt.)

Art. 3, første ledd fastslår i pakt med art. 2 at partene ikke skal kreve noe som helst av hverandre inn over grensen, på grunnlag av «det Stettinske Fordrag» av 1570 eller andre tidligere avtaler. I artikkelens annet ledd gjøres det et unntak fra prinsippet om «grensens ukrenkelighet»:

«Men som begge Siders Lapper behøve begge Rigers Land til deres Rehns-Dyrs Ophold; saa har man i Henseende til dennem kommet overeens om saadanne Indretninger, som udi denne Grendse-Tractats første Codicill eller Tillæg indeholdes.»

Deretter følger art. 4 som erklærer at kommissærer fra begge sider skal gå opp grensen og sette ned grenserøysen. Det vises til traktatens andre kodicill.

Etter 1751 ville det ta noen tid før grenserøysene kunne bli oppført. Art. 5 fastslår at dette ikke skal være til hinder for at rikene allerede fra 1752 krever den skatt som hver av dem tilkommer. Det presiseres deretter hvilke områder dette gjelder. Det er utelukkende tale om skattlegging av samer.

I art. 6 og 7 følger det så noen strenge straffebestemmelser. Ulovlig skoghogst i naboriket ble straffet med festningsarbeid, mens skadeverk på grenserøysene kunne medføre dødsstraff ved hengning.

Art. 8 avslutter traktaten. Den inneholder bestemmelser om godkjenning (ratifikasjon) m.v., samtidig som den gir Lappekodicillen samme gyldighet som selve grensetraktatens tekst.

6.2.4. Lappekodicillen («Første Codicill og Tillæg»)

6.2.4.1. Innledning

Lappekodisillens formål er nærmere angitt i dens innledning. Det gjaldt å ordne «Lappernes sædvanlige Overflytninger», slik at det for framtiden ikke skulle være «nogen Anledning til Trette eller Misforstaaelse» mht. flyttingen over grensen eller flyttsamenes statsborgerskap.

Lappekodisillen inneholder detaljerte regler om statsborgerskap (§§ 3–9), rett til land og vann (§§ 2, 10 og 12–14), nøytralitet i krig (§§ 10 og 11), intern forvaltning (§§ 15–21) og om en begrenset, intern rettspleie (§§ 22–27).

Kodisillens regler blir avslutningsvis (§ 30) karakterisert som «en Tolerantz og reciproque Føyelighed» som var nødvendig såfremt samene på begge sider skulle leve videre og forvaltningsmessig («in Politicis») holdes i «tilbørlig Skik og Orden». Mot denne bakgrunn kan vi rent foreløpig betegne kodicillens rettsordning som en gjensidig garanti hvor statene påtok seg en form for felles

ansvar for å sikre samenes eksistensgrunnlag.

Vi skal i det følgende behandle de viktigste av Lappekodisillens regler. Nedenfor i dette punkt (6.2.4.2 flg.) gis det en redegjørelse for innholdet av kodisillen. Dernest skal det sies litt om regelverkets varighet (6.2.5). Endelig gir arbeidsgruppen en nærmere drøftelse av rekkevidden av de sentrale reglene (6.2.6 til 6.2.10).

6.2.4.2. Statsborgerskap

Kodisillens § 2 fastslår i samsvar med grensetraktatens art. 2:

«Ingen Lap maa herefter eye Skatte- eller Bøxel-Land udi meere end Eet Rige, paa det al Anledning til Fellesskab udi Undersaatter og Land herefter kan undflyes.»

Uttrykket «eye Skatte- eller Bøxel-Land» i § 2 reiser vanskelige tolkningsspørsmål som vi kommer tilbake til under 6.2.7.3 nedenfor. I tilknytning til statsborgerretten er det viktigere å se på kodisillens §§ 3–9.

I § 7 presiseres § 2 med hensyn til statsborgerretten: De som fra nå av har skatteland i Sverige, skal være svenske undersåtter med hele sin familie, tjenere og husmenn. Tilsvarende gjelder for de som har bygselland i Norge, slik at man «herefter kand adskille, hvis Sides Undersaat han er ...».

Kodisillens § 3 fastsetter at grensen lengst i sør (Helgelands fogderi i Norge/Ångermanlands og Ume lappmarker i Sverige) deler områdene slik at skatte- og bygselland nå tilfaller enten Norge eller Sverige. Innehaverne av skatteland på svensk side skal være svenske undersåtter, innehaverne av bygselland på norsk side skal være norske undersåtter.

Deretter fastslår § 4 at dersom en same «be- findes at have» sommerskatteland på begge sider av grensen, kan han velge hvor han vil være undersått. Men dersom han har vinterskatteland på en av sidene, da skal han være undersått på den siden «hvor han saadant Vinter-Skatte-Land haver».

På strekningen østgrensen av Salten, Senja og Troms fogderi fram til Halde («hvor Kautokeino Grendse begynde») kan samer som «befindes at have» sommerskatteland på norsk side og vinterskatteland på svensk side, velge om de vil være norske eller svenske undersåtter. Han «beholder» da skattelandet på sin side, men «mister» det han hadde på motsatt side (§ 5).

Det følger av § 6 at valget av statsborgerskap etter §§ 4 og 5 skal skje frivillig. Ingen skal tvinges eller lokkes til å bli undersått i et av traktatlandene.

Endelig fastsettes det regler for valg av statsborgerlig forhold i to tilfeller. For det første gir § 8 regler om ektefellers statsborgerskap. Dersom en same får hustru fra motsatt side, og hun har eget skatteland eller flere rein enn han, kan han uten hindring eller avgift bli undersått i hennes land. Men dersom mannen har flest rein, da «følge Hustruen Manden». For det annet kan en same «kjøpe seg» statsborgerskap i nabolandet (§ 9). Han kan bli undersått av det andre landet mot å betale 1/5 av sin formue til hjemlandet. Dette må han vise kvittering for i nabolandet.

6.2.4.3. Rettigheter og plikter for fremmede samer

§ 10 er hovedbestemmelsen om rettighetene i nabolandet:

«Saasom Lapperne behøve begge Rigers Land, skal det efter gammel Sædvane være dennem tilladt, Høst og Vaar, at flytte med deres Rehn-Hiorder over Grendsen ind i det andet Rige. Og herefter som tilforn, lige med Landets Undersaatter, undtagen paa saadanne Steder, som her neden meldes, at betiene sig af Land og Strand til Underholdning for deres Dyr og sig selv, da de venligen skal imodtages, beskyttes og hielpes til Rette ...».

Grenseflyttingen begrunnes altså dels med samenes behov («behøve») og dels med at flyttingen har skjedd sedvanlig («etter gammel Sædvane», «herefter som tilforn»).

Som vi ser skal det være samene tillatt «at betiene sig af Land og Strand til Underholdning for deres Dyr og sig selv». De skal tas vennlig imot, beskyttes og hjelpes til rette.

I utgangspunktet har fremmede flyttsamer den samme rett til jakt og fiske som oppholdslandets egne samer. Det gjøres imidlertid unntak for «Fred-Lyste» kobbefangstplasser og fuglevær (§ 12). At fangstplassene er fredlyste betyr at de er i enkeltmanns besittelse, og at det betales skatt for disse.

Etter §§ 13–14 skal flyttsamene betale leie for oppholdet i nabolandet. Leiereglerne kan sees som motstykket til hver av statenes beskatning av egne samer. Før 1751 var samene i stor utstrekning gjenstand for dobbeltbeskatning. I denne sammenheng kan kodisillen sees som en slags skatteavtale: Den skatten som Danmark-Norge hadde pålagt svenske samer – når de hadde hjordene på sommerbeite i Norge – ble avskaffet ved kodisillens § 1. Samtidig ga man reglene om plikt til å betale leie og å fare varsomt fram ved opphold i nabostaten (§§ 13–14 og 16).

Leiesatsene er graderte: Svenske samer som ikke dro til kysten, skulle betale 1 skil-

kand erholdes.» (Gjengitt etter Klockhoff 1979, s. 42.)

Mangelsen fikk denne fullmakten 18. april 1749, og 4. oktober s.å. ble grensekommisærenes felles forslag til en lappekodisill sendt til København. I et brev til grev Hols-tein kommenterer Mangelsen forslaget:

«Jeg har flittig confereret med de svenske angaaende denne Materie og haaber jeg, at den nyttigste og bedste Maade til Lapperne reciproque Ophold og Conservation herved skal være udfunden ...» (Gjengitt etter Taranger i Indstilling 1904, s. 29.)

Denne bakgrunn viser at kodisillen skulle beskytte flyttsamene på begge sider av grensen. Hvis dette vernet skulle bli effektivt, måtte Danmark-Norge og Sverige gjensidig anerkjenne den samiske bruksutøvelse som en bruksrett. Den faktiske bruk måtte gis rettslig status. Hvis samenes grenseflyttinger (§ 10) og deres jakt og fiske i nabolandet (§ 12) bare ble ansett som «tålt bruk» etter kodisillen, kunne hver stat ensidig ha innskrenket eller endret samenes bruksutøvelse. En slik forståelse av kodisillen harmonerer ikke med forarbeidenes formål i retning av å sikre «Lapperne reciproque Ophold og Conservation». Skulle traktatpartene oppfylle sin målsetning på en effektiv måte, måtte de innrømme samene bruksrettigheter.

Også andre av kodisillens bestemmelser kan trekkes inn i bedømmelsen i denne sammenheng.

Det er mulig at Lappekodisillen bruker eiendomsbegrepet etter samisk tradisjonell forståelse som betegnelse for en form for bruksrett, jfr. nedenfor under 6.2.7.3. Hvis det er riktig, må «eye» i kodisillens bestemmelser leses som det sto «ha bruksrett til». I dette tilfellet vil enkelte av kodisillens regler, bl.a. § 2, kunne tas til inntekt for at en rettsvernet bruksrett er hjemlet.

Flere av Lappekodisillens bestemmelser henviser som påpekt til samiske sedvaner. Innledningen viser til de «sædvanlige Overflytninger», § 10 bruker uttrykkene «efter gammel Sædvane» og «herefter som tilforn» og § 22 refererer til «Lapperne Sædvaner». Dette kan sees som tegn på at kodisillen medførte at traktatpartene anerkjente de samiske bruksmønstre også rettslig sett. Begge land var på forhånd klar over at grenselinjen gikk på tvers av gamle samiske bruksområder.

Kodisillen etablerte som nevnt ordninger med intern samisk forvaltning (§§ 15-21) og med samisk rettspleie (§§ 22-27). De nevnte ordningene kan tyde på at det forelå samiske bruksrettigheter med hensyn til land og vann. Det kan hevdes at man neppe ville

foreta en slik institusjonsbygging dersom det var kodisillens mening at den underliggende materielle rett til å disponere land og vann uten videre kunne avskaffes.

Høyesterettsdom av 21. juni 1862 inntar uten noen tvil det standpunkt at samene har en bruksrett på grunnlag av kodisillen. Avgjørelsen har tidligere ikke vært offentliggjort, og den er inntatt som vedlegg 7 til denne utredning. Saken gjaldt spørsmålet om en same hadde handlet ulovlig ved å hugge trær og ta never i privat skog i Nordland. Det var en straffesak mot vedkommende same. Men Høyesterett tok opp på bredt grunnlag selve spørsmålet om samenes rettigheter, idet dette var avgjørende for hvorvidt denne utnyttelsen av skogen var rettmessig eller rettsstridig. Saken var brakt inn for Høyesterett av amtmannen i Nordland (Carsten Smith), som var enig i underrettens og overrettens frifinnelse, men ønsket en avgjørelse av Høyesterett av hensyn til frifinnelsesgrunnens betydning «baade for vedkommende Landeiere og fornemmelig for de nomadiserende Lapper». Høyesterett ble med andre ord bedt om en prinsipiell avgjørelse. Førstvoterende i Høyesterett (Ch. Platou) uttalte med tilslutning av alle de øvrige dommere:

«Allerede det historiske Forhold mellem Lapperne som de oprindelige Beboere af Landet og de indvandrede norske Eiendomsbesiddere tilsiger, at man maa opretholde og beskytte den Brugsret, som hine selv efter Okkupationen fra de Sidstnævntes Side ere vedblevne at udøve over den tidligere herreløse Grund. Herfor kan ogsaa paaberaabes Lovens Grundsætninger om Hævd paa Brug. Det er dog neppe nødvendigt at tage sin Tilflugt til deslige almindelige Betragtninger, da Frifindelsesdommen kan bygges paa et mere positivt Grundlag. — Thi uagtet Lovgivningen aldri har villet anerkjende Lapperne Folk for eiendomsberettiget til de Stræknin-ger, det fra Alders Tid har benyttet som Græsgange m.v., har den dog stadig forudsat, at den for Lapperne aldeles nødvendige Omvankning med Reenhjorden ogsaa i Fremtiden vilde finde Sted, jfr. Tractat af 7/18 Oktober 1751 Cod. 1 § 10. Men heraf følger igien, at den med saadan Omvandring uundgaelig forbundne Befattelse med og Disposition over andres Skov og Mark ikke i og for sig kunne ansees som straffbare Eiendomsindgreb fra Lapperne Side.»

Man ser her at retten bygger en «Brugsret» på flere grunnlag, dels «det historiske Forhold», dels «Lovens Grundsætninger om Hævd på Brug», men også dels «et mere positivt Grundlag», nemlig kodisillens § 10. Senere i sitt votum uttaler førstvoterende at man av traktaten av 1751 «med Sikkerhed» kan utlede «en Omvandringsret» for både norske og svenske samer.

den svenske stat som parter i traktaten har slike rettigheter og plikter som traktaten gir uttrykk for.

Videre er det klart at et hovedformål med kodisillen var å gi svenske samer adgang til reindrift på norsk territorium, og å gi norske samer en tilsvarende rett på svensk territorium.

De spørsmål som i denne sammenheng har krav på nærmere drøftelse, er dels om kodisillen også gjelder for samer i eget land, og dels hvor stor del av den samiske folkegruppen som omfattes av bestemmelsene.

6.2.8.2. Gjelder Lappekodisillen for norske samer i Norge?

Problemet er her om traktatpartene ved kodisillen bare mente å beskytte nabolandets samer, eller om hvert land også påtok seg å beskytte sin egen samebefolkning. Svenske samers internrettslige stilling i Sverige etter kodisillen er som nevnt behandlet i dommen i «Skattefjällsmålet». Framstillingen nedenfor skal bare drøfte om kodisillen gjelder internrettslig i Norge.

Det standpunkt at også egne samer ble vernet ved kodisillen, har vært framholdt fra samisk hold. I en resolusjon fra den sjette nordiske samekonferansen i Hättä (1968) gis det uttrykk for dette synet:

«Folkrättsligt är principen om den samiska nationens bevarande i Norden fastställd genom den ärevördiga kodicillen 1751, Samernas Magna Charta. Kodicillen tar i första hand sikte på svenska samers rätt i Norge, respektive norska samers rätt i Sverige. Då emellertid ett lands samer inte gärna kan tänkas ha eller ha haft sämre rätt i eget land än de genom kodicillen tillerkändes i naboland, utgör kodicillen för samerna en garanti mot att ett nordiskt land «lagstiftar bort» samernas rätt inom landet med begagnande av lagstiftningsmaktenes vapen.» (Utdrag fra Resolusjon A, trykt i Nordisk Utredningsserie 1969:6 s. 12 flg.)

Et tilsvarende syn hevdes av forfatterne Cramér og Prawitz. De konkluderer sin drøftelse av kodisillen med å si at det er

«... naturligt, att den samiska nationen i Norden åberopar kodicillen, inte bara som en vanlig traktat angående vad ämne som helst emellan Norge och Sverige, utan som en högtidlig och förpliktande utfästelse gentemot de nordiska samerna för all framtid.» (Cramér og Prawitz 1970, s. 97.)

Den norske delegasjonslederen ved forhandlingene om reinbeitekonvensjonen av 1972, Jens Evensen, har gitt uttrykk for den snevrere tolkning av kodisillen på dette punkt. I en kronikk i Finnmark Dagblad 17. juni 1972 sier han:

«Lappekodicillen er en traktat med de begrensninger dette innebærer. Den beskytter bare det annet lands samer og deres tradisjonelle rettigheter. Den er ikke intern lov, verken i Norge eller i Sverige. Men Lappekodicillen gir likevel uttrykk for reindriftssamenes tradisjoner og særpreg, og det er forståelig at den følelsesmessig er blitt sett på som et samenes Magna Charta».

Når man skal foreta en drøftelse av hvorvidt kodisillen gjelder for norske samer i Norge, er det som tidligere påpekt ikke tilstrekkelig å avvise dette ved å henvise til at kodisillen er en traktat med de begrensninger dette innebærer. Om dette prinsipielle transformasjonsproblemet vises til drøftelsen som er foretatt i 6.2.6.3. Det er klart at kodisillen formelt sett er en traktat, en folkerettslig avtale, med Norge og Sverige som de to partene. Men den vanlige sontring mellom intern rett og folkerett kan neppe anvendes på en traktat fra 1751. Det nåværende skillet mellom lovgivningsmyndighet og traktatmyndighet stammer for Norges vedkommende fra tiden etter 1814. Hvis det finnes holdepunkter for at det i 1751 var meningen å gi kodisillen internrettslige virkninger, er det ikke avgjørende at traktatformen ble brukt. Dagens konstitusjonelle tankegang kan her ikke brukes på eneveldets statsform.

Svaret på spørsmålet om kodisillen har virkninger i intern norsk rett, beror som tidligere hevdet (i 6.2.6.3.) på en tolkning av kodisillen selv, dvs. i hvilken grad kodisillen selv etter sitt innhold tar sikte på slike virkninger.

Hvorvidt kodisillen gir regler for norske samer på norsk territorium, beror derved på regelverkets ordlyd, dets forarbeider, dets formål, tilknyttet praksis m.v.

Kodisillens ordlyd gir ikke klare holdepunkter for at det var meningen å gi norske samer rettigheter i Norge. Regelverket skulle først og fremst ordne de fremmede samenes rettsstilling i hvert av landene etter grensetrekningen. Kodisillens § 10 fastslår imidlertid at fremmede samer «lige med Landets Undersaatter» skulle kunne «betiene sig af Land og Strand til Underholdning for deres Dyr og sig selv». Ordlyden i § 10 kan derfor gi en viss støtte for det syn at norske reindriftssamer forutsetningsvis har rettigheter til «Land og Strand» etter § 10. Uttrykket «Landets Undersaatter» referer jo bl.a. til norske reindriftssamer. (Liknende synspunkter hevdes av Jebens 1982 s. 643.)

Under forarbeidet ble det framhevet fra flere hold at flyttingen var nødvendig for å bevare «den Lappiske Nation» (bl.a. av Schnitler, Mangelsen, Hielmstjerne og Stampe). Dette taler for at de dansk-norske myndighetene så det som kodisillens formål å

beskytte såvel svenske som norske samer etter grensetrekningen. Selv om det neppe kan slutes noe sikkert fra ordet «Nation», tyder det på at konsipistene anså svenske og norske samer for å utgjøre en enhetlig folkegruppe. Forarbeidenes framhevelse av bevaringsformålet tyder på at kodisillen skulle beskytte samiske bruksmønstre uansett på hvilken side av grensen bruken ble utøvet. Når flyttingen over riksgrensen var av vesentlig betydning for å «bevare den samiske nasjon», kan det sies at «enda mer nødvendig for de norske fjellsamer var retten til bruk av fjellområder i det land hvis borgere de for framtiden ville bli, som fra før var deres bruksområder» (Jebens 1982 s. 643).

I det resonnementet som anvendes i den ovennevnte Håtta-resolusjonen, 1968, tredje setning, slutes det fra «det mer» til «det mindre»: Siden kodisillen verner til og med fremmede samer («det mer»), må den også antas å verne egne samer («det mindre»). Resonnementet er nærliggende. Det kan synes usannsynlig at forhandlingsdelegasjonene i Strömstad (1749-51) stelte seg slik at de sviktet sine egne samer til fordel for de utenlandske. Tankegangen bestyrkes også av enkelte av kodisillens bestemmelser. § 14 og § 16 gir anvisning på at landenes egne samer skulle gis visse forrettigheter framfor de fremmede. Samtidig blir fremmede samer pålagt varsomhetsplikt og erstatningsansvar. Men det er tvilsomt om man kan bygge noe resultat på dette resonnement alene. For man kan gjøre den innvending at beskyttelsen av svenske samer i denne sammenheng ikke representerte «det mer», men snarere «det mindre». Dette skyldes dels at vernet av det annet lands samer var nødvendig for å få ordnet grenseforholdene og vedtatt grense-traktaten, og dels at vernet av egne borgere i traktats form var relativt ukjent på 1700-tallet.

Men også forvaltningspraksis på 1700-tallet, dels før og dels etter kodisillens tilblivelse, gir støtte for den tolkning at kodisillen gir rettsvern for norske samer i deres hjemland.

Allerede før 1751 hadde de dansk-norske konger gitt internrettslige garantier til landets egne samer. Dette viser at kongemakten så det som sin oppgave å verne samene i sitt eget land. Den siste garantien før Lappekodisillen ble gitt ved reskript av 27. september 1726 til stiftsbefalingsmannen og biskopen i Trondhjem stift. I bestemmelsens avslutning heter det:

«Og paa det Finner og Lapper ikke formedelst nogensomhelst Forfærdelse eller haard Behandling skulde skye og flygte fra vort

Lands Grændser over til den anden Side af Fjeldet, hvorved den kongelige Villie og Attraa efter deres Oplysning og Saliggjøreelse skulde paa Nogen blive omsonst saa vil kongen ikke aleneste i al Unaade ansee saadanne Mennesker, som for hvilkesomhelst egne Passioner eller Interesse, eller hvilket Paa-skud de kunde forevende, Lapperne forfærde eller forføre, men vil og, at ingen Tyngde og Sværigheder Lapper og Finner videre skulde paalægges, end som de før Missionens Tid have været vante til at udgive, hvorfor Rentekammeret og er befaleet, at Det ved Fogderne nøie skulde lade efterforske Finnernes og Lappernes Privilegier, som dem af de kongelige Forfædre i en og anden Maade kunde være givne, hvilke Samme kongen Finnernes og Lapperne for denne Tid og fremdeles forunder og confirmerer.»

Samme dag gikk et reskript til rentekammeret om å undersøke gjennom fogdene i «Nordlandene» hvordan det hadde seg med privilegiene for samene. Det gjaldt nok bl.a. de såkalte finnerydningene i kongens almenning hvor samene påsto at Håkon V Magnusson hadde gitt en rettarbot med fritakelse for skatt. Nettopp på 1700-tallet ble disse finnerydningene både i Nordland og Troms skyld-satt og ført inn i matrikkelen. Dette betydde ikke at rydningene ble tatt fra samene. Det var i prinsippet bare tale om å kreve landskyld (dvs. jordleie) og skatt av de som brukte rydningene. Den leilending som betalte landskyld og skatt, var vernet av NL 3-14 Om Lejlændinger. I et kommentarverk («Applications-Udtog») til Danske og Norske Lov av Johann Ludwig Lybecker, 2. Hæfte (Kbh. 1775) utfyller forfatteren NL 3-14-14 («Ingen Jorddrot maa sætte sin Jord, eller Gaard, for høiere eller større Landskyld, end Dommeren med sex skiellige Mænd kand kiende lovligt at være») nettopp med å vise til reskriptene fra 1726. Det heter (s. 509):

«Ligeledes maa ingen paalægge Finnernes eller Lapperne videre Tyngde, end som de før Missionens Tid have været vante at udgive, Rescr. af 27. September 1726.»

I det samme verket, s. 245, kommenteres NL 3-12-6 («Almindings Skov maa en hver bruge, som boer der, som den tilligger af Alders Tid, saa vit, som behøvis til en hvers Brændefang, nødig Bygnings-Tømmer og Gaards Brug. Hvo som fælder mere Skov ned i Almindig og brænder Braader uden Bevilling til Oprydding, som nu er sagt, søgis derfor som den der hugger udi fremmet Skov») bl.a. med å vise til den forordningen av 20. oktober 1752 som kunngjorde traktat-verket og til lappekodisillens § 16:

«Om Lapperne beskade Skovene ved Flytning, see sammesteds, 1. Cod. § 16.»

Denne paragrafen gjelder, som nevnt

under 6.2.4.3, varsomhetsplikten ved flytting i naboriket. Men Lybecker anfører ikke noe om statsborgerskap her.

Fra Lappekodisillens gyldighetstid foreligger det en forvaltningsavgjørelse som uttrykkelig gir traktatverket virkning for norske samer i Norge. Med hjemmel i kodisillens § 29 klaget en del norske samer i Røros-distriktet til stiftamtmanden ved en «Ansøgning» av 23. desember 1794. Samene ville bl.a. at amtmanden skulle fastslå at de etter kodisillen hadde rett til å oppholde seg «som før i Fjeldstrækningene fra Hyllingen til Søer-Voldalen» uten at bøndene i disse områder hindret dem i det. Amtmanden ga samene medhold i klagen ved sin «Resolution» av 29. desember s.å.

Det framgår av denne resolusjon at det var utstedt et kongelig direktiv (av kronprinsen) i 1788 som uttalte:

«at de Lapfinne-Familier, som hørte til Norge og behøve at benytte Land- og Fjeldstrækningerne ved Grændsen samt og ved Brække-Bygden, Aalen og Tydalen under Trondhjems Amt, skulle nyde billig Beskyttelse og Haandhæves i Freed og Roelighed udi deres lovlige Nærings Brug af deres Reenshiorder, hvilket er grundet paa og i Overensstemmelse med Grændse-Traktaten af 1751 dens 1ste Codicill.»

Resolusjonen av 29. desember 1794 henviser til dette direktiv og fortsetter:

«Saa tjener alle og enhver til Efterretning, som denne Resolution see eller høre, at de skal begjægne de Finne-Familier, som paa lovlig Maade søge at ernære sig med deres Reenshiorder i de Pladsen, Dale og Fjeldstrækninger, som ere indenfor Norges Grændser, især udi Stør- og Værdalens samt Guldalens Fogderi i Trondhjems Amt, paa en sømmelig Maade og ingenlunde forjage eller fordrive dem fra Sted til andet med deres Reen, hvorved dette fattige Folkeslag fornærmes i deres naturlige og tilvante Huusholdning, alt under vedbørlig Straf efter lovlig Omgang, naar nogen beviislig Klage for nogen ond eller voldsom Medfart mod Finnerne fremkommer.» (Gjengitt etter Indberetning 1892 bilag nr. 6 s. 98-99.)

Deretter viser resolusjonen til at samene har varsomhetsplikt overfor bøndene på stedet, og at skade på «Sæter eller Høeslaatter» må erstattes av samene.

«... dog bør Ingen selv tage sig til dette eller egenraadig fritage Finnerne her deres Dyr, Kaabber-Kjedler eller noget, som dem tilhører; thi, naar Skaden ikke i Mindelighed betales, bør den af upartiske Mænd taxeres til Erstatning for den Fornærmede, alt paa den Maade som den anførte Traktats 1ste Codicill anordner.» (Samme sted s. 99.)

Sitatene ovenfor viser at Lappekodisillen er benyttet både som grunnlag for et kongelig direktiv om norske samers rett i norske

områder og som rettskilde i en internrettslig konflikt mellom norske bønder og norske samer innenfor Norges grenser. Det siste sitatet er en henvisning til kodisillens § 16 i.f., selv om denne bestemmelsen ikke nevnes uttrykkelig.

Denne resolusjonen ble tinglyst i januar 1796, og det opplyses i en høyesterettsdom hundre år senere (Norsk Retstidende 1892 s. 411 flg.) at resolusjonen «har ordnet Forholdet i disse Trakter og har vistnok hidtil tjent som Rettesnor under Rettighedernes Udøvelse nedgjennem Tiderne» (samme sted s. 414).

I 1825 ble det ved kgl. res. oppnevnt en kommisjon til å undersøke «Midlerne til Finmarkens Opkomst». En betenkning fra kommisjonen om «Landvæsenet» ble offentliggjort i Budstikken 1830. På grunnlag av befaringer i Finnmark anførte kommisjonen bl.a. (s. 249):

«Forhandlingsprotokollen udviser, at paa adskillige Steder i Finmarken klagedes af de Fastboende om, at Fjeldfinnerne ei vogtede Deres Reen, som derfor ei sjelden foraarsagede Skade paa Engmarkerne...

Grændse-Traktaten mellem Norge og Sverige af 7/18 October 1751 antager i dens 16de §, og det vel med Føie, at Fjeldfinnerne kunne vogte deres Reen, og at de altsaa bør erstatte den Skade, Reenene tilføie Beboerne; men naar flere Fjeldfinner, som sædvanligt, omflytte i Selskab, skyder den ene af dem Skylden paa den anden, og ofte bliver det for den Skadelidte umuligt at bevise, hvilken af dem har foraarsaget Skaden; det burde vel derfor bestemmes, at, naar beviislig Skade paa nogen Maade tilføies de Fastboende i Finmarken og ligeledes i hele Finmarkens Amt, af de norske Fjeldfinner (samt af de russiske - forhen svenske - Fjeldfinner, og af de svenske Fjeldfinner under deres Ophold i Landet), enten af dem selv eller ved deres Reen, skal Erstatning, efter lovlig Omgang, gives af alle de Fjeldfinner, som udgjorde et Selskab, naar det ei kan oplyses, hvilken af dem, der foraarsagede Skaden.»

Kommisjonen synes her å ha gått ut fra at erstatningsregelen i kodisillens § 16 gjelder for skade forårsaket ikke bare av utenlandske samer («de fremmede Lapper» ifølge kodisillen), men også av norske samer («de norske Fjeldfinner» ifølge kommisjonen). På dette grunnlag anbefalte kommisjonen å innføre kollektivt ansvar for reinskade.

Dette materialet viser at man i norsk forvaltningspraksis har anvendt kodisillen som en vanlig norsk rettskilde som fastla rettigheter og plikter i forholdet mellom norske reindriftssamer og andre norske borgere.

Denne rettsoppfatning har senere fått en klar anerkjennelse i to høyesterettsdommer.

I denne sammenheng må for det første nok en gang omtales den utrykte høyesteretts-

4

Indberetning

Indberetning

fra

den ved kongelig Resolution af 12te Juli 1889 til Undersøgelse
af Lappesforholdene i Hedemarkens, Søndre- og Nordre Trond-
hjems Amter anordnede Kommission.

1882

1-1
1882

allernaadigste Anordning af 11te December 1739; Saa indstiller dog allerunderdanigst: om ikke de Kongelige Betientere particulariter kunde kalde Løppene ned til sig paa et beileligt Sted i Fiordhottene, og lade sig af dem betale den Skat, de fra Arilds Tid gjort have, i Saltens og Senniens Fogderier, hvorfor dem tillades at sidde i Fjeldene; Thi oppebæres den ikke nu, forend den Svenske Indmanling sker, hvilken jeg efter de Svenske Vidners Beretning slutter, ville blive hen imod Søen, kan man efter Høysthemte Anordning ei kræve den siden. Dette relateres af Deres Kongelige

Majestets allerunderdanigste tro Tiener og Undersaat

Peter Schnitler,
(L. S.)

Allenshotten i Vestfinmarken d. 15de April 1744.

Afskriftens Rigtighed attesteres.
Christiania, 28de November 1890.

E. A. Thonle,
Arkivfuldmægtig.

Bilag No. 6.

Afskrift

af Røros Sorenskriveris Pantebog, forsaavidt efterstaaende Dokument betræffer, der er
thinglæst 28de Januar 1796.

Underdanig Ansøgning!

At Lapsfinerne fra umindelige Tider med Regjeringens og Øvrighedens Samtykke har ermeret sig af Reensdyrsdrift i Norges kongelige Almindingers Fjeldstrækninger, det, veed jeg, er Deres Høivelhaarende fuldvel bekjendt. Ved Grændsetraktaten mellem Norge og Sverrig af 7de—18de October 1751, har og Regjeri-
gerne fra begge Sider paa den omhyggeligste Maade allernaadigst yttret sin Tilfredshed med denne vores (skjont usle) Levemaade og Næring samt givet os Frihed som før at boe og flytte med vore Reens-Hjorder samt betjene os af Land og Strand i de kongelige Almindinger til Fode for os og vore Dyr, hvorhos os og er lovet Beskyttelse mod al Vold og Overlast. Disse Finnernes Rettigheder kan lettigen overholdes paa de Steder, Finnene boe i nogen Mængde, — men for mig og de flere enkelte Familier, som boe i Fjeldstrækningerne ved Røraas og Tydahlen, er det saameget vanskeliggere at forsvare vores af Regjeringen allernaadigst tilstaaede Friheder, da en Deel af Bonderne i de senere Aar har foretaget sig adskillige lovstridige og voldsomme Handlinger mod Finnene; thi paa de Steder i Fjeldene, hvor vi bestandig har haft vore Sommerboliger, og hvor der af Reensdyrgjødelen nu voxer gult Græs, vil Bonderne bortjage os fra, under Trusler af, at de vil nedskyde vores Dyr —

ja undertiden komme de og til vore Bøddiger i Fjeldene — og uden Aarsag borttager, hvad vi Eier, hvorom vi kunne skaffe mange Reviser, naar det var os om Hævn at gjøre, men vi tænker ikke paa Hævn, vi vil alene betrygge os mod Overlast i Fremtiden. Dog har jeg til Oplysning meldt enkelte af de sidst forøvede Voldsomheder mod Finnene: Bønderne fra Rønningen, Grønlie og Gjære i Aalen, kom næst-
afvigte Sommer til Lapsfinerne, som havde sine Bøddiger ved Riasten, og der, medens Finnene tilvarede Reensdyrstøt etc. slog Maden ned og borttog Finnernes Kobberkjæller m. v., som dog Fogden ved sidste Sommerthing var saa retsindig og befalede Voldsmændene at tilbage-
levere, hvorom herpaategnet ierhødigst udbedes hans Erklæring. Men isærleashed skæer mig Thomas Christian Nielsen og min Næste Thomas Nielsen meget Overlast af Nyebyggeren Bent Wohldalen, som boer ved Veien fra Brække-
Bønden til Sverrig, omendskjont han ventelig ei kan have større Rettighed end vi, da hans Bopæl efter 14 à 16 Aars Beboelse endnu ei er skatlagt og folgelig betaler han heller intet til den Kongelige Cassé. Fra Fjeldet Hyl-
lingen til Sorvoldalen har vi bestandig med vore Reensdyr opholdt os, især ved Krussioe-
volden kaldet, men Bent Wohldalen vil nu under mange Trusler bortjage os derfra for derefter at gjøre sig desmere Nytte af de Steder i

Fjeldene, som ved vore Reensdyr ere opgjødede. Den Uret, som Finnerne ofte tilføies af bemeldte Bent og flere Bonder, som komne til fjelds, medbringende noget Brændevin etc. for derved at afsnarre eller aftruo Finnerne deres Eiendoms, vil jeg her forbigaa; — desuden er det en Uskik Finnerne imellens, naar det paa visse Steder indtræffer, at Ulvene gjore Skade paa Reensdyrene, saa flytter Finnerne hen til og forbi andres Boliger, hvor for ingen Ulve er, og saaledes bringer Udyrene hen at gjore Skade paa andre Finneres Reensdyr for selv at være fri; — saaledes har Finnerne, som sædvanlig opholder sig ved Tydalen, ofte uden at underrette os derom, flyttet forbi vore Boliger og derved bragt Ulvene hen til os, som, førend vi have vidst noget deraf, har anrettet stor Odelæggelse paa vore Reensdyr, hvorfor her ved underdanigst ansøges, at Deres Hoielbaarenhed naadigst vil befale og foranstalte: 1. at vi bemeldte 2de Finne-Familier fremdeles maa være tilladt med vore Reensdyr at opholde os som for i Fjeldstrækningerne fra Hyllingen til Søer-Voldalen, uhindret af bemeldte Bent Voldalen og andre Bonder, hvorimod vi aldrig agter at gjore dem eller deres Eiendomme nogen Skade — men de kan fremdeles som for, efter Forening med os faa benytte sig af Slotten paa de Steder, vi har opgjødet, ligesom vi og i andre Ting (naar vi kun selv maa leve i Fred) vil være Bonderne tjenstagtige i, hvad som Ret og billigt er. — 2. at Bonderne i Almindelighed paa det Alvorligste maa tilholdes at lade os have Fred, og ikke med Slagsmaal, Vold eller nogen anden Overlast fornærme os og berøve os vore Eiendomme. 3. at Finnerne paa disse Grændaer, som ere 10 Familier i Fjeldene ved Sølbo, Tydalen og Aalen, og vi 2de benævnte nærmere Roraa ved Hyllingen og Krus-sien, tilsammen 12 Finne-Familier, enten maa tilholdes for bestandig hver at blive i de Fjeldstrækninger, hvor de ere fød og opdragne, eller og, naar Udyr kan tvinge nogen af os til at flytte, vi da maa være forbunden til strax at melde samme til for de Finner, som boe i Nærheden af, hvor vi henslytter, paadet vi andre ved slige Leiligheder kan vide at vogte vore Dyr saa godt som muligt. Hvorimod den, som saaledes flytter, uden forud eller strax at melde de andre Finner samme, maa tilholdes at erstatte

idetmindst den halve Deel af den Skade, som saaledes ved hans ulovlige Forhold er tilføiet en anden. Herom udbeder jeg underdanigst Deres Hoielbaarenheds naadige Resolution saaledes indrettet, at samme kan Thinglyses og ellers for enhver Vedkommende bekendtgjøres til Regel for Fremtiden.

Trondhiem den 23de December 1704.

Underdanigst: Thomas Christian Nielsen paa egne og øvrige Lapsfinners Vegne ved Aalen, Tydalen og Roraa efter opgivende og Begjæring forfattet af M. Lie. Til Hoielbaarne Hr. Stiftamtmand Fjeldsted.

At Finnerne Jon Mortensen og Tomas Larsen paa sidste Aalens Sommerting for mig beklagede sig over, at Behoerne af Gaarden Ronningen, Gronlie og Gjære har været i deres Bøeliger og der begjæret dem med Hug og Slag samt borttaget deres Kobberkjedler, — det forholder sig rigtig. Jeg kaldte derefter bemeldte Gaarders Opsiddere til mig og ved Examination kunne disse vel ikke negte Rigtheden af Finnernes Klage, men de foregav, at dette skede, fordi Finnerne fornærmede dem paa deres Engesletter, og at de ei paa anden Maade vidste at faae dem bort. Jeg foreholdt da Bonderne, at dette ei var den rigtige Maade til at faa Finnerne Straffede for den Fornærmelse, de troede at være tilføiet, og Raadede dem derfor til, at de uden videre Omstændigheder lod Finnerne faa deres Kobber-Kjedler tilbage, hvilket og strax skeede; iøvrigt foreholdt jeg saavel Bonderne som Finnerne, at de for Fremtiden maatte entholde sig fra at fornærme hinanden.

Trondhiem den 24de December 1794.

J. K. Dous. Constitueret Foged.

Resolution.

Da det har behaget Hans Kongelige Højhed Kronprindsen paa sin Reise i Aaret 1788 naadigst at befale, at de Lapsfinne-Familier, som horte til Norge og behøve at benytte Land- og Fjeldstrækningerne ved Grændsen samt og ved Brække-Bygden, Aalen og Tydalen under Trondhjems Amt, skulde nyde billig Beskyttelse og Handthæves i Fred og Roelighed udi deres lovlige Nærings Brug af deres Reensdyr, hvilket er grundet paa og i Overensstemmelse med Grændse-Traktaten af 1751 dens 1ste Codicill, Saa tjener alle og enhver til

Efterretning, som denne Resolution see eller høre, at de skal begjægne de Finne-Familier, som paa lovlige Maade søge at ernære sig med deres Reensdyr i de Pladser, Dale og Fjeldstrækninger, som ere indenfor Norges Grændser, især udi Stor- og Værdalens samt Guldalens Fogderi i Trondhjems Amt, paa en sømmelig Maade og ingenlunde forjage eller fordrive dem fra Sted til andet med deres Reen, hvorved dette fattige Folkeslag fornærmes i deres naturlige og tilvante Huusholdning, alt under vedborlig Straf efter lovlige Omgang, naar nogen beviistlig Klage for nogen ond eller voldsom Medfart mod Finnerne fremkommer. Derimod bør Lappefinnerne fra sin Side vogte sig selv for at gjore nogen Behoer af ovenmelte Steder nogen Forfang eller Skade, og tilkommer det dem at vogte sine Dyr saaledes, at de ikke indkommer paa nogen Mands lovlige boxlede eller eiende Stæder eller Hoeslaatter, da de isaafald bør erstatte den Skade, som deraf forevoldes, dog bør Ingen selv tage sig til dette eller egenraadig fratage Finnerne her deres Dyr, Kaabber-Kjedler eller noget, som dem tilhører; thi, naar Skaden ikke i Mindelighed betales, bør den af upartiske Mænd taxeres til Erstatning for den Fornærmede, alt paa den Maade som den anførte Traktats 1ste Codicill anfører. Videre bør de ved Thomas Christian Nielsen ansøgende Finne-Familier (som han hver for sig for vedkommende Foged bør navn-

give) fremdeles nyde den billige Rett at opholde sig med deres Reen og Folk udi de Fjeldstrækninger under Tydalen og Guldals Fogderie, hvor de ere Føde og opdragne, og bør de mellem sig betragte den nyttige Forsigtighed, at, saasnart Ulve angriber nogen Mands Reensdyr, bør Naboerne eller de nærmest tilgrændsende Finner derom advares, paadet de samtlige kan odelægge Udyr og frede deres Hjord. Uden saadan Advarsel bør ingen Lap flytte ind paa en andens Opholdssted, og, hvis Saadant modvilligt skeer, bør den Skyldige erstatte den Skade, som deraf kommer, Alt efter saadanne Kjendelser, som ved upartiske Mænd blandt Lapperne selv ifølge Grændse-Traktaten af 1751 dens 1ste Codicill bestemmer. Denne Resolution, bør Thomas Christian Nielsen besørge, bliver læst paa vedkommende Thing samt og, at den forklares for de øvrige Fjeldlapper, for hvilke Thomas C. Nielsen denne Ansøgning har ladet forfatte.

Trondhiem den 29de December 1794.

Fjeldsted. (L. S.).

in fidem:

I. C. Wulfsberg, Sorenskriver.

Paa ustemplet Papiir og uden Betaling udstedt til offentligt Brug.

I. C. Wulfsberg.

lag for nye forhandlinger, og notevekslingen og opphevelsen av Karlstadkonvensjonen. I forhandlingsdelegasjonenes fellesrapport heter det etter presentasjonen av bestemmelsene om kommisjonen og forslaget til noteveksling:

«På bakgrunn av de forannevnte bestemmelser i konvensjonen og den foreslåtte brevveksling er delegasjonene blitt enige om å foreslå at konvensjonen av 26. oktober 1905 om flyttlappenes rett til reinbeite m.v. opphører å gjelde når konvensjonen trer i kraft (§ 74). Derimot foreslår delegasjonene ikke noen oppsigelse av lappekodisillen av 1751. Den gjenstår som uttrykk for det samme grunnsyn som den foreslåtte brevveksling.» (St.prp. nr. 106, 1971–72, s. 28).

Den ene stat er altså forpliktet til å være med på kommisjonsarbeidet hvis den andre forlanger det. Og når kommisjonens innstilling foreligger, skal det forhandles på grunnlag av kommisjonens innstilling, som altså har vært utarbeidet under ledelse av en nøytral formann. Denne pakkeløsning har alt i alt atskillige likhetstegn med en begrenset frivillig voldgift, hvor partene på forhånd har bundet seg til å godta resultatet av behandlingen. Dette innebærer allerede en viss begrensning i statenes frihet ved konvensjonens utløp.

Notevekslingen er i seg selv ikke rettslig bindende. Innholdsmessig er den imidlertid fullt ut sammenfallende med Lappekodisillens mål og begrunnelse: Av minoritetspolitiske hensyn skal man opprettholde den samiske næringsutøvelse over riksgrensen, så lenge det finnes samer som har behov for det. Om notevekslingen heter det i St.prp. nr. 106 1971–72 s. 14:

«Den noteveksling mellom de to lands regjeringer som skal finne sted i samband med utvekslingen av ratifikasjonsdokumentene, må sees på bakgrunn av det før nevnte ønske om å opprettholde samenes livsform og næring. I notene, slik de foreligger, bekrefter regjeringene at de ved fremtidige forhandlinger som måtte komme istand vil la seg veilede av samenes eventuelle behov for å opprettholde beiteadgangen over riksgrensen.»

Dette er et politisk utsagn. Men notevekslingen med denne proposisjonsuttalelsen må kunne anses som et tolkningsmoment ved fastleggingen av rettsstillingen etter konvensjonens gyldighetstid.

Konvensjonsverket sett i sin helhet gir imidlertid ikke noe klart svar på hvordan den rettslige situasjon blir etter gyldighetstidens utløp. Det innebærer at man må se på de øvrige rettskilder, og herunder først og fremst hvilken rolle Lappekodisillen spiller.

6.2.17. Lappekodisillens stilling i dag

Lappekodisillen av 1751 er altså ikke opphevet. Tvert om har begge parter akseptert det forhandlingsresultatet at den står ved lag «som uttrykk for det samme grunnsyn som den foreslåtte brevveksling». (St.prp. nr. 106 1971–72 s. 28.)

Så lenge konvensjonen av 1972 har gyldighet, går den foran kodisillen som en nyere traktat mellom de samme parter. Men når konvensjonen av 1972 utløper, vil kodisillen igjen få full gyldighet, såfremt den ikke oppheves eller det inngås en ny traktat.

Ved Karlstadkonvensjonen ble det som nevnt fastsatt at Lappekodisillen ikke ensidig skulle kunne oppsies. Når Karlstadkonvensjonen nå er opphevet, kan det stilles spørsmål om det innebærer at kodisillen nå uten videre kan sies opp av én av partene?

Det norske syn kommer klart fram i stortingsproposisjonen i 1972:

«§ 74 bestemmer at Karlstad-konvensjonen av 26. oktober 1905 angående flyttlappenes rett til reinbeite m.v. skal opphøre å gjelde når den nye konvensjon trer i kraft. Dermed faller klausulen om Lappekodisillens evigvarende natur bort. Begge avtaleparter vil således etter den nye konvensjonens ikrafttredelse stå fritt til å oppsi Lappekodisillen av 1751.» (St.prp. nr. 106 1971–72, s. 14.)

Fra svensk side finnes ingen klar standpunkttagen til dette spørsmål isolert. Det synes bare å ha vært vurdert som et moment i forhold til notevekslingen og rettsforholdet i år 2002.

Ingen av partene har i de offisielle dokumenter nærmere drøftet Lappekodisillens folkerettslige status etter 1972. Det kan det imidlertid være grunn til å gjøre. Ikke fordi kodisillens regelverk kan tenkes å bli direkte tatt i bruk igjen, men fordi spørsmålet om dens oppsigelighet er av stor betydning for rettsstillingen ved utløpet av den nåværende reinbeitekonvensjonen.

Karlstadkonvensjonens opphevelse i 1972 har i utgangspunktet ført oss tilbake til den folkerettslige stilling før 1905. Ved unionsoppløsningen bedømte Norge situasjonen slik at man gikk med på å gjøre kodisillen uttrykkelig uoppsigelig, bl.a. fordi man fant at den muligens allerede var det etter en tolkning av kodisillen selv og dens forarbeider. I dette forhold er det ikke gjort noen endring, om da ikke det svenske samtykke til Karlstadkonvensjonens opphevelse kan anses som en samtidig desavouering av kodisillen som traktatforpliktelse: Så lenge dette ikke uttrykkelig er gitt til kjenne fra svensk side, kan man neppe bygge på en slik betraktning.

Dertil kommer det forhold ved Lappekodi-

sillen som spilte en betydelig rolle i 1905, nemlig Aschehougs problemstilling: Kodisillen som uttrykk for en lokal folkerettslig sedvane, som i seg selv binder statene.

De ytre omstendigheter ligger til rette for en sedvanerettsdannelse: Den samiske reindrift har fra 1600-tallet til dags dato foregått uavbrutt der hvor det siden 1751 har vært riksgrense. Det har i høy grad dreiet seg om faste bruksmønstre, som kontinuerlig har vært utviklet og hevdet i forhold til andre bruks- og rettspretendenter.

Men for at sedvanerett skal etableres, kreves normalt også at partene har sett på praksis som rettslig bindende. Sveriges holdning har vel faktisk vært i samsvar med dette, men Norges bare periodevis. Det kan imidlertid være grunn til å se nærmere på hva Norge egentlig har hatt innvendinger mot, fordi problemstillingen lokal folkerettslig sedvane aldri har vært drøftet statene imellom. Mye tyder på at den tradisjonelle norske motvilje mot Lappekodisillen ikke så mye bunner i resultatet, dvs. opprettholdelsen av reindrift over grensen, som det folkerettslige grunnlag at det skulle foreligge en slags svensk «servitutt» over norsk territorium, dvs. en suverenitetsbegrensning til fordel for Sverige. Det er neppe så mye forpliktelsen overfor reindrifsamene som har vært uønsket, som det at den svenske stat skulle ha en traktatfestet adgang på ubestemt tid til å få et ord med i myndighetsutøvelsen over norsk territorium. Det er suverenitetsforholdet mellom statene som har vært fokusert, ikke spørsmålet om en gjensidig, solidarisk forpliktelse for statene overfor reindrifsamene i begge land. Det er ikke uten videre gitt at Norge har avvist en forpliktelse av denne art, bygd på lokal folkerettslig sedvanerett.

Om Lappekodisillen og reinbeitekonvensjonene settes i en større folkerettslig sammenheng, er det også nærliggende å trekke paralleller til den praksis og lære om statenes «vergemålsforpliktelse» som er omtalt i framstillingen av den særlige urbefolkningsrett (avsnitt 6.10 nedenfor). Det viktigste kjennetegn der er nettopp statenes (rett og) plikt til å forvalte vedkommende folkegruppes naturgrunnlag slik at det fortsatt kan tjene som basis for gruppens framtidige eksistens som folkegruppe. Denne plikt er formålsbestemt og av permanent karakter. Det betyr at plikten er til stede så lenge minoriteten har behov for vern, samtidig som forpliktelsen vil ta ulik form etter de skiftende faktiske forhold. Noen suverenitetsbegrensning til fordel for en annen stat er det ikke tale om. Den begunstigede part er folkegruppen, som

nettopp ikke er en suveren makt. Andre staters eventuelle beføyelser består utelukkende i form av en rett og plikt til å medvirke til at «vergemålsforpliktelsen» blir overholdt. Innholdsmessig svarer dette meget godt til Lappekodisillens uttrykte motiv og til notevekslingen av 1972.

En annen side ved reindriften over riksgrensen er at den kan sees som en forutsetning for effektiv ressursutnyttelse innen reindrifsnæringen. Reindriftenes naturgitte utnyttelse av de forskjellige årstidsbeiter innebærer et flyttemønster øst-vest, som går på tvers av den nord-sør-gående riksgrensen. Hvis grensen skulle stenge for reindriften, ville dette bety en vesentlig dårligere ressursutnyttelse av de aktuelle områder i begge land, selv om de fortsatt ble utnyttet til reindrift. Dette moment er ikke nytt – det inngikk som en del av begrunnelsen for Lappekodisillens tilblivelse. Noe selvstendig grunnlag for en eventuell folkerettslig forpliktelse kan dette forhold ikke utgjøre.

Konklusjonen etter denne gjennomgåelse er ikke entydig. Statenes forpliktelser etter at gjeldende reinbeitekonvensjon løper ut er ikke avklart. Det offisielle norske standpunkt synes nærmest å gå i retning av at vi som stat da står fritt. Men atskillig taler også for den slutning at statene vil ha en folkerettslig forpliktelse til å opprettholde samisk reindrift over grensen – om behovet er tilstede – på grunnlag av Lappekodisillen og/eller lokal folkerettslig sedvane.

6.2.18. Noen sluttmerknader om Lappekodisillen som norsk rettskilde

Lappekodisillen er som traktat inntil videre satt til side av de mer presise bestemmelser i traktatverket av 1972.

Men kodisillen har som drøftet tidligere, også visse virkninger som norsk lovgivning. Og kodisillen er ikke opphevet. Det må innebære at i den grad kodisillen danner grunnlag for norske (og svenske) samers rettigheter på norsk område, så må denne fremdeles kunne påberopes for norske domstoler.

Mens det er svenske samer som primært har interesse av å opprettholde kodisillen som traktat, vil også norske samer kunne ha interesse av å opprettholde kodisillen i dens egenskap av intern norsk rettskilde. Denne interessen for norske samer vil være til stede inntil de rettigheter som kodisillen måtte hjemle, har fått et nytt klart rettsgrunnlag.

Men også kodisillen som traktat vil kunne komme inn i analysen av norske samers rettigheter på norsk territorium. For det er, som

omtalt, et alment prinsipp at norsk rett presumeres å være i overenstemmelse med folkeretten. Og dette prinsipp tilsier at den norske rett har et innhold som effektiviserer den folkerettslige regel. Det kan med betydelig styrke hevdes at hvis kodusillen med tilknyttet sedvane fastlegger en varig folkerettslig plikt til å godta reindrift over grensen, så er det en nærliggende privatrettslig konsekvens at norsk rett også må anerkjenne en beskyttet bruksrett til den nødvendige bruk av områdene.

De internrettslige virkninger knyttet til kodusillen er imidlertid forbundet med usikkerhet. Det har såvidt vites ikke vært avsagt noen avgjørelse av Høyesterett i dette århundre som bygger samiske rettigheter til land og vann på kodusillen. Av den grunn er det viktig å framheve at norske og svenske samers bruksrett også har sitt selvstendige rettsgrunnlag i de almene rettsgrunnsetninger om alders tids bruk.

En slik rett er i dag anerkjent gjennom norsk rettspraksis, såvel for norske som for svenske reindriftssamer. Høyesterett har avsagt to dommer som ga samene medhold i at de hadde privatrettslige bruksrettigheter, «Brekken-saken» (Rt. 1968 s. 394) og «Altevann-saken» (Rt. 1968 s. 429). I Brekken-saken ble reindriftssamene enstemmig gitt medhold i at de hadde rett til jakt, fangst og fiske til husbehov «under opphold med rein i området». Altevann-avgjørelsen ga svenske reindriftssamer medhold i et erstatningskrav mot den norske staten som følge av tapte beite- og fiskemuligheter da Altevann ble regulert. Høyesterett sa bl.a.:

«Man må da som overskjønnsretten kunne fastslå at fra historisk tid har lappene i dette bestemte området etablert og festnet en nødvendig bruk i næring.

Jeg er videre enig med overskjønnsretten i at inngrep i bruk av denne art etter vanlige rettsgrunnsetninger berettiger til erstatning ved ekspropriasjon». (Rt. 1968 s. 438.)

Samenes bruksrett til land og vann bygger følgelig langt på vei på et sikrere rettsgrunnlag enn kodusillen av 1751.

6.3. SAMENES RETTSSTILLING I FINLAND OG SVERIGE

6.3.1. Samenes rettsstilling i Finland

6.3.1.1. Samene og samenes bosetningsområder

Samekomiteen, som blant annet hadde til oppgave å utarbeide en helhetsvurdering av samenes rettsstilling, avga sin utredning i 1973 (KB 1973:46). Sammen med denne ut-

redningen fulgte et forslag til en lov om samene. I motivene til sameloven konstaterte komiteen at samene tilhører Finlands urbefolkning. De utgjør en etnisk minoritet som er av en annen rase og har anderledes språk og kultur enn hovedbefolkningen. Ifølge komiteen skulle en person defineres som same på bakgrunn av språklige forhold.

Samenes viktigste næringsveier var jordbruk, reindrift, fiske og jakt. Dette næringsmønster var avhengig av at miljøet i omgivelsene ble beskyttet. Derfor skulle utnyttelsen av fornybare naturressurser holdes på et slikt nivå at disse næringers framtid var sikret. For å oppnå dette målet, anså komiteen det som viktig å opprette et særskilt område for samene.

Samekomiteens forslag til samelov er imidlertid ikke blitt tatt opp til behandling av regjeringen eller Riksdagen. Derimot ble det i 1973 utferdiget en forordning om «delegationen för sameärenden» (824/73) eller sameparlamentet. Ifølge § 1 i forordningen anses en person som same dersom vedkommende selv, eller minst en av foreldrene eller besteforeldrene, har samisk som første språk. Det område som samene bebor, kalles i samme paragraf «samernas hembygdsområde». Det omfatter områder i kommunene Enontekiä, Enare og Utsjoki samt Lappi reinbeitelags område i Sodankylä kommune, det vil si den nordligste del av Finland eller områdene nord for åtteogsekstiende breddegrad.

Det finnes i dag ca. 4500 samer i Finland, og Statistiskentralen fører statistikk over dem. 90 prosent av disse bor i samenes bosetningsområder. I Enare kommune finnes det største antall samer, mens de utgjør majoriteten av befolkningen i Utsjoki kommune. Av de finske skoltesamene – ca. 700 personer – bor også størsteparten innenfor området av Enare kommune. 40 prosent av samebefolkningen har samisk som hovedspråk.

Samene har lavere utdannelse enn den øvrige befolkningen. For 10 år siden var mer enn 50 prosent av de yrkesaktive samer selsatt innenfor yrker tilknyttet råvareproduksjon, mens over 30 prosent utelukkende drev med reindrift. Disse tallene er trolig lavere i dag. Blant samene er det en større prosentandel barnefamilier enn i den øvrige befolkning, og husholdningene er gjennomsnittlig større. Samenes bosteder er dårligere utrustet enn finnenes, og samene bor trangere. Ved beregningen av statsskatten er den gjennomsnittlige inntekten pr. person blant samene litt over 50 prosent av tilsvarende beløp blant den øvrige befolkningen i Finland.

Bilaga 3

Anders Løøv

**SAMISKT BRUK,
ÄGANDERÄTT TILL JORD,
BOSKAPSSTATISTIK
OCH KÄLLUPPLYSNINGAR**

11-30
T88/90, T70/91
897

Synpunkter med anledning av
Fastighetsägarnas yttrande av 27/9 1994.
(Mål nr T 88/80 och 70/91 vid Svegs tingsrätt)

Fastighetsägarnas yttrande är innehållsrikt och berör en mängd både tids- och ämnesmässigt vitt skilda historiska problem. Av olika skäl är det här och nu bara möjligt att helt kort kommentera några av de saker som blir nämnt.

På sidan 2 "konstaterar" kärandesidans ombud att jag "har fel" med tanke på vilka områden som har varit möjliga för samerna att nyttja eller inte.

Först av allt måste man konstatera att jag aldrig har påstått någonting om konkret samisk bruk av några bestämda områden.

Det är en omöjlighet att veta något med hundraprocentig säkerhet om fast bruk innan vi är ganska långt fram i historien. Till och med för vårt eget århundrade är det många gånger en omöjlighet "att bevisa" ett bruk som man ändå vet har förekommit.

Det jag har sagt, är att man, så länge man inte vet något med säkerhet, bör hålla möjligheterna öppna.

Bakom motpartens kategoriska påståenden om vad som är rätt och fel tycker jag mig urskilja liten förståelse för hur förhållandena var tidigare och ett applicerande av dagens situation med stora renfloccar på gångna tider.

Det är klart att om samerna på 1600- och 1700-talet hade kommit ned mot de av bönderna brukade områdena i dalgångarna med tamrenfloccar på flera tusen djur, skulle det ha satt spår efter sig i de historiska källorna. Även om det finns upplysningar om floccar på 1000 renar eller mera redan på 1700-talet var det inte många som hade det. Man skall därför inte heller vänta sig att samiskt bruk inom olika områden var lika märkbart som i dag. Förhållandet mellan renskötsel som näringsunderlag och andra näringars betydelse för det samiska samhället i äldre tid vet vi också litet om.

Beaktar man sådana förhållanden kan man inte kategoriskt påstå att samisk bruk, i en eller annan form, inte kan ha förekommit bara för att upplysningar saknas i jordeböcker, domböcker och litteratur. Att det skulle ha ägt rum ett samtidigt nyttjande av samma områden från två olika befolkningsgruppers sida, med olika näringar, ser jag inte på något vis som en omöjlighet. Innanför de synnerligen stora arealer det här är fråga om var det bara inom mycket begränsade områden ett så intensivt och koncentrerat bruk - från den ena eller andra gruppens sida - att det helt omöjliggjorde ett parallellt bruk som gjorde sig nytta av andra resurser inom det samma området.

Låt vara att detta, så länge bevis inte har framlagts, måste framstå som en hypotes, men även det motsatta framstår - och lika länge - också det som en hypotes.

Att samiskt bruk har förekommit sedan lång tid kan man inte komma förbi. Bevisen och indicierna finns där i form av arkeologiska fynd och i språkligt material, både som lån till och från samiska. Frågan är bara hur omfattande bruken har varit, både i tid, rum och intensitet.

I en kommentar till mina synpunkter i anknytning till den av fastighetsägarna framlagda "Beskrivning av socknarna inom Härjedalen med utgångspunkt från sekelskiftet" (aktbilaga 822 i mål T 88/90, T 70/91) ger Kjell Haarstad uttryck för häpnad över det jag skrev om äganderätt till jord i Sverige.

Han betecknar det också som "fantastiske påstander" som jag inte ger "noen bevis for" och att mina "påstander karakteriserer seg vel selv".

Nu är det emellertid så att detta om äganderätten till jord i Sverige inte är något av mig själv uttänkt. I en fotnot visade jag också till varifrån jag hade hämtat uppgifterna, vilket inte uppmärksammats av Haarstad.

Det är från hovrättsrådet Mauritz Bäärnhielm, på 1940-talet för övrigt verksam vid tingsrätten i Svea, jag har hämtat det jag skrev om äganderätten och jag visade till en artikel av honom i Svensk juristtidning 1970. Också senare har Mauritz Bäärnhielm behandlat ämnet. Bland annat har han tagit upp det till behandling i artikeln "Sameland och samerätt : ett aktuellt minoritetsproblem i rättshistorisk belysning".¹

¹ I: Rättshistoriska studier tillägnade Gösta Hasselberg vid hans avgång från ämbetet den 30 juni 1976. - Stockholm, 1977, s. 53-67.

Äganderättens historia har också tilldragit sig andra rättshistorikers intresse och var exempelvis tema för ett symposium i Åbo 1.-3.12. 1983. En bok med inlägg publicerades 1984 under namnet "Om äganderättens historia".² Det är överraskande att Haarstad som historiker av facket inte är bekant med synpunkter som de nämnda om äganderättens historiska utveckling.

Ett avsnitt (s. 58-59) i den nämnda artikeln av Mauritz Bäärnhielm är särskilt intressant i denna sammanhang och jag tillåter mig att citera det i sin helhet.

Ingen jordägarätt före 1789

För egen del kan jag inte godta någondera ståndpunkten. Anledningen är att det måste vara ohistoriskt att applicera ett begrepp som äganderätt till jord på förhållandena i Sverige under tider som ligger före sekelskiftet 1800. Och om detta gäller centrala och mera »typiska» svenska bygder, gäller det alldeles särskilt om förhållandena i Lappland. Ingen jurist eller historiker kan vara omedveten om det relativa i innebörden av ett ord sådant som äganderätt. Men om innehållet bakom ordet blir alltför luftigt eller främmande, innebär det historieförfälskning att använda dagens juridiska etiketter på det förflutnas rättsliga verklighet. (Man får härvid inte låta lura sig av det förhållandet att även äldre författare och politiker - mera sällan däremot lagar - understundom begagnar ordet äganderätt.)

Mången tycks tro att tvisten mellan samerna och staten går ut på att hitta det tidigaste belägget för att den ena eller andra sidan haft »äganderätt» till marken. Som om lösningen låg i detta enda ord. Naturligtvis ligger det inte till så. Orden äga (verb eller substantiv) och äganderätt har under tidernas lopp betytt många olika saker. Vad som i verkligheten betyder någonting är vilka faktiska befogenheter som rättsordningen - samernas och andras - vid olika tidpunkter tillerkänt samerna och staten.

Äganderätt till jord i den betydelse man i dag inlägger i ordet är i Sverige väsentligen en produkt av 1800-talet. Rätten ifråga tillskapades genom ett antal lagstiftningsåtgärder under åren 1789-1810. Före denna period

² Utgiven av Helsingfors universitet i serien Oikeuden yleistieteiden laitoksen julkaisuja som 1/1984.

fanns - i varje fall i Norrland utanför de få och obetydliga städerna - överhuvudtaget ingen äganderätt till jord. Alla hade något slag av rätt till den jord som de använde eller brukade, men äganderätt - nej.

Men någon måste väl ha ägt marken? Ja, så tänker den moderna människan, som har svårt att tänka sig konkreta ting utan ägare. Men för äldre tiders människor, t.ex. dem som levde före 1800-talet, var det lika naturligt att anse marken utan ägare som det är för oss att anse luften, havet, rymden eller människan utan ägare.

Att det i dag överhuvudtaget finns någon äganderätt till jord i Sverige beror på att Gustaf III och hans närmaste efterföljare vid makten genom ett antal beslut, främst vid riksdagen 1789 - revolutionsåret - påtagligt förbättrade rättsläget för skattebönderna. De utgjorde då ca en tredjedel av alla bönder i landet (Finland undantaget). Trots att man under denna reform inte talade eller skrev så mycket om äganderätt, kom dock besluten att innebära att den starkt begränsade besittningsrätt, som dessa bönder tidigare haft, förvandlades till en rätt som med vår tids terminologi kan betecknas som äganderätt. [Här visar Bäärnhielm till den av mig tidigare nämnda artikeln i Svensk juristtidning] En annan tredjedel av bönderna var kronobönderna. De hade också besittningsrätt till jorden, men deras rätt var ännu svagare än skatteböndernas. Genom de nämnda reformerna vidgades möjligheten för dem att genom en avgift till staten bli överförda från »krono» till »skatte» och att därmed bli »självägande». Avgiften var vanligen tio års »ränta». (Vi skulle säga fastighetsskatt.) Denna möjlighet utnyttjade nästan alla kronobönder. Den återstående tredjedelen av landets bönder var frälsebönderna. Deras ställning förbättrades knappast, åtminstone inte genom nu berörda reformer. Frälsebönderna kom att motsvara (och motsvarar i huvudsak alltjämt) herrgårdarnas och godsens jordbruksarrendatorer. Däremot innebar 1789-1810 års reformer att frälseböndernas närmaste herrar inte längre som förut måste tillhöra adeln. Sammanfattningsvis kan man säga att alla som i dag äger fastighet i Sverige härleder sin rätt från någon av dessa »1789 års män».

Samernas och renarnas antal

På inlagans sida 6 blir det sagt: "Otvistligt i målet är att samerna ökat i kraftigt antal liksom antalet renar under tidsperioden 1600-talets mitt fram till avvitrningen."

Detta är påståenden som det inte finns något statistiskt underlag för.

Den första systematiska översikten över samerna i Jämtland och Härjedalen är den husförhörslängd som upplades av Olof Sebrelius som nytillsatt kyrkoherde för den år 1746 upprättade "Föllinge lappförsamling". Upplýsingarna som man finner i husförhörslängden³ insamlade Sebrelius redan på vårvintern 1746 under långa resor för att uppsöka samerna. Han skriver: "Mitt göromål på dessa resor har på hvart ställe med lapparne varit att 1) uppteckna hvars och ens namn och ålder i hvarje hushåll hvartill af vederbörande prästerskap jag kunnat få tillräcklig underrättelse, och att här i Jämtlands fjäll nu af mig befunnen lappallmoge bestiger sig till 61 hushåll, hvilka i sin ordning efter fjällens belägenhet uti en därtill med kolumner inrättad skriftebok införda blifvit till 274 personer. Utom dessa kunna väl ännu 20-30 hushåll vandringslappar finnas, men som dessa aldrig vistas i något visst fjäll och merendels vandra af og till på landsbygden, har jag ej, så länge de i sådant självsvåld få framfara, kunnat sådana anteckna eller under min vård taga; 2) Jag har förhört hvar och en som kunnat träffas i kristendomskunskapen ..."⁴

I den nämnda husförhörslängden finner man ca 150 namn för området "söder om järnvägen". Några namn förekommer två gånger, om en del personer är det upplyst att de "dragit til Norje" och för en del är upplýsingarna ofullständiga. Längden blev förd för tiden 1746 - ca 1757 och berättar således också en del om födsel, död och flyttning. Det är naturligtvis på sin plats med en ingående kritisk granskning av de upplýsningar den innehåller. Utan att detta blir gjort här, kan man likväl konstatera att samerna vid mitten av 1700-talet inte var någon helt försvinnande liten befolkningsgrupp. Antalet invånare i hela Härjedalen var vid samma tid ca 3000. När samernas antal sätts i relation till detta, visar det sig att de den gången, relativt sett, utgjorde en större del av

³ Landarkivet i Östersund. Föllinge lappförsamling AI:1.

⁴ Bromé, Janrik: Jämtlandslapparne på 1700-talet. I: Östersundsposten 10. februari 1906.

den samlade folkmängden än i dag.

Från 1749, året för det svenska tabellverkets tillkomst, och från till 1850 mer än fördubblades Härjedalens befolkning, från 3060 till 6679. Det är en starkare folkökning än för Sverige som helhet.⁵

Upplysningar om antalet renar på 1600- och 1700-talet är få och osäkra. Sverige fick en enhetlig, årlig statistik över antalet husdjur först från och med 1861.⁶

Den tyske resenären och författaren Willibald Alexis, som år 1827 reste genom Norge och Sverige, besökte en grupp samer vid Åreskutan och skriver i anslutning till detta:

"För övrigt vet man att de rikaste samerna har bortemot femtonhundra till tvåtusen djur medan ingen fattig familj kan överleva om den inte har minst ett hundra renar." (min egen översättning)⁷ För Härjedalens del föreligger en uppgift i ett annat tyskt verk, J. A. Büschings "Neue Erdbeschreibung". Här blir det upplyst: *"Im südlichen Theile bemerken wir Storbyn [Storsjö] und Liungdalen, in welchen Dorfschaften vermögende Lappen wohnen."* Detta är citerat från den femte upplagens första band, s. 542 som utgavs 1764. Uppgiften förekommer också i den första upplagan som kom ca tio år tidigare. Jag har den emellertid inte för handen och kan därför inte citera därifrån. Det nämns inte något om antalet renar, men förmögenheten kan inte komma av något annat än ett stort reninnehav. Om en enkeltpersons reninnehav på 1700-talet finner man en sällsynt upplysning i ett skriv till Stiftbefallningsmannen von der Osten i Trondheim. Det är en samisk änka, Lucia Nielsdatter, som år 1774 ber om att få flytta till fjällen vid Røros med sina barn och sina 150 renar därför att hon har, som hon skriver, "været saa ulycklig at lade mig besvangre af min Fasters Mand." Hon söker beskyttelse i "det Norske Rige for at undgaae døden."⁸

⁵ Jämtlands och Härjedalens historia, bd 4. - Stockholm, 1962, s. 67, 432.

⁶ Historisk statistik för Sverige, del 2. Stockholm, 1959, s. 38ff.

⁷ Alexis, Willibald: Herbstreise durch Scandinavien. - 2. Theil. - Berlin 1828, s. 57.

⁸ Statsarkivet i Trondheim. Trondheim Stift og Amt. Pakke Fz 12.

I fastighetsägarnas inlaga blir det på sidorna 4 och 5 gjort reda för antalet kreatur, får och getter i Härjedalens olika socknar år 1850 och i dag. Detta är en nyttig översikt, men man måste efterlysa uppgifter för tiden före 1850. Som tidigare nämnt får Sverige en årlig statistik över antalet husdjur först från och med 1861, men det borde vara möjligt att ta fram vissa uppgifter för Härjedalens del också för tiden dessförinnan. Själv har jag tyvärr dålig tillgång på sådant statistiskt material, men av tillgängliga, tryckta publikationer ser jag att utvecklingen för Jämtlands län mellan 1810 och 1911 har varit följande:⁹

	<u>1810</u>	<u>1911</u>
Hästar	5.932	15.935
Nötkreatur	33.749	61.585
Får	41.113	44.636
Getter	ingen uppg.	22.053

Utan vidare kan man inte säga att utvecklingstendensen har varit densamma i Härjedalen som i länet som helhet, men med tanke på att landskapets befolkning från 1810 till 1880 ökade från 4.293 personer till 9.044¹⁰ bör en betydlig del av ökningen i antalet kreatur ha kommit i Härjedalen. De i fastighetsägarnas inlagan presenterade uppgifterna om antalet kreatur år 1850 borde ha kompletterats med siffror från århundradets början. Detta skulle ha givit en mer korrekt bild av utvecklingen. Det lär finnas vissa möjligheter att få fram sådana uppgifter, men de måste hämtas från primärmaterialet i Statistiska Centralbyrån, Stockholm.¹¹

Denna utveckling, från ett lägre till ett högre antal djur, som jämförelsen mellan åren 1810 och 1911 visar, motsäger inte att det fanns utrymme för ett parallellt bruk av markerna även om det i och för sig kan förhålla sig på det sättet att utrymmet för renskötsel minskade under 1800-talet som en följd av ett allt större antal djur. Att ökningen var betydande framgår av de anförda siffrorna utan att de kommenteras.

⁹ Uppgifterna är hämtade från: *Minnesskrift med anledning av den svenska befolkningsstatistikens 200-åriga bestånd*. - Sth., 1949, s. 193 och *Statistisk årbok för Sverige 1(1914)*, s. 58.

¹⁰ Jämtlands och Härjedalens historia. Bd 4, s. 352.

¹¹ Historisk statistik för Sverige, del 2. - Stockholm, 1959, s. 38.

Mängden av upplysningar om samer

Den på sidan 2 i Kjell Haarstads kommentar resta frågan kring mitt påstående "Den gradvisa ökningen av antalet upplysningar om samer i källmaterialet kan jag inte se som något annat än ett resultat av framväxten av en efterhand fastare administration" är intressant.

Haarstads motargument består av en sats: "I Nord-Norge og Nord-Sverige kan samene dokumenteres gjennom hele middelalderen skjønt administrasjonsapparatet var langt svakere utbygd der og administrasjonsområdene mye større enn i sør."

Men är förekomsten av upplysningar om samer så mycket större i norr än i de sydligare, samiska områdena?

Frågan är komplicerad och för att besvara den måste många olika förhållanden beaktas. Men frågan är intressant och skulle väl vara värd en ingående studie. Här måste jag ändå begränsa mig till att peka på några få förhållanden som med nödvändighet måste beaktas, innan man uttalar sig.

Medeltiden är inte, så som det kan verka av Haarstads formulering, helt i avsaknad av upplysningar om samer i de sydsamiska områdena. En del av de skriftliga upplysningarna är presenterade och satta i sitt sammanhang av Inger Zachrisson.¹² Om man ser till områdenas storlek och det långa tidsrum det är fråga om, är de skriftliga upplysningarna om samer då så mycket större i norr än i söder, relativt sett?

Och var administrationsapparaten svagare utbyggd i norr än i söder, så som Kjell Haarstad påstår?

För det nuvarande Sveriges del var detta så avgjort inte fallet. Under medeltiden sköttes skatteuppbörden bland samerna av birkarlar. Dessa hade kungligt privilegium som också omfattade rätten till handel med samerna. För detta betalade de ett visst arrende. Gustav Vasa hade en önskan om och ett behov av att öka skatteinkomsterna från landets norra delar. Under hans regeringstid blev det också etablerat ett fastare administrativt system som gradvis utvecklades under hans och hans söners regeringstid och då särskilt under Karl IX, 1599(1604)-1611. Det är också först under Gustav Vasas tid som

¹² Senast i: "Herdalir i Finnland - Finnlendinga i Herdala. - S. 337-345. I: Odlingsskapslandskap och fångstmark : en vänbok till Klas-Göran Selinge. - Stockholm, 1994.

det kamerala källmaterialet börjar att växa fram.¹³

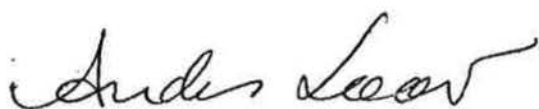
Organiseringen av administrationen begränsade sig emellertid inte till de nuvarande svenska områdena i norra delen av Skandinavien. De svenska kungarna lade också stor vikt på att det skulle genomdrivas en beskattning av sjösamerna från Varanger till Tysfjorden. Det är hela den del av det nuvarande Norge som ligger norr om den 68. breddgraden som går söder om Narvik. I tillägg gjorde Sverige vid den här tiden anspråk på beskattningsrätt över samerna österut, helt till Kolahalvöns östligaste del. Bakgrunden för dessa krav var emellertid inte i första hand det pekuniära utbytet som beskattningen av samerna gav. Det som gjorde beskattningen av samerna så viktig var att de svenska kungarna menade att de genom att inkassera skatten ansåg sig kunna hävda att Sverige hade territorialrätt till hela detta väldiga område.¹⁴ Befolkningen, bortsett från vid kusten, var på 1500-, 1600- och 1700-talet till nästan 100 % samisk. Under sådana förhållanden måste det bli en del upplysningar om samer i källmaterialet.

Annorlunda var förhållandena längre söderut. Gustav Vasas och hans söners uppbyggande av administrationsapparaten kom inte till att omfatta Jämtland och Härjedalen som på den tiden låg under Danmark/Norge. Här var den samiska befolkningen också, med undantag av mindre områden som inte har utgjort egna förvaltningsområden, en minoritet. Som minoritet var de också, på grund av sitt näringsfång och sin mer eller mindre nomadiserande tillvaro, av mindre intresse för myndigheterna. För dessa framstod de sannsynligvis i stor utsträckning som "skattevrak". Den administrationsapparat som byggdes upp i dessa sydligare områden av den dansk-norska administrationen var alltså anpassad för majoritetsbefolkningen och fångade dåligt eller inte alls upp samerna. Det är påfallande att upplysningarna om samer i området ökar starkt med en gång de två landskapen läggs under Sverige. Förhållandet återspeglar hur olika de två staterna såg på betydelsen av en kontroll med samerna. Det kan aldrig starkt nog poängteras att det arkivmaterial som finns från de sydligare samiska områdena uteslutande har växt fram för att täcka de administrativa

¹³ Utvecklingen är beskriven av bl. a. Lennart Lundmark i dennes avhandling *"Uppbörd, utarmning, utveckling : det samiska fångstsamhällets övergång till rennomadism i Lule lappmark."* - Umeå, 1982.

¹⁴ Johnsen, Oscar Albert: *"Finmarkens politiske historie"* aktmæssig fremstillet. - Oslo 1923, s. 65f.

myndigheternas behov och att det därför också har växt fram på majoritetsbefolkningens premisser. Man kan inte bara ställa frågan vad 1500-, 1600- och 1700-talets arkivmaterial från detta område handlar om. Man måste också fråga sig för vem det har tillkommit og för vilket behov och vem som har skrivit det? Att dessa förhållande präglar framväxten av källmaterialet långt fram i tiden framgår också av en studie som jag har gjort om samerna i de norska folkräkningarna.¹⁵ Under sådana förhållande blir den av Haarstad formulerade och ovan citerade satsen: "*I Nord-Norge og Nord-Sverige kan samene dokumenteres gjennom hele middelalderen skjønt administrasjonsapparatet var langt svakere utbygd der og administrasjonsområdene mye større enn i sør.*" bara ett retoriskt påstående.¹⁶

Anders Løøv

¹⁵ Løøv, Anders: Sørsamene i de norske folketellingene 1769-1865. - S. 87-101. - I: Åarjel-saemieh = Samer i sør : årbok 2(1984/85-86).

¹⁶ När det gäller framväxten av arkivmaterial och frågan om i hur hög grad det berättar om samisk historia visas det annars till mitt uttalande "*Hvilke muligheter fins det til å dokumentere samenes eldre historie i Herjedalen?*" som tidigare har lagts fram som aktbilaga till Renbetesprocessen i Härjedalen.

11 -11- 3 0
T 88/90, 770/91
899

Härmed överlämnas bilagda utlåtande att användas i sedvaneprocessen.

Hällefors 1994.11.25

Lars Thomasson

Inför sedvanerättsprocessen

Jag har under en följd av år forskat i frågor kring Jämtlandssamernas historia under de senaste hundra åren (fr.o.m. 1880 och till våra dagar). Resultatet har jag redovisat framför allt i mitt bidrag till Jämtlands och Härjedalens historia (Femte delen) 1880-1980 (Jämtlands läns museum) och i en pågående artikelserie i tidskriften Samefolket, som inleddes i febr. 1985 (1985:2) och som i okt. 1994 (1994:10) nått sitt etthundrasjunde bidrag. I en separat sammanställning har jag lämnat en samlande översikt över mina publicerade bidrag till sameforskningen och det samiska kulturarbetet. Mitt forskningsarbete fortsätter.

Som ett inslag i sedvanerättsprocessen vill jag som en bakgrund söka ge några inblickar i "samefrågan" i Jämtland- Härjedalen. Man kan, enligt min mening, nämligen inte förstå hur striden om sedvanerätten vuxit fram, om man inte samtidigt har en uppfattning om i vilket kulturklimat och under vilka förhållanden den samiska folkgruppen haft att leva och verka som samer och samhällsmedborgare i en gentemot dem tidvis både mästrande och oförstående och ibland t.o.m. ringaktande omgivning.

Jag återger ur källmaterialet sådant som jag funnit belysande för förhållandena för samerna där både gentemot majoritetsbefolkningen och mellan samerna inbördes. För att spegla ett kulturklimat blir det också nödvändigt att skildra vissa processer lite mera ingående.

Jag har strukturerat materialet med följande kapitelrubriker:

- Kulturkampen i Härjedalen och den tidigaste renbeteslagstiftningen s. 3-8
- 1886 års renbeteslag. Efterdyningar och uppföljningsarbete. Misshälligheterna trappas upp - och Ljusnedal blir renbetesmark s. 9-14
- Vinterbetet och sedvanerätten föremål för nya utredningar s. 15-21
- "Lapplagskommittén" bekräftar tidigare ställningstagande till sedvanerätten, och det ger upphov till många diskussioner kring ansvars- och ersättningsfrågor s. 22-29
- Regering och riksdag står 1898 fast vid sedvanerätten s. 25-
- De jämtländska renbetesfjällen s. 26
- Upplåtelse på renbetesfjällen s. 27-29
- Nya utredningar och ställningstaganden kring sedvanerätten s. 30-33
- Renbeteslagstiftningen lägger också grunden till ett omfattande och för

2,
samerna passiverande myndighetsstyre s. 34-44

- Rättigheter som "lagstiftats bort" s. 45-48

- Det går inte att tvinga lappar att förbli lappar! Nomadisering eller bofasthet hos jämtlandssamerna. Och vägen till drägliga bostadsförhållanden var lång s. 49-64

- Sedvanerätten prövad i domstol s. 65-71

- "Intensiv" eller "extensiv" renskötsel. Samekulturens förändringar en långvarig process s. 72-83

- Betydelsen av Skattefjällsmålet s. 84-86

- Betydelsen av Samerättsutredningen s. 87-88

- Lappförsamlingar - gemenskap eller segregering? s. 89-93

- Särskild lappfattigvård - en statens angelägenhet s. 94-99

- "Lappränta" - skattefrihet - inkomstskatt s. 100-101

- Mantalsskrivning - och delaktighet s. 102-103

- God omtanke eller negativ segregering i fråga om samebarnens skolundervisning? s. 104-107

- Jämtlandssamerna och den tidiga turismen s. 108-111

Kulturkampen i Härjedalen och den tidigaste renbeteslagstiftningen

Kulturkamp kan samerna sägas föra dagligen på olika sätt och olika fronter. Det kan gälla motstånd mot olika intressen som med varierande styrka konkurrerar med renskötseln om nyttigheter i sameområdena, eller kamp för rätten till ett kulturliv på i största möjliga utsträckning egna villkor för alla samer, oberoende av yrkesverksamhet eller bostadsort.

En front har gått där renskötselns och jordbrukets intressen tidigare kolliderat. Motsättningar mellan samer och bofasta bottnade i konkreta intressekonflikter vid ströängar, i jordbrukets utmarker, på samiska sedvaneland nedom fjällen.

I de sydligaste sameområdena kulminerade motsättningarna i Härjedalen i slutet av förra seklet. Det fanns emellertid också många andra ingredienser i motsättningarna där, t.ex. förhållandet mellan bönder som ägde renar i vård hos samerna och markägare utan renar. Motsättningarna, ibland missförhållandena, och i sin ytterlighet t.o.m. fiendskap, kom dock att uppfattas som en "kulturkamp" i första hand mellan "lappar och bönder", renskötsel och jordbruk. Motsättningarna var starkast under 1880-talet och åren kring 1890. Vissa underströmmar från den här tiden har dock levat kvar och då och då gett sig till känna i enskilda människors eller grupper attityder eller utfall. Och "renproblemet" (hur det nu än ska definieras från olika parter sida) verkar Härjedalen få leva med även fortsättningsvis. Ännu 1985 kunde man på lokalpressens insändarsidor ta del av förslag som att varje hushåll i Härjedalen borde få tillstånd att skjuta två renar för att eliminera problemen.

Före 1880-talet talade man om skattelappar och skattefjäll. Det gällde enskilda samer som betalade skatt för de fjällområden de brukade. Avvittringen hade dock gått hårt fram emot samerna. Vilka vittgående konsekvenser åtgärderna fick för samerna belyses utförligt bl.a. i den rapport om avvittringen i Åre socken, som överdirektören vid lantmäteriet Ludvig Falkman lämnar efter en ämbetsresa där 1850. Och den kommitté som 1882-83 förberedde den första renbeteslagstiftningen konstaterade, att de motåtgärder som tidigare vidtagits, kom för sent för att göra någon verklig nytta. *Det som förut vid avvittringen blifvit gjordt, kunde derigenom ej göras ogjordt.* Läget i södra Jämtland och i Härjedalen beskrivs av den förste lappfogden, tidigare länsmannen i Offerdal, Adolf Suwe, på följande sätt i hans första årsberättelse till länsstyrelsen 1885:

En blick på kartan visar obestridligen huru lapparnes intressen nästan öfverallt gifvits till spillo. De hafva blifvit trängda åt sidan till fjällen då bönder och nybyggare tillagts hufvudsakligen all gräsbärande mark och med sine egor framtränga så långt möjligt mellan de egentliga fjällbeteslanden å ömse sidor

Att skattefjällen och omgivande hemman gränsade direkt till varandra medförde tidvis stora problem. Särskilt vår och höst måste samerna vara med sina renar så nära de bofastas slåtterängar, fåbodvallar och t.o.m. åkrar och ängar, att det var nästan omöjligt att hålla renarna borta från dem. Samerna krävdes på ersättningar för att renarna gjorde åverkan på växande gröda och ungskog, men framför allt på hö i stackar och hässjor från utmarksslätter, som i allmänhet inte forslades hem förrän marken frusit till om hösten. Inom fjälljordbruket spelade boskapsskötseln med ett långt utvecklat fåbodväsande stor roll i Härjedalen, och renlaven användes också som stödfoder åt kreaturen. Bönderna var f.ö. noga med att tala om kreatursmossa i stället för renlav.

Förhållandena var särskilt svåra i västra Härjedalen och koncentrerade till Ljusnedals bruk med en ytvidd på ca sex kvadratmil, till vilket Lillfjället och Anåfjället tidigare avvittrats. Där gick bruket med sina landtungor in mellan de gamla skattefjällen. Bruksägaren William Farup drog sig inte heller för att processa mot samerna. Han hade som landstingsman och ledamot av riksdagen också en annan maktposition i samhället.

Vad som skedde i västra Härjedalen kunde naturligtvis inte begränsas till lokala bekymmer utan blev tidigt ett riksintresse. Till riksdagen fördes problematiken 1878, då liberalen Adolf Hedin motionerade om, som han uttryckte sig, "Jemtlands läns lappbefolknings nödställda belägenhet". Han menade, att staten genom avvittringen kringskurit samernas områden så, att de inte räckte för deras behov, och han fann det också sannolikt, att samerna från den bofasta befolkningens sida fått röna en medfart hvilken, *der den ej öfverskriders lagens, åtminstone uppnår hårdhetens yttersta gräns*. De hade enligt honom helt enkelt behandlats illa, och borde därför få hjälp med tvister och rättegångar mellan dem och den jordbrukande befolkningen. Och skulle det krävas inköp eller expropriation av mark som samerna behövde, så borde staten inte undandra sig en sådan åtgärd.

I riksdagen togrfördes i det sammanhanget alla beskyllningar och motbeskyllningar de inblandade kunde ta fram, som t.ex. att

- lapparna behandlades illa
- de behövde hjälp snarast
- Farup inte drog sig för att skjuta ner renar som kom in på hans marker
- det kanske inte var lapparnas renar som i första hand gjorde skada utan de bofastas
- det var de bofasta som hade renar, som egentligen bar skulden till det kaos som rådde
- bofasta på både hederligt och ohederligt sätt kommit över lapparnas renar och gjort flera av lapparna utfattiga
- det t.o.m. var de rikaste och mäktigaste personerna i västra Härjedalen som bedrev den här trafiken
- det i flera fall var personer som man väntat sig bättre av (några namngavs)

- utskottet åberopat *en lappgummas skrivelse* (en petition från i Storsjö och Ljusnedals lappmarker boende lappar genom Elisabet Thomasdotter Kant)
- lapparna var riktiga *plågoandar* för patron Farup, *desså våra tyranner, som ligga öfver oss hela året om*

- man ofta inte visste vems renar som gjorde skada eller sköts ner, därför att renarna var omärkta och förvildade
- lapparna var trotsiga och t.o.m tvingade sig in på enskildas marker med sina renar
- lapparna inte hade någon rätt att beta renarna utanför skattefjällen
- de visst hade den rätten, den hade de efter gammal sedvana
- de som var förtryckta i västra Härjedalen, det var majoritetsbefolkningen, inte lapparna
- för att riktigt förstå lapparna måste man känna till deras *skaplynne*
- lapparna inte var mottagliga för någon civilisation, de levde som de gjorde för tusen år sedan
- om lapparna kunde ta emot någon civilisation så var det bara i regel dess njutningar, besvär ville de inte underkasta sig
- bönderna inte följde föreskrifterna att inhägna sina stackar, de medverkade på så sätt själva till de skador de anklagade lapparna för
- de dryga skadestånden utarmade lapparna
- den som inte visste hur det var i västra Härjedalen egentligen inte skulle yttra sig om det
- om man började utvidga markerna för lapparna, skulle pretentionerna öka, kanske hela Norrland måste exproprieras för lapparna
- förhållandet till lapparna hittills hade varit gott, men det berodde mest på undfallenhet och tillmötesgående mot lapparna

I den här - som jag tycker mycket belysande - blandningen av sakargument och attityder, allvar och raljerande, fakta och förtal fanns naturligtvis en kärna av sanning - eller snarare olika sanningar. Riksdagsutskottet tilltrorde sig inte heller att avgöra i vilken mån de olika beskyllningarna var välgrundade eller ej, och inte heller hur skulden fördelade sig på de olika parterna. Men utskottet menade att förhållandena nu krävde ett ingripande för att (på det dåtida riksdagsspråket) *förhindra den bitterhet i sinnena, det till våldsamheter öfvergående split, den demoralisation, som mer och mer alstras af den ställning mellan den bofasta och lappbefolkningen, som hufvudsakligen synes vara en följd af illa beräknade afvittringsåtgärder*

Regeringen kände kravet på åtgärder och kände också ansvaret för att förhållandet mellan samerna och de bofasta förbättrades. Och därmed startade också ett genom alla följande årtionden och in i våra dagar nästan sammanhängande utredningsmaskineri. "Problemet Härjedalen" blev också en följetong genom hela lagstiftningsarbetet med 1886 och 1898 års renbeteslagar. Härjedalsfrågan återkom f.ö. som egen fråga 1891 i ännu en motion. Claes Adelsköd ville då veta hur det förhöll sig med *stridigheterna*

6.
mellan lapparne och nybyggarne och ville få till stånd en utredning om hur man skulle komma till rätta med problemet. Han hänvisade därvid till uppgifter i lokalpressen att omkring 300 renar hade skjutits ned i Ljusnedalstrakten bara det senaste året.

Den första lagstiftningen kring renskötseln resulterade i 1886 års renbeteslag. Även om den avsåg renskötseln i Sverige i dess helhet kom förhållandena i Jämtland-Härjedalen att dominera lagstiftningsarbetet. Det kommittéarbete som föregick förslaget (1882 års kommitté) leddes, först av landshövdingen i Jämtlands län, J.G. Asplund, och efter dennes död av landshövdingen i Norrbottens län H.A. Widmark. Anmärkningsvärt för samernas del var att t.ex. patronen Farup på Ljusnedal ingick i kommittén med hänsyn till de starka egna intressen han rimligtvis borde ha av hur samefrågan skulle lösas i Härjedalen.

I både kommittébetänkandet (1883) och i propositionen till 1886 års riksdag förslogs, att samerna nu i lag skulle tillförsäkras rätt att under vinterhalvåret (oktober - april) nyttja de vinterbetesmarker utanför skattefjällen som de tidigare gjort av gammal sedvana.

Förslaget mötte kraftigt motstånd från Kungl. Maj:ts Befallningshavande i Jämtlands län, landshövdingen, friherren John Ericson, och från vissa fjällkommuner där, som alltså mer eller mindre ifrågasatte sedvanerätten. Bakom låg bl.a. hur 1841 års kungl. brev (*angående bestämmande af säkre gränser för lappallmogens i Jämtlands län renbetestrakter*) skulle tolkas. Enligt K.B. hade samtliga renbetesmarker (både sommar- och vinterbeten) blivit bestämda genom brevet, som *lemnar ingenting i öfrigt att önska i afseende på tydlighet*

Visserligen medgav K.B., att skattefjällen inte var helt ändamålsenliga i fråga om hur de fördelade sig och hur de kunde utnyttjas, och att en utvidgning av själva skattefjällen därför var nödvändig. Men i fråga om sedvanerätten bad K.B., att *länets laglydige och trogne undersåtar* inte skulle utsättas för ett så *lika oförtjänt som våldsamt ingrepp i deras i lag dem tillförsäkrade fria disposition öfver deras skattehemman..*

Det var två frågor som på det här sättet särskilt markerades, dels att barmarksbetet måste utvidgas (skattefjällen), dels att vinterbetet måste tryggas (vinterflyttningarna ske också med lagens stöd).

Justitieministern Nils von Steyern klargjorde 1886 tydligt regeringens uppfattning, att samernas vinterflyttningar *å de trakter som de af gammal sedvana hittills hafva besökt måste vara icke blott ett af den bofasta*

befolkningen tåldt intrång utan en verklig rätt, äfven om något uttryckligt lagstadgande till stöd för denna rätt icke förefunnits. Majoriteten inom Högsta domstolen hade vid lagrådsremissen dock ifrågasatt den rättsliga grunden för förslaget såsom kränkande den bofasta befolkningens ägande- och besittningsrätt. Men justitieministern fann inte att sedvanerätten innebar någon inskränkning i jordägarens rätt att *fritt disponera öfver sin egendom*.

Utskottet fäste i sin tur uppmärksamheten på att staten vid avvitrningen i Jämtlands län försummat att göra samma förbehåll som inom Norr- och Västerbottens lappmarker, nämligen att *lapparne äfven efter avvitrningen skola vara berättigade att utom det dem tilldelade område med eller utan inskränkning till viss årtid såsom förut söka bete för sina renhjordar*. Avvitrningen hade, enligt utskottet, *kringskurit området för lappen, så att det blifvit mindre än det nödvändiga*, och de bofasta som därigenom fått uppfattningen att *lappen icke eger någon rätt till vinterflyttningen, hade börjat bestrida denna rätt*. Men, fortsätter utskottet, *icke har sjelfva rätten genom bestridandet kunnat blifva mindre än den i och för sig var*. Och hade rätten börjat bestridas, måste den *genom positiv lag åter bringas till giltighet*.

I utskottet reserverade sig landshövdingen i Jämtlands län, John Ericson, som var ledamot av Första kammaren. Han yrkade, att Jämtlands län skulle undantas från den föreslagna lagen och få sina renbetesförhållanden ordnade i en särskild lag först sedan skattefjällens gränser utvidgats.

K.B. i Jämtlands län hade också inhämtat synpunkter på betänkandet från fjällkommunerna och samebefolkningen vid särskilda sammanträden. K.B. ville - med en mycket ledande frågeställning - höra deras uppfattning om förslaget att *göra vissa trakter af Jemtland likställda med Norr- och Västerbottens lappmarker med deraf följande inskränkning till renskötselns förmån i jordegarnes hittills fria dispositionsrätt öfver skog och mark*.

Landshövdingen ledde själv ett sammanträde i Funäsdalen 25 okt. 1883, till vilket han kallat både samer och bofast befolkning. Till sammanträdet inlämnades olika skrivelser, en från 63 jordägare genom Östen Hansson i Tännäs, en annan från 12 samer genom handlanden O.E. Olsson i Funäsdalen, samt från var för sig H. Fundin i Funäsdalen och William Farup i Ljusnedal.

De 63 jordägarna frågar, om de ska drivas ut från sina *urgamla hemman, der lapparne af ålder icke vistats med sina renar*", och menar att betänkandet funnit skäl att *öppna dörrarne för renegarne på vid gafvel, så att hvarje försvar från vår sida mot intrång af renar omöjliggöres*. Samerna å sin sida kräver en noggrannare undersökning av renskötseln i sin helhet i Härjedalen, varigenom skulle *faktiskt bevisas, att våra förfäder och vi på samma gång genom avvitrningen förlorade en stor mängd vinter- och sommarstamhåll, som lades till Storsjö kapellag, Ljusnedals bruk och Tännäs sockens*

hemmansegare, och vi trängdes till de nakna fjällen.

I diskussionen inför landshövdingen hävdade handlanden Fr. Sjöstedt i Funäsdalen, att det var regeringens plikt att tillse, att hemmansägarna skyddades mot *intrång från den lapska befolkningen och ingalunda bifalla förslaget att upplåta jordegarnes mark för lapparne*. O.E. Olsson, som förde samernas talan, och fjärdingsmannen M. Långström bestyrkte behovet för samerna att kunna flytta utom sina områden. De hade vid avvittningen förlorat sina vinterstamhåll, som *äro för dem af nöden*.

lapp

I riksdagsdebatten förklarade landshövdingen John Ericson sedvanerätten i Jämtlands län så, att *när en lapp med sina renar flyttar ner på en bofasts ägor, så gör han upp med egaren att få vara der, och betalar vanligen en liten penning för den skog som han tager*. Han påstår också, att det goda förhållande med ens skulle upphöra, om sedvanerätten upphöjdes till lag. *Det blir ett krig på lif och död, säger han, ty det ligger i sakens natur, att lappens uppträdande är ett helt annat, när han icke har någon rätt, mot när lagen förklarar, att han har rättighet att komma ner på de bofastes ägor och icke behöfver betala ersättning för den skada han gör*.

Men regeringen stod fast. Justitieministern vidhöll de två grundsatser lagförslaget enligt hans mening vilade på, nämligen *lapparnes uteslutande rätt till fjellregionen och deras sedvanerätt att vissa tider besöka andra trakter*, men medgav, att det kunde vara lämpligt att senarelägga lagens ikraftträdande i Jämtlands län så att en utvidning av skattefjällen (för tillräckliga vår- och höstbeten) först skulle kunna vidtas.

John Ericson ironiserade i riksdagen också över *vandringar* som var *nödiga* och sådana som var *onödiga*. Exempel på de första gav han i samefamiljen Pål Zakrisson i Rutfjället, vars familj *bestå af redbara personer, som utmärkt sig för ordning och hafva alltid skött sig väl*, och som efter överenskommelse med jordägarna betade sina renar ej så långt borta därifrån. Onödiga, åtminstone för renskötseln, tyckte han däremot de vandringar vara som t.ex. frostvikssamer *för ro skull eller åtminstone i helt andra syften* företog ner till kusten. Där *göra de affärer, sälja skidor och lappsor, träffa folk, köra städernas damer i ackjor osv*.

Lika litet som John Ericson fick William Farup gehör för sina motargument. Om samerna hade sedvanerätt - *sed eller osed* - raljerade han - behövdes ju ingen lagstiftning. Och för att åskådliggöra för riksdagen vad det handlade om frågade han som jämförelse med samernas sedvanerätt på böndernas marker *hvad Stockholms rike män och husegare månde säga, om man ville advocera (tillåta) samhällets olycksbarn (!) rättighet att få vistas i deras öfverflödiga och tidtals obegagnade lägenheter*.

1886 års renbeteslag. Efterdyningar och uppföljningsarbete. Misshälligheterna trappas upp - och Ljusnedal blir renbetesmark

Riksdagen antog lagförslaget, men lagen trädde i Jämtlands län i kraft först fr.o.m. 1889, för att man under tiden skulle kunna utöka de gamla skattefjällen i den utsträckning som behövdes för barmarksbetet. De fastigheter som därefter förvärvades, uppläts genom Kungl. brev 1891 till samerna att användas i likhet med skattefjällen. Samtidigt myntades uttrycket *de jämtländska renbetesfjällen* som gemensam benämning på såväl gamla skattefjäll som inköpta utvidgningshemman. (Arbetet med förvärv av utvidgningshemman hade 1886 ålagts en särskild kommitté under skogsinspektören F.W. Tigerhjelm med biträde av förste lantmätaren F.W. Jonsson och den 1885 tillförordnade lappfogden Adolf Suwe.)

Legaliseringen av sedvanerätten i 1886 års renbeteslag hade ju i Jämtlands län kraftigt motarbetats, i synnerhet från K.B:s sida, och det var därför inte särskilt överraskande att det blev trögt i portgången, när lagen skulle börja tillämpas.

K.B. i Jämtlands län skrev till regeringen 21 maj 1891 och rapporterade, att kringströvande renar från Åre-Storsjö lappby årligen trängde in på den bofasta befolkningens ägor och förorsakade skador. (Åre-Storsjö lappby omfattade nuvarande Handölsdalens och Mittådalens samebyar.) Det hade lett till en mängd ersättningstvister och enligt K.B. till att markägarna börjat döda renar för att freda sina ägor. Vad som närmast avsågs var tvistigheterna mellan patronen Farup på Ljusnedals bruk och samerna i västra Härjedalen och de nedskjutningar av renar som Farup fick bära ansvaret för. För att få samerna mer ansvariga begärde K.B. att få lappbyn och vissa angränsande områden förklarade som ett skadeersättningsområde med skyldighet för samerna gemensamt att ersätta den skada renarna åstadkom. Regeringen biföll K.B:s begäran och bad samtidigt K.B. inkomma med förslag till ändringar i renbeteslagen samt övriga åtgärder som kunde utjämna motsättningarna mellan samerna och de bofasta i Härjedalen.

Länsstyrelsen i Jämtlands län hade tydligen mycket svårt att komma över riksdagens lagfästade av sedvanerätten. I K.B:s femårsberättelse 1886-90 ges nämligen 1886 års renbeteslag hela skulden för de, enligt K.B., försämrade förhållandena. *Lappen uppträdde nu öfvermodigt, hette det, och*

gaf ingen synnerlig akt på den skada hans djur förorsakade, samtidigt som det så att säga låg i sakens natur, att de bofastra - sedan osämjan väl kommit igång - beredde samerna obehag och förluster. I den efterföljande femårsberättelsen för tidsperioden 1891-95, då motsättningarna både nådde sin kulmen och därefter avtog, tillkommer som orsak också tilltagande vårdslöshet från lapparnes sida i vården om deras hjordar.

Det förhållandet att markägare började skjuta ner renar uppmärksammades naturligtvis i pressen. Jämtlandstidningarna fylldes med notiser, debattinlägg och ledarkommentarer, och stockholmspressen förmedlade nyheterna vidare. I Dagens Nyheter gjorde författaren Gustaf af Geijerstam i augusti - september 1890 en artikelserie, som året därpå gavs ut i bokform under titeln *Kulturkampen i Härjedalen. - från striden mellan lappar och bofaste*. Geijerstam hade gjort en snabbvisit i Ljusnedal som patron Farups gäst, och i sina artiklar tog han i stort sett Farups parti.

På samernas sida ställde sig däremot jämtlandsbördige Jonas Stadling, skriftställare och debattör, som fick Aftonbladet till sin plattform. Stadling skildrade bl.a. hur de nerskjutna renarna *stympas av nidingar, vilka skära bort tungan eller de bästa stekarna* och t.o.m. hur skyttarna vintertid först kan ha skjutit ner renar och sedan *roat sig med att uppresa de vackra djuren på benen..* Han skrädde inte heller orden och använde uttryck som *våldsgärningar, lappfiender och utrotningskrig*. Om sitt engagemang i den här frågan har han berättat för Torkel Tomasson i en intervju (i Samefolkets egen tidning) inför sin åttioårsdag 1927. Av intervjun framgår bl.a., att Stadling besökt samerna i Ljungris och Skärvagsdalen och där tagit del av synehandlingar över påstådda renskador. Han hade då funnit, att vid vissa syneförrättningar markägarna ensidigt värderat skadorna. (Intervjun finns också i Stadlings *Minnen vid slutet av vägen*, 1930)

I jämtlandstidningarna torgfördes argument både för och emot samer och bönder, vare sig de var renägare eller inte, och generaliserande omdömen finns det därför gott om.

Både Jämtlandsposten och Jämtlands Allehanda (sedermera Jämtlands Tidning) hade sina egna artikelserier för att så allsidigt som möjligt belysa sakfrågan. Jämtlandsposten började sin serie (nio artiklar) 28 / 3 1891 under samlingsrubriken *Striderna i Härjedalen*, och Jämtlands Allehanda sin (fem artiklar) 17 / 4 samma år med *Länets lappfolk* som sammanhållande rubrik. Jämtlands Allehanda återkom året därpå med ett par artiklar i en ny serie, *Genom fjällprovinsen*.

Om Aftonbladets korrespondent heter det i Jämtlandsposten, att han låtit

förleda sig av hörsägnen. Man kan inte ge hela västra Härjedalen skulden för våldshandlingarna, *hvilka som en skamfläck fästa sig vid namnet Härjedalen*. Det är ett fåtal som ansvarar för dem. Ja, *man hviskar hvilka de äro, man nämner t.o.m namn, man talar om personer icke skrivna i Härjedalen, icke konfirmerade, som icke ens kunna läsa*.

I Jämtlands Allehanda heter det om samernas förhållanden, *att det är våra grannar det är fråga om, och att vi t.o.m är ansvariga för den beklagansvärda ställning, vari de bringats*. De klagar inte så mycket, eftersom de är okunniga om sin belägenhet men också har ett *resignerande skaplynne*, påstår artikelförfattaren. Då man kommer till lapparna för att ta reda på deras förhållanden, är de mycket återhållsamma. Det är ganska bra, säger de, *det är just ingenting att klaga över*. Men stannar man hos dem ett par dar, blir de snart meddelsamma och berättar öppet om det man vill veta. De bofastas klagan däremot är *både mångstämmigare och vida bittrare*.

Jämtlands Allehanda brännmärker också spritlangarnas roll vid reninköp och renslakter, och tycker att nedskjutningen av renar inom Ljusnedals bruk, som väckt sådan sensation t.o.m. kan betraktas som tämligen *rent spel* jämfört med *vad kompanjonerna, lapparnes förmenta vänner, uträtta*.

I sin andra serie argumenterade artikelförfattaren i Jämtlands Allehanda starkt för att de bofasta också höll renar. *Osämja kan inte existera då, hette det, och renskötseln skulle blomstra, bli både billigare och effektivare med större renhjordar. Ju flere lappar i fjellet, desto större här att hålla vargen undan*, var ett annat argument.

Östersunds-Posten behandlade också Härjedalsfrågan i flera olika ledare. Under rubriken *Till sin spets*, konstaterades 10 / 3 1891, att man för att ordna sina mellanhavanden *icke längre vädjar till lag och rätt utan till det öppna våldet - remingtongeväret*. Det är statens plikt, tycker tidningen, att *förebygga det förnedrande och upprörande skådespelet*, i synnerhet då man på deras sida, *hos hvilken styrkan ligger och hos hvilken humaniteten borde ligga, griper till våld af det råaste slag*. Då borde det vara hög tid att ingripa *med andra krafter än underhandlingens*.

Geijerstams artikelserie i Dagens Nyheter kommenterades av Östersunds-Posten på det sättet, att författaren haft för kort tid *att studera frågan utomhus* och att de personliga iakttagelser han varit i tillfälle att göra av "striden" på närmare håll, skett under det troligtvis enda gästfria tak i Ljusnedal som stått honom till buds.

Ett debattinlägg i Jämtlandsposten (3 / 12 1890) reagerar mot vad som uppfattats som en begynnande segregation bland samerna i samband med att skattefjällen utvidgades med nya fastigheter. *Hvem har genom dessa åtgärder blifvit gynnad, om ej endast lappfamiljer, som hafva renhjordar tillräckligt för sitt uppehälle?* frågar signaturen, men lämnar själv svaret, att

det finns många familjer med få eller inga renar, som på olika sätt slagit sig ned i fjällen som bofasta. Det har lagstiftaren inte tänkt på, heter det, och de *måste få lika rätt att föda och uppehålla sig på renbetesfjällen som den nomadiserande lappen*. Det skulle bli en av de mera ömtåliga frågorna några decennier senare.

Kommer det en fattig lappfamilj till byn, strax ropas det, i synnerhet från öfverklassarne, att det är (de bofasta) renegarne, som gjort fattiglappen till hela svenska folkets nådehjon, påstods i ett debattinlägg i Östersunds-Posten (3 / 12 1890). Men då grossören, snobben, medlemmen af de öfverste tiotusende däremot blir ruinerad brukar man äljes säga att det var hans lättsinniga slöseri och nöjeslystnad som var orsaken. Men då en stackars okunnig lapp faller i samma snaror - då är det renegarnes fel.

En insändarskribent tycker också, att det finns betydligt större bekymmer i västra Härjedalen än det som renarna åstadkom. Staten åser med korslagda armar, heter det, hur trävarubolagen lägger under sig by efter by, socken efter socken, *införande lifegenskap, slafveri och elände* utan att blanda sig däri. Men *små bagateller mellan enskilda rörande förhållandet af några stycken af ett visst slags husdjur, detta framhålles som något som bör beifras*.

På samernas sida kom också konstnären Johan Tirén att ställa sig. Han hade redan framträtt med flera "samemotiv", då han 1892 skapade den stora oljemålningen *Lappar tillvaratagande skjutna renar*. Gustaf Näsström karakteriserade tavlan (Jämten 1935) som ett stycke socialt måleri med tendensen klart riktad mot den bofasta befolkningens övergrepp, och Eric Festin (Jämten 1936) också som ett samlat uttryck för Tiréns stora rättskänsla. Carl Göran Ekerwald uppfattar att Tirén framställt samerna som civiliserade och de som sköt renarna som barbarer, och konstverket har därför givit uttrycket kulturkamp dess rätta innebörd (Jämten 1984).

Om Tirén hade lyckats återge snittet i renkons öron så kanske det befunnits, att skällkon tillhörde en storbonde i socknen, reflekterade Tännäs-bonden, förre riksdagsmannen Ingebrikt Bergman (Härjedalens tidning 5 / 3 1948). Och i Jämtlands Allehanda kommenterades konstverket (19 / 9 1892) på så sätt, att den artist som målat tavlan *borde äfven måla och utställa en pangdang till den föreställande några tomma höhässjor, några utsvulna magra kor samt i bakgrunden en trasig bondhustru på en snödrifva omgifven af några halfnakna ungar. Det skulle troligen bli ett lika gripande stycke det ock*.

Att William Farup på Ljusnedals bruk hade en central roll i motsättningarna och i den upptrappning av dem som skedde efter hand framgår av flera olika källor. Kronolänsmannen J.A. Ling i Funäsdalen lämnade tre mycket intressanta rapporter till K.B. I sin första rapport (9 / 9 1890) skriver han, att det tyvärr är en sorglig sanning, att renar olovligen skjutits ner, i synnerhet inom Ljusnedals bruks område, och det inte bara under innevarande år utan även under de två eller tre närmast föregående. Till en början dödades endast några stycken, men antalet har ökat varje år, i år till ett *ganska betydligt antal*. I sin andra rapport (3 / 4 1891) hävdar Ling, att Farup inte bara var anstiftaren till nedskjutningarna av renar, utan *leder helt och hållet jakten på renarna*. Någon direkt befallning om den här verksamheten hade han säkert aktat sig för, *men bevisligen har han upprepade gånger yttrat att den som skjuter renar är hans bästa vän*. Antalet nerskjutna renar var ingalunda så stort som en del tidningar uppgav, men Ling uppskattade att 150 renar, lågt räknat, skjutits ner under vinterns lopp.

En intressant iakttagelse är, att Claes Adelsköld inför riksdagen redovisar endast den andra rapporten (Första kammarens protokoll, nr 36, 1891), liksom bara den tidigare rapporten återfinns i den skrift *Rättsförhållandet mellan lapparne och de bofaste i Herjeådalen*, som juristen C.L. Tenow gav ut 1891. (Enligt Jonas Stadling hade Tenow engagerats av Farup för att föra dennes talan.) En förklaring kan vara, att Lings rapport 3 april 1891 var mera graverande för Farup, medan rapporten 9 sept. 1891 var kritisk mot samerna och t.o.m. innehöll generella omdömen om dem, som inte hörde riktigt hemma i den sakrapport som Ling som kronolänsman hade att lämna K.B. *Lappen är, hette det, med ett ord bortskämd och bortfjäsad af dels egennyttiga, dels känslösamma menniskor, som anse det orättvist att lappen uppe på fjället och i sin kåta icke kan njuta af samma bekvämligheter, som finnas att tillgå i civilisationens brännpunkt*. Ling var i sin första rapport också irriterad över vad Stadling skrivit i Aftonbladet och ville också avvisa allt tal om att det skulle finnas särskilda *lapptiender*.

Det finns i källmaterialet en flerårig brevväxling mellan patron Farup och landshövding Ericson. Farup klagade i ett brev hösten 1890 över att hans många anmälningar och klagomål hos de administrativa och dömande myndigheterna inte lett till något, och han ansåg sig därför nödsakad *att gripa till den mest motbjudande af alla utvägar - genom nödvärn söka värja mig*. Men, *på det att denna sista utväg icke måtte tilläggas falska eller ovärdiga motiv*, ville han anmäla det hos K.B., samtidigt som han reserverade sig mot allt ansvar. Landshövdingen svarade omgående och erinrade Farup om, att om hans planer skulle medföra någon lagöverträdelse, så skulle hans *anmälan* ingalunda kunna tas som någon ursäkt eller medföra befrielse från ansvar.

I en tredje rapport till K.B. i augusti 1891 antydde länsman Ling, att det *mot herrar Farup* (William Farup och sonen Jens farup) *då finnes så mycken bevisning, att de enligt mitt förmenande icke kunna undgå att straffas lika med dem, som utöfvat våldet*. (Lings tredje skrivelse finns i en aktsamling i

landsarkivet i Östersund, benämnd *Landshövding Ericsons handlingar rörande lapparna*. Anmärkningsvärt är dock, att det på brevet finns antecknat, att det inte skall registreras, vilket ju inte kan tolkas på annat sätt än att det skulle undanhållas allmänheten som icke offentlig handling.)

Det vore en välgärning att få bruket ur Farups hand, skrev den förste lappfogden Adolf Suwe från Funäsdalen till landshövdingen i december 1891. Och i ett annat brev till John Ericson i oktober samma höst beklagade sig finansministern Fredrik von Essen över att Farup besökte honom *och jämrar sig värre. - Mycket skrik och obehag skulle förebyggas om ett köp (av Ljusnedal) kunde ske*, hette det avslutningsvis. (En lösning som finansministern också kände sig för om, var att *förflytta några lappbyar till annan ort i Västerbottens län*.)

I den mängd debattinlägg som förekom i lokalpressen är det också lite överraskande att finna flera skriva av *Ljusnedals bruks egare*, med hänsyn till alla andra möjligheter patron Farup hade att ge sin mening till känna.

Vinterbetet och sedvanerätten föremål för nya utredningar

Efter olika skriftväxlingar mellan länsstyrelsen i Jämtlands län och regeringen överlämnade K.B. 15 / 2 1892 till Kungl. Maj:t ett förslag till ny renbeteslag för Jämtlands län trots motgångar i sina tidigare försök att förhindra att sedvanerätten lagfästes. I förslaget förutsattes, att sedvanerätten togs bort och att samerna för sin renskötsel skulle vara hänvisade till renbetesfjällen.

I senare skrivelse anhöll länsstyrelsen också, att Kungl. Maj:t skulle tillsätta en ny kommitté för att få förslag till nya utvidgningar av renbetesfjällen. Det skedde också 1893, men det lite anmärkningsvärda med den kommittén är, att den också fick i uppdrag att undersöka, om kronan kunde förvärva så mycket mark för renskötseln, att samerna fick egna heltäckande åretruntmarker, dvs områden också för vinterbetet.

Kommittén (identisk med den tidigare utom att överjägmästaren E.F. Groth ersatt Tigerhjelm) arbetade snabbt, under sommaren och hösten 1893. Man inbjöd *alla intresserade, såväl lappar som bofasta*, till överläggningar, och sådana hölls på nio olika orter. De kommitterade företog dessutom vissa exkursioner ute i fjällområdena.

När samer och kommunföreträdare i norra Jämtland träffades i Gäddede 24 juli 1893 anförde samerna t.ex., att så stora inköp i regel inte skulle kunna göras, att deras behov av vinterbetesland kunde tillgodoses fullt ut. Fortfarande måste de flytta *nedåt landet*. Ja, *om än hela Frostvikens socken blefve åt dem upplåten, skulle vinterbetet ändå vara otillräckligt*. De bofasta motsatte sig inte att samerna vintertid betade sina renar på deras ägor, bara det inte blev några skador på deras höhässjor eller, om det blev det, att de fick full ersättning för skadorna.

Bönderna i Hotagen och Kall ville för sin del däremot, att sedvanerätten skulle försvinna, men samerna skulle ändå få komma in på deras marker under vintern, bara man på förhand träffade avtal med varandra om flyttningarna. Ett steg längre gick bönderna i Undersåker. De ansåg t.ex., att om Vallbo, Fångåmon och Vålådalen förvärvades av staten skulle det ge tillräckligt bete för renarna året om i de trakterna.

Den största förståelsen för behovet av vinterbete visades vid sammanträde i Hallen. Där hette det, att det inte inte mötte något hinder, eftersom skador egentligen inte förekom och förhållandet mellan samer och bofasta alltid varit gott. Och vid sammanträde i Storlien var ett av förslagen (från både samer och bofasta), att det i stället för att inköpa all mark som behövdes, skulle ges bidrag åt bönderna till enkla lador eller stängsel kring höstackarna.

Mest oroliga för skador var de markägare och arrendatorer, som mötte kommittén i Storsjö i 12 sept. 1893 och i Funäsdalen en vecka senare. Storsjö byamän var mycket rädda om slätterängarna söder om Storsjön, och hemmansägaren Olof Ersson i Klockarberg, som var ombud för Hede byamän, ansåg att samerna var mycket vårdslösa med sina renar. Vintertid kunde renarna komma ända ner till Hede, sa han, och göra skada på ungskog.

Kommittén skulle lämna förslag på vilka områden som samerna behövde för renbete året om, med det fanns ingenting i direktiven som sa, att den skulle föreslå alternativ till sedvanerätten. Därför är det också lite anmärkningsvärt, att det i sammanträdesprotokollen heter, att *kommitterade anse, att enda och bästa sättet för att lapparna skola under vintern få rätt vistas å berörda områden vore, om de sjelfva träffade aftal med de bofaste om sådan rätt*. Sedvanerätten borde med andra ord ersättas av privata avtal. Det var också samerna själva som skulle åstadkomma avtalen. Skulle staten däremot göra sådana avtal för samernas räkning, skulle de bofastas anspråk säkerligen bli alltför stora, menade kommittén.

Det blev inget omedelbart ställningstagande från regeringens sida till en särskild lagstiftning för renskötseln i Jämtlands län eller till sedvanerätten där, förrän en ny utredningsomgång hunnit genomföras. Kungl. Maj:t utsåg en ny utredningskommitté 1 april 1895, den s.k. lapplagskommittén, under ledning av, först landshövdingen i Jämtlands län John Ericson och när denne under utredningsarbetet avlidit, förre hovrättspresidenten Nils von Steyern, som i egenskap av justitieminister lagt fram propositionen till 1886 års renbeteslag.

I utredningsarbetet ingick att revidera 1886 års lag och därvid ta ställning till behovet av en särskild renbeteslagstiftning för Jämtlands län. Sedvanerättsfrågan - dvs om sedvanerätten skulle vara lagfäst eller ej - hölls på det här sättet således ånyo aktuell.

Angående sedvanerätten ställde den nya "lapplagskommittén" ett antal frågor som den ville få besvarade. Kunde renskötseln ordnas så, att samerna bara behövde vistas inom renbetesfjällen? Var vinterflyttningarna nödvändiga *för alla lappar som nu verkställa dylik flyttning*? Måste flyttningarna *ske till alla de orter dit de nu utsträckes*, och hade man kanske t.o.m. börjat flytta i större utsträckning efter det man fått lagligt stöd för det än dessförinnan? Om flyttningarna måste fortsätta, kunde den lagliga rätten ersättas med avtal mellan samerna och de bofasta eller kunde tiden för samernas rätt att utnyttja enskildas marker inskränkas?

Kommittén sammanträffade med samer och Ortsbor i Funäsdalen 29 juli och Föllinge 4 aug. 1895. Samerna i Härjedalen uppgav att de även efter inköpet av Ljusnedals bruk brukade flytta till de trakter som de efter gammal sedvana besökt, en rätt som var särskilt viktig under besvärliga vintrar. (Ljusnedals bruk inköptes av staten till renbetesland efter Farups död 1893.) Lappfogden ansåg däremot, att samerna i Tännäs lappby skulle få tillräckligt renbete på de egna markerna men att samerna i Åre-Storsjö lappby skulle behöva göra avtal med markägarna *eller annorledes förvärva rätt till vinterbete*. Sockenombuden hävdade, att de föreslagna markinköpen skulle ge tillräckligt renbete året om.

I den särskilda skrivelse inspektorn Carl Flodström lämnade in som ombud för samerna heter det, att det inte finns några verkliga skäl till att sedvanerätten tas bort, eftersom lagbestämmelserna tillkommit *på lappbefolkningens hundraåriga bönerop och klagan*, och den *såväl af ortens sansade befolkning som öfver hela vårt land vunnit allmänt bifall*. Det är ett obestridligt förhållande, heter det vidare, att *Herjeådalens och Jemtlands fjell och närmast dertill hörande skogsland är från urgamla tider nomadernas och renarnas vistelseorter*. Och för att ge sakskalet för påståendet räknas bl.a. upp ett antal samiska ortnamn.

Frostvikssamerna ansåg sig vid sammanträdet i Föllinge inte kunna inskränka sina långa flyttningar, eftersom trakterna närmast skattefjällen var fattiga på renmossa medan kustlandet hade rikligt därav. Genom att man bärgade skörden tidigare i kustlandet var det också lättare att beta renarna där utan att de gjorde någon skada. De närvarande sockenombuden ansåg för sin del samfällt, att samernas vinterflyttningar borde såsom *oundgängligen nödvändiga fortfarande förbehållas dem i lag*. Endast kyrkoherden C.M. Stenberg förordade avtal med enskilda markägare i stället.

I protokollet från Föllinge finns inledningsvis den intressanta uppgiften, att K.B. i Jämtlands län inför sammanträdet överlämnat ett protokollsutdrag från Offerdals kommunalstämma 14 juli 1895 *utvisande att stämman beslutat att ej utse ombud för detta sammanträde, samt att stämman ville vitsorda, att såväl i äldre tider som under gällande lagbestämmelser städse mellan lapparna och den bofasta befolkningen inom socknen rått ett gott förhållande och att, der från den ena eller den andra sidan gjorts skada, ersättning därför alltid genom ömsesidigt tillmötesgående i godo erhållits*. (Man kan fråga sig, om uttalandet från Offerdal möjligen kan uppfattas, inte bara som ett uttryck för att förhållandena samer - bofasta över lag var mycket bra där, utan också som en reaktion mot allt utredande i samefrågor som förekom den här tiden.)

Några andra socknar var inte heller företrädde vid sammanträdena utan hörde av sig skriftligen. Från Alanäs och Ström hävdades, att sedvanerätten

18.
borde upphöra. *För lapparna tycks det vara omöjligt att under vintern vistas inom de för dem avsatta land, heter det lite ironiskt från Alanäs, men renarna kunna nog vistas der. Vinterflyttningarna ner mot kusten och städerna sägs vara för lapparne sjelfva ett nöje, men för renarne mera en plåga. Vården av renarna uppges också ha minskat efter tillkomsten av 1886 års lag.*

Lapparnas färder efter 1886 har snarare ökat än minskat, påstås i skrivelsen från Ström, vilket f.ö. behandlar samerna mycket nedlåtande. Avtal med de bofasta har aldrig förekommit, heter det, utan samerna draga fram genom socknen pockande och bettlande. Bettlandet sägs vara orsaken till lapparnes plägsed att draga fram med sina renhjordar genom enskildas marker ända ned till kusten och icke brist på födoämnen för renarna. Man säger sig också vara övertygad om att det bara är lappar med mindre renhjordar som gör sådana flyttningar, medan förmögnare lappar med större antal renar mestadels vistas å fjellområdet året rundt.

Samerna i Ovikens lappby inlämnade senare en skrivelse till kommittén, där de talade om, att de inte i tid kallats till sammanträde vare sig i Funäsdalen eller Föllinge och att de uteblivit, men att de till *lappkommitténs samvetsgranna öfvervägande* ville göra ett uttalande, *grundadt på vår erfarenhet vid utförvandet av vårt näringsfång*. Skrivelsen var undertecknad i Storlövdalen 24 aug. 1895 och har 34 namnunderskrifter. Ovikssamernas förslag var, att *den sedan urgamla tider existerande och i 1886 års lapplag fastslagna sedvanerätten fortfarande bibehålles utan inskränkning eller intrång.*

I skrivelse från Åre genom förre riksdagsmannen Gunnar Eriksson i Mörviken för Åre kommuns jordbrukande befolkning heter det, att sedvanerätten bör upphöra och K.B:s förslag till renbeteslag för Jämtland antas. Inga tvister eller stridigheter har förekommit som i t.ex. västra Härjedalen, påpekas det, men renskador har genom 1886 års lag för visso ökat. Med lagfästandet av sedvanerätten *influerades lappen i en tro som växt till övermod och att han med denna sedvanerätt och med lagen därom i sin hand kunde med sin boskap husera hvar som helst och hur som helst*. Det är växande gröda och bärgat foder som de bofasta måste ha fredade för sin utkomst, och det kan uppnås, *om ej lagstiftningen och en på detta område okunnig opinion fostrar lappfolket till varelser som anses kunna lefva endast på statens uppoffring och de bofastas slit och släp. - Om lapparna lära sig vårda sina renhjordar, möter nog ej hinder att utan ersättning få vintertiden, när så behöfves, vistas på enskildas skogstrakter.*

För jämtlandssamernas del är också det sammanträde som hölls med den jordbrukande befolkningen i Västernorrlands län (i Sollefteå 7 aug. 1895) av visst intresse, eftersom där också frostvikssamnernas flyttningar var på tal. Landshövdingen G. Ryding upplyste om att han under de femton år han

innehaft sitt ämbete inte haft anledning att handlägga något mål rörande samer. Han hade under sina många ämbetsresor heller aldrig hört några klagomål mot dem, utan tvärtom alltid erfarit, att de varit välkomna på de trakter de besökt.

Det fanns alltså delade meningar om sedvanerätten, även om merparten av de tillfrågade talade för att den borde bibehållas. Från deras sida som förordade avtal framfördes i första hand som skäl *den bättre ordning i renskötseln* man förutsatte skulle följa med avtal. *Om lappen av lagen vänjes och fostras att vårda sin egendom, renarne, och respektera de bofastes egendom, skulle han säkert med markägarens tillstånd få flytta in på hans skogsmarker som alltid förut utan ersättning vare sig därför eller för bränsle eller nödiga kojstänger* (Gunnar Eriksson i Åre).

De samer som deltog i sammanträdet i Funäsdalen befarade dock, att det kunde uppstå svårigheter med enskilda avtal. Det kunde nämligen tänkas, att en markägare kunde motsätta sig flyttning över sin mark till längre bort liggande områden upplåtna av en annan markägare. Om avtal skulle träffas, innan samerna kom in med sina renar på enskild mark, kunde det likväl bli svårt att på förhand bestämma till vilka trakter man skulle flytta (beroende på väderleksförhållanden etc), och då skulle man bli tvungen att i förväg avtala om ersättning med ett flertal markägare bara för säkerhets skull.

I diskussionen i Funäsdalen gick O. Hedvall t.o.m. ett steg längre genom att avstyrka också särskilda avtal om renbete, Det vore enligt honom rent av skadligt, ty *då lapparne väl någon gång för viss tid erhållit löfte att vistas med sina renar å enskildas mark, så hafva de redan ansett sig berättigade att utan vidare dermed fortfara*. Det fanns också *spekulativa personer*, menade han, som skulle för egen del upplåta renbete för att få tillfälle att lättare handla med samerna.

Ombudet för Storsjö, som också tyckte att sedvanerättens borde tas bort, trodde för sin del att det skulle bli svårt för samerna att få till stånd avtal med sågverksbolagen för den mark dessa ägde. Enligt riksdagsmannen Per Norberg borde sedvanerätten upphöra *i lapparnas eget intresse*, sedan skattefjällen utvidgats.

Vinterflyttningarna påbörjades enligt protokollen från både Funäsdalen och Föllinge inte någonstans förrän i mitten eller slutet av november, men vid sammanträdet i Funäsdalen var det bara lappfogden som kunde tänka sig en inskränkning av sedvanerätten till november - april. Vid sammanträdet i Föllinge var däremot *samtliga bofasta därom ense, att det inte kunde förmenas lapparna, åtminstone för vissa fjäll, att flytta redan 1 oktober*. De bofasta hade inte heller funnit, att renarna gjorde någon nämnvärd skada i april månad och önskade därför *ingen ändring i fråga om tiden för återflyttningen*.

Den samiske läraren A.N. Nordfjell, som enligt sin egen skrivelse till kommittén blivit uppmanad av kronofogden Cederberg att också besvara frågorna i kommitténs PM, gjorde den här problematiken lite mera konkret. Det är värdelöst att sätta data för flyttningarna menade han. *En häst kan jag köra efter min vilja, en ko kan jag leda och komma fram på någorlunda bestämd tid, med med renkreaturen är detta omöjligt*. Det fanns många exempel, menade Nordfjell, på hur samerna den ena dagen på fullt allvar tänkt flytta nästa dag, men bara på ett dygn kunde händelser och hinder inträffa, som omöjliggjorde en flyttning. *Lapplifvet är ett sådant lif, der man aldrig med bestämdhet kan säga: så skall jag handla*.

Om vilka föreskrifter som behövdes för att samerna vid vårflyttningen skulle få med sig alla renar och hur man skulle komma till rätta med skador som renarna förorsakade var andra delfrågor. Var särskilda skadeersättningsområden (att samerna solidariskt betalade) en lösning? Skulle kronobetjäningen eller lappfogden kunna ge order om särskild hopsamling av renar, och skulle kvarlämnade renar under vissa villkor få avlivas? Och hur skulle renarna kunna skyddas mot ofredande och skadegörelse från de bofasta sida.

Samerna i södra länsdelen menade, att om de renar som utan deras förskyllan blivit kvar på vinterlanden skulle få avlivas av markägarna *så finge de bofasta härigenom så godt som löfte att anfalla lapparnas egendom*. Även de bofasta (och det gällde också i norra länsdelen) ansåg en sådan rättighet för dem som en alltför sträng påföljd för samerna och förordade i stället böter för vårdslöshet och skyldighet för samerna att ersätta skadan. Ett ovillkorligt krav på märkning av renarna skulle också få samerna att hålla bättre vård, menade de. Inte heller ville samerna ha några order om hopsamlade av renar. De *kunde komma att trakasseras* trodde de, om sådana order skulle kunna utfärdas. Lappfogden och länsman Helander tyckte dock ett sådant stadgande var bra, och samma uppfattning hade kronofogden Cederberg i fråga om norra länsdelen. Samerna där kunde också tänka sig sådana beordrade hopsamlingar bara de inskränkte sig till tiden maj - oktober.

Önskemål om hårdare tag mot samerna framfördes i de båda skriftliga inläggen från Alanäs och Åre, medan på samiskt håll samerna i Oviken intog en lite "tuffare" attityd mot de bofasta än övriga samer. Den som skjutet renar

måste straffas enligt allmän lag, tyckte de, och fick man inte tag på gärningsmännen borde kommunen betala som ett slags kommunalt skadeersättningsområde. Att tolerera nedskjutning av renar vore nämligen *att möjliggöra systematiska, legaliserade renstölder.*

I fråga om de bofastas rätt att hålla renar i vård hos samerna var man vid sammanträdet i Funäsdalen ense om att den rätten borde tas bort. Om man bara nöjde sig med att inskränka rätten skulle den ändå inte kunna kontrolleras. I norra länsdelen var antalet renar som tillhörde befasta betydligt lägre än i den södra delen, men bruket hade spritt sig norrut, hette det i protokollet från Föllinge. Samerna hade därför *ej något emot ett dylikt förbud*, medan de bofasta bestämt yrkade på förbud.

Vid kommitténs sammanträden med lappfogdarna, som hölls i Stockholm, gjordes ett slags genomgång av de frågeställningar som då ännu bedömdes oklara efter sammanträdena med samer och ortsbefolkning. Man kan så här efteråt nog utgå ifrån att lappfogdarnas synpunkter i slutskedet vägde ganska tungt. Det ges också exempel på det i protokollet från Stockholm.

Trots den samfälliga uppfattningen att oktober borde ingå i tiden för renbetning utanför renbetesfjällen, även om flyttningarna normalt företogs något senare, ansåg lappfogde Suwe, att man för Jämtlands län kunde bestämma att samerna ej fick flytta tidigare om hösten än 1 november. Vad beträffar norra Jämtland skulle samerna vissa år behöva flytta ned till de närmast renbetesfjällen belägna trakterna i oktober, men det skulle ändå vara möjligt - även om oktober togs bort ur lagen - om ovanliga väderleksförhållanden ansågs framtvinga det. De längre flyttningarna kunde i varje fall inte börja förrän i november, sedan det kommit tillräckligt med snö och vattendragen frusit till. För de bofasta skulle inskränkningen till 1 november i varje fall medföra fördelarna att de skulle kunna få hem det utestående höet innan renarna kom.

Likaså ansåg lappfogden, att en föreskrift om nedskjutning av kvarblivna renar under sommaren nog var nödvändig, om man helt ville hålla renarna borta från enskildas marker under den tid de inte fick vara där. Dock skulle samerna naturligtvis få reda på det i så god tid att de skulle kunna hämta tillbaka renarna och *så att nedskjutning ej onödigtvis behöfde ske på begäran af någon kittslig hemmansegare.*

Då det gällde renskador på hässjat hö redogjorde lappfogden för hur i Jämtlands län de bofasta endast undantagsvis brukat stänga kring sina höstackar och hässjor. Det gällde både i fråga om hemman som skattlagts efter den s.k. Västerbottensmetoden (med plikt att inhägna hässjorna) och övriga hemman. Det hände t.o.m., att samerna varit med och bekostat sådana inhägnader för att förebygga renskador och annat obehag i umgänget med markägarna. Lappfogden ansåg en sådan stängelseskyldighet angelägen inom hela länet under den tid renbetning pågick, tros att det kunde medföra en ytterligare pålaga för markägarna.

"Lapplagskommittén" bekräftar tidigare ställningstagande till sedvanerätten, och det ger upphov till många diskussioner kring ansvars- och ersättningsfrågor

Lapplagskommittén konstaterade i sitt betänkande att vad som tidigare utretts om renbetesfjällen i Jämtlands län och vinterflyttningarna utanför dessa i allt väsentligt var korrekt och tillförlitligt. Kommittén redogjorde också för vilka åtgärder som vidtagits efter 1886 (t.ex. utvidgningen av samernas åretruntmarker) och för de svårigheter som fortfarande gjorde sig gällande (kraftig ökning av renarnas antal, bofastas rätt att äga renar, mängden omärkta renar etc).

Vad tyckte
Kommittén

Kommittén medgav, att lagfästheten av sedvanerätten i någon mån kunde ha bidragit till misshälligheterna i Jämtlands län, men att det vore att gå för långt, om man uteslutande eller ens huvudsakligen gav sedvanerätten skulden för dem. Att samerna under intryck av att de har lagens skydd *icke förmår att tillägna sig dens sans och måtta, som den nya rättighetens grannlaga utöfvande tager i anspråk - - - - kan ej vara oväntadt, helst då denna befolkning icke befinner sig på en högre utvecklingsgrad än i allmänhet är fallet med den lapska*, låter sig dock kommittén förledas att skriva. Men den tar därefter klar ställning: *I alla händelser kan den omständigheten, att rättigheten blivit missbrukad, icke utgöra giltig anledning till dess upphälvande.* Kommittén vill därför ej heller gå med på något alternativ med avtal mellan samer och markägare, liksom den också avvisar tanken på inköp av mark av den storleksordningen som skulle täcka åretrunbehovet. Det vore *att till utmark förvandla vidsträckta redan odlade bygder* och dessutom oförsvarligt ur nationalekonomisk synpunkt. Utvidgningen av renbetesfjällen hade f.ö. visat sig ha goda följder i förhållandet samer - bofasta, och frågan om renarnas skadegörelse på böndernas höhässjor kunde åtgärdas mycket bättre än genom att inskränka sedvanerätten.

I den känsliga frågan om renar som blivit kvar på vinterlanden skulle få dödas eller ej, menade kommittén, att så borde få ske som ett skydd för de bofastas marker. Men varje sådant dödande skulle få utföras bara genom myndighets försorg. Det ansågs nämligen som en brist i lagen, att de bofasta inte hade några medel att bli kvitt kvarblivna renar. Om renarna togs bort eller ej, hade hittills berott *uteslutande på lapparnes vilja eller förmåga*. Så kunde det inte fortgå, tyckte kommittén. Hade det ansetts nödvändigt att genom lag tvinga de bofasta att ta emot renar på sina marker viss tid av året, så krävdes också att de på annan tid skulle slippa renar där.

Mot det här förslaget reserverade sig kommittéordföranden Nils von Steyern (hovrättspresident och tidigare justitieminister). Hans reservation var en stark markering av vad han uppfattade som samernas gamla rättigheter. De bofasta kunde egentligen inte kräva att få ha sina marker helt renfria. Det är samerna, inte de bofasta, som *ursprungligen befolkat och förfogat öfver de bygder om hvilka här är fråga*, heter det i reservationen, och *det är lappen som i sin från början oinskränkta rätt att der uppehålla sig med sina renar som lidit intrång af odlingens fortskridande*. När därför lagstiftaren fastställt sedvanerätten i lag, var det enligt von Steyern, *icke för att utvidga lappens rättigheter genom att pålägga den bofaste en förut okänd tunga, utan för att rädda åt lappen så mycket af hans fordna rättigheter, som är nödvändigt för hans existens som nomad*. Att besväras av renar måste den vara beredd på som *vågar risken att inlåta sig på jordbruk i trakter, der renskötsel af ålder bedrifvits och fortfarande får bedrifvas*. Det fanns också enligt von Steyern en fara däri, att *det officiella skjutandet* skulle framkalla ett privat renskytte. Den vilda renstam som enligt kommitterade vuxit upp i nedre Norrbottens och övre Västerbottens kustland och som samerna inte heller betraktade som sin egendom undantogs dock från reservationen. von Steyern reserverade sig också mot förslaget att för samerna i Västerbottens och Jämtlands län inskränka sedvanerättstiden med en månad, till november-april i stället för oktober-april.

Över kommittébetänkandet hördes samerna vid särskilda sammanträden inför lappfogden. Förfaringssättet att genom lappfogden "höras" i en fråga som var aktuell var långt in i våra dagar det enda sätt som användes, när man ville veta vad samerna själva tyckte. (Det var först genom de s.k. "lappriksdagarna" 1918, 1937 och 1948 och sedan SSR - Svenska samernas riksförbund - bildats 1950 som samerna själva tog hand om remissarbetet och utformade yttrandena utan "mellanhänder").

Lappfogden Alarik Dahlqvist mötte samerna vid olika sammanträden under juli - september 1896, dels ensamma, dels tillsammans med med den bofasta befolkningen, men han hade i några fall också sammanträden med enbart de bofasta.

Av protokollen framgår bl.a., att frågan om rätten att avliva kvarblivna renar liksom tidigare mötte starkt motstånd från samerna. Att döda sådana renar kunde, enligt frostvikssamerna, t.o.m. medföra, att *den lapp blefve mest lidande, som mest vinnlagt sig om bevakning av sina renar*. En tam renflock visar inte rädsla och sprider sig inte, heter det, *äfven om hvart enda djur nedskjutes, då deremot de djur, som varit mindre väl omvårdade, under samma omständigheter äro svårare att åtkomma*. Fjärdingsmannen Per Pålsson (ombud för Ljungadalens byamäm vid sammanträdet i Storsjö 12 aug. 1896) ansåg bestämmelsen som orättvis och hård mot samerna och *demoraliserande för befolkningen*. Allt nedskjutande av renar, vare sig av samer eller bofasta, borde enligt hans mening förbjudas.

De bofasta inom Alanäs socken sa beträffande höskador, att en bitter erfarenhet lärt dem, att det var lönlöst att genom rättegångar försöka få ersättning. Om samerna inte frivilligt ersatte skadan, var det omöjligt att bevisa att den uppstått av vårdslöshet. De tyckte också, att bestämmelserna var för stränga för dem, när deras hundar ofredade renar. De blev nämligen ersättningsskyldiga, även om det skedde utan någons uppsåt eller vållande. Renarna var rädda och sprang vid skall från främmande hundar och kunde därför bli ofredade, även utan att hunden drev renarna, ja t.o.m av hund som hölls i band hemma på gården, om renarna kom i närheten av boningshusen. De ville därför ha en tydligare tolkning av uttrycket "ofreda".

Det finns en plump i de här protokollen, och det är från sammanträdet i Sveg 29 sept. 1896. Där inlämnade ombudet för Linsells socken, komminister Erik Modin, ett av Lofsdalens byamän upprättat yttrande. (Det var daterat Lofsdalen 10 juli 1895 och var förmodligen avsett att inges redan vid lappkommitténs sammanträde i Funäsdalen 29 juli 1895.) Innehållet går ut på att samerna inte har någon sedvanerätt inom Linsells socken och att de inte har någon vård om sina renar. Man får ofta läsa i tidningarna, heter det, *huru Lappfogde och Bönder utarma lappen, men hvilken nation kan lefva ett så lättjefullt lif som lappen nu för tiden gör*. De flesta gör ju ingenting, de vårdar sig icke om sina renar, vare sig för varg eller skador, sägs det vidare. *Det enda de gör är att skjuta ner några renar för dagen. Det öfriga af sin tid tillbringa de med supande och kortspel snart sagt både dag och natt. För veden de bränner hyr de bönder och när de skall ut i något ärende, kanhända icke i något ärende heller, då skola de hafva skjuts och åka fint, inköper allt slags lyx de ser, och ändå är det lappar som sätter flera tusen kronor på banken varje vinter*. (Det framgår inte vilken del Erik Modin själv har i skrivelsen, men han har tydligen inte haft några betänkligheter mot ordalydelsen i sin roll som budbärare. Erik Modin skulle senare äras och belönas för sitt framstående kulturarbete i både Härjedalen och Ångermanland. Härjedalens ortnamn och bygdesägner (1901) och Gamla Tåsjo (1916) räknas till norrländska klassiker, som gav Modin både hedersdoktorat och festskrift på 75-årsdagen.)

Regering och riksdag står 1898 fast vid sedvanerätten

Både regering och riksdag följde i allt väsentligt kommittéförslaget utom i fråga om tiden, då sedvanerätten fick utövas, och i fråga om markägarnas rätt att få handräckning för att avliva kvarlämnande renar. I bägge dessa fall fick von Steyerns reservationer ligga till grund för regeringsproposition och riksdagsbeslut. Det blev således ingen begränsning av tiden oktober - april, och de renar som fick dödas utanför renbetesfjällen var bara sådana som *utan att stå under någons vård år efter år fortlefver i trakten och förorsakar de bofasta skada.*

Det lagutskott som behandlade propositionen ansåg det som en grannlaga uppgift att *afväga och jemka mellan två så skiljaktiga och mot hvarandra stridande näringar som jordbruket och renskötseln* och som närmast ogörligt att undanröja eller råda bot mot alla slitningar och svårigheter som kunde tänkas uppstå. Utskottet behandlade också de motioner som lämnats med anledning av propositionen. De två kommittéledamöterna Jesper Crusebjörn och Lars Dahlstedt vidhöll i en motion yrkandet att oktober månad skulle tas bort från sedvanerättstiden, och Per Norberg från Härjedalen ville i fråga om Jämtlands län att all skada som renar gjorde på höstackar och höhässjor - även under den tid de fick beta på bofastas marker - skulle ersättas, oavsett om skadan tillkommit med uppsåt eller genom vårdslöshet vid bevakningen av renarna.

I riksdagen böljade debatten för och emot en minskning av sedvanerättstiden, hur bönderna skulle skydda sitt foder och samerna förmås att hålla renarna borta från höstackar och höhässjor, om ersättningsskyldigheten för samerna skulle vara beroende av "grov vårdslöshet" eller enbart "vårdslöshet" etc. Jag har mottagit lapparnas böner om hjälp, sa ledamoten Berg i första kammaren. *De hafva sagt mig, detta egendomliga, men ytterst intelligenta och mediterande folk: Vi hafva icke någon målsman hos statsmakterna. - - - Helsa därför Konungen, hafva de sagt, när ni kommer till Stockholm, och be honom att han hjälper oss med sin mäktiga arm, att vi få lefva och behålla så mycket för nybyggarnes och hemmansegarnes påträngande, att vi kunna lefva och dö i detta land, som vi älska så högt.*

Det var lätt att slå på känslosträngar, tyckte friherren von Kraemer. *Men det är nu en gång så här i världen, att den lägre kulturen så småningom skall duka under för den högre. - - - Det är af vida större vikt för vårt land, att den bofasta befolkningen deruppe ökas, än att en i alla fall utdöende lappbefolkning något lite längre bevaras.* Ledamoten Cederberg ville inte, underströk han, som vissa andra inlåta sig på någon vidlyftig utläggning om lapparnas lif och hurudan lappen är. - - - *Hurudan han är, sa han, betyder intet för mig. Honom bör ske rätt, han må vara god eller icke.*

De jämtländska renbetesfjällen

I K.B:s femårsberättelse 1896-1900 lämnas en översiktlig redovisning av renbetesfjällen i Jämtlands län vid slutet av år 1900, således både de avvitrade skattefjällen och deras utvidgningshemman.

Av översikten framgår att till de inom Norra Jämtlands revir avvitrade skattefjällen Blåsjö, Ornäs, Millestskog (Mellanskog), Badstugunäs och Klumpvattnet inom Frostvikens socken på tillsammans 320 000 hektar också inköpts hemmansdelar på 36 000 hektar. Inom Västra Jämtlands revir låg de avvitrade skattefjällen Grubbdalsfjäll, Stenfjäll och Ansättfjäll inom Kalls socken, Blåskalfjäll inom Åre socken, Bunner- och Tevedalsfjäll samt Tranris- och Hittingsfjäll inom Undersåkers socken, Anaris fjäll inom Undersåkers och Hallens socknar, Sällsjö fjäll inom inom Hallens socken samt Tossås och Hundhögs fjäll inom både Hallens, Ovikens och Storsjö socknar. Arealen omfattade c:a 375 000, till vilka inköptes hemmansdelar på c:a 70 000 hektar.

Inom Härjedalens revir låg de avvitrade skattefjällen Skärvagsdalen, Mit-tådalen och Ljungris fjäll inom Storsjö socken, Särvfjället inom Hede socken samt Grön- och Rutfjällen inom Tännäs socken på c:a 105 000 hektar. Nästan lika stor areal, drygt 90 000 hektar, utgjorde de inköpta hemmansdelarna inom Tännäs och Linsells socknar. Det största inköpet gällde Ljusnedals bruk inom Tännäs socken på över 60 000 hektar. Totalarealen översteg därefter 1 miljon hektar, varav 800 000 utgjordes av de avvitrade skattefjällen och c:a 200 000 av inköpta hemmansdelar.

Enstaka fastighetsköp företogs också under de första årtiondena av 1900-talet, det senaste 1944. Vid fastighetsköpen hade expropriation inte i något fall behövt tillgripas, även om länsstyrelsen fått Kungl. Maj:ts medgivande att göra det, dock *endast i den mån sådant var oundgängligen nödigt för lapparnas behov.*

Under 1950-talet försågs renskötseln med ytterligare barmarksbete genom avtal om arrende av mark för renskötseländamål för Tännäs sameby på 200 fastigheter (c:a 30 000 hektar). Arrendet var giltigt t.o.m. september 1993. Långfristiga arrenden var således ett nytt sätt att motverka bristande balans mellan barmarksbete och vinterbete, och har tillgripits också inom Älvdalens kommun för Idre sameby.

Ett annat exempel på sentida nyförvärv var överförandet år 1985 av fastigheten Funäsdalen 31:1 från tullverket till renbetesfjällen, när tullverket inte längre behövde den. Tännäs sameby fick därigenom ett tillskott på c:a 1000 hektar barmarksbete.

För mera detaljerade uppgifter hänvisas till Samernas helårsmarker i serien Länsstyrelsen informerar. Ser. A nr 5, 1979

Upplåtelser på renbetesfjällen

I den första renbeteslagstiftningen uppdrogs åt länsstyrelsen att på vissa villkor upplåta såväl jakt och fiske som slätter och bete på renbetesfjällen. Det gällde upplåtelser som samerna dessförinnan själva svarat för på individuella skattefjäll. På de nyinköpta områdena kunde också inägor och åbyggnader utarrenderas. Men arrendatorerna var då skyldiga att tåla renströvningar. Inägorna hade varit med i köpen, inte så mycket därför att de behövdes för renskötseln utan snarare därför att ingen bofast kunde klara sig enbart på inägorna av ett fjällhemman. Lappfogden erinrar också 1899 om att man, såvitt det var honom bekant, *vanligen muntligen men stundom äfven skriftligen* avtalat med säljarna, att de skulle få bo kvar på sina tidigare hemman och därvid bruka utängsslätter och beten.

120-130 arrendatorer hade kunnat försörja sig, uppgav lappfogden. Men vad som nu oroade arrendatorerna var 31 § i den nya renbeteslagen 1898, enligt vilken utarrenderingen av bete, slätter och inägor inte fick ske utan att samerna var med på det. För upplåtelse krävdes deras "samtycke". Minst 650 personers existens var på det här sättet beroende av *lapparnas godtycke*. Dessa behövde inte ange några skäl om de behövde markerna för renskötsel eller ej.

Lappfogden tyckte, att alltför stora intressen stod på spel med ett sådant osäkerhetstillstånd. *Lapparne festas ingalunda i mindre grad än andra människor att utöfva makt endast för att visa att de hafva makten*. I Frostviken hade samer velat avhysa tre nybyggarfamiljer, och samerna i Oviken hade bestritt vidare utarrendering av åtskilliga fäbodvallar. De hade sagt, att de själva behövde renbetet där, särskilt under våarna. Det hade väckt harm hos de bofasta, och lappfogden befarade, att det goda förhållandet som annars allmänt rådde i Oviken skulle försämrast. Arrendatorerna påstod också, att de sålt sina hemman enbart under förespeglning att de för all framtid skulle få nyttja fäbodvallarna.

Frågan om en ändring av renbeteslagen på den här punkten förelades två riksdagar i motioner 1899 och 1920, innan ändringen återfanns i 1928 års renbeteslag. Samerna förlorade då den här vetorätten, då det gällde upplåtelse av *bete, slätter och inägor*. Deras "samtycke" ersattes liksom tidigare i fråga om upplåtelser av jakt och fiske med deras "hörande".

År 1899 motionerade Sven Johan Kardell i Andra kammaren om arrendatorernas *svåra belägenhet*, och ville förhindra att samerna *gjorde sig till godo den magt, som de af en händelse vunnit öfver dessa arrendatorer*. Han menade därvid, att bestämmelsen 1898 tillkommit mera "av ett misstag". (Det rätta förhållandet var, att beslutet om samernas "samtycke" tillkommit vid behandlingen av förslaget till 1898 års renbeteslag som ett resultat av ett sammanjämningsförslag sedan kamrarna stannat vid olika beslut. Första kammaren hade nämligen följt propositionen (och utskottet) som förslagit

samernas "hörande" över hela linjen, medan Andra kammaren däremot hade velat ha samernas "samtycke" också när det gällde jakt och fiske.)

Riksdagsutskottet 1899 tyckte, att Kardell överdrev betydelsen av samernas "samtycke". Det skulle f.ö. bara gälla för upplåtelser efter bestämmelsens tillkomst. *Någon möjlighet för dem att undantränga den redan befintliga bofasta befolkningen ändras inte annat än i den mån tiden för äldre upplåtelser går till ända.* Men i riksdagsdebatten drev Kardell sin fråga ytterligare och hävdade, att samerna faktiskt kunde driva bort den övriga befolkningen från arrendena, *om de så vilja, och det kan nog hända, att de komma att begagna sig af denna rätt, ty lapparna äro sedan gammalt fiender till de bofaste.* Sedan ger östersundslektorn och en av de ledande i länets kulturliv jämtlandssamerna omdömet, att de *äro ett misstänksamt folk och komma nog ihåg gamla oförrätter.*

I Första kammaren hävdade borgmästaren i Östersund, Isidor von Stapelmohr, att det här väckt bekymmer och misstämning hos de bofasta och t.o.m. *redan öfvergått till bitterhet mot lapparne för deras ofördragsamhet mot de bofaste, af hvilka lappar i allmänhet behandlats väl.* Han antydde också vad som kunde hända, om inte "jäsningen" dämpades i tid. Det kunde *urarta och taga sig utbrott i revanschhandlingar.* Vad det kan föra med sig *kunna herrarna lätt tänka, då den befolkning af bofaste som ha sin bärgning, gå upp till 600 å 700 personer, ett antal betydligt öfverstigande de renskötande lapparnes, som endast är 300 å 400.*

Riksdagen avslog motionen i fråga. Den generaliserande negativa bild som Kardell ger om samerna och de regelrätta handgripligheter von Stapelmohr faktiskt gör antydningar om är lite skrämmande för att komma från två ledande personligheter i Östersund. Med deras vida kontakter förstår man hur lätt deras uppfattningar också kan ha präglat andra "tongivande" jämtars och härjedalingars attityder mot samerna.

En viss svaghet för utländska jakt- och fiskearrendatorer framträder i det äldsta källmaterialet. Till en Mr Hugh Hole i London, som ville fiska och jaga i Ljusnedal, skrev lappfogden Axel Frändén 28 april 1899, att han hoppades, att alla villkor var kända på ömse sidor. Han önskade honom *välkommen hit upp till Norden* och erbjöd sig att *vid förefallande behof stå till tjänst med råd och upplysningar.*

Frändén meddelade år 1900 länsstyrelsen, att de årliga arrendeinkomsterna ökat från 2 800 till c:a 5 000. Han tvingades dock konstatera *ett hejdlöst tjufjagande och tjuffiskande flerstädes å renbeteslanden.* Samma år hade han blivit lite betänksam inför de utländska arrendatorerna. I början hade han delat sin företrädares åsikt, att det var bra med upplåtelser till i första hand utlänningar. De både ville och kunde betala bra. Men när han nu fått kännedom om hur t.ex engelsmän jagade hade han bytt åsikt. Det skjuter ut allt

levande, skrev han, och har inte alls *det intresse för villebrådets bestånd som man har rätt att fordra av Kongl. Maj:ts och Kronans arrendatorer*. De hade fina skjutvapen och utmärkta fågelhundar, och de använde också *lappar och andra personer* som i förväg fick genomströva markerna och på kvällarna berätta om i vilka dalsänkor man nästa dag kunde påträffa ripor. Han avrådde därför fortsättningsvis från alla arrenden till engelsmän - samlingsnamn för alla utländska arrendatorer.

Upplåtelseärendena ger många anledningar till reflektioner över den samhällsbild och det klassamhälle de förmedlar. En av de bofasta offerdals-samerna *ber i ödmjukhet om Nåd af överheten*, när han i brev till lappfogden (1900) vill arrendera slätter *på samma trakt jag fått innehaft af förre Fogden*. - - - *Söta, var god mot mig och tillmötesgående*, ber han avslutningsvis och undertecknar med "ringe Lappmannen" och så sitt namn. Som ett PS är tillagt: *Vi ventar att Fogden skall komma och önskar honom velkommen*.

En annan av offerdalssamerna berättar i sitt nästan samtida brev, att han *tagit sig dristighet att slå myrslått*, redan innan han fått arrendet klart. Men *jag menar, att det måste gå för sig att komma öfverens och stella till retta, då jag får ledighet och träffa er*, fortsätter han. Lappfogden måste förstå, att *jag vill vara redlig, som ni vet, jag vill inte undandra mig att betala vad själigt är om så påfordras*.

Ibland kundet det också hetta till litet i brevväxlingarna. Kommunalnämndens ordförande i Laxsjö, Sven Olofsson, skriver till lappfogden 13 juni 1907 och talar om att en person som heter Olof Larsson från Vitvattnets by i Laxsjö församling vill arrendera hemmanet Almdalen, *antingen för att bosätta sig der eller för att slå och berga*. Han har både häst och kreatur och är stark och arbetsam. Olofsson ber lappfogde Staaff omgående meddela arrendevillkoren. Men så lägger han till: *Fogden får ej ta den der fattiglappen från Hotagen som arrendator, med mindre han kan ikleda sig ansvaret för hans framtida underhåll. Eljest kommer han på Laxsjö fattigvård*.

Lappfogden svarar omgående, att Almdalen redan är bortarrenderad. Om arrendatorn är *större eller mindre fattiglapp än af Eder förordade Olof Larsson* vet jag inte, skriver han. Men han näpsar samtidigt Sven Olofsson med att erinra honom om att *Kungl. Maj:t och kronan ej står under något som helst kommando af Laxsjö kommunalnämnd*. Lappfogden känner sig inte heller förpliktad att ikläda sig någon borgen för att kronans arrendatorer inte skall ligga fattigvården till last.

Nya utredningar och ställningstaganden kring sedvanerätten

1919 års lappkommitté, som tillsattes efter regeringens nederlag i "lappfrågan" vid 1917 års riksdag (renskötande samer skulle leva som nomader!) och den samiska opinionen vid det första samelandsmötet i Östersund 1918, lät genom lappfogden Abraham Staaff utreda jämtlandssamernas vinterflyttningar. Kommittén såg en sådan utredning av grundläggande betydelse för framtiden, när man skulle bedöma *lapparnas sedvanerätt genom domstol eller annorledes*.

Lappfogde Staaff anmälde i sin redovisning, daterad 24 april 1922, att han av tidsskäl ej kunnat gå in på områden som inte längre besökts av samer och om vilka områden de ännu levande samerna saknat kännedom. Sådana trakter fanns säkerligen, inom både Jämtlands, Västernorrlands och Gävleborgs län. Hans sammanfattande åsikt var också, att *jämtlandslapparna ej kunnat driva någon renskötsel, därest de ej under vintrarna fått nyttja enskilda marker*.

Staaff grundar sin redovisning på omfattande intervjuer med både samer och bofast befolkning, men också på tidigare intervjuer från tiden före sekelskiftet, utförda bl.a. av hans företrädare som lappfogdar, Alarik Dahlkvist och P.A. Brännström. Flera av de äldsta vittnesmålen var t.o.m. avgivna under ed. Från åren kring 1910 sker utfrågning t.ex. om förhållandena till Norge, och det görs med samer på det samiska ålderdomshemmet Fjällgård i Undersåker.

På en karta som fil. dr. Erik Bergström (lappfogde och senare nomadskolinspektör) samtidigt upprättade för lappkommittén markeras trakterna söder om Särvsjön ned mot Sonfjället som renbetesmarker. Som en ungefärlig gräns i öster för de utanför renbetesfjällen angivna vinterbetesmarkerna beräknas en linje gå från Vedungsfjällets östra del till Glissjöberg och över Råtan, Bräcke, Indalsliden, Graninge och Näsåker och vidare öster om Junsele till lappmarksgränsen.

Om vissa trakter gäller det, understryker 1919 års lappkommitté i sitt betänkande, att de regelbundet besöks av samerna medan andra åter - särskilt sådana som ligger längre bort från fjällen - bara uppsöks då renarnas behov av bete inte kan tillgodoses på närmare håll. Det kan således gå lång tid mellan besöken på särskilda platser. *Sedvanerätten som grundar sig mindre på lapparnas vilja än renarnas behov av föda får därför icke utan vidare betraktas som upphävd, därför att en längre tid förflutit mellan lapparnas besök, hävdade kommittén.*

Också 1919 års lappkommitté ordnade möten med jämtlandssamerna och i något fall också med den bofasta befolkningen sommaren 1920.

I samband med att kommittén träffade samerna i Ljusnedal höll den också en

överläggning med den bofasta befolkningen i västra Härjedalen. Ett tjugotal personer från Tännäs, Hede m.fl. orter hade enligt protokollet infunnit sig. Vid mötet i Ljusnedal gör riksdagsmannen Ingebrikt Bergman i Tännäs ett anmärkningsvärt utspel, då han helt framt påstår, att samerna inte har någon sedvanerätt vare sig i Härjedalen eller i västra Jämtland. Att lapparna nu (genom den nya renbeteskonventionen med Norge 1919, i kraft fr.o.m. 1923) inte fick komma in i Norge var ett bevis på, menade han, att de inte heller hade någon sedvanerätt på den svenska sidan. Lapparna hade först på senare tid fått vissa rättigheter, först på renbetesfjällen och senare på skiften och hemmansdelar som inköpts, påstod han. Det han åberopar är "enligt hans egen mening". Han säger också till kommittén, att får de bofasta inte släppa sina kreatur på lapparnas mark, så fordrar konsekvensen, att lapparna inte heller får komma in på de bofastas ägor. Det vore f.ö. obilligt, ansåg han, att de bofasta inte själva fick hålla renar på sina marker, medan lapparna hade rätt att under sju månader av året släppa sina renar på enskildas marker.

Det kan också noteras som lite anmärkningsvärt, att lappkommittén tydligen tillät Ingebrikt Bergman att delta och göra inlägg också vid överläggningen med samerna, inte bara vid det särskilda sammanträdet med de bofasta. Det framgår nämligen av protokollet, att han fick det, men däremot är inte hans namn upptaget i närvaroförteckningen. För det var väl inte en eftergift kommittén enbart gjorde för en i frågan lokalt inflytelserik intressent?

Om ett slags "omvänd sedvanerätt" motionerade riksdagsmannen Daniel Wiklund i Oviken vid 1920 års riksdag. Han tyckte fjällbönderna i Jämtland hade för lite betesmarker i byarnas närhet, och under sommarmånaderna skulle man bli tvungen att fodra kreaturen inomhus, om man inte hade fjällbetena att tillgå. Det kunde inte vara i överensstämmelse med god hushållning, tyckte han, att låta renbeteslandens på sina ställen ytterst rika gräsbeten förbli i det närmaste outnyttjade.

Wiklund ville med sin motion, att *den bonde som innehar fäbodlott å kronans renbetesland eller annars haft sedvanerätt (!) till sådan* skulle få behålla den både för sig och sin efterkommande *på samma gård, så länge husen där, stängsel och vall, underhålles i försvarligt skick*, och att arrendena av betes-trakter för kreaturen skulle gälla minst 25-30 år i taget. Fjälltrakterna borde sålunda upplåtas för bönderna *i vidare grad och under mer betryggande former*, än hittills.

Utskottet tog avstånd från förslaget om en upplåtelsetid på 25-30 år och fäste därvid uppmärksamheten på hur motionären använt ordet sedvanerätt. Visserligen är det sant, heter det i utskottsutlåtandet, att de bofasta genom arrende av kronan *nu inneha fäbodlott*, men att *detta skulle kunna betecknas som något slags sedvanerätt kan utskottet icke finna*.

I den remissomgång som följde på lappkommitténs betänkande tog några

jämtlandskommuner också upp frågan kring sedvanerätten.

Åre kommun, som under ledning av riksdagsmannen Gunnar Eriksson i Mörviken (död 1901) varit stark motståndare till den lagfästa sedvanerätten (och där flera mot samerna ringaktande uttalanden gjorts just av Gunnar Eriksson) visade nu en betydligt mera nyanserad inställning.

Kommunalfullmäktige hade 5 nov. 1923 uppdragit åt tullförvaltaren A.H. Kihlberg i Storlien, hemmansägaren Anders Olsson i Storvallen och Nils Thomasson i Åre att avge yttrande på kommunens vägnar. De kommitterade föreslog, att stadgandet om sedvanerätten *bör om möjligt fullständigas, så att full klarhet vinnes om vilka trakter som lapparna efter gammal sedvana besökt med sina renar*. De ville också, att skadegörelse på hö skulle betalas *efter skedd opartisk uppskattning*.

De starkaste invändningarna kom från Tännäs och Hede kommuner. Bägge ville upphäva den lagfästa sedvanerätten och göra vinterbetningen beroende av markägarnas medgivande. *Dock bör bete vara tillåtet jemväl å sådan mark, då renarna äro stadda på flyttningsresor*, medgavs i de bägge yttrandena. Från Tännäs åberopades också, att domänstyrelsen sagt, att den för sin del funnit styrkt, *att skogskultur och renskötsel ej låte sig förenas*.

Under 1930-talet utreddes renskötseln i alla tre renskötsellänen (BD, AC och Z) var för sig. Mot årtiondets slut redovisade länsstyrelsen i Jämtlands län åtgärder för renskötseln som det hette - *inom överskådlig tid*. Utredningen kallades Jämtlandsutredningen och startades under landshövdingen Munck af Rosenschöld och fullföljdes av Torsten Löfgren 1940. Men det var förre landshövdingen i Jämtlands län, Sigfrid Linnér, då landshövding i Uppsala, som anlätades som expert.

Sedvanerätten har under tidigare år inte mött nämnvärda svårigheter, sägs det i Jämtlandsutredningen (och det är kanske ett uttryck i mildaste laget mot bakgrund av motståndet mot sedvanerätten från olika håll i Härjedalen). Nu däremot har man från flera lappbyar anmält, att protester börjat förekomma från den bofasta befolkningen, varvid man t.o.m. ifrågasatt sedvanerätten, heter det vidare.

Jämtlandsutredningen anknöt i sedvanerättsfrågan till vad 1919 års lappkommitté anfört, framför allt att sedvanerätten grundar sig *mindre på lapparnas vilja än på renarnas behov av föda*, och att man därför inte utan vidare kan påstå, att sedvanerätten blivit upphävd bara därför att samerna inte på länge varit på en trakt med sina renar. Utredningen bedömde sedvanerättsfrågan som synnerligen viktig. Det vore förödande för renskötseln om sedvanerätten skulle underkännas, *eller lapparna låta sig skrämmas från att använda sin sedvanerätt*. De måste få trygghet, när det gäller sedvanerätten, hävdar utredningen, och föreslår *en kvalificerad och mera fullständig utredning* att verkställas snarast.

Jämtlandsutredningen 1940 hade utrett renskötseln inom länet för *överskådlig tid*, och det arbete som länsstyrelsen hade haft tio år på sig att att redovisa, fick inte lång livslängd. Regeringen (jordbruksministern Per Edvin Sköld) uppdrog nämligen redan 1948 åt landshövding Fallenius i Blekinge att utreda renskötsel förhållandena i Jämtlands län, där ordningen i vissa byar, enligt utredningsdirektiven, syntes *delvis vara stadd i upplösning*. En utredning skulle visa vad man från det allmännas sida kunde vidta för att återställa ordningen.

I utredningsarbetet, som bedrevs mycket snabbt, ingick också ett "stormöte" med samerna i de fyra samebyarna Handölsdalen, Mittådalen, Tossåsen och Tranris i Ljungdalen 9 juli 1948. Där deltog också från länsmyndigheterna landshövdingen Torsten Löfgren och landskamreraren Elof Huss, (som handlade "lappärendena" på länsstyrelsen). Vad som är intressant från det mötet är några mycket kortfattade kommentarer i protokollet till sedvanerätsfrågan. Ordningssmannen Lars Johansson i Tossåsens sameby uppgav att Tossåsen hade besvärligt med vinterbetesrätten. Hittills har renarna fått beta i trakterna söder om Ljungan, sa han, men vissa klagomål har hörts, och man vet inte därför hur utvecklingen blir i framtiden. Tranris lappby hade inte haft några svårigheter, upplyste Jonas Nordfjäll, ordningssmannen där, men det kunde bli besvärligt, om markägarna satte sig på tvären. Tveksamhet inför sedvanerättens omfattning hade Lars Larsson Kråik i Handölsdalen däremot mött. De bofasta kan ibland hota med stämning, då renarna vintertid drivs ner mot skogsområdena, berättade han. Och nyinflyttade Olle Blind (som kommit från Arjeplog till Tranris sameby) talade om, att han utan resultat underhandlat med markägare i Svegstrakten om vinterbete för sina renar.

Sedvanerätsproblematiken lyftes också fram i det remissyttrande som länsstyrelsen sedan lämnade på utredningen. Först erinras om uttalandena av 1940 års Jämtlandsutredning, enligt vilken sedvanerätten i Jämtland-Härjedalen är *av utomordentlig betydelse för lapparna*.

På senare tid har emellertid protester mot lapparnas vinterbetning framkommit, heter det, av skäl att den inte skulle gälla på de trakter det varit fråga om. Samerna hade i de lappbyar utredningen särskilt granskat *blivit utsatta för den bofasta befolkningens missnöje över förment olaga renbetning*. Länsstyrelsen förordade därför att *en kvalificerad och i görlig mån fullständig undersökning av sedvanerätten kommer till stånd*. Det är viktigt att man tar vara på de möjligheter som ännu står till buds att få upplysningar från nu levande äldre personer bland lapparna och de bofasta, heter det.

Resultatet av länsstyrelsens förslag att kartlägga sedvanerätten resulterade i ett specialuppdrag 1956 för landskamreraren Elof Huss att kartlägga renbetestrakterna för samerna i Jämtlands och Kopparbergs län, dvs var samerna under den nuvarande generationen betat sina renar. Utredningen var klar 1959.

Renbeteslagstiftningen lägger också grunden till ett omfattande och för samerna passiverande myndighetsstyre

Renbeteslagen 1886 följdes av en ny redan 1898. Den var närmast en revidering av den första lagen. Som mera självständig och i nya frågor principiellt avgörande var den därpå följande, 1928 års renbeteslag. Den här äldre lagstiftningen lade också grunden till ett omfattande myndighetsstyre, utformat i det s.k. lappväsendet, som passiverade samerna och förhindrade, i varje fall allvarligt fördröjde, den utveckling mot självansvar och delaktighet som genom demokratiska processer i övrigt samtidigt växte fram på andra samhällsområden. Först den fjärde lagen, den nu gällande 1971 års rennäringslag, varigenom samtidigt lappväsendet avskaffades som otidsenligt, präglades av en ny tids uppfattningar och synsätt i fråga om medinflytande och självstyre.

En genomgripande förändring enligt den första renbeteslagen 1886 var - utöver att sedvanerätten lagfästes - indelningen i lappbyar. De enskilda samernas rätt till olika skattefjäll "kollektiviserades" till en gemensam rätt genom att renbetesfjällnen delades in i lappbyar. De räntor som fastställts för varje skattefjäll och de inrymningsbrev som utfärdats för enskilda samer drogs samtidigt in och upphävdes. När "lappräntan" upphörde, ville samer ändå betala räntorna i tron att de därigenom fick bättre rätt till fjällen, och de ville inte heller gärna lämna ifrån sig sina inrymningsbrev ("skattepapper") när dessa krävdes igen.

K.B. i Jämtlands län utfärdade 1889 två kungörelser om indelningen i lappbyar, dels 23 januari, dels 20 mars, det år således då lagen i huvudsak trädde i kraft för länets del. De första lappbyarna blev nio till antalet, och var från norr räknat, Frostviken, Hotagen, Offerdal, Kall, Åre, Oviken (egentligen Oviksfjällens lappby), Storsjö, Tännäs och Idre.

Redan 1891 sammanslogs Åre och Storsjö till Åre-Storsjö lappby. (Arbetsnamnet för Storsjö var från början Funäsdalens lappby). Det skedde enligt K.B:s kungörelse 15 dec. 1890 *på förekommen anledning*. Enligt lappfogdens årsberättelse 1912 skulle *en bättre renvård uppnås om de jämtländska renbeteslanden uppdelades uti flera mindre lappbyar än hvad nu är förhållandet*. Åter därpå heter det i ett inlägg från lappfogden till K.B., att erfarenheten visat, *att ju större en lappby varit, ju sämre har dess renvård år från år blifvit*. Och tonen skärps i 1913 års berättelse: *Vilja eller kunna lapparne ej av sig själva rycka upp sig och självmant återgå till en ordnad och verklig rendrift, torde ej annat återstå - därest man nu ska försöka uppehålla den nomadiserande lappbefolkningen inom våra fjällområden - än att genom lämpliga ändringar uti renbeteslagen försöka framtvinga en sådan verklig rendrift*. Ny lappbyindelning följde sedan 1915, då de åtta lappbyarna

förvandlades till fjorton. Frostvikens lappby delades således i tre byar, Frostvikens norra, mellersta och södra lappby; Ovikens i tre byar, Tossåsens, Anarisets och Tranris lappbyar, Offerdals i Offerdals västra (senare Sösjö) resp. östra lappby, samt Åre-Storsjö i två byar, Mittådalens och Handölsdalens lappbyar. Från 1947 sammanslogs Anariset och Tossåsen på nytt till Tossåsens lappby, och Tranris gick senare upp i Handölsdalens lappby.

Med den första renbeteslagen kom också lappfogde och ordningsmän. 1882 års kommitté hade föreslagit *särskilda tjenstemän under namn af uppsyningsmän för vissa orter, der förhållandet emellan den bofasta befolkningen och lapparne vore mindre godt och der stridigheter och öfvergrepp dem emellan förekomme.* (Förebilden hade kommittén hämtat från det norska "Lappe-Oppsynet" inom Troms fylke.) Med hänsyn till förhållandena i Härjedalen och södra Jämtland föreslogs en sådan uppsynsmannatjänst för *Herjeådalens lappdistrikt och Undersåkers lappmark jemte dertill gränsande marker, å hvilka renar kringströfva och lappar hafva för vana att föra renar på bete.*

Kungl. Maj:t var i den här frågan mycket snabb i sitt beslut och förordnade redan 1885 en sådan tjänsteman, visserligen bara för ett år i taget till att börja med, och med den gamla titeln lappfogde i stället för uppsyningsman. Länsmannen i Offerdal, Adolf Suwe, förordnades som lappfogde inom *Herjeådalens, Ovikens och Undersåkers lappmarker*, men han kom så gott som omgående att få hela Jämtlands län som arbetsområde.

Lappfogdetjänsten tillsattes fram till 1937 endast på förordnande, dvs den var inte ordinarie tjänst. De s.k. lapptillsyningsmännen (ett slags biträden till lappfogden) i modernare tappning tillkom först mot slutet av 1930-talet.

Enligt sin instruktion skulle lappfogden i stort vaka över gällande lagar, bibringa samerna och de bofasta kännedom om varandras rättigheter och skyldigheter och i övrigt verka för ett gott förhållande mellan dem. När Adolf Suwe tillträdde tjänsten förelåg ännu inte 1886 års renbeteslag. Därför känner han sig föranlåten att i sin första årsberättelse för 1885 *böra anmäla, att jag - vid saknad i många afseenden af lag och författningar - hufvudsakligen sett mig hänvisad att med moraliska medel och bevekelsegrunder arbeta för ernående af det åsyftade ändamålet.*

I varje lappby skulle utses en ordningsman med ansvar för renskötseln inom lappbyn. Vid "lapplagskommitténs" sammanträden med samer och bofasta var kommitterade också intresserade av om ordningsmannaskapet i lappby varit till gagn eller inte. Vid sammanträdet i Funäsdalen 29 juli 1895 ansåg lappfogden, att ordningsmännen i många fall ej förmått göra sig gällande, och samma mening framförde han i Föllinge några dagar senare. Men medan samerna i södra länsdelen ansåg, att om man kunde få bofasta till

ordningsmän, skulle det medföra större auktoritet för ordningsmannaskapet, tyckte däremot samerna i norra Jämtland, att det var olämpligt att till ordningsman utse någon bofast (icke same), eftersom denne inte kunde följa med på flyttningarna. Ordningsman borde utses *bland lappar som flytta, ej bland sådana som idka jordbruk. Och om till ordningsman tillsättes en lapp, är ej mycket af honom att vänta*", var det lakoniska svaret från Gunnar Eriksson, med tillägget: *Bofasta lära ej åtaga sig uppdraget.*

Men i Kalls lappby blev det dock en bofast vid det första ordningsmannavalet, hemmansägaren Jöns Ersson i Gånälven

(Även Gunnar Eriksson i Mörviken, 1833-1901, tillhörde tyvärr dem som hade lätt att ge generella, nedlåtande omdömen om samerna, och det var inte bra med hänsyn till den samhällsposition han hade som tidigare inflytelserik riksdagsman för lantmannapartiet och vid den här tidpunkten framträdande kommunalpolitiker i Åre.)

I övrigt tillkännagav samerna i Oviken sitt missnöje över att det enligt deras mening inte fanns någon tydlig och klar formulering om lappfogdens skyldigheter, *om hvilka vi sväfa i största okunnighet.* Hittills hade lappfogdetjänsten, menade de, *haft karaktären af en polisinsättning för utkräfvande af skadeersättningsbelopp åt de bofasta, men icke beredt oss den ringaste hjälp.*

"Lapplagskommitténs" förslag till ny renbeteslag innehöll också förslag om särskilda byordningar för lappbyarna med föreskrifter angående arbetet med renarna, att samlingar för renmärkning och renskiljning kom till stånd, att det fanns tillräckligt antal renvaktare etc. Målsättningen var att uppnå en *omsorgsfullare renvård.* Men kommittén ville skärpa myndighetsgreppet över samerna, inte bara genom sitt förslag om byordningar, utan också genom K.B:s rätt att pröva om den av lappbyn valde ordningsmannen var lämplig för sin uppgift, och befogenheten för K.B. att både utfärda förordnande för honom och entlediga honom, om så behövdes. (Det finns också något enstaka exempel på att länsstyrelsen nekat förordna en av lappbyn vald ordningsman.)

På det här sättet blandade man egentligen ihop två skilda förhållanden. Ordningsmannen var själv renägare, han var förtroendevald i lappbyn, men han fick samtidigt tjänstemans ställning och skyldigheter. Han förutsattes med andra ord samarbeta med de andra samerna som renägare och samtidigt som tjänsteman - underställd lappfogden, och ytterst K.B. - bevaka att de följde lagar och förordningar och beivra det, när så inte skedde.

1898 års renbeteslag medförde flera "skärpningar" gentemot samerna, allt i avsikt att åstadkomma fastare former för renskötseln (och därmed en som man från myndigheternas sida förmodade "bättre renskötsel"). Byordningarna var ett instrument på den vägen. De första byordningarna fastställdes av K.B. 1 febr. 1900, en för varje lappby. (Senare byordningar blev dock gemensamma för länets samtliga lappbyar.)

De första byordningarna har vissa gemensamma formuleringar, men olikheter förekommer också, något som i sin tur kan locka till reflektioner. *"Hvarje lapp skall bidra till renhjordens bevakning i förhållande till det antal renar, som han eger eller åtagit sig att vårda, heter det t.ex. i byordningarna för Frostvikens, Kall och Offerdals lappbyar, medan för t.ex. Hotagen, Åre-Storsjö och Tännäs preciseras en vaktare för högst 50 renar, och en särskild vaktare därutöver upp till 300 renar och ytterligare en utöver 300. För Idre lappby är till åläggandet för samerna att delta i vakthållningen också lagt förpliktelsen att medverka i andra för renskötselns utöfvande erforderliga arbeten, såsom uppförande af renstängsel och dylikt.*

Längst gick byordningen för Ovikens lappby, som närmar sig rena exercisreglementet. Under den tid av året då renarna är samlade i en hjord, *skola för hvarje dygn finnas tolf renvaktare, heter det, sex å dagen och sex å natten, hvilkas göromål skall dem emellan fördelas sålunda, att tre skola bevaka hjorden och tre hafva till uppgift att uppsöka och återföra möjligen kringströfvande renar.* Är hjorden enligt byordningen under sommarbetningen delad i två delar, en på Hundshögs- och Tossåsfjällen och en på Anaris och Sällsjöfjällen, så räcker det *för hvarje afdelning med åtta vaktare, fyra å dagen och fyra å natten.*

Nya byordningar 1909 band upp samerna ytterligare i strävandena att få till stånd en renskötsel med "oredning och reda". Bestämmelser utfärdades om maximerad storlek på en och samma renhjord och detaljerades i fråga om antalet renvårdare. Utöver bevakning, vallning, märkning, skiljning, slakt etc. tillkom nu också mjölkning av renarna som ett obligatoriskt arbetsmoment *hvarje sommar under en tid af minst fyra veckor*, för, som det hette, *befordrande af en ordnad renskötsel.* Den ovan citerade bestämmelsen från den första byordningen för Idre lappby infördes nu i de för alla lappbyarna likalydande byordningarna - att var och en, utöver renvården, skulle *bidraga till utgörande af alla för renskötselns behöriga utöfvande erforderliga arbeten.* Skillnaden var dock den, att med 1909 års byordningar också följde hot om sanktioner. *Därest lapp tredskas fullgöra sin skyldighet* får lappfogden eller ordningsmannen *anmoda annan person att på den tredskandes bekostnad fullgöra densamma.* Vitesföreläggande upp till 100 kr kunde också förekomma.

Några sådana åtgärder finns det också exempel på. En av de stora renägarna åtalades ett par gånger, andra gången 1911, och ådömdes viten på 75 kr per gång för att han *ej hållit nödigt antal vårdare*. Men redan ett tiotal år tidigare hade han av lappfogden fått höra, *att alla till buds stående laglige medel komma att mot Eder användas intill dess Ni lärt Eder inse att i lag och författninga gifne forskrifter jemväl gentemot öfvermodiga lappar ega gällande kraft*. Lite överdrivet nit, t.o.m. över det anständigas gräns, kan man däremot tycka låg i det brev *lappquinnan Sigrid Persdotter i Strådalen i Kall* fick i april 1901 med anledning av att hon hade två renar i lappbyns renhjord men ingen vårdare. Även hon hotades med åtal i häradsrätten *för visad försummelse och liknöjdhet*, om hon inte ordnade med vårderna för dem.

För vinterflyttningen fanns det också detaljerade föreskrifter. 1898 års renbeteslag föreskrev, att man måste i varje socken man besökte, inom åtta dagar anmäla för länsmannen i distriktet att man fanns där med sina renar, och om man hade andras renar i sin vård, också uppge *egarne till dessa renar*. Utan kostnad skulle man då genast få bevis på att man fullgjort sin anmälningsplikt. För att göra bestämmelsen praktiskt genomförbar uppdrogs åt K.B. att, *om så finnes nödigt*, förordna olika personer *bosatta å platser, som ligga i lapparnes flyttningsväg*, att ta emot sådan anmälan och utfärda bevis över det. De uppgifter dessa personer fick skulle dock *så fort ske kan* i sin tur överlämnas till länsmannen, som hade att föra dagbok över dem. K.B:s kungörelser fr.o.m. 1900 och framöver innehåller också uppgifter om sådana personer.

I länsstyrelsens kungörelser angavs också fr.o.m. 1900 och därefter de personer som *lapparne* - med stöd av 1898 års renbeteslag - *hafva utsett att såsom gode tjänstgöra vid syn och värdering å skada, förorsakad af lapparnes renar*, och fr.o.m. 1901 också sådana personer som K.B. utsåg till bevakningsmän för fjällområdena (mot tjuvjakt och tjuvfiske).

En särskild renmärkeslag hade utfärdats 1886 parallellt med renbeteslagen, och i "lapplagskommitténs" förslag till ny renmärkeslag fanns nu skyldighet för varje renägare att märka sina renar med ett av häradsrätten fastställt renmärke. Huvudsyftet var att skydda äganderätten för de enskilda samerna, men renmärkningen förutsattes också underlätta för markägarna att upptäcka vilka renar som förorsakade skada. (På kommitténs fråga till samerna, om man borde lagfästa att renarna ovillkorligen måste märkas, var kanske A.N. Nordfjells kommentar, bland dem som krävde ovillkorlig märkning, den mest mänskligt formulerade: *Kärleken till ens egendom borde ju vara lag nog, men det skadade inte att lagen bestämde det*).

Renmärkena, som måste inregistreras vid häradsrätterna, kungjordes också i länskungörelserna genom särskilda utdrag ur renmärkesförteckningarna inom de olika tingslagen. (De korta notiserna i renmärkesförteckningarna rymmer f.ö. i sig ett stycke viktig personhistoria.)

Vid behandlingen av propositionen om ny renbeteslag vid 1898 års riksdag hade Carl Lindhagen på "stockholmsbänken" i en längre motion bl.a. yrkat att föreslaget förbud inom en lappby för *andra lappar än de, hvilka tillhöra lappbyn* att under sommahalvåret vistas där med sina renar skulle för Jämtlands län utsträckas till att gälla hela året. Likaså borde för Jämtlands och Västerbottens län övervägas, om det i byordningarna också kunde föreskrivas hur inom lappbyn arbetet kunde fördelas och betesrätten utövas.

Vad Carl Lindhagen avsåg var att få till stånd en diskussion om huruvida det varit så ändamålsenligt att i samband med lappbyindelningen i 1886 års renbeteslag beröva samerna deras individuella lapps katteland. Det är ju klart, att när man med ett slag rubbar gammal hävd utan att sätta något annat i stället, heter det i motionen, måste resultatet bli anarki och allmän oreda. *Lappen är visserligen nomad, men deraf följer ej att fullkomlig hemlöshet är för honom naturligast.* När man berövar honom hans rätt till hemfrid och *behandlar honom som ett nummer i en lös nomadhord*, så *underkänner man hans menniskovärde och tager bort hans intresse för sin näring.* Och Lindhagen citerar vad lappfogden i Västerbottens län bl.a. hade yttrat om kommittébetänkandet:

Före tillkomsten av 1886 års lapplag var kattelandet detsamma för lappen som hemmanet är för bonden. Det gick i arf från far till son, så länge de voro nomader, och för detta land, som han dessutom på grund af införsel kunde kalla sitt, erlade han skatt till krona och presterskap. Der var således hans fädernetorfva och egentliga hem, och der hade han inrättat allting efter sitt behof samt för detta ändamål uppfört rengårdar, timrade visthus och kojor af resvirke. Inom dess område egde han att under alla årstider, om han så ville, använda betet och ordna sin renskötsel som honom bäst syntes utan att blifva ofredad af andra lapparas renar.

Härom fanns visserligen ingenting i lag bestämdt, men den gamla goda sedvanan, att hvar och en respekterade den andres rätt härutinnan, hade så länge praktiserats, att det knappast var någon lapp, som icke trodde, att hans katteland var i lag skyddadt mot intrång från andra.

Hur skall man, frågar Lindhagen mot bakgrund av detta, kunna återge samerna i Västerbottens och Jämtland deras mer eller mindre förlorade hemkänsla? Kan kanske *de upplåtna nyttjanderätterna som förut stadfästas genom skriftliga upplåtelsebref?* Är det ej *för höjande af lappens sjelfkänsla och sociala ställning äfven angeläget att, såsom förut, alla lappar erlægga någon liten skatt för sina besittningar?* Lindhagen erinrar också om att den s.k. lappräntan (som betalades för kattelandet) dragits in sedan 1886 års

renbeteslag ändrat dispositionen av renbetesfjällen från individuella skatteland till kollektiv av lappbyar.

Åtskilliga samer hade dock klagat, påminner Lindhagen också, därför att de inte fann något stadgande i den nya lagen som hindrade dem från att erlägga skatt för fjällen. De ansåg sig också äga bättre och säkrare rätt till fjällen än andra, då de betalade räntorna, och sa att de kände sig *otrygga och utan hem*, om skattskyldigheten togs bort. Han fäste också uppmärksamheten på att det var K.B. i Jämtlands län som tidigast tagit initiativ till att lappräntan togs bort. Och samma K.B., säger han, kunde sedan i sitt förslag till separat renbeteslag för Jämtlands län (1892) utpeka jämtlandssamerna som nådehjon och lösdrivare, och som för alla förmåner staten gav dem *ej betalade ett enda öre som afgift eller någon skatt till staten*.

Utskottet konstaterade, att Lindhagen utan att ha lämnat något bestämt yrkande, likväl berört *en af de viktigsta, men ock en af de mest svårlösta frågor rörande lappväsendet*. Felet med 1886 års lagstiftning var måhända, att då den dittillsvarande fördelningen inom lappbyarna upphävdes, *intet blef satt i stället*. Men allt som hade med fördelningen av sommarbetet inom lappbyn undandrog sig, enligt utskottet, all reglering på förhand genom allmänna lagbud. Och i fråga om Lindhagens önskemål att förlänga förbudstiden för jämtlandssamer att med sina renar vistas inom annan lappby bedömde utskottet, att det vore bäst att låta Kungl. Maj:t pröva sådan förlängning från fall till fall.

För den större revision av 1898 års renbeteslag som i olika sammanhang förebådades tillsatte regeringen 13 juni 1919 den s.k. lappkommittén. Det tidigare utredningsarbetet under 1910-talet hade inte varit särskilt framgångsrikt. Det var *kameralt och gav ord men inte bröd, än mindre någon social och kulturell lyftning* för att låna Torkel Tomassons lite mera känslomättade omdöme i ett av de allra första numren av Samefolkets egen tidning (1919:3). Regeringen hade också fått bakläxa på sin proposition i "lappfrågan", som den lämnat vid 1917 års riksdag, då den i väntan på en större lagrevision ändå ville ändra på lagen i, som den uttryckte det, *vissa frågor som är av trängande art*. De frågorna skulle visa sig vara två principiellt synnerligen viktiga frågor, den ena en förutsättning för den andra. Propositionen uppfattades nämligen som ett försök från statsmakternas sida att enkelt och bekvämt få de renskötande samerna i rättshänseende skilda från övriga samer och att med lagstiftningens hjälp därefter tvinga fram en renskötsel och ett levnadssätt så som man i allmänhet föreställde sig skulle bedrivas av nomader. Riksdagens avvisande beslut innebar, att alla frågor om samernas bosättning uppsköts till den kommande lagrevisionen. I riksdagsskrivelsen till Kungl. Maj:t påpekades också, att samerna borde beredas tillfälle att vid ett gemensamt lappmöte uttala sig om den förestående lagrevisionen och att ett sådant möte *på allt sätt underlättades*.

(Det ledde till det första samiska riksmötet i Sverige över huvud taget, och det hölls i Östersund 1918.)

1919 års lappkommitté - som var det officiella namnet - blev så småningom en omfångsrik skara ledamöter och sakkunniga. Ordförande blev landshövdingen i Västmanlands län, Walter Murray, som tidigare under ett par år varit t.f. landshövding i Norrbotten. Det intressanta med kommittén är emellertid, att den också har samisk representation, och det är första gången det sker med en statlig kommitté. Men samerna var inte ledamöter i kommittéarbetet i sin helhet, utan fick olika intresseområden. Det samiska landsmötet i Östersund 1918 hade begärt ett fullvärdigt deltagande med *minst tre lapska representanter*, en från vardera Norrbottens, Västerbottens och Jämtlands län, men det hade inte tillgodosetts. Det föranledde i sin tur borgmästaren i Stockholm Carl Lindhagen att vid 1920 års riksdag motionera om att samernas önskemål från Östersund skulle villfaras. Motionen bifölls av riksdagen. I riksdagsskrivelsen heter det också, att *lapparnas önskningar om valet av representanter i möjligaste mån måtte inhämtas*. För jämtlandssamerna kom sedan ordningsmannen Jonas Åhrén från Frostvikens södra sameby att knytas till kommittéarbetet.

Det här med samisk representation i utredningsarbetet var också en mycket viktig principiell fråga. Det satt tydligen långt inne att få till stånd en samisk representation, och så hade det också varit i alla tidigare utredningar. Det sammanhänge naturligtvis med det nedvärderande synsätt på samerna, som så oförblommerat framträder i så många sammanhang. K.B. i Jämtlands län hade visserligen redan 1906 i en skrivelse till Kungl. Maj:t föreslagit en utredning om de icke renskötande samernas situation och därvid faktiskt också räknat med samisk medverkan. Men bara ett tiotal år tidigare hade landshövdingen där, John Ericson, blivit ordförande i 1895 års lapplagskommitté. Av hans privata korrespondens framgår, att han själv i förväg sökt påverka kommitténs sammansättning. Han hade t.o.m. förespeglat kyrkoherde Lilliesköld i Sveg, som inte var same men som varit präst i lappförsamling ("Pastor lapponum") att *på lapparnas vägnar* ingå i kommittén. För, heter det, *någon lapp kan inte användas*. (Att allmogemän i övrigt beklädde olika förtroendeposter i samhällslivet var däremot helt i sin ordning.)

Om det dröjde, innan kommittéarbetet kom i gång i full usträckning med alla som skulle vara med, gick det desto snabbare att avsluta det, eftersom kommittén råkade ut för det som i svensk inrikespolitik kallats "den thorssonska geddesyxan", dvs pågående utredningsarbete fick av ekonomiska skäl avslutas snarast möjligt. Kommittén avslutade sitt arbete 31 maj 1923 med två betänkanden, Förslag angående Lapparnas renskötsel m.m. (SOU 1923:51) och Förslag till stadga angående nomadundervisningen i riket (SOU 1923:52).

På grundval av lappkommitténs arbete utarbetades inom socialdepartementet 1924 en ny proposition i "lappfrågan", som man ännu kollektivt betecknade olika frågor som rörde samerna. Det är också symptomatiskt, att frågorna kring samerna tidigare sorterades under socialdepartementet. (Tage Erlander berättar f.ö. i sina memoarer, att sedan han 1937 kommit som sakkunnig till socialdepartementet, hade han föreslagit socialministern Gustaf Möller att flytta "lappfrågorna" till jordbruksdepartementet, där de hörde hemma, eftersom samerna i första hand inte behövde socialhjälp utan *förnuftig näringspolitik*.) Den utarbetade propositionen kom dock aldrig att läggas på riksdagens bord, eftersom lagrådet bestämt avrått från det, då rådet funnit förslaget både sakligt och formellt sett otillfredsställande.

Men utredningskvarnen malde vidare. Kungl. Maj:t bemyndigade 13 juli 1926 socialministern Jakob Pettersson att tillkalla sakkunniga för en överarbetning av liggande förslag. Det blev en enmansutredning av förre landshövdingen i Jämtlands län Johan Widén, som lämnade ett nytt förslag till renbeteslag 30 sept. 1927 (SOU 1927:25).

Jämtlandssamerna stod i Widéns förslag till ny renbeteslag visserligen inte längre så i centrum som i tidigare lagstiftningsarbete, även om utredningsförslaget, enligt länsstyrelsen i Jämtlands län, principiellt innebar något nytt, som om det genomfördes skulle slå hårt mot jämtlandssamerna. Några kontakter togs inte heller med samerna i Jämtland-Härjedalen. Utredaren och hans sekreterare gjorde t.ex. besök på fältet bara i vissa delar av Norrbottens och Västerbottens län. När det därför sägs, att lagförslaget, förutom med gillande av hörda myndigheter *även i allmänhet godtagits av lapparna*, är det således en sanning med stor modifikation.

Propositionen 1928:43 angående ny renbeteslag anmäldes i statsrådet av socialministern efter gemensam beredning med justitie- och jordbruksministrarna.

Bristerna i 1898 års renbeteslag är sådana, att en ny lagstiftning snarast bör komma till stånd, heter det i propositionen. De spörsmål som främst kräver en skyndsam lösning uppges vara möjligheten att nedbringa renantalet inom lappby, när betesbrist eller *andra anledningar framtvingar det*, liksom frågan om den *olagligen bedrivna renskötelsen nedom lappmarksgränsen i Norrbottens län*. En ny renbeteslag bör också ge bättre befogenheter att ingripa mot *försumliga renskötare*.

Huvudfrågan i 1928 års lagförslag gällde vem som skulle vara lapp enligt renbeteslagens mening och därmed också få tillgång till de till renskötelsen knutna rättigheterna (jakt, fiske etc.). Frågan om vilka samer som omfattades av renbeteslagen hade tidigare varit oklar, även om man från statsmakternas sida hävdade, att 1898 års renbeteslag *i allmänhet* ej var tillämplig på andra lappar än dem som drev renskötelse. Länsstyrelsen i Jämtlands län var dock

ett stycke in på 1900-talet av den meningen, att renbeteslagen gällde för i stort sett alla lappar.

En målsättning var således att begränsa kretsen av samer med rätt att driva renskötsel. Den begränsningen *läser icke kunna undvikas*, heter det i Widéns betänkande, men det *torde dock icke böra ske genom ett generellt bestämmande i lagen av begreppet lapp*. Lapp är nämligen självfallet varje person av lapsk härkomst. Däremot borde man tala om vilka lappar lagen skulle omfatta. Begränsningen kunde då ske genom att man uteslöt *sådana lappar villkas förfäder i vissa led övergett renskötseln och ägnat sig åt annat yrke*. I betänkandet föreslogs därför, att rätt till renskötsel *tillkommer person av lapsk härkomst, såvitt hans fader eller moder eller någon av dessa föräldrar såsom stadigvarande yrke drivit renskötsel eller biträtt däri*.

Länsstyrelsen i Jämtlands län påpekar i sitt yttrande över betänkandet, att lagförslaget just på den här punkten innehåller en principiell nyhet genom att det *drar en bestämdare och snävare gräns*. För lapparna som folkstam innebär denna tendens en reducering av hittills gällande förmåner, vilka åtminstone under en övergångsperiod kan framkalla svårigheter. Om bristen på betesmarker och konventionen med Norge tvingar fram en begränsning av renantalet, måste "lappolitiken" naturligtvis på längre sikt ställa medel till en dylik reduktion till förfogande, menar länsstyrelsen, men man får inte göra de allmänna reglerna så stränga att de förhindrar en utveckling. Länsstyrelsen vill med andra ord säga, att problematiken med överbefolkning i Norrbotten på grund av renbeteskonventionen inte får medföra generella försämringar för jämtlandssamernas del. Den vill därför, att länsstyrelsen skall få medge även *annan lapp* rätt att driva renskötsel, eftersom det mycket väl kan inträffa att sådan lapp som vill återgå till nomadlivet (men som inte uppfyller lagens krav) blir en av de bästa renskötarna. Socialministern följde länsstyrelsens förslag på den punkten i propositionen.

I förslaget skiljs sedan mellan å ena sidan *rätt till renskötsel* och å andra *befogenheten att utöva rätten*. Det senare som också inbegriper övriga förmåner skall dock tillkomma bara lapp som tillhör lappby. Enligt en ny bestämmelse - och utan motsvarighet i 1898 års lag - skulle till lappby i främsta rummet höra de lappar, som stadigvarande driver renskötsel eller biträder i sådan näring, vidare lappar som gjort det men till följd av ålder eller sjukdom upphört med renskötsel utan att stadigvarande ägnat sig åt annan sysselsättning, samt slutligen hustru och hemmavarande barn till sådan lapp.

Den här bestämmelsen blir själva vattendelaren, som fortsättningsvis skulle särskilja samerna i olika grupper. Den skulle, enligt framlidne professorn Israel Ruong, med en rakknivs skärpa skära rakt genom samerna som folkgrupp.

Från betänkandet och propositionen kan i övrigt noteras, att de nyttjanderättsupplåtelser (mark för bostad och odling), som Johan Widén behandlade i särskild utredning, inte tas upp i lagförslaget, eftersom de avsåg mera bestående försörjning för samer som lämnat renskötseln. Nära samband med renskötseln (och därför plats i renbeteslagen) hade däremot förslaget att renskötande lapp skulle kunna få uppföra *stuga eller därmed jämförlig bostadsbyggnad* och i anslutning till den uppta mindre odling, om det inte medför olägenhet för renskötseln i trakten. Stugan skulle krävas för renskötseln, den fick inte var större än nödvändigt, övriga lappar skulle höras om lämpligheten, och länsstyrelsen medge tillstånd.

En förändring som länsstyrelsen i Jämtland medverkade till var att lappbyns ordningsman (liksom i 1898 års renbeteslag) måste väljas bland "de renskötande" och inte bland "renägande" lappar enligt förslaget. Det skulle vara en garanti för att denne alltid var aktiv renskötare.

I riksdagsdebatten var i Första kammaren ledamoten C.I. Asplund mycket kritisk mot sättet att inskränka samers rätt till renskötsel, men blev lugnad av ledamoten Klefbeck med att förslaget *godtagits av lapparnas representanter vid upprepade överläggningar* (något som för jämtlandssamernas del inte var sant, om man undantar vissa förslag från 1919 års lappkommitté.) Biskopen Olof Bergkvist i Luleå demonstrerade på nytt sin konservativa syn. Man får godta förslaget, sa han, *eftersom det är förordat av myndigheter som stå lapparna nära och som haft tillfälle att höra dem.*

Rättigheter som "lagstiftats bort"

Den äldsta renbeteslagstiftningen skilde egentligen inte mellan olika grupper av samer, även om man från statsmakternas sida gjorde gällande, att den avsåg enbart de renskötande samerna. Frågan var viktig, främst ur försörjningssynpunkt, för med renskötseln följde naturaförmåner som jakt och fiske, visst skogsfång (virke och bränsle) etc.

Det hade förekommit att samer slagit sig ner som nybyggare för att klara sin försörjning. I Strådalen inom Skäckerfjällen hade det skett, enligt vad lappfogden uppger 1885, *utan att de dertill hafva utverkat K.B:s tillstånd*. I nordligaste Jämtland hade fattiga samer med ett fåtal renar också annan boskapsskötsel, varvid de tillgodogjorde sig både det rika sommarbetet i fjällen och angränsande myrslätter. Samernas benägenhet att livnära sig även på boskapsskötsel ökade, enligt lappfogdens bedömning. Enligt 1896 års lappfogdeberättelse fanns ett ganska stort antal bofasta samer inom renbetesfjällen, de flesta inom Hotagens och Offerdals lappbyar. I Jänsmässholmen fanns tolv samiska nybyggarfamiljer.

Lappfogden Abraham Staaff tog 1906 upp frågan om vilka rättigheter som tillkom "icke renlappar" i en redogörelse för K.B. i Jämtlands län. Staaffs uttalande föranleddes av att jägmästaren i Jämtlands norra revir, Anders Holmgren, konstaterat, att inte bara "renlappar" fiskat i fjällen utan - *och detta i än större omfattning - icke renlappar eller icke nomadiserande lappar*. Då det honom veterligt inte fanns någon författning eller annan handling som kunde ge stöd för att "icke renlappar" ägde jakt- och fiskerätt på skattefjällen, ville han ha KB:s utlåtande i ämnet.

Det är ostridigt, att lapparna har jakt- och fiskerätt på renbetesfjällen (*såväl de gamla skattefjällen som de till utvidgning af dessa fjäll sedermera inköpta områden*), hävdade Abraham Staaff. Frågan var emellertid om med lappar menas endast renägande och renskötande lappar eller också sådana som bor inom eller utom en lappby och saknar renar och därför tvingats söka sitt uppehälle på annat sätt, utanför lappbyn. Och "lapplagen" gör bara en enda gång skillnad på lappar, och det är i 10 §, där det uttryckligen stadgas, att det är de renskötande lapparna ensamma som inom sig väljer ordningsman. I övrigt, konstaterar Staaff, talas aldrig annat än om "lappar". Även om det av lagens rubrik och de flesta paragrafernas innehåll synes antagligt, att lagen i huvudsak avser renägande och renskötande lappar, *hafva dock de förvaltande myndigheterna allt sedan lagens tillkomst tillämpat såsom gällande alla slags lappar*.

Hur skulle f.ö. lagen ha tillämpats, undrade Staaff, när 2 / 3 av länets lappbefolkning utgörs av icke renägande eller renskötande lappar. Var skulle dessa här och där i fjällen och tidvis på bygden bosatta lappar ha hållit till, *därest ej andra än renägande lappar ansetts äga vistas inom*

renbeteslandet? Som lagen i det avseendet tillämpats, synes den mig böra tillämpas i fråga om lapparnas rätt till jakt och fiske inom renbeteslanden. Jag anser därför, fortsatte han, att så länge en lapp, renägande eller icke oafsedt hvilket slags lapp han är, tillhör sin lappby och lappförsamling, dvs så länge han där är kyrkoskrifven, bör äfven åtnjuta de rättigheter lagen tillförsäkrat honom.

Abraham Staaff erinrade också om att man aldrig gjort skillnad på "lapp eller lapp" enligt värnpliktslagen eller i fattigvårdshänseende. *I praxis tycks lapp alltid betraktats som lapp.* Om man söker skilja på lapparna, så kommer man till så många svårigheter, konstaterade han vidare, att jag vågar påstå, att det blir omöjligt att öfvervinna dem sådan nuvarande lapplag är.

Samma tveksamhet visade skenbart också Åke Holmbäck i sitt arbete om lappskattelandsinstitutet (1922), där det bl.a. heter att den tidigaste renbeteslagstiftningen 1886 och 1898 saknar regler om rättsförhållandena beträffande andra lappar än de renskötande. *De lappar, vilka i stället för att idka renskötsel ägna sig åt fiske och jakt kunna emellertid icke på grund av nyssnämnda inskränkning av renbeteslagstiftningens regler anses stå rättslösa. I princip torde väl de icke renskötande lapparnas rättigheter sträcka sig lika långt som de renskötandes. Liksom dessa torde de äga nyttja skogen samt bruka jakt och fiske allt med de restriktioner som stadgas för de renskötande lapparna.* Men hans slutsats blir ändå, att lagarna avsåg enbart de renskötande samerna.

Samerna klagade (1889) över den nya upplåtelseordningen, eftersom de själva tidigare för egen räkning utarrenderat fiske och bete i fjällen. Det visar sig dock, heter det, att det i första hand är s.k. fattiglappar som klaga, eftersom lagen berövat dem *deras sjelftagna rätt att medelst utarrendering af bete och fiske förskaffa sig inkomster.* Då skattefjällen emellertid är avsedda för renskötseln, påpekar lappfogden Adolf Suwe, *torde ej heller någon uppmärksamhet ens böra egnas åt det uppkomna missnöjet.* Lappfogden Suwe var kanske lite för tvärsäker i sin bedömning, eftersom ju också andra tolkningar av rättsläget skulle komma att göra sig hörda.

De renskötande samerna klagade också över att de boskapsskötande samerna tagit deras gamla betesplatser i anspråk, anmärkte lappfogden Axel Frändén 1899, och hänvisade särskilt till förhållandena i Offerdal. Renarnas bästa vårbetesplatser var upptagna av kor och getter, menade han. Därtill kom att några nybyggarlappar *plägat att mot ersättning åtaga sig vården af omkring 200 de bofasta tillhöriga hästar, som söndertrampat mossan och eljest varit de renskötande till förfång.* Likartade förhållanden uppgavs råda i Kall. I samtliga lappbyar hade lappfogden emellertid varnat samerna för att utan lov uppföra nybyggen eller använda slätter för nötkreatur.

Under sina lappbysammanträden 1905 hade Abraham Staaff också haft i uppgift att ta reda på vad de renskötande samerna tyckte om att samer slog

sig ner på renbetesland och där uppförde bostäder och drev lite jordbruk och boskapsskötsel. Alla renskötande samer tyckte det var bra för samer som upphört att sköta renar, dock under vissa villkor. Det fick bara ske på ställen där de gjorde minsta möjliga intrång för de renskötande. Lappfogden själv tycker också att det vore en framkomlig väg att låta den icke renskötande delen av samebefolkningen (2 / 3) på det sättet lagligen få försörja sig. Den anordningen skulle, trodde han, *också höja deras rättsbegrepp och minska deras benägenhet för tiggeri och fattigunderstöd.*

När man diskuterat de här frågorna inom Offerdals lappby 1898 hade Mårten Torkelsson i Jänsmässholmen sagt, att om de renskötande såg de samiska nybyggarna som ett intrång skulle de nog få en annan uppfattning, när deras egen renhjord minskade så att de inte kunde leva av den. Jon Jonasson hade yttrat, att det blev intrång också på det sättet, att nybyggarna *drogo från renskötseln all arbetskraft, så att det snart blefve omöjligt för några renskötare att lega nödigt folk.*

I K.B:s femårsberättelse 1901-05 uppgavs, att 277 av länets 876 lappar levde av renskötsel. De övriga *uppehålla sig på renbeteslanden med jakt och fiske eller boskapsskötsel i ringa omfattning eller vistas nere i bygden, försörjande sig såsom tjänstehjon eller med tillfälliga arbeten af hvarjehanda slag.* Och några, heter det, *föra ständigt ett kringflackande lefnadssätt - de drev omkring med andra ord.*

Medlemskapet i lappby enligt 1928 års renbeteslag (i sameby enligt 1971 års rennäringslag) har delat samerna i "renskötande" och "icke renskötande". Alla naturarättigheter i renskötselområdet "följer renen", om man vill uttrycka det lite extremt, dvs tillhör bara samebyns medlemmar. De övriga samerna, kvarboende inom området eller utflyttade därifrån, har därför inga ekonomiska eller juridiska rättigheter där, oberoende av hur starka personliga bindningar till det samiska de än har och hur självklar de tycker rätten till "fädernas marker" än är. Den uppdelning lagen medverkar till har för många samer känts smärtsam och något som de endast med svårighet kunnat acceptera, i dess mest negativa verkan t.o.m. blivit ett slags samisk klassgräns. För andra åter har "rättigheter" ingenting med styrkan av eller känslan för samhörighet att göra. Ett försök från sameutredningens sida att i någon mån överbrygga klyftan genom ett modifierat, "stödjande medlemskap" i sameby, som ett uttryck för ökad samhörighet samer emellan (1975), möttes dock av stor tveksamhet från de olika samegruppernas sida.

Gunnar Prawitz har i arbetet Studier i renbeteslagstiftning (1970) gjort en analys över vilka rättigheter de samer hade som ej var medlemmar i lappby utifrån 1886, 1898 och 1928 års renbeteslagar. Han tar fram skäl och argumentering för att både jakt- och fiskerätt och rätten till virkestäkt kvarstod oförändrad för de icke renskötande samerna fram till 1928, och å andra sidan för att 1898 års lag, med vissa undantag, inte var tillämplig på samer som ej

var renskötande. Vilket tolkningssätt man än anser vara det rätta, hävdar han, *synes man dock knappast kunna frigöra sig från intrycket, att frågan om fiskesamernas rättsställning icke varit föremål för den noggranna prövning, som man gärna önskar finna i civillagstiftning.* Åtgärderna på 1920-talet att med några lätta handgrepp förvandla en fråga om en liten och fattig folkgrupps rättigheter till sociala frågor - om upplåtelse av kronojord och om fattigvård - är enligt Prawitz knappast försvarbara.

HD har i sin dom i skattefjällsmålet visserligen sagt, att de befogenheter som samer hade enligt 1886 års lag står i huvudsak kvar enligt gällande rennäringslag (1971 års lag). De ingår enligt HD, nu i eller är förenade med den i rennäringslagen stadgade renskötselrätten. *Kvar står också otvivelaktigt principen att lagstiftningen uttömmande reglerar de rättigheter och skyldigheter som renskötselrätten innebär, alltså utom rätten till renbete också rätten till jakt och fiske.* Så långt HD:s dom.

"Det går inte tvinga lappar förbli lappar! Nomadisering eller bofasthet hos jämtlandssamerna. Och vägen till drägliga bostadsförhållanden blev lång

Ur synen på samerna kunde tidigt olika tankegångar spåras. En var att samerna kunde "överleva" bara som renskötande nomader, och därför måste de också leva som sådana och inte förvekligas av "civilisationen". Det var därför lätt att tillvita samerna bristande insikter, vilja eller förmåga att själva förbättra sina levnadsvillkor, när verklighetens renskötsel t.ex. inte stämde med olika önsketänkanden om hur den borde bedrivas.

När K.B. i Jämtlands län i femårsberättelsen 1891-95 skall förklara vad som uppfattas som *tilltagande vårdslöshet från lapparnas sida i vården af deras hjordar* anges som orsak *en alltmer framträdande böjelse hos lappbefolkningen att öfvergifva det hårda lifvet i fjällen.*

Lappfogden Abraham Staaff såg med oblida ögon på lappbarnhemmen (skolhem för barnen under skoltiden). Där vänjer sig barnen vid den bofastes bekvämligheter, påpekade han 1907, och där *lägges grunden till den nu bland lappungdomen rådande håglösheten för nomadlifvets strävsamma och på bekvämligheter och njutningar fattiga lif.* Tror någon, frågade han, *att en lappyngling eller flicka, som under några år fått åtnjuta den bofastes bekvämligheter, såsom varm bostad, bäddad säng, dukat bord m.m. med glädje återgår till nomadlifvets enkla förhållanden.* Den som betvivlar sakförhållandena kan studera nomadlivet hos en del lappar, som tillägnat sig de bofastas vanor, fortsatte han. *De gå klädda i moderna kläder, ja, de hafva t.o.m. låtit draga en telefonledning till sitt hufvudläger!* Där vistas de, medan renhjorden sköts av en och annan dräng. Renskötseln kan då inte bli vad den var gammalt, *då hela familjen, män, kvinnor och barn oafvrutet följde renhjorden, alla vid behof deltagande i dess bevakande och skötande.*

Under det utredningsarbete som ägde rum under 1910-talet, hade en av de sakkunniga, jägmästaren Eric von Sydow, år 1913 gjort en rundresa i några av samebyarna. Under resan förde han noggranna dagboksanteckningar.

Det är lätt att se vad von Sydow egentligen var ute efter. Han ville uppenbarligen bilda sig en uppfattning om hur "lapskt" samerna levde, mätt efter hans egen måttstock. Varje spår av intensiv renskötsel får högt betyg, och det får också sådan livsföring i övrigt, klädsel och yttre attribut, som tydde på att man än så länge var opåverkad av den omgivande bygdekulturen.

Lapplägrät i Storhogna (inom Idre lappby) består av fyra kåtor och en mjölkningshage, berättar von Sydow, och är beläget c:a 100 m ner i

barrskogen. *Det hela gjorde ett lapskt intryck!* Tog in hos ordningsmannen Jon Jonasson (senare Fjällgren, då 46 år gammal). Denne kom strax efteråt hem från renskogen, där han och sonen samlat renar och mjölkat, så att de hade med sig en hämtare hem. Om idrelapparna säger han, att de tycks vara *fullgoda renskötare, så länge det nu kan räcka*. Ingen av dem har hus, endast en har häst och stall.

Renskötseln i Tännäs är *ännu icke alldeles ur sina gängor, men det lutar åt det hållet*, rapporterar von Sydow därifrån, *ty lapparna hafva hus i Käringsjön*. Från Storvallen (Mittådalen), huvudviste i Åre-Storsjö lappby, noterades att *lapparna bo i stugor, men att endast ett fåtal hafva kor*. Kåtorna används sommartid ibland. *De äro försedda med täckta tak, jernspis, fönster osv.* I Storvallen hade von Sydow tagit in hos förre ordningsmannen, gästgivaren Nils Nilsson (senare Schain). Denne har *byggt gård med två stora byggnader, en för handelsboden, men familjen bor i kåta om sommaren*. Och i Ljungris *tog jag in hos Jon Elias Jakobsson, den rikaste lappen i Åre-Storsjö*. Han har jordbruk i Ljungdalens by men använder Ljungris som fäbod. Det är en gammal lappvall. Han bor där i kåtor men har en stuga för resande. Den användes flitigt till förvaringsbod för mat och kläder.

Inte heller renskötseln i Oviksfjällen fick något bra betyg, och skälen till det kan man med lätthet räkna ut av det von Sydow tidigare skrivit i dagboken. Han tycktes vara fixerad vid vad han trodde vara *inverkan på lapparna af svenska kulturen, turistväsendet m.m.* Liksom från Tännäs rapporterade han, att *lapphusbönderna hafva slutat att själfva gå ute aktivt i renskötseln*. Det var enligt honom också negativt, att lappbyns renar hölls i en enda hjord. Samerna hade då inte samma ansvar för dem, påstod han. *Då en del äro försumliga, blifva de försumliga alla*. Och när samerna berättade för honom, att de behövde utvidga sina renbetesmarker, så visade de enligt von Sydow, *att det är dåligt slag i lapparne*.

Uppfattningen om *kulturens skadliga inverkan på samerna och renskötseln* var kanske ett tidsdrag som sådana som Eric von Sydow tyvärr underblåste. Men han gjorde också rent personliga utfall. Om en av samerna i Storvallen hette det t.o.m. att han gjorde *ett ofördelaktigt intryck*, därför att han *hade fotografiapparat, svenska kläder, illustrerade tidningar och t.o.m. pince-nez*. Lapparna flyttar aldrig, hetter det vidare, *och göra troligen ej många andra resor än till Östersund för sitt nöjes skull*. Tydligare kan von Sydow inte ha visat sin förutfattade inställning till hur samerna enligt hans uppfattning borde leva och förhålla sig.

Så länge som lapparna förblifva nomader, så länge skall också samekulturen leva, hade K.B. Wiklund skrivit i Svenska turistföreningens årsskrift 1903, och han såg en övergång till mera fast bosättning som ett hot mot framtiden. *Särskilt på platser, där turisttrafiken nått en högre grad av livlighet, kan den för lapparna bliva en olägenhet och utsätta dem för ogynnsamma inflytelser*. Anders Backman i Kövra såg 1909 också en fara i

den allt nivellerande civilisationen, som så snabbt tränger in äfven bland fjällen till följd därav våra nomaders enkla naturlif snart är en saga blott. Men samtidigt som den verkliga vildmarkens lappar på ett håll betraktas som föredömliga samer, räknas "civilisationen" andra samer till förtjänst. Hos en bofast same i Mittådalen i Härjedalen väntade nöjsamma och lärorika upplevelser och bekantskaper vid Karl Erik Forsslunds besök: Lappar som icke blott äro bofasta utan också ha handelsbod, ha taflor på väggarna (Tirén och Ankarcrona!), ha en kammare med skrifbord, bokskåp, väggur i jugendstil, en fiol därunder. Lappar - jugendstil - telefon - - - det är en företeelse som man inte är van att kombinera!

Ovikens lappar lära höra till de mest bildade lapparna, påstod Ernst Beckman (1902), och så moderna saker som kikare och livförsäkring finner man bland dem. De sitta för att begagna lappbyordningsmannens egna ord, närmare civilisationen och draga däraf mycket lärdomar.

Efter flera års utredningsarbete avgav regeringen Hammarskjöld en proposition till 1917 års riksdag. Det var ett försök att bättra på 1898 års renbeteslag, som ansågs behöva en genomgripande revision. Men regeringen ville redan 1917 ändra på lagen i vissa frågor som är av trängande art.

En sådan brådskande fråga gällde lapparnas rätt att bosätta sig på kronans marker i trakter, som är avsedda för renskötseln. Renbeteslagen innehöll inga bestämmelser om det. Rätten för samerna att begagna sig av land och vatten för sig och renarna medförde ingen ingen rätt att slå sig ner som bofast, hette det i propositionen. Det skulle kunna leda till sådana orimligheter som att lapparna egenmäktigt kunde uppta lägenheter, och borde därför motverkas genom ett förtydligande av lagtexten att stadgandet ej tillät uppförande av bostadshus.

Att samer utan särskilt tillstånd slagit sig ner på renbetesland hade ändå hänt i ganska stor utsträckning. Det hade samer gjort som på grund av ålder eller sjukdom inte orkat med renskötseln, men också samer som ehuru ännu kraftiga, tröttnat på nomadlivet. Slutligen hade det också hänt, att samer slagit sig ner och uppfört fast bostad utan att för den skull överge renskötseln. I Jämtland hade det skett under längre tid med myndigheternas goda minne, även om en viss legalisering av sådan "otillbörlig" bosättning efter hand ägt rum. Några nya "olaga bosättningar" kunde fortsättningsvis inte tolereras. För framtiden skulle gälla, att lappar liksom andra personer endast på grund av Kungl. Maj:ts särskilda medgivande skulle få slå sig ner på odisponerad kronomark i lappmarkens fjälltrakter eller de jämtändska renbetesfjällen.

I fråga om de renskötande samerna var regeringens ställningstagande klart negativt. Det fanns ingen anledning att underlätta deras bosättning, eftersom det för envar som känner förhållandena borde stå klart, att renskötsel i

allmänhet ej kan utan stora oläenheter förenas med fast levnadssätt. Där det förekom hade renskötelsen i regel urartat och förhållandet till den jordbrukande befolkningen försämrats. Man skulle få kombinera renskötsel och jordbruk bara i två generationer, sedan måste man bestämma sig: välja renskötelsen och fortfarande "anses som lapp" eller hemmanet, nybygget och därmed också förlora rätten till renskötsel.

För gamla och orkeslösa samer skulle Kungl. Maj:t få avsätta vissa områden, och K.B. (länsstyrelsen) sedan inom ett sådant område upplåta mark till enskild same, *dock ej åt den som uppenbarligen skulle komma att sakna utväg till nödortförsörjning.* Staten borde däremot inte främja någon bosättning för sådana samer som av andra anledningar lämnat renskötelsen. *Erfarenheten talar dock för att det är i nomadlivet som lapparna utveckla sina bästa egenskaper,* heter det i motiveringen till propositionen. Det kan uppfattas som att bara med lite finare ord säga, att samerna - enligt vad regeringen då ansåg - inte dög till mycket annat än renskötsel.

Men vad skulle man göra med samer som vid den här tidpunkten redan bebodde lägenhet som utan tillstånd upptagits å kronomark och ej heller sedermera lagligen upplåtits? I en övergångsbestämmelse föreslogs att sådana samer skulle få bo kvar längst under sin livstid.

Protester mot förslaget redovisas i propositionen. Lagförslaget hade nämligen redan varit ute på remiss - för samerna på sedvanligt sätt, dvs de hade "hörts" av lappfogden, som sedan redovisade deras synpunkter till länsstyrelsen.

Förslaget att göra fast bosättning beroende av Kungl. Maj:ts och i vissa fall K.B:s tillstånd hade godtagits av norrbottenssamerna och flertalet samer i Västerbottens och Jämtlands län, upplyser propositionen. Bland de sistnämnda hade dock röster höjts för att lapparna måtte tillåtas slå sig ned var helst de själva funne för gott. Flera jämtlandssamer motsatte sig också förslaget, att gamla samer som måste lämna tillbaka en jordbrukslägenhet till Kronan inte annat än undantagsvis skulle få ersättning för t.ex. byggnader. De tyckte också, att arvingarna skulle ha rätt att överta lägenheten.

Jämtlandssamer godtog inte heller inskränkningen i rätten att ta byggnadsvirke och inte förbudet att uppföra bostadshus. Några önskade t.o.m. rätten utvidgad också till ladugård och gethus. Däremot tillstyrkte lappfogden Abraham Staaff förbudet för renskötande samer att bygga hus. *Vad anginge kåtorna vore en omsorgsfullt och ordentlig kåta ej alls, såsom några velat påstå, osund och hälsovådlig. - - - Lappar som ej tålde att bo i kåtor* var enligt lappfogden f.ö. *ej alls dugliga till renskötande lappar.* Och K.B. i Jämtlands län (landshövdingen Johan Widén) delade lappfogdens uppfattning. Mot förslaget om upplåtelse av jordbrukslägenheter till gamla och orkeslösa samer, hade K.B. däremot haft betänkligheter. Det vore annat om upplåtelser kunde göras till samer som haft motgångar i renskötelsen och som ännu hade krafter och energi att slå sig fram på andra vägar.

Föredragande statsrådet, justitieministern Berndt Hasselroth, bemötte i propositionen invändningarna mot förslaget. Att samer förlorat sina renar var enligt ministern inte tillräcklig anledning till att ge dem fasta boplatser. Vad angår Jämtlands län hade f.ö. *en icke obetydlig del av därvarande lappbefolkning förvekligats till den grad, att utsikterna för deras återförande till nomadliv äro ej stora*, ansåg sig justitieministern tydligen rent generellt kunna uttala.

När propositionen låg på riksdagens bord, yrkades i Andra kammaren genast avslag i en motion av 19 ledamöter med provinsialläkaren E.F. Hellberg i Lycksele som första namn. Med motionärerna instämde ytterligare 42 ledamöter.

Men motionärerna kritiserade också hur regeringsförslaget kommit till. *Ingen befolkningsdel har i förhållande till sin numerär förorsakat de svenska myndigheterna så mycket besvär och lagstiftningsarbete som lapparna*, hette det, men en bidragande orsak var, *att lapparna aldrig själva satts i tillfälle att få framställa sin syn på saken och sina önskemål, när det gällt lagstiftningen*. Utredningar hade alltid skötts av "svenska ämbetsmän", och hade samerna hörts över förslaget, så var det ändå ämbetsmännens åsikter men icke lapparnas som kommit till synes. Det var samma fel med den här propositionen, och den hade *bland lappar i Västerbotten och Jämtland väckt oro, för att inte säga bestörtning*.

Vid utskottsbehandlingen reserverade sig utskottsordföranden Carl Lindhagen i Stockholm och Karl Karlsson i Mo. De krävde, att allt som rörde samernas bosättningsfråga skulle uppskjutas och tas upp på nytt först i samband med den större lagrevisionen. Lagsförslaget rörde nämligen *lappfrågans vitalaste och ömtåligaste delar*. Det sägs i propositionen, anmärker de, att lapparna inte haft någon rätt att uppföra bostadshus på sina områden. Rätta förhållandet är snarare, att lagstiftaren dittills inte reflekterat över det. Lagen byggde på nomadlivets gamla seder och bruk. En ny tid hade nu däremot *även hos lapparna* skapat nya behov. Där fanns en längtan efter en ordentlig, människovärdig bostad, där de små barnen kunde ha skydd, där hustrun kunde föda barnen och där familjen i sin helhet kunde finna någon trevnad och en varaktig stad. Skulle lagstiftaren återföra utvecklingen till vad som gällt i forna tider eller sanktionera den uppkomna seden? frågade de. Reservanterna sade sig inte försvara bosättning var som helst. Bosättningen borde ordnas enligt lag, men i den skulle stadgas, att de hade rätt att bygga både kåtor och bostadshus.

I riksdagsdebatten försvarade justitieministern Steno Stenberg och civilministern Oscar von Sydow propositionen. En rationell renskötsel kan inte bedrivas från en fast bostad, sa Stenberg i Första kammaren. Familjemedlemmarna blir då benägna att stanna hemma, särskilt lappkvinnorna, och de bör också delta i arbetet. Annars blir inte renskötseln längre hela familjens angelägenhet. Även "tankegången" skulle förändras: bli

den bofastes, inte lappens. Ministern visste också vad som vidare skulle inträffa. Det är inte nog med att lappen skaffar sig en bostad. Snart börjar han odla något kring huset. Det blir en täppa som kan föda kanske en häst eller en ko. Det uppstår en jordbrukslägenhet - mitt uppe i rentrakterna.

Även von Sydow berättade för Andra kammaren vad som skulle hända om en lapp byggde sig en stuga. Först stannar kvinnorna hemma. De dricker sitt kaffe vid spisen och röker sin pipa *och gör för resten ganska litet*. Sedan stannar familjefäderna hemma osv.

Men det fanns riksdagsmän som inte accepterade uppfattningen att samerna skötte sina renar sämre, om de bodde i hus i stället för i kåtor. Gustav Rosén från Västerbotten (senare landshövding där) efterlyste t.ex. ett medicinskt utlåtande om förhållandet att bo i kåta året om. Han trodde också, *att denna lag passar alldeles utmärkt för Norrbottens lappar men inte för Västerbottens och Jämtlands*. E.F. Hellberg i Lycksele försäkrade, att *man aldrig skall föreställa sig att det lyckas att genom lagparagrafer tvinga lapparna att förbli lappar*.

Kärnpunkten i tvisten var, enligt civilministern, om lapparna ska ha rätt att bosätta sig utan någon som helst kontroll, konstaterade Carl Lindhagen, men påpekade samtidigt att det inte alls var det frågan gällde. Reservanterna vill också ha kontroll, sa han, men ett annat slags kontroll. *Herrarna tänker att kontrollen skall gå ut på att förintä lapparnas spirande sedvänja att bo i hus. Vi vill däremot att man skall utgå från denna sedvänja och på denna bygga upp en lagstiftning som ger nödig kontroll på bosättningen och renskötseln*. Det är den stora skillnaden. *Ni vill föra utvecklingen tillbaka mot naturens lagar - vi åter vilja att lapparna skola betraktas som svenska medborgare och få följa med sin tid*.

Riksdagen uppsköt samernas bosättningsfrågor till den kommande lagrevisionen. Den uttalade också, att samerna borde beredas tillfälle att vid ett gemensamt lappmöte få uttala sig om den kommande lagrevisionen.

Det första möte som gjorde anspråk på att företräda de svenska samerna i sin helhet var "svenska lapparnas landsmöte i Östersund" 5-9 febr. 1918. Mötet uttalade, att boningshus inte var något man måste lagstifta mot i renskötseln och inte heller mot möjligheten att idka renskötsel och jordbruk samtidigt. Av jämtlandssamerna var dock Lars Larsson Kråik från Handölsdalen tveksam till nybyggen på renbetesfjällen, och det var också Jonas Åhrén från Frostviken. Utrymmet inom många lappbyar var redan ganska litet, menade Åhrén, och därför borde man hellre ta i anspråk de nybyggens som redan fanns.

När man går igenom 1919 års lappkommittés handlingar blir man både lite överraskad över den art av kartläggning av samernas förhållanden som den ägnat sig åt och samtidigt lite förskräckt över delar av de personuppgifter som finns där.

Albin Neander gjorde för kommitténs räkning en översikt över samebefolkningens yrkes- och bostadsförhållanden. Den "mest lapska lappbyn" i Jämtlands län skulle enligt hans måttstock vara Hotagen, där det uppgavs finnas fem hushåll omfattande tolv personer och samtliga var enbart renskötande och nyttjade endast kåta som bostad. Den största spridningen inom en och samma lappby visade Offerdals västra lappby, där bara fyra hushåll av tretton var enbart renskötande. Men kommittén kompletterade Neanders kartläggning genom samtal med samerna sommaren 1920. Någon kombination av renskötsel och jordbruk av det slag kommittén avsåg fanns enligt samerna inte i Jämtland. Olof Liljedal i Handölsdalens lappby hade dock nyligen förvärvat ett hemman. Däremot hade flera samer *upptagit lägenheter utan särskilt tillstånd å Kronans mark*, även med mycket enkelt jordbruk, kor och getter.

Från Tännäs uppgavs att de renskötande samerna hade stugor (mycket enkla!) vid Käringsjön (höst- och vårviste). Där fanns åtta stugor, men platsen erbjöd ringa möjligheter till ett verkligt jordbruk, även om det i närheten fanns ett par självägande bönder. I Oviksfjällen bodde Fredrik Nilsson i stuga men saknade både odling, häst och getter. På Fredrik Nilsson hade stuga, odling och häst, medan Nikolaus Nilsson och Nils Jonasson hade stuga, häst och getter men ingen odling. Från Offerdal uppgavs, att såväl Nils Andersson Bergkvist som Anders Olsson hade stuga, häst och kor, och Gunilla Doj stuga och odling men varken häst eller kor.

Då det gällde att bygga stugor anslöt sig de samer som deltog i sammanträde i Jänsmässholmen (lappbyarna i Frostviken, Hotagen, Offerdal och Kall) till ett uttalande som västerbottenssamerna tidigare gjort för kommittén. De hade menat, att renskötande lapp borde ha rätt att bygga ett hus på höst- och vårlandet och hålla några getter men inga kor. "Lägenheten" fick inte vara nybygge utan uteslutande användas i renskötselns intresse. Lämpligaste läget vore någon central plats, varifrån renarna bäst kunde övervakas, såsom i övre björkskogsregionen *eller där en klok lapp eljest plägade anlägga sin torvkåta*. Samerna som mötte upp i Vallbo (Handölsdalens, Tranris, Tossåsens och Anarisets lappbyar) hävdade, att renskötande samer borde ha rätt att bygga sig en stuga vid höst- och vårvistet för att få en varmare och mera hygienisk bostad. Stugan skulle få lösas in av den som övertog renbeteslandet. Man borde också få göra en gräsvall kring stugan för att få foder åt några getter och en häst. Hästen var nämligen bra att ha vid flyttningarna.

Vid sammanträde i Ljusnedal hade Jon Jonasson Fjällgren sagt, att han alltid bott i kåta som han satt upp på sådant ställe att han haft överblick över renarna. Men kåtan hade inte framtiden för sig som bostad. Allt förfores i den,

tyckte han. Därför borde varje renskötande lapp ha frihet att bo i stuga. Renskötseln var dock fortfarande huvudnäringen och stugan bara bostad under en del av året. Flyttningarna med renarna skulle inte hindras på något sätt av det. Fastän han själv aldrig haft getter insåg han dock fördelen av att ha tillgång till mjölk. Samerna skulle *kunna vända en torva* för att få bättre bete för getterna. Att bosättning i stuga skulle leda till lättja vore ett oriktigt antagande, menade Fjällgren också. Slog man sig ner av lättja, kunde man nämligen lika väl ligga i kåta som i stuga.

Torkel Andersson i Frostvikens södra lappby (bofast same) föreslog t.ex. att de kronohemman som fanns på renbetesfjällen i första hand skulle upplåtas till samer, och Kristoffer Andersson i norra lappbyn menade, att en sådan företrädesrätt för samer inte skulle locka någon bort från renskötseln.

I sitt betänkande (SOU 1923:51) gjorde lappkommittén vissa principuttalanden som avvek från tidigare uppfattningar från ansvarigt myndighetshåll. Den tog t.ex. avstånd från uppfattningen att samerna inte lämpade sig för annat arbete än renskötsel. Där samer bedrivit lite jordbruk ansåg sig kommittén ha fått stöd för åsikten, att det i allmänhet inte var sämre än annat jordbruk under liknande betingelser.

I den så omdiskuterade frågan om samerna skulle få bo i hus eller inte fäste kommittén uppmärksamheten på att det faktiskt var så - hur man än tolkade den gällande renbeteslagen - att renskötande samer sedan lång tid tillbaka nyttjat skogen för att få uppföra andra bostäder än kåtor. Man måste utgå från verkligheten. Samerna själva hade också framhållit att god eller dålig renskötsel hade mycket litet att göra med om de bodde i hus eller i kåta, utan mycket mera med hur intresserad man var av renskötsel. Försumlighet i renskötseln borde enligt kommittén motverkas på annat sätt än genom förbud att *uppföra renvaktarstugor på renbeteslanden*.

Rätten att uppföra timrade stugor skulle ges med visst förbehåll. Länsstyrelsen skulle bestämma var stugorna fick byggas som en garanti för att de inte hindrade renskötseln. Det gällde bara att *inrätta bostad för den tid renskötseln bedrivs å trakten*.

Enligt den övergångsbestämmelse i renbeteslagen som tillkom 1917 skulle Kungl. Maj:t - i avvaktan på den kommande lagrevisionen - bestämma om, när och var en renskötande same kunde få bygga ett bostadshus utan hinder för renskötseln

De nyttjanupplåtelser Johan Widén behandlade i en särskild utredning avsåg försörjning för samer som lämnat renskötseln. Samband med renskötseln hade däremot beslutet i 1928 års renbeteslag att renskötande lapp skulle få uppföra *stuga eller därmed jämförlig bostad*, och vid den uppta mindre odling, om det inte besvärade renskötseln

Jämtlandssamernas bostadsfråga togs upp också i Jämtlandsutredningen 1940. Där anknyter man till den tidigare diskussionen, att renskötaren, när han fått en fast bostad, kunde lockas kvar vid ett viste i stället för att följa renhjorden. *Det torde inte kunna förnekas, att en sådan risk föreligger*, kunde utredningen tydligen inte undvika att medge, men säger samtidigt, att *det torde icke vara överdrivet om man antager, att kåtorna för närvarande avskräcker de unga lappmännen och lappkvinnorna att fortsätta som renskötare*.

Det andra samiska landsmötet i Arvidsjaur 1937 hade f.ö. krävt bättre bostäder för renskötande samer, eftersom kåtorna ansågs mycket dåliga och ohygieniska. Jämtlandssamerna hade så gott som enstämmigt framhållit, att en ändring måste ske, om de uppväxande samerna skulle fortsätta som renskötare.

Några renskötande samer hade redan på egen hand uppfört bostad, konstaterar Jämtlandsutredningen, medan andra inte haft råd till det och fått nöja sig med *synnerligen primitiva byggnader* eller torvkåtor med kokspis. Om man tyckte att samerna skulle ha tillfredsställande bostäder, fordrades sådana för omkring 100 renskötande familjer. Länsstyrelsen förutsatte fritt virke på rot och visst kontantbidrag (ej över 2 500 för nytt hus och 1000 för reparation av äldre hus). Samerna själva förutsattes hjälpa till med att gräva grund, avverka timmer och vara hantlangare under byggnadsarbetet.

Generaldirektören i kammarkollegiet, Lennart Berglöf, svarade för flera utredningar kring samerna under 1940-talet. Han utredde bl.a. bostadsfrågor för både renskötande och icke renskötande samer. I vad som kan bedömas som hans huvudbetänkande om *åtgärder till stöd för de renskötande lapparna* (SOU 1942:41) har han behandlat bl.a. renskötarnas bostäder, som efter hand blivit en av de mest angelägna frågorna för jämtlandssamerna.

Lennart Berglöf är i principfrågan dock lite ambivalent. Han accepterar, att renbeteslagen medger renskötande lapp att bygga stuga men säger samtidigt, att man måste ha garantier för att kunna *förebygga en ogynnsam utveckling och hindra systemets urartning*, vad han nu menar med det. Statsbidrag kan därför bara komma ifråga för *vanlig husbyggnad*, inte för *ladugård eller lada*. Det säger sig självt, påpekar han, *då uppförande av sådan byggnad är förbjudet*. Han delar också den tidigare konservativa

synen på förening av jordbruk och renskötsel såsom *synnerligen olämplig*. För att *bryta lapparnas okunnighet* i fråga om bostäder och byggnader borde länsstyrelserna fästa uppmärksamheten på skyldigheten att hörsamma bestämmelserna. Och *tredskas lappen*, kan det bli vräkning.

Blir samernas eftergivenhet för de nyheter de möter alltför stor, kan allvarliga följder uppstå. Stugorna kan lätt fresta renskötarna att stanna hemma, upprepar han tidigare farhågor. Lapparna klär sig inte heller förnuftigt längre. Det tunnare materialet i kläderna är mindre motståndskraftigt mot köld och väta och gör renvaktarna mera beroende av väderlekens växlingar, menar Berglöf. Vad matfrågan angår, kan det mången gång bereda *vid bofastas kost vana lappar* svårigheter att skaffa de varor som behövs.

Några djärva förslag fanns det således inte i bostadsfrågan. Berglöf återger ett förslag från lappfogden i Jämtlands län, Waldemar Gardham. Det hade hänt, att samer på vinterbeteslanden inte kunnat ta in hos bofasta utan behövt ordna egen bostad. I stället för kåta hade de velat använda en monteringsbar stuga, men markägaren hade inte velat ge plats för en sådan. Lappfogden ifrågasatte nu om inte renbeteslagen kunde ändras så, att samerna förutom kåtor fick uppföra också flyttbara vaktstugor på vinterlanden, när renbetning var tillåten där. Berglöf ville inte föreslå något sådant utan bara fästa uppmärksamheten på förslaget. Först *synes ett starkare, bestående behov böra föreligga*, heter det med full byråkratisk täckning för att låta förslaget bli oprövat. Ordningsmannen i Handölsdalens lappby, Lars Larsson Kråik, stödde lappfogdens förslag. Man kunde bo nära renhjorden då, närmare än i husrum hos bofasta, kanske långt från renarna, tyckte han.

Berglöfs huvudbetänkande låg till grund för proposition 1943:110. Jordbruksministern följde Berglöfs förslag om statsbidrag, maximerat till 3000 kr. Vidare krävdes, att samer först fått tillstånd att uppföra huset. Hänsyn skulle också tas till *lappens egen förmåga att själv bidra med pengar, material, transporter och eget arbete*. Men det angavs samtidigt, att *lapparna bereds möjlighet att bedriva denna för dem speciella näring under sådana former, att de kvarhålls vid densamma och icke lockas över till näringar, för vilka de icke på samma sätt lämpar sig*.

Det här tyder på att jordbruksministern inte helhjärtat stödde förslaget. Han föreslog nämligen, att statsbidrag också skulle ges för inköp av tältutrustning, så att *lappen icke frestas att utan anledning byta kåtorna mot fasta bostäder*.

Länsstyrelsen i Jämtlands län föreslog i sitt remissyttrande en sådan ändring som lappfogde Gardham och jämtlandssamerna önskat, men förslaget avvisades på ungefär samma sätt som Berglöf tidigare gjort med att *något större behov knappast torde förefinnas*. Och nomadskolinspektören Axel

Calleberg föreslog regeringen, att samerna borde få rätt att bygga ladugård och lada, precis som Jonas Åhrén i Frostviken tidigare föreslagit Berglöf. Att staten skulle uppmuntra till mindre jordbrukslägenheter vid fjällapparnas visten ville regeringen inte, bl.a. därför att det för dessa lappar *vore olämpligt att vid sidan av renskötseln driva jordbruk.*

(I det här sammanhanget måste man komma ihåg vad det var för slags "jordbruk" det rörde sig om, en enkel odling, någon ko och några getter - inte det som ordet jordbruk annars associerar till.)

Det tog lång tid och mycken möda att nå en ändrad attityd till de renskötande samernas bostadsfråga, eller med andra ord acceptera, att också samerna ville leva ett drägligt familjeliv i takt med samhällsutvecklingen i övrigt. Men det skulle dröja ytterligare ett par årtionden innan de verkliga förhållandena började överensstämma med de principiella besluten och målsättningarna.

Jordkåtan, den torvtäckta kåtan, var från början och länge den vanligaste bostaden på både vår- och höstvistet och på sommarvistet till fjälls. Eftersom vår- och höstvistet (och på sina håll också vintervistet) efter hand blev ett och samma, mera stationära, boställe, "utvecklades" torvkåtan där med både farstu och torvtak, och en och annan åttakantig träkåta med trägolv och fönster. På vinterlanden fick man "låna husrum" som man uttryckte det, ta in hos bofasta, från början mera primitivt, i "fjöskamrar" (rum i ladugården), "lillstugor" och "baksterstugor" (rum där man bakade tunnbröd). Det var i regel rum med timmerväggar, klädda med papp eller tidningar klistrade utanpå, och ofta kalla och dragiga. Tidigare var tältkåtan alternativet på vinterlanden.

Bostadssituationen var över lag mycket svår, och standarden på de bostäder som hunnit uppföras mycket låg jämfört med landsbygden i övrigt. Det rådde ren misär på sina ställen, och det var svårt att förstå, att man hade tillåtit det att gå så långt, menade dåvarande lappfogden Åke Wikman. En grupp samekvinnor under ledning av Margareta Mattsson i Kall och Signe Doj i Offerdal tog ett uppmärksammat initiativ, då de 25 april 1949 uppvaktade landshövding Löfgren och länsbostads- och lantbruksdirektörerna i Jämtland om samernas bostadsnöd. *Av fallvirke och genom köp av gamla, föråldrade hus, säterstugor, ja t.o.m. stall och fähus, har man försökt åstadkomma något som skall likna en bostad,* förklarade Signe Doj för de ansvariga på länsplanet. Våra bostäder, sa hon enligt den skrivelse samekvinnorna samtidigt överlämnade, motsvarar ännu inte *ens de billigaste anspråken på en människovärdig tillvaro.*

Att samer utan särskilt tillstånd slagit sig ner på renbeteslanden i Jämtlands län hade tidigare hänt i ganska stor utsträckning. Det hade visserligen skett med myndigheternas goda minne, även om en viss legalisering av sådan "otillbörlig" bosättning efter hand ägt rum. De kungl. kungörelserna 1928:314, 1941:484 och 1946:132 exemplifierar svårigheterna att få "principer" och "praktik" att överensstämma. Det lyckades som bekant inte heller, därför att alla föreslagna lösningar byggde på gamla statiska, fördomsfulla och orealistiska förutsättningar.

Den sanering av de renskötande samernas bostäder, som 1943 års riksdag avsåg att möjliggöra genom införandet av ett statsbidrag (då maximerat till 3000 kr och senare höjt till 4000 och 5000 ur statens lappfond, senare samefonden) har inte kunnat genomföras i den utsträckning som vore önskvärt, nödgades länsstyrelsen i Jämtlands län konstatera i ett yttrande 18 febr. 1952. Och det berodde, ansåg länsstyrelsen, främst på de starka prisökningarna under 1940-talet på såväl arbets- som materialkostnader. Utöver det särskilda statsbidraget, eller kanske mera adekvat uttryckt *anslaget ur lappfonden*, ägde de renskötande samerna rätt till fritt virke på rot från kronomark. Den rätten har senare ersatts av motsvarande kontantbidrag, s.k. rotvärdesersättning.

När "vanligt folk" började få statliga bostadslån visade det sig från början omöjligt för de renskötande samerna att få sådana lån till bostäder på renbetesfjällen (på "ofri" grund och utan in-teckningsmöjligheter). Det gällde att finna ett sätt att få låna pengar på för samer som ville bygga hus. Vi från lappväsendet försökte samarbeta med länsbostadsnämnden, besättade Åke Wikman, och kom också längre fram till att nämnden "på prov" lånade ut pengar under förutsättning att kommunen gick i borgen.

1950 års riksdag möjliggjorde också egnahemslån för samer för bostad inom renbetesfjällen just under förutsättning av kommunal borgen. Rimlig standard för en renskötarbostad ansågs vara två rum och kök. I början hjälpte lappväsendet till rent praktiskt, bl.a. genom att lapptillsmannen Magnus Rönnergård både ritade, kostnadsberäknade och drev byggnationerna. Men det hände att man föredrog kontantbidraget i stället för egnahemslånet.

I arbetet kring samernas bostadsfrågor fanns det åtminstone ett radikalt förslag, som dock inte föranledde någon åtgärd från statsmakternas sida. Det var det förslag som 1948 års sakkunniga för vissa bostadsförbättringsfrågor i febr. 1951 lämnade Kungl. Maj:t. Förslaget innebar, att tidigare bestämmelser om upplåtelse av jordbruks- och bostadslägenheter åt icke renskötande samer (bestämmelser som inte haft någon betydelse för jämtlandssamerna) skulle upphöra, liksom 1943 års riksdagsbeslut ang. det

särskilda statsbidraget (anslaget ur lappfonden). I stället föreslogs att samer, vare sig de vara renskötande eller ej, skulle ur lappfonden kunna få en enhetlig byggnadshjälp uppgående till 80-90% av den godkända byggnadskostnaden. Men bidraget skulle betalas bara till byggnad på "kronomark".

Och krångligt skulle det vara, tycks det, för att komma till något resultat för den som ville ha hjälp. *Föreskrifterna förorsaka ett omständligt och tidsödande administrativt arbete*, kunde riksdagens revisorer konstatera i sin revisionsberättelse 1958.

Bakom 1950 års riksdagsbeslut låg naturligtvis ett viktigt förarbete. Vad som fick regeringen att lägga fram förslag om att egnahemslånen skulle vara tillgängliga också för renskötande samer var sannolikt, att det för bostadsstyrelsen efter hand blivit helt klart under vilka förhållanden samerna bodde. I skrivelse till Kungl. Maj:t 9 jan. 1950 informerade bostadsstyrelsen om att den hösten 1949 gjort en inspektionsresa till vissa delar av Jämtlands län och då tittat på en del bostäder på renbetesmark *som torde ha nått botten i fråga om bostadsstandard*. Förhållandena var uppenbart hälsovådliga, ansåg bostadsstyrelsen. Det berodde inte bara på *den i många fall synnerligen stora trångboddheten, utan även på husens urusla beskaffenhet*. Och det finns, understryker styrelsen, *en stark och påträngande önskan hos Ortsbefolkningen att något göres för att förbättra bostadsförhållandena*.

Men den ansvarige för proposition 1950:144, statsrådet Sven Andersson, ville vara försiktig. Förslaget om egnahemslån åt renskötande samer skulle tills vidare betraktas som försöksverksamhet, och bostadsstyrelsen beräknade, att det för budgetåret 1951 / 52 skulle bli fråga bara om ett fåtal, högst tio lån i hela riket (!). Och långivningen skulle bedrivas i samråd med den tidigare nämnda kommittén för vissa bostadsförbättringsfrågor, som ännu inte avgivit sitt betänkande.

I fråga om lånen till samerna gick staten med på lägre bostadsstandard. Som villkor fanns inga krav på WC, centralvärme eller badrum. Samma lokaliseringssynpunkter kunde givetvis inte heller läggas på "lappbostäder" som på annan bostad. Med hänsyn till önskemålet att effektivt begränsa kostnaderna hade bostadsstyrelsen som villkor också föreslagit, att bostaden uppfördes efter standardritning.

Vi fick så gott som hela anslaget till Jämtlands län, berättade Åke Wikman senare. Vi fick två lån till Frostviken, ett i Hotagen, tre i Vålådalen, ett i Hosjöbottnarna (Tossåsen) och två i Mittådalen samt ytterligare två reparationslån. Så kom problemet Brändåsen - - - .

Mest uppmärksammas av samernas bostadsfrågor blev nämligen flyttningen i mitten av 1950-talet av tännässamernas vår- och höstviste Käringsjön fram

till Brändåsen. Men både Ränningsvallen och Högvålen hade ingått som tänkbara alternativ. Statens medverkan förutsatte att man byggde vid vinterplogad väg.

Samebostäderna i Brändåsen uppfördes i kommunens regi. Husen levererades i byggsatser. Byggnationen forcerades av allt att döma av de brister som snart uppdagades. Uppgjorda ritningar hade lagts åt sidan, eftersom de ansågs för dyra att realisera, berättade Rune Rönnegård (Magnus Rönnegårds son), som vid den här tiden fått sin första tjänst som extra lapptillsynsman i södra länsdelen. Jag hade varit i Käringsjön och visat ritningarna för samerna, sade han. Nu blev det mera barackbyggnader än bostäder, löd senare hans lite håda omdöme om det som då skedde.

Men det fanns tyvärr också andra negativa inslag i den här byggnadsfrågan. Kommunen var från början tveksam till det ekonomiska åtagandet, och länsbostadsnämnden fick utöva påtryckning med ett troligt föreläggande i annat fall om en upprustning av samernas befintliga bostadbestånd. Tännäs kommunalfullmäktige beslöt 25 maj 1953 att gå i borgen, men uttalade sig samtidigt för *olämpligheten av att en blivande lappby förlades i Högvålen by, eller i dess närhet.*

Fullmäktigeprotokollet innehåller ingen förklaring till uttalandet, men ortspressen kunde samtidigt berätta, att det till kommunalfullmäktige kommit en skrivelse från arrendator (i Högvålen, Sörvattnet, Kölåsen, Brändåsen, Målen, Ränningsvallen och Fjätdalen), där man motsatte sig en flyttning av lappby till *omedelbar närhet av någon av dessa byar eller arrendegårdar.*

Man anförde bristande utkomstmöjligheter men samtidigt, att det annorstädes *visat sig omöjligt att sammanföra lappar och bofasta i samma byar*, och att *ungdomen uttalar sig särskilt emot en inflyttning av lappar*, och att de i så fall inte längre ville stanna kvar hemma. Kommunfullmäktige får också frågan, om man *övertänkt vilka risker, som kunde uppstå.* Och i lokalpressen sågare arrendatorn Karl Dahl i Högvålen, att *det nog blir svårt att dra jämt, om det kommer lappar hit.* (ÖP 6 / 6 1953). Skrivelsen gick också till länsstyrelsen, vilket föranledde landshövdingen Torsten Löfgren att kalla till överläggning med arrendatorerna 6 juli i Brändåsen, dit arrendatorerna enligt loklapressen mangrant kom. Landshövdingen ville, berättar tidningen Härjedalen (7 / 7) komma till rätta med vilka skäl som låg till grund för klagoskriften. På direkt fråga från landshövdingen, kunde inga verkliga skäl uppges, heter det vidare, *och det verkade mest som om samtliga undertecknare var besvärade av inlagan.* Att arrendatorsföreningen inte hade något med inlagan att göra kunde föreningens ordförande Alfred Hellström i Bruksvallarna också överraskande meddela. Det kan också noteras, att skrivelsen inte kunnat påträffas i kommunfullmäktiges handlingar till det aktuella sammanträdet, och att fullmäktigeprotokollet inte heller återger, att ärendet varit föremål för votering. I lokalpressen uppges nämligen, att beslutet tagits med röstsiffrorna 11 mot 2 och 5 nedlagda.

"Brändåsen" blev sedan en riktig långbänk, när det skulle visa sig att bygget varit ett "fuskbygge", och det orsakade mycket kritik och många slitningar bland de inblandade. Jordbruksministern Sam Norup gjorde ett besök i västra Härjedalen i oktober 1955. *Norup skakade på huvudet, när han såg nya lappbyn*, rubricerade ÖP sin nyhetsrubrik

Efter Brändåsen följde under 1960-talet också insatser på andra håll, i t.ex. Mittådalen, Glen, Hosjöbotten, Vålådalen och för olika bosättningar i Frostviken. Med Hosjöbotten blev det "lite knepigt" enligt lappfogden Iwan Lundberg, eftersom det inte fanns vinterplogad väg dit. I Vålådalen byggdes väg till Nulltjärnarna, och i Frostviken måste samerna flytta från Raukaselet fram till vinterplogad väg i Storjola. I Rattevare (dåvarande Frostvikens södra lappby) brukades från början f.d. skogsarbetarbaracker, innan samerna numera fått moderna bostäder i Gäddede, medan man inom Frostvikens mellersta lappby (Härbergsdalen och Blomhöjden) hade en högre bostadsstandard. Hotagssamerna hade skaffat egna hus i Vinklumpen, Valsjöbyn och Gunnarvattnet. I Jänsmässholmen rådde speciella förhållanden, närmast för icke renskötande samer bl.a. genom de s.k. kolonaten med ursprung från 1920-talet.

Samernas bostäder måste betecknas som *i stort sett urusla* hade länsstyrelsen uttalat 1952, men i "lappfogdens" (eg. konsulentens enligt den från 1962 nya titulaturen) årsberättelse för 1964, dvs tolv år senare, heter det, att bostadsstandarden bland länets samer *utan överdrift är hög. - - - Så gott som alla barnfamiljer har nya bostäder med moderna bekvämligheter, vilka möjliggjorts genom de förmåliga statliga lånebestämmelserna och en mycket välvillig inställning från i första hand länsbostadsnämndens och kommunernas sida*. Bara under år 1964 har femton moderna familjebostäder uppförts i länet.

Tännäs kommun var tämligen ensam om att gå i borgen, vill Rune Rönnergård minnas. Men bostadslånen beviljades ändå med hänsyn till de skriande behov som förelåg. De flesta moderna bostäderna tillkom under 1960-talet och tidigt 1970-tal. Från en tidigare spridd bosättning har man övergått till en mera samlad bosättning där det varit möjligt. Utvecklingen pekar också fram mot att man alltmer vill bygga på egen mark.

1964 flyttade min bror Anders och jag samt Arne Jonasson till Risbäcks församling i Dorotea kommun, har Eivin Kristoffersson i Frostvikens norra sameby berättat. Min bror och jag köpte mark i Borga och Arne i Avasjö. Det var inga svårigheter att låna pengar till husbygget, och kommunen ställde upp med borgen. Men vi gjorde ett stort misstag, när vi tog ritningarna från Jämtland. Det var ju bara "standardritningar för renskötarbostäder". Men turligt nog byggde vi källarvåning under huset. Fyra år senare måste vi ta tilläggs lån så att vi fick ett hus med hygglig standard. Vi köpte tomter på enskild mark, men vi fick stämpla och ta ut virke på renbetesfjällen. Vi tog det här initiativet själva, för vi ville inte *vänta på vår tur*. Vi hade små barn och ville komma till ordnade förhållanden så fort som möjligt. 1978 byggdes fyra

renskötarbostäder i Storjola, berättar han vidare, och en pensionärsbostad. Till Storjola flyttade samebyns ungarlar.

Det var ett helt nytt liv som började, när vi flyttade in i stuga, tyckte renskötarhusstrun Sigrid Klementsson i Mittådalen (f. 1909). *Det var ovant och härligt. Att bara slippa stå på knä för jämnaren var skönt, och att inte behöva få rök i ögonen varje morgon, medan man blåste på de falnade glöden. Det var lättsammare att skura golv än att slänga ut gammalt ris från kåtagolvet. Och inte behövde man brottas med sotiga kastruller och brännheta handtag.*

Men det var inte enbart positivt, för det var många nya saker som kom till i en stuga. Det skulle vara gardiner för fönstren, mattor på golven, duk på bordet. Sådant hade jag aldrig tänkt på tidigare. I spisen rymdes inte heller annat än bestämt långa vedträn. Förut hade jag kunnat hämta ved i skogen till den öppna elden.

Renskötare Olof Johansson (f. 1955) bor i en stuga på fjället i Glen, ett exempel på en samtidigt omodern men ändå till sin funktion hypermodern bostad. Det är ursprungligen en sommarstuga från östersundstrakten som monterats ned och satts upp på fjället. Det är en liten och till det yttre oansenlig bostad men till det inre helt tidsenlig trots det minimala utrymmet. Där finns både elspis och vedspis och mikrovågsugn, vatten och avlopp, kyl och frys, toalett och minibastu, tvättmaskin. För kontakterna med yttervärlden finns telefon, kopiator och telefax (*för posten kommer bara två dagar i veckan*). För avkoppling och studier har han inbyggd stereo och radio-TV bakom väggluckor som kan stängas till för utrymmets skull. Ett säreget exempel på en renskötarbostad, ett komprimerat möte mellan skilda kulturer, där samemiljön i första hand accentueras av läget på fjället, björnhuden på väggen (från björnen som fälldes en tidig morgon, då den gav sig på uthuset) och de andra samiska attributeten i form av redskap och nyttoartiklar.

Sedvanerätten prövad i domstol

I några fall har sedvanerätten prövats i domstol, även om olika parter, åtminstone under de senaste årtiondena sannolikt känt stor tveksamhet inför domstolsutslag i en för olika näringars samexistens så viktig fråga. I jämtlandssamernas historia under de senaste hundra åren är i varje fall 1930-talet lite anmärkningsvärt, eftersom sedvanerättsfrågan då aktualiserades på ett sätt som tidigare inte förekommit sedan "kulturkampens dagar" eller senare, åtminstone inte före den nu inledda stora sedvanerättsprocessen.

Rättegångsprotokollen från 1930-talet är viktiga källor, om man vill få samekulturens tidvis mycket utsatta läge i Härjedalen belyst från så många sidor som möjligt. Sedan finns det anledning att fråga sig varför sedvanerättsfrågan i Härjedalen blev så aktuell just under 1930-talet.

De mest uppmärksammade fallen, som också förts till Högsta domstolen, bottnade i två händelser i Hede under 1930-talet. En bonde fick en del av sin uteslåtter i Råndalen förstörd av renar, och en annan fick sin gråhund dödad i Långå, då hunden drev renar. Frågan gällde om samerna hade sedvanerätt på de aktuella fastigheterna eller ej. Utan det principiella i frågan hade det inträffade aldrig kommit på HD:s bord.

Hede tingslags häradsrätt hade först dömt samerna (Mittådalens lappby, resp. renskötaren Martin Nordfjell) som ersättningsskyldiga, därför att de saknade sedvanerätt, men Svea hovrätt dömde därefter till samernas favör, dvs. att sedvanerätten gällde i bägge de aktuella fallen. I dom 16 mars 1937 upphävde HD i det första målet, Råndalsmålet (det mot Mittådalens lappby om skadan på utestående hö) hovrättens dom och fastställde häradsrättens, medan HD i det andra målet, Långåmålet (det mot Martin Nordfjell om den dödade hunden) fastställde hovrättens dom. I Råndalsmålet fällde HD dom med tre justitieråd (Leijonhufvud, Molin och Ericsson) för upphävande och två (Lind och Ekberg) för fastställande av hovrättens dom. I Långåmålet var HD däremot helt enig i att fastställa hovrättens domslut.

Det finns också ett par andra förhållanden i fråga om de här två domarna som är värda att notera. De fälldes ju samma dag, och de hade i vanlig ordning beretts i Nedre justitierevisionen (HD:s kansli), och förslagen därifrån var för bägge målen ett fastställande av hovrättens dom, enligt vilken den samiska sedvanerätten gällde i bägge fallen. Det måste mot den grunden ha förts en mycket intressant diskussion mellan de fem justitieråden. För det kunde väl inte vara så enkelt som att "vardera parten" skulle få rätt i ett mål?

Målet om höskadan var en tvist mellan foderägaren Olof Vestlund och Mittådalens lappby. Det är därför lite anmärkningsvärt, att också Hede

kommunalfullmäktige, Iggesunds bruk (skogsägare) och en stor skara markägare i Hede, som inte var inblandade i målet, ändå gjorde tämligen likartade framställningar till HD för att påverka domstolen att målet skulle tas upp till prövning. Hede kommunalfullmäktige ville t.ex. enligt sitt belysning 29 dec. 1935 veta, om markägarna i Hede *ej äga rätt utan intrång av annan besitta och bruka sin lagfångna egendom*. Hede kommunalfullmäktige tog ju på det här sättet parti för den ena parten i en tvist, där kommunen själv inte var inblandad. (Av handlingarna framgår, att Vestlunds ombud i underrätterna, förre landsfiskalen i Hede K.E. Byström också var kommunalfullmäktiges ordförande.)

Det finns en mängd handlingar i akterna till de här två målen, synpunkter och vittnesuppgifter från människor som forskat i frågorna eller minns hur det var och hört äldre berätta.

Man kan konstatera, att sameparten i målet mot foderägaren sökte förhindra målet att komma upp i HD genom vissa formalia (det gällde hur HD:s beslut att bevilja Vestlund prövningstillstånd delgivits lappbyn). Men hos samernas motpart tangerades i upphetsningen ett och annat lågvattensmärke. I en av Vestlunds inlagor heter det, att varje besök med renar på hans mark *har skett med självtagen rätt utan ägarens medgivande*. Men så slinter omdömet då det heter, att om det vore sedvana, så skulle *zigenare och tattare kunna prestera avsevärda krav på vårt folk i övrigt*.

En tvist i Vemdalen hör också till 1930-talets sedvanerättstvister i Härjedalen. I augusti 1934 stämmer hemmansägaren Olof Bäck ordningsmannen Lars Larsson Kråik i Handölsdalens lappby för att dennes renar orsakat skador på hans marker, *dels å vallarna, dels å tallplantor och dels å renmossa, varjämte renarna förstört och nedtrampat gärdesgården*. Det område frågan gällde var ett skifte med en längd av omkr. 5 km från Wemån i nordostlig riktning rakt över Skorvdalsfjället.

Från rättegången kan noteras, att Kråiks ombud, advokaten Gösta Heilborn, redovisade några protokoll från olika förhör och samtal som lappfogden hållit med såväl samer som bofast befolkning i Klövsjö och Vemdalen, som skulle styrka samernas sedvanerätt. För tiden före den förvildning av renarna inom dåvarande Åre-Storsjö lappby (senare Mittådalens, Tranris och Handölsdalens lappbyar), som inträffade mot slutet av 1800-talet, hade det enligt lappfogden varit svårt att få några bestämda uppgifter utom beträffande nordvästra delen av Vemdalens socken, där renar sedan långt tillbaka torde ha förts på bete. Under "vildrenstiden" hade inga ordnade flyttningar ägt rum, men sedan en något så när ordnad renskötsel åter kommit igång från sekelskiftet synes vinterbetning av renar i Klövsjö- och Vemdals (Skorvdals-)fjällen ha ägt rum. Samer från förutvarande Oviksfjällens (senare Tossåsen och Anariset) och Åre-Storsjö lappbyar hade

20 om
källa
prot. från
lappfogden

under olika år betat sina renar där.

Grundläggande för sedvanerätten var enligt lappfogden också det förhållandet, att renbetning förekommit under en följd av år. Men att sedan olika samer under olika år nyttjat betet, och vissa år inte alls, kan inte upphäva sedvanerätten. Det kan vara god renskötsel att inte heller ha samma betestrakt varje år utan i stället nyttja olika betestrakter, framhöll han.

Bäcks ombud, förre landsfiskalen K.E. Byström, bestred vid rättegången 25 febr. 1935 de utredningar och utlåtanden som avgivits av lappfogdarna, *enär dessa otvetydigt uppträdde som lapparnas talesmän*. De hade, enligt Byström, *intressen av en utökning av lapparnas rättigheter, då därigenom deras eget verksamhetsområde samtidigt vidgades*. Kråiks ombud, advokaten Gösta Heilborn, svarade, att *lappfogdarna voro väl ägnade att avgiva opartiska omdömen* och påpekade, att lappfogdetjänsterna inrättats som ett *medlande organ mellan lapparna och svenskarna*. Lappfogden Waldemar Gardham, som också var närvarande, betonade att utredningarna *avgivits å tjänstens vägnar* och att lappfogdarna inte hade något intresse av att *stödja lapparna i obefogade anspråk på sedvanerätt till beten*.

Advokaten Heilborn motsatte sig inte att skador uppkommit på Bäcks marker, men kunde inte ge vitsord åt ett syneprotokoll, där syn inte företagits i laga ordning och inte ens med ojäviga förrättningsmän. Två av de fem vittnen och synemän som ombudet Byström åberopade blev nämligen på advokaten Heilborns begäran förklarade för jäviga, eftersom de själva var delägare i Vemdalens, Håns och Kvisthåns gemensamma skifteslag och därför skulle ha eget intresse av utgången i målet. Häradsrätten beslöt dock att de ändå *upplysningsvis finge höras*. Kritiken mot bristfällig syn löstes på så sätt att vid rättegången 9 sept. 1935 förelåg nya syneprotokoll från, dels av Bäck företagen syn, dels syn som företagits för Kråiks räkning.

Vid slutförhandlingarna den 16 okt. 1935 dömde häradsrätten ut ett skadestånd av Lars Larsson Kråik och förklarade, att Kråik saknade sedvanerätt på området.

Häradsrättens dom överklagades inte, och frågan fick därför inte heller prövas i högre instans. Det kan konstateras, att samma domstol, Hede tingslags häradsrätt, tidigare samma år (30 april 1935) på samma sätt underkänt den samiska sedvanerätten i såväl det s.k. Råndalsmålet (foderskadorna) som Långåmålet (den dödade hunden). Kan det ha avskräckt Kråik och hans ombud Heilborn från ett överklagande? Hur skulle de ha handlat, om de vetat, att Svea hovrätt bara ett par månader senare (10 dec. 1935) skulle upphäva häradsrättens två domar från 30 april?

W
/

Att det fanns delade meningar i Härjedalen om den samiska sedvanerätten och vad den innebar visar också en skrivelse i oktober 1931 från Nils Höglund m.fl. sockenmän i Vemdalen till länsstyrelsen i Jämtlands län, där de framhöll att olaga renbetning utövades i socknen och begärde, att länsstyrelsen skulle förhindra lapparna att beta sina renar där. I samma riktning kom senare kommunalstämman i Vemdalens kommun att uttala sig vid extra sammanträde 22 jan. 1933. Länsstyrelsen fick upplysa socken männen om att det inte tillkom länsstyrelsen utan domstol att avgöra om det förekom brott mot renbeteslagens bestämmelser om renbetning utanför renbetesfjällen och att endast markägare hade rätt att åtala sådana överträdelser.

Sonfjällsområdet i Härjedalen har varit och är ett sådant område, där motsatta uppfattningar om samernas rätt att bruka vinterbetesmarker för renarna gjort och gör sig starkast gällande.

I några av de tidigaste lappfogdeberättelserna finns vinterflyttningar mer eller mindre utförligt angivna. 1896 uppges uppges t.ex. Åre-Storsjö lappby ha haft renar nere i skogarna i Idre socken samt över hela västra delen av Linsells socken fram till Sonfjället. Enligt årsprotokollen för Mittådalens lappby har en grupp använt Sonfjället eller trakterna kring Sonfjället vintrarna 1916 / 17, 1929 / 30 och 1932 / 32. Av lappbyprotokollen i övrigt framgår, att grupper inom Handölsdalens och Tranris lappbyar betat sina renar i Sonfjällsområdet 1927 / 28, 1948 / 49 och 1954 / 55.

Lappfogden Abraham Staaff angav i sin sammanfattande översikt för 1919 års lappkommitté också *möjligen Sonfjället* som samiskt sedvaneland. I den undersökning som förre landskamreraren Elof Huss redovisade 1959 - efter särskilt regeringsuppdrag - uppgav flera sagesmän, att de nyttjat områdena vid Sonfjället, bl.a. lappbyordningsmännen Lars Larsson Kråik (f. 1875) och Anders Jonasson Renskyt (f. 1897) samt renskötarhusstrun Brita Mårtensson, f. Fjällsten 1871.

Nils Nilsson Schain från Mittådalens lappby hade under 1930-talet uppfört en liten monteringsbar stuga på vinterlandet vid Sonfjället på mark som tillhörde Hede kyrkoherdeboställe. Vid flera tillfällen hade Schain anmodats att flytta bort byggnaden men inte gjort det. Pastoratet klagade hos länsstyrelsen och begärde att Schain skulle tvingas ta bort byggnaden. Pastoratet begärde s.k. vräkningsdom efter kyrkostämmans beslut 17 febr. 1935.

Schain bekräftade för länsstyrelsen, att han fått både skrivelse och telefonsamtal om saken. Pastor i Hede, Sigurd Svennerstam, hade per telefon begärt löfte av honom att riva stugan, men Schain hade vägrat, eftersom sedvanerätten enligt hans mening gällde där. Han åberopade ett par gamla sagesmän som stöd för sin uppfattning.

Tomas Larsson i Dalsvallen i Linsell (83 år) hade berättat, att Lars Holm med flera samer haft kåtor i, dels Gäldåsen, dels Lill-Råndalen, samt att kåtorna i Lill-Råndalen, enligt vad han hört av äldre personer varit bebodda av samer redan på 1820-talet.

Karin Renander från Mittådalen (75 år) hade berättat att "Stor-Anders" Nilsson från Mittådalen uppehållit sig i Sonfjället på vintrarna, och likaså hans måg Jon Andersson, samt att "Lång-Anders" Tomasson från Ljunggristfjällen även varit i Sonfjället. Dessa två samer hade på söndagsmorgnarna brukat köra med renar till Hede kyrka.

Om stugan uppgav Schain, att han först försökt få hyra en fäbodstuga från någon av de mindre markägarna, men att de inte vågat hyra ut av rädsla för de andra. Han hade då talat med revirförvaltaren, jägmästare Wendt i Ljusnedal, som förklarade att han nog kunde bygga men han fick göra det på egen risk. Wendt kunde inte garantera, att stugan skulle få stå kvar.

Pastoratsstämman i Hede bemötte 9 juni 1935 Schains uppgifter. Den bestred sedvanerätt och ansåg uppgifterna vilseledande. Lill-Råndalen får inte förväxlas eller sättas i samband med Sonfjället, heter det, *och ännu mindre med Hede kyrkoherdeboställes skog*. Tomas Larsson var inte tillförlitlig, eftersom han var född i Norge och först vid mogen ålder flyttat till Sverige, hävdades det. Stämman tyckte också, att Schains sätt att ta kontakt med jägmästare Wendt tydde på osäkerhet om rättigheten att bygga. Svennerstam har vid det här tillfället ersatts av Fritz Karlén som kyrkoherde i Hede.

I ett yttrande till länsstyrelsen uppger lappfogde Gardham, att han i juni 1936 träffat den omnämnde Tomas Larsson, som uppgivit en trakt i Lill-Råndans dalgång, där han hört att samer tidigare bott. I sällskap med ordningsmannen Anders J. Renskytt, renskötaren Anders Emanuel Andersson samt kronoarrendatorn Östling i Brännvallen hade Gardham genomsökt den uppgivna platsen. De hade funnit tydliga märken efter en lapsk bostad, såsom en ring av stenar kring eldstaden, konturer på marken efter en kåtas eller ett tälts ytterkanter samt aska, bränd jord och brända stenar i eldstadens botten. Platsen låg högt och torrt samt intill en kalkkälla, *vald alldeles som lapparna brukade utse kåtaplatsen*. Avståndet till Sonfjället uppgavs till 10-12 km. De bedömde, att kåtaplatsen sannolikt varit bebodd för omkring 50 år sedan, eftersom den nu var täckt av hög renlav, och sådan lav i allmänhet behöver 20 år för att växa till 3 cm höjd.

Lill-Råndans dalgång och Sonfjällstrakten kan i renbetes hänseende mycket väl sättas i samband med varandra, menar Gardham. En ren rör sig på mindre än en timme över mellanliggande terräng, och huruvida renar kan beta lugnt på ett begränsat område eller överfara stora vidder beror på betets beskaffenhet.

Lappfogde Gardham erinrar också om en uppgift i Gustaf von Dübens arbete Om Lappland och lapparne (1973), där von Düben citerar en uppgift från dr. C.P. Åström, att "Vester-Lapparne (4 familjer på Grönfjällen) gå *mindre ofta, blott under svåra vintrar ned till Sonfjället*. (Åström var läkare i Sveg.)

Schain har enligt lappfogden också handlat rätt, när han frågat Wendt om uppförandet av stugan. Enligt renbeteslagen må nämligen utom renbetesfjällen icke uppföras kåta eller bod annat än efter anvisning av jordägaren eller brukaren. Stugan stod c:a 10 km öster om den gamla lapska boplatsen, vid kanten av en myr och invid en bäck. Den uppfördes vintern 1930, och lappfogden hade själv övernattat i den i samband med renräkning.

Länsstyrelsen avvisade framställningen från Hede pastoratsstämma om vräkning av Nils Nilsson Schain i beslut 26 aug. 1936. Länsstyrelsen ansåg stugan jämförlig med byggnad enl. 41 §, 3 st. renbeteslagen med hänsyn till dess ändamål.

Hede pastoratsstämma överklagade länsstyrelsens utslag och hävdade hos Svea hovrätt, att sedvanerätt saknades på pastoratets mark och att renbeteslagen därför inte var tillämplig. I överklagandet yrkades, att länsstyrelsens utslag skulle hävas och *lappkåtans avhysning bifallas*. Men hovrätten fastställde länsstyrelsens beslut, vilket innebar att den bedömde sedvanerätt föreligga på platsen i fråga.

Svea hovrätts utslag är daterat 19 dec. 1936. Ovetande om datum för utslag har lappfogde Gardham dagen före daterat ett brev till Nils Nilsson Schain, där han för Schain förklarar, att denne är *oförhindrad att fortsätta med att bruka stugan och beta renarna i Sonfjället till dess ett utslag föreligger som visar att sedvanerätt icke föreligger beträffande Sonfjällstrakterna*. Men saken är ännu inte avgjord i och med länsstyrelsens utslag, påminner han, och vi måste först invänta vad hovrätten säger. Och dagen efter fanns således hovrättens ställningstagande till samernas förmån.

När frågan om Sonfjällets nationalpark föredrogs i konselj 17 mars 1909, framgår det av statsrådsprotokollet, att domänstyrelsen föreslagit att den kronan tillhöriga delen av Sonfjället skulle avskiljas som naturskyddsområde - vilket fjäll, heter det, *hittills icke torde ha varit besökt af renar*". I yttrande över förslaget om Sonfjället anför emellertid länsstyrelsen i Jämtlands län att *utredningen härom vore knapphändig*. Den vill ha en *undersökning om Sonfjällets lämplighet till nationalpark, innan nådigt beslut i ärendet fattades*. Kungl. Maj:t gick inte länsstyrelsen till mötes utan avgav samma dag proposition till 1909 års riksdag.

Länsstyrelsen föreslog i skrivelse till regeringen 22 sep. 1968 en utvidgning

av Sonfjällets nationalpark. Men den väljer klokt sina ord. Den anför, att det är tveksamt om samerna har sedvanerätt på Sonfjället, men upplyser samtidigt, att Sonfjället numera nyttjas för renbete under vinterhalvåret. Den försiktighet länsstyrelsen iakttar i ordvalet sker naturligtvis mot bakgrund av den komplicerade fråga sedvanerätten utgör i Sonfjällsområdet.

Sedvanerätten har också varit prövad i samband med det s.k. Lossenmålet - reglering av sjön Lossen i västra Härjedalen - där Högsta domstolen (10 / 11 1967) i likhet med underdomstolarna fann, att stadgandet i 2 § 2 mom i 1928 renbeteslag (som handlar om sedvanerätten) inte ansågs tillämpligt beträffande dämningssområdet. För domstolen var det en bedömningsfråga i vilken utsträckning området också användes som betesområde utöver att det ingick i Mittådalens lappbys flyttningsområde.

Renskötselns status var vid det här laget mycket låg. Lappbyarna var snärjda av föråldrade bestämmelser och ännu fångna i ett lappväsande som föreföll alltmer otidsenligt. (Målet anmäldes vid Österbygds vattendomstol redan våren 1950!) Samebyarna ägde ännu inte den egna erfarenhet som krävdes för att själva kunna föra en övertygande motargumentation. Mittådalens lappby, vars vinterbetesland det rörde sig om, var över huvud taget inte part i målet. Samernas intressen tillvaratogs nämligen av kammarkollegiets advokatfiskalsämbete, eftersom skada till följd av minskning i renbete på s.k. sedvanerättsmark ansågs drabba lappväsandet som helhet, och därför skulle ersättningstalan föras av kammarkollegiet "såsom bevakare av lappväsandets intressen, och icke av enskilda lappbyar". Därigenom fördes målet på sätt och vis också över samernas huvuden.

"Intensiv" och "extensiv" renskötsel. Samekulturens förändring en långvarig process.

Fram till 1920-talet förekom allmänt s.k. intensiv renskötsel, kännetecknad av att renarna hölls i små hjordar, att de var rätt så tama, att man mjölkade vajorna och använde renen som både drag- och lastdjur samt att samerna "levde nära renarna".

I Jämtlands län upphörde klövjningen, där den förekom, redan vid sekelskiftet och de relativt korta flyttningsvägarna (3-20 mil) jämfört med de betydligt mera vidsträckta flyttningarna för samerna i t.ex. Norrbottens län, har naturligt nog påverkat ett fastare boende året om för familjerna. Endast vintertid kan man samla renarna i mindre hjordar, där en familjegrupp eller en släktgrupp bildar en s.k. sita, ursprungligen ett slags flyttlag. Exempel på hur länge olika element i den intensiva renskötseln dröjde sig kvar i respektive sameby i Jämtlands län lämnar Ernst Manker i sitt översiktsarbete *De svenska fjällapparna*, 1947.

Det är naturligtvis ett stort steg mellan den intensiva renskötseln när den var som mest typisk och dagens "stordrift", där renarna vant sig mera vid bullret från helikoptern, skotrarna och motorcyklarna än tidigare vid människornas röster och hundarnas skall.

Den här utvecklingen går naturligtvis inte att återge på annat sätt än med några gemensamt översiktliga utvecklingsdrag. De yttre förhållandena kunde nämligen variera starkt mellan de olika samebyarna (tillgången till eller frånvaron av naturliga geografiska gränser, tillräckliga "buffertområden" mot andra intressenter, graden av exploatering av varierande art i renskötselområdena etc.) Men också "inre förhållanden" kunde markant skilja sig åt (sammansättningen av renskötsel företag, för att låna en modern term, om samebyn omfattade en enda familj eller en enda släkt med starkt gemensamt intresse eller flera näringsutövare utan större intressegemenskap, kanske t.o.m. i konkurrens med varandra, hur renägandet fördelat sig mellan större och mindre renägare etc. etc.) En viktig faktor i alla sammanhang var naturligtvis också förhållandet till den omgivande befolkningen. Också på den punkten varierade naturligtvis förutsättningarna mellan olika samebyar för hur renskötseln skulle utvecklas.

Samerna i Härjedalen och södra Jämtland har, tycks det, haft de svåraste problemen att handskas med. Just i Härjedalen hade man under årtiondena kring sekelskiftet en stark nedgångsperiod, då man tycks ha förlorat greppet över renhjordarna. I ett yttrande från lappfogden till K.B. 29 okt. 1896 med anledning av vissa förhållanden i Västerbottens län uppgav denne, att det inte fanns några "vildrenar" i Jämtlands län, medan det däremot i södra länsdelen, i provinsen *Härjedalen*, finns mer eller mindre förvildade, i stor

myckenhet omärkta renar som ströfva omkring i vildt tillstånd. Det är allmänt bekant, heter det vidare, att genom åverkan af dylika utan bevakning ströfvande renar, från de bofastas sida uppstått en fientlig sinnesstämning, hvilken särskilt på senare tid kommit till utbrott i nedskjutning af renar, vare sig märkta eller omärkta. Så småningom har ur detta förhållande framgått rentjuvnad genom skjutning i temligen vidsträckt omfång. Det här betydde dock inte att allt var i oordning inom Åre-Storsjö lappby, utan att det också temporärt fanns positiva insatser att notera. Det goda resultat man uppnått i fråga om de förvildade renarna kan, enligt lappfogdens årsberättelse 1900 tillskrifvas lappbyns nye ordningsman Nils Nilssons energi och duglighet. Men för att få till stånd en ordnad renskötsel i stort inom Åre-Storsjö lappby kom man efter hand till den slutsatsen, att hela renstammen där måste slaktas ut och ersättas av nya tamrenar.

Mera målmedvetet började utslaktningen 1912, enligt lappfogdens uppgifter till K.B. 5 okt. 1915. Omkring 11 000 renar slaktades fram till 1915 (och omkring 2 500 beräknades bli slaktade vintern 1915-16). De ersattes sedan successivt med nya renar inom de delar av lappbyn där det gick utan störningar. Den uti lappbyns nordöstra del (Tranris) sedan några år tillbaka *bedrivna mönstergilla renskötseln* får ett särskilt omnämmande i lappfogdeberättelsen för år 1915. Och i den följande berättelsen (1916) är att anteckna, heter det, *att några av Åre-Storsjö-lapparna med inköpta tamrenar åter upptagit rendriften inom lappbyn och att de med erkännansvärd energi sökt driva den på gammalt gott sätt.*

Nedslaktningen av den gamla renstammen ägde rum på såväl svensk som norsk sida av riksgränsen, t.ex. i trakterna av Storlien (Sverige) och Brekkenbygden (Norge). Vissa avsättningssvårigheter för renprodukterna (via Storlien, Röros och Sveg) försvårade en snabbare utslaktning. Slakten skedde på traditionellt sätt och genom nedskjutning, när svårigheterna var för stora att samla renarna.

Om begreppet "förvildade renar" uttalade sig några årtionden senare lappfogden Waldemar Gardham i ett yttrande till häradsrätten. En fjärdingsman (!) och några andra Kallbor hade åtalats för stöld av renar. Lappfogden anmodades att yttra sig över hur det förhöll sig med äganderätten till renar, i det aktuella fallet om de renar som tillgripits *med hänsyn till ortens sed* kunde anses ha varit i den nomadiserande lappbefolkningens eller annans ägo och besittning eller kunde bli betraktade som förlupna och förvildade.

Renarna ägs naturligtvis av samerna, säger lappfogden, och fortsätter: *Beträffande frågan huruvida omförmälda renar kunnat betraktas såsom förlupna och förvildade må anföras, att det vid flyttningarna höst och vår alltid händer, att enstaka renar eller smärre flockar bliva kvar i skogen, och det är mycket vanligt, att renar stanna kvar i närheten av vinterbetesmarkerna eller under flyttningen, i synnerhet till fjället, och söka sig tidigt ytterst gärna in på ägor och skogsodlingar för att finna gräs, som är renens föda under sommaren. Det är nästan uteslutande oxar, som på detta sätt lämna sig kvar,*

men kunna varken betecknas som förlupna eller förvildade. Tvärtom klaga jordägarna ofta hos mig, att dessa kvarblivna renar ofta äro så tama och lata att de icke kunna köras bort från trädgårdar eller inägor, och lyckas detta. äro de strax där igen.

Tre sakkunniga, jägmästaren Eric von Sydow och lappfogdarna Erik Bergström och Claes Österberg hade i början av 1910-talet utrett hur renskötseln i Jämtlands län, inklusive Idre, borde organiseras i den händelse riksgränsen mot Norge stängdes för s.k. gränsbetning.

Av von Sydows resor bland samerna i södra länsdelen och Idre sommaren 1913 framgår, att tännässamerna på Rutfjället mjölkade renarna i två omgångar, först på vårsommaren, innan renarna kom till Rutfjället, och sedan ytterligare i september på höstlandet *ända till veckan efter Mikaeli*. Vid första mjölkningen "kaflas" renarna, uppger han, och mjölkas högst två gånger i veckan. Vid höstmjölkningen behövs dock ingen "kafling".

Renmjölkningen - ett av arbetsmomenten inom den intensiva renskötseln - hade ännu en viktig funktion i kosthållet. Till renmjölkningen plockades de outslagna blomknopparna av angelikan som man torkade och förvarade i rengjorda och torkade renmagar, beskriver Carl Johansson hanteringen i Jämten 1981. Under mjölkningen på sensommaren blandades en del av renmjölken med de torkade kvanneblomknopparna, och mjölkblandningen förvarades sedan i träkaggar, nedlagda i jordgropar invid kåtorna. Man plockade även juoma - *Rumex acetosa* - och kokade dessa i minsta möjliga tillsats av vatten till en tjock gröt. Sedan den svalnat blandades en del av mjölken med denna juomagröt. Blandningen kallades saura och var mycket hållbar. Den förvarades också i träkaggar i någon källare eller nedgrävda i jorden. Den syrade mjölken blev ett slags yoghurt med en modern jämförelse. Också renost var en produkt av renmjölken, liksom messmör, som var vitt till färgen och fastare till konsistensen än vanligt smör.

I Tranris fäste sig von Sydow vid den som han tyckte *mönstergilla renskötseln*. *Renarna äro i lappens vård hela året*, konstaterade han. Under våren vid kalvningstiden är honrenarna för sig under bevakning och oxrenarna för sig *under lösare bevakning*. Omkring midsommar började man mjölka. Man mjölkar varje dag men "kaflar" inte kalvarna mer än tre gånger i veckan. Kalvarna lider inte alls av det utan *växa och bli stora och feta*. Men i september, då man kommit på höstmarkerna, mjölkas vajorna igen varje dag, *ända tills efter brunsttiden så länge man kan mjölka*.

Från Badstugunäs skattefjäll inom Frostvikens mellersta sameby finns uppgifter om hur man i början av 1900-talet under bl.a. ordningsmannen Jonas Nilssons tid, för att hålla renarna där sommartid, uppfört s.k. siik (siehka), skydd av nedhuggna björkar, där renarna genom röken från uppgjorda eldar skyddades mot myggen. Jonas Nilssons systerson, Anders Åhrén (f. 1912)

har berättat, att renarna blev så vana vid den skyddande röken, att de självmant sökte sig till den, precis som renen under varma sommardagar söker sig till snöfläckarna.

Pål Axman i Mittådalen (f. 1914) har berättat, att han en vinter mot slutet av 1930-talet, då han var dräng hos Nils Thomasson, var på vinterlandet kring Strådalen, då han med kort varsel blev kallad att hämta renar i trakten av Hammerdal. Det var en renhjörd på omkring 200 djur, som Nils Thomasson och dennes brorson Lars Johansson köpt av Olof Persson i Hotagen, och som nu skulle vidare till Norge. Det var i mars månad. *Det var jag och John Johansson (Lars Johanssons son) som drev renarna, och Nils Thomasson och Lars Johansson var med under olika delar av vägen. Vi höll på ett par veckor. Vi följde landsvägarna där det gick, förbi Stugun, Gällö, Revsund, Hackås, över Storsjön mot Hovermo och Börtan och vidare mot Anåfjället, Bruksvallarna och Högvålen. I Bruksvallarna färdades vi med renarna rätt genom byn, så tama var renarna. Eftersom det inte var någon trafik att tala om på den här tiden, var det ingen större svårighet att flytta renarna längs vägarna. Men vi måste ju undan för undan under vägen ringa och varsko polisen om att vi kom, så att man höll gråhundarna kopplade borta i gårdarna.*

I Östersunds-Posten uppges 24 / 4 1924, att en renhjörd på cirka tusen djur dagen förut passerade staden på väg mot Offerdal. Hjorden hade sedan slutet av januari uppehållit sig i Kloksåsen i Näs och kom nu närmast från Grytan i Brunflo. *Renarna passerade under Frösöbron vid Hornsberg, där ett stort antal åskådare samlats.* Renarna var tama och Jämtland ännu en idyll, skulle man vilja karakterisera de här olika uppgifterna.

Man lärde känna renarna bättre under vinterflyttningarna, påstod John Doj (f. 1916) i Sösjö sameby vid ett tillfälle. På morgonen skidade man genom renhjorden för att se om alla renarna var kvar, berättade han. Och när vi stannade för att koka kaffe och vila, så lade sig också renarna ner i nön för att ta igen sig. Brita Torkelsson i Mittådalen, f. Renander i Norge 1908, uppgav 1984, att *vi var tillsammans med renarna året om. Dom kom när vi ropade på dom, och vi behövde inga stängsel om dom när vi hade kalvmärkning.*

I en studie av övergången från nomadism till fast bosättning bland de norska sydsamerna under tidsperioden 1890-talet - 1940-talet analyserar Johs. Falkenberg utvecklingen i Rörostrakterna på norsk sida. Det skedde, menar han, *ett dramatisk sammanbrudd* av den samiska nomadkulturen på sydsamiskt område i Norge, men *förändringene er ledd i en sammenhengende process*. Motsvarande process har enligt min mening också ägt rum på svensk sida. Riksgränserna har nämligen i samiska sammanhang aldrig utgjort några kulturgränser, bara administrativa gränser.

Renen var under den intensiva renskötselns tid förutsättningen för hela

samekulturen i fråga om ekonomi, bosättning, flyttningar, bostäder, mat, kläder, sociala förhållanden etc. Renskötseln producerade kött, mjölk och skinn för eget bruk, i mycket liten grad för försäljning. Mjölkningsen spelade mycket stor roll, och hela familjen, män, kvinnor och barn följde renarna från bete till bete för att kunna ha dem under kontroll.

Johs. Falkenberg menar, att införandet av renbetesdistrikt i Rörostrakten 1892 slog sönder de mindre sociala enheterna (familjerna hade sina renar för sig) och tvang samerna att ha större hjordar tillsammans. I Jämtland-Härjedalen hade detta en parallell i avskaffandet av de enskilda samernas skattefjäll och bildandet av de kollektiva lappbyarna.

Mjolkprodukterna utgjorde en alternativ kost för sydsamerna under tiden från kalvmärkningen i maj till höstslakten i september. Det var en kritisk tid för rensamerna, därför att deras köttförråd då var litet och måste ransoneras kraftigt efter den långvariga vinterförbrukningen. Mot slutet av sommaren var de i allmänhet "köttlösa". En och annan "matren" gick det att ta, men slakt skulle undvikas, då slaktvikten var låg och skinnen dåliga. När penninghushållningen alltmer tar överhand, förlorar också mjölkningsen sin betydelse.

Med minskad mjölkning lades också "gjetningen" (vallningen) om. Man behövde inte längre den intensiva bevakningen. Falkenberg låner ett uttryck från den norske samens Anders Nordfjell, att det räckte med *strategisk gjetning*. Det krävde i sin tur stor rörlighet från "rengjetarnas" sida över större områden för att samla de spridda djuren och förhindra att de lämnade distriktet (lappbyn) eller gjorde skada på bofastas grödor och slätter. I motsats till tidigare måste "gjetaren" vara borta långa perioder med proviant och utrustning. Kraven på fysisk uthållighet och styrka ökade, och efter hand blev "gjetningen" helt mansdominerad.

Den nya extensiva renskötseln förändrade också bruket av de traditionellt samiska skinnkläderna. När man vid sekelskiftet ännu använde dem, låg det inte någon etnisk aspekt i det utan hängde samman med klädernas funktion. De samiska skinnkläderna var outhärliga i det dagliga arbetet. Sommartid gick män och kvinnor praktiskt taget bara i "snjalta" (en kort rock för männen och en sid, barkad kjol för kvinnorna) och "skinskie" (långa, barkade skinnbyxor). De barkade skinnkläderna var däremot inte så lämpliga i den extensiva renskötseln (det blev för stor kondens, man svettades i dem när man måste röra sig mycket). Medan den barkade dräkten kom ur bruk, behöll man vinterpälss, den fullhårade renskinns pälsen. Men också den förlorade efter hand sin funktion.

Omläggningen av renskötseln från en kombinerad kött- och mjölkproduktion till en ren köttproduktion för avsalu fick *store sociale og kulturelle konsekvenser*. Då kvinnorna inte längre deltog i själva renskötselarbetet och samtidigt inte längre hade arbetsuppgifter med t.ex. kläderna, skapades en ny social situation som inte bara resulterade i en annan arbetsfördelning utan också i ett helt annat samiskt bosättningsmönster. I stället för att familjerna

året om flyttade med renarna, blev det möjligt att skaffa sig ett mera permanent boende, där kvinnor, barn och gamla kunde uppehålla sig hela året. Under loppet av 1920 - 1940-talen gick alla samefamiljer i Rörösområdet över från kåta till stuga, inte utan konsekvenser. *Inne i gammen* (kåtan) var *oppförelsemönstret samisk*, påpekar Falkenberg. Där rådde samisk sed och bruk i minsta detalj. Man satt på kåtagolvet på samiskt vis, med bestämda platser. Det fanns regler för hur maten skulle fördelas, hur man skulle röra sig i kåtan etc. Det gick inte att överföra till stugan. Stugan medförde för kvinnorna också en tidigare okänd isolering, när männen var borta med renarna.

Men renskötseln i Härjedalen verkar ha haft nästan konstanta problem, framgår det av så gott som allt tillgängligt material. Redan den sakkunnige-grupp, där von Sydow ingick under 1910-talet och som i övrigt helt underkände renskötseln i Åre-Storsjö lappby och bara skyllde allt på rensköterna, var överraskande nog också på det klara med de stora svårigheterna. Gentemot jordbrukarna är det mycket vanligt, att renarna inom Storsvallenområdet (Mittådalen) kommer in på speciellt Ljungdalens, Messlingens, Särvsjö, Lövkläppens, Henvålens och Henådalsens områden konstaterar de, och finner att det är särskilt svårt att undvika hur god vakthållningen än är, eftersom det saknas naturliga gränser mellan renbeteslanden och byarnas ägor.

Klagomål har vid upprepade tillfällen under senare tid framförts beträffande ordningen inom renskötseln i Jämtlands län, hette det i utredningsdirektiven till 1948 års utredning om renskötseln i Jämtlands län. Renarna från olika lappbyar har sammanblandats till stora och ohanterliga hjordar, vilket medfört risk för renarnas förvildning och ökad skadegörelse på de bofastas ägor. Åtgärder tid efter annan för att råda bot på missförhållandena hade inte heller hjälpt. Den extensiva renskötselmetoden måste man dock nu acceptera, framgår det vidare av direktiven. Att försöka återgå till intensiv renskötsel vore att försöka vrida klockan tillbaka. Men utredningen borde överväga vilka åtgärder som stod till buds för att förhindra eller minska olägenheterna av den extensiva renskötseln. Vilken var den lämpligaste storleken på lappbyarna, och hur skulle gränserna mellan dem vara? Vore det bra att dela upp betesmarkerna i olika områden också inom en och samma lappby? Andra konkreta utredningsuppgifter var frågor kring hur renarna skulle bevakas, hur bevakningsarbetet skulle fördelas och hur övervakningen av det kunde ordnas.

1948 års utredning, som hade tillkommit som en fullständig överraskning för länsstyrelsen och lappfogden i Jämtlands län, lämnade sitt betänkande redan 14 okt. samma år. Enligt Östersunds-Posten 29 / 4 uppgav lappfogde Gardham, att det torde vara klagomål från en norrifrån inflyttad renägare direkt till statsrådet Sköld som föranlett utredningen.

Betänkandet var upplagt på sedvanligt sätt, med viss bakgrundsredovisning, aktuella undersökningar samt analyser och förslag till åtgärder. För den som var förtrogen med förhållandena innehöll utredningen egentligen ingenting nytt. Det varierade egentligen bara ett gammalt tema, när det gällde renskötseln i södra Jämtland och Härjedalen. Förslagen var så att säga "tidlösa":

- Renarna måste räknas, så att man verkligen kan få belägg för hur många renar det finns "för mycket"
- Bort med "bottensatserna" ur renhjorden, dvs renar som inte hör hemma i de egna lappbyarnas hjordar
- Renägarna håller inte tillräckligt antal renskötare
- Vissa husbönder har eftersatt kontrollen över renskötseln, har för liten kontakt med
- den helt enkelt
- Minska olägenheterna av extensiv renskötsel
- Lappbyarna måste få mera naturliga gränser mellan varandra
- Länsstyrelsen bör ingripa vid försumlighet i renskötseln
- Lappväsendet i länet behöver ännu en lapptillsynsman

Utredningen fokuserar också renskötselproblemen till lappbyarna "söder om banan" (järnvägen Östersund - Storlien)

Utredningen diskuterade också förutsättningarna för de enskilda renägarna. Vissa husbönder deltar bara periodvis i renskötselarbetet, konstaterade utredningen. Det kan vara av åldersskäl men också av *motvilja mot den bundenhet och det besvär, som måste följa med en aktiv renskötsel*. Den livliga kontakten med den bofasta befolkningen och den stora strömmen av turister anges som en bidragande orsak. Möjligheten att tjäna mera än vad renskötseln ger *med mindre ansträngande och framför allt mindre besvärligt arbete* har nämligen ökat betydligt påstås i betänkandet.

I de lappbyar, där enligt utredningen missförhållandena inom renskötseln förekommer, verkställs såväl renskiljningar som kalvmärkningar på ett mindre tillfredsställande sätt, heter det också. Resultatet visar sig bl.a. i mängden av omärkta renar och "bottensatser" av främmande omärkta renar. Och visst bidrar stora renhjordar till besvärligheterna liksom att de aktuella lappbyarna till stor del faktiskt saknar naturliga gränser mellan varandra. Men vad utredningen tycker egentligen felas är - även om det uttrycks i inlindade ord - att samerna helt enkelt missköter sin näring. *Man torde*, heter det nämligen lite försiktigt uttryckt *även få söka väsentligt bidragande orsaker i rent personliga förhållanden hos lapparna och i själva tidsutvecklingen*.

Även om en och annan gränsjustering skulle kunna genomföras och ett och annat stängsel bidra till att hålla de olika lappbyarnas renhjordar åtskilda, var det mera tillsyn och övervakning som utredningen i första hand rekommenderade. Eller uttryckt med lite rakare språk: Samerna skulle se till renarna bättre, och myndigheterna skulle övervaka samerna noggrannare. Då skulle renskötseln bli tillfredsställande. Och i argumenteringen för ytterligare en tillsynsmannatjänst räknas de uppgifter upp som skulle åligga en tillsynsman, där orden "tillse" och "övervaka" återfinns i varje sats. Med ett argument, som utredningen måste ha bedömt som övertygande heter det, att *det torde*

vara ställt utom allt tvivel, att svårigheterna inom renskötseln i vissa jämtländska lappbyar bättre kunnat hållas tillbaka, om tillsynsorganet haft större räckvidd.

Det stormöte utredningen och länsstyrelsen hade kallat de berörda samebyarna till i Ljungdalen 9 juli 1948 hade enligt min mening fått samma stereotypa utformning som tidigare t.ex. Lennart Berglöfs stormöten. Syftet hade angivits vara att *få lapparnas egen syn på orsaken till rådande mindre tillfredsställande förhållanden*. Men eftersom utredningen redan hade *preliminärt diskuterat vilka åtgärder som kunde tänkas råda bot därpå* kunde stormötet - en enda kort dag (!) inte uppfattas mer än som att utredningen skulle få sina egna uppfattningar formellt bekräftade. Det här gamla sättet att "höra" samerna möjliggjorde ju ingen samlad och genomtänkt reaktion från deras sida. Sammanträdesprotokollet redovisar också vad man i det här läget bara kunde vänta sig, i stort olika motsatta uppfattningar om hur den eller den lappbygränsen borde dras eller när den eller den renskilningen eller kalvmärkningen borde äga rum etc. Och hos samerna själva fanns ännu inte den organisatoriska erfarenheten, att man inte oförberedd borde ställa upp på möten av det här slaget. Men systemet i själva lappväsendet hade heller aldrig berett dem möjligheter att skaffa sig sådana erfarenheter.

Alla de här påpekandena från utredningens sida var ju, som jag antydde inledningsvis, ingenting nytt. Jag tycker att det som kritiseras återfinns nästan som en stående kritik under hela det århundrade (1880-talet - 1980-talet) jag genom mina forskningar nu kan överblicka, även om kritiken accentuerats särskilt starkt tid efter annan. Under hela 1940- och 1950-talen - under två årtionden - hölls sammanträde på sammanträde med de aktuella samebyarna, med samma problem och samma förslag till lösningar ständigt återkommande. Och det är ju i stort samma frågor dagens debatt också handlar om ("avarter inom den extensiva renskötseln, bristande tillsyn etc.)

Vad som däremot är förvånande är att ingen utredning eller ansvarig myndighet på fullt allvar sökt finna andra huvudorsaker än brister hos samerna själva ("rent personliga förhållanden hos lapparna", som 1948 års utredning uttrycker sig) eller kommit med andra konstruktiva lösningar än ökad tillsyn, övervakning, kontroll och bestraffning. Man har utgått ifrån en tänkt modell för en "bra renskötsel". När verkligheten sedan inte passat in i modellen, har ingen ifrågasatt om det kanske varit modellen som det varit fel på. I det perspektivet kan 1948 års utredning mest ha känts som sten på börd för de samebyar det gällde, inte gett något initiativ till nya grepp eller medfört någon uppmuntran för de enskilda samer som sannolikt ville vara goda renskötare och få både vinning och tillfredsställelse av sitt arbete.

Ett försök att "vitalisera" samebyarna låg onekligen i det förslag som den 1956 tillsatta Renutredningen lämnade till jordbruksministern Gösta Netzen 8 juni 1960. Det hade rubricerats "Renskötselns organisation och renprodukternas marknadsförande". Utredningen hade fått i uppgift att se på slaktfrågor och marknadsföringsfrågor men också förutsättningarna för en samisk föreningsrörelse, eftersom *den nutida organisationen på handelns område i övrigt icke vunnit insteg hos lapparna*.

Utredningen ville ändra lappbyn så, att den blev en verklig samarbetsorganisation. Det gick nämligen inte att lätta på regelverket (renbetslag, byordningar) så länge arbetet inom lappbyn inte var organiserat. Varje renägare skulle även fortsättningsvis äga sina renar men måste samverka med de andra inom byn vid skötseln av renarna. Lappbyn skulle på så sätt bli en förening med stadgar, styrelse och revisorer, och med bystämman som högsta beslutande organ. Myndigheternas rätt att ingripa i lappbyns inre angelägenheter skulle samtidigt minska.

Tiden visade sig emellertid inte mogen för de förslag utredningen lämnade, och regeringen lät lägga utredningen i byrålådan. Men utredningen gjorde sannolikt mycket förarbete, som var till nytta för den utredningsgrupp, "1964 års rennäringsakkunniga", som genom "Rennäringen i Sverige" (SOU 1968:16) förberedde 1971 års lagstiftning och lappväsandets avveckling.

Även Renutredningen hade många "bromsklossar", som inte gillade det nya greppet. I den interna brevväxlingen mellan utredningssekreteraren Bror Ejdemo och lappfogden i Norrbottens län Erik Hedbäck lät Hedbäck Ejdemo förstå, att han borde undvika allt som gick ut på att upphäva *den grundläggande byordningen* och ge lapparna *föreställningen om en behagligare tillvaro i sina marker*.

Också en senare tids sociala och kulturella förändringar följer i spåren av renskötselns omstrukturering och mekanisering. Ur det dokumentationsmaterial som genom samiskt fältarbete samlats in vid Jämtlands läns museum kan några spridda kommentarer tillsammanstagna ge en god uppfattning om förändringarnas karaktär och innehåll:

- Allting styrs av pengar numera. Man måste ha många renar för att överleva som same.
- Hela dagarna gick tidigare åt för mig som renskötarhustru att elda, bära in ved och vatten, tvätta kläder i träbalja, ge hundarna mat.
- Mathållningen är nu också annorlunda, vi tog tillvara vad naturen och renarna gav. De moderna hjälpmedlen hade inte kommit ännu.
- Alla hjälptes vi åt hemma. Det var aldrig fråga om att jag skulle ha betalt för mitt arbete. Fick mat och kläder, och det fick räcka.
- Det finns ingen romantik i att vara renskötarhustru. Nu flyttar inte familjerna längre. "Kåtornas folk" finns bara i böcker.

- Vägen till vårt viste blev något på både gott och ont. På somrarna vid hjortrontid *går hela lämmeltåg över fjällslutningarna med folk från när och fjärran.*
- Plötsligt flyttade vi med bil. Vi hade konserver och frystorkat kaffe i rygg-säcken. Man behövde inte bära längre.
- Med gasolkök i kåtan gick det både lätt och snabbt att koka kaffe på mor-gonen.
- När vi fick elljus kom spisen, frysboxen och kylskåpet. Renmagar och tarmar togs inte tillvara längre, det fanns fryspåsar och korvfjälster att köpa. *Kaggarna gapade tomma i källaren.*
- Renskötarna samlas inte längre kring elden och småpratar efter arbetets slut. Nej, nu åker termosflaskan fram, och på stående fot dricker dom sitt kaffe. Sedan iväg.
- Skohö skar vi i augusti. Starrgräs bland videbuskar intill någon bäck eller tjärn var särskilt bra. Vem använder nu skohö?
- Det är svårt att få tag på renbellingar vid slakterna nu, eftersom dom levererar renarna till slakterier. Där skär man man av bellingarna vid knäna, och då blir det inte så stor bit kvar att sy skor av. Rygg- och fotsenor som man använder till sentråd skärs också av. Därför får man ta bellingar och senor från egna hushållsrenar.
- "Lappskor" var varma, lätta och populära, ända tills skoterskorna kom.
- I den samiska kvinnovardagen finns ingen aktiv renskötsel längre. Många flickor som växer upp i samebyarna har ingen uppgift att fylla och måste se sig om efter andra yrken.
- Många flickor och pojkar kunde aldrig göra sig fria från dräng- och pigsyss-lorna. Och när dom inte orkade arbeta mer var dom värdelösa.

Ett försök med en mera stationär renskötsel gjordes i Jämtland under 1970-talet. Det var den s.k. farmrenskötseln på Ottfjället i Undersåker (Handöls-dalens sameby). Syftet var att bygga upp ett bärkraftigt rennäringsföretag, förhindra intrång av renar på enskildas marker under sommarhalvåret, ge möjligheter till vetenskapliga försök och uppgiftssamling beträffande förluster av renar, kalvningsprocent, renhjordens köns- och ålderssammansättning samt kalvslakt. Initiativtagare till projektet var renägarna Olle Blind och Lars Mattiasson Kråik. Idén utvecklades vidare och AMS anslog medel till erforderliga renskötselanläggningar, av vilka det c:a 40 km långa renstängslet kring Ottfjället var det dyraste.

Intrånget som tidigare varit besvärande för jordbrukarna i Indalsälvens dal-gång upphörde i och med renfarmens tillkomst. De vetenskapliga undersök-ningarna satte igång med bl.a. betesundersökningar, gödningsförsök med renar och rovdjurseffekterna på renar inom renfarmen. Genom individmärk-ningar av renarna avsåg man att kunna följa renarna *från vaggan till graven.*

Men avkastningen blev inte den beräknade. Kalvningsprocenten blev ex-tremt låg det första året, en stor del av renarna kom bort / dukade under utan

att kunna återfinnas, och rovdjuren misstänktes ha haft stor andel i den negativa utvecklingen. Förlusten gick ut över de två renägarna. Forskningsresultaten och andra erfarenheter förutsattes dock ha givit rennäringen viktiga rön för framtida forskning.

Av några samtal för något årtionde sedan med samer som då stod mitt uppe i renskötselarbetet framgick, att då snöskotern började användas på 1960-talet, uppfattades den som ett revolutionerande hjälpmedel. Enligt Lars Mattiasson Kråik i Handölsdalens sameby (f. 1934) underlättade den arbetet, både hopsamlingsarbetet och flyttningarna, men också bevakningen. Av samma mening var Per Gustaf Sparrok i Hotagens sameby (f. 1928). Snöskotern spar arbetskraft, vilket är viktigt för renskötselns ekonomi. Bägge nämnde också kommunikationsradion som nytt hjälpmedel då, liksom helikoptern hade kommit som hjälp vid rekognoseringar och för att driva renarna samman vid t.ex. sarvslakten. Kråik såg kraven på nya strövområden från turismen och de utökade kraven på jakt- och fiskeupplåtelser som de mest besvärande inträngen, medan Sparrok underströk rovdjursproblemet och skogsåtgärderna på vinterlanden som bekymmersamma. För renägarhust-run Ingrid Åhrén i Rattevara sameby (f. 1940) var den "tunga turismen" egentligen något nytt, medan rovdjursproblemet däremot var konstant i Frostviksfjällen, eller "ständigt akut" som hon uttryckte sig. Hon tyckte emellertid också, att man genom de tekniska hjälpmedlen kanske förlorat något i samekulturen, eftersom renen alltmer blivit bara en faktor i köttproduktionen. Hon värdesatte också ett gott förhållande mellan samerna och den övriga fjällbefolkningen och tyckte det var viktigt att barnen tidigt fick kontakt med hemortens barn. De egna barnen hade därför gått i skola hemma i Gäddede i stället för i sameskolan i Änge (Undersåker). *Det samiska kan man lära barnen på hemmaplan*, ansåg hon.

Det var mycket slitgöra i renskogen, särskilt på höstarna. Vi kunde ligga ute i fjällen 2-3 veckor under höstsamlingarna, och var det dåligt väder kändes det tungt, summerade John Doj från sitt renskötselarbete. Men mycket som man inte genast tänker på och som det är lite svårt att förklara har gått förlorat, menar han, och ger ett exempel som kanske bara den erfarna renskötaren riktigt kan förstå: *Man får inte längre känna den där säregna lukten av upptrampad mark, den som uppstår, när man driver renarna 'till fots', den lukten som blev så speciell, när det var lite daggigt och blött.*

Den fyrtio år yngre Olof Johansson i Tossåsens sameby (f. 1955) säger sig vara glad över att ha fått vara med när ännu renarna samlades "för hand". Jag kom med precis i skarven, berättar han. Arbetet kunde då ännu vara så, att vi gick ut den ena dagen, samlade den andra och kom till gårdet med renarna den tredje dagen. Och utvecklingen har enligt honom gått så snabbt, att helikopterdrivning vid rensamlingar nästan är passé. Den har begränsats till i huvudsak höstsamlingarna, då renarna är lite besvärliga att handskas med. Motorcykeln är också ett senare inslag. Den har kunnat minska an-

vändningen av helikoptern och har därför också varit ekonomiskt gynnsam. Man åker ut i ett par grupper, 2-3 motorcyklar i varje och sammanstrålar på en bestämd plats med renarna. Renarna tycks också snabbt bli vana vid ett lugnt, monotont motorljud. De hör på motorljudet nästan som de tidigare hörde på hundarnas skall. Renvallarhundarna försvann mer eller mindre när skotrarna kom.

Men både skotrarna och motorcyklarna har också sina negativa sidor. De kan lätt ge yrkesskador på sikt, sådana som man förstår först när man står med facit i hand.

I en ännu yngre generation aktiva renskötare får jag (1989) höra, att renvallarhundarna håller på att komma tillbaka igen. Man tar med dom på skotern berättar Nils Tomas Persson (f. 1970) och Kjell Ove Klementsson (f. 1969) i Hotagens respektive Offerdals sameby. Det går inte att arbeta med helikoptern bara, säger de. Det går för sakta. När helikoptern driver i ena änden av hjorden går renarna och betar i den andra. De är också lite skeptiska till motorcyklarna, som *sliter hårt på kroppen* i längden, trots njurbältena.

I fråga om "titthagarna" (där man med kikares hjälp identifierar renkalvarnas ägare och sedan skiljer kalvar och vajor åt före märkningen, och där lasso lagts på hyllan) menar de, att man tvingas arbeta med så små hjordar åt gången. De tycker också, att lassokastningen "hör till".

Betydelsen av Skattefjällsmålet

Tveksamheten inför vad som egentligen skedde, när jämtlandssamerna fick uppge sina individuella skattefjäll, hölls under åren levande och framträdde tidvis långt senare som enskilda samernas önskemål om en undersökning av vad som verkligen ägt rum. När Svenska samernas riksförbund (SSR) 1962 fick sin första ombudsman (Tomas Cramér) var det därför naturligt, att frågan om en prövning av samernas rätt till land och vatten fick en särskild aktualitet. Det framstod som angeläget, att vad som uppfattades som oklarheter i rättsförhållandena skingrades, att både arten och vidden av samernas rättigheter blev klarare belysta.

I den avsikten öppnade samebyarna i Sverige 1966 en principrättegång mot staten om bättre rätt till de gamla skattefjällen i norra Jämtland. Det blev det s.k. skattefjällsmålet, som kom att pågå i femton år. Såväl tingsrätten (1973) som hovrätten (1976) ogillade dock samernas alla anspråk, och så gjorde också Högsta domstolen i sitt domslut 29 jan. 1981. HD:s dom uppfattas likväl som en förstärkning av nuvarande skydd för de samiska näringarna - renskötsel, jakt och fiske - eftersom domstolen konstaterade, att samerna har en starkt skyddad bruksrätt, *en bruksrätt som regleras av rennäringslagen och är skyddad av grundlagen på samma sätt som äganderätten*.

1886 års renbeteslag frantog samerna rätten att till andra upplåta slätter och bete, jakt och fiske. Det uppdrogs i stället åt Kungl. Maj:ts Befallningshavande, K.B., men med kravet att upplåtelsen skedde *utan intrång eller skada för lapparne*. Samerna måste dock först "höras". Bestämmelserna motiverades bl.a. med att samernas rätt att upplåta slätter och bete hade medfört trängsel och olägenheter och särskilt i Jämtlands län fara för skogens fortsatta bestånd. I fråga om jakt och fiske borde inte den ene samens till skada för den andre förfoga över förmåner som tillagts flera samer gemensamt. 1898 års renbeteslag skärpte villkoren på så sätt, att samernas "samtycke" krävdes för upplåtelse av bete, slätter och inägor.

K.B. i Jämtlands län utfärdade 19 juli 1886 två allmänna kungörelser (nr 60 och 61) I den första meddelades *till kännedom och efterrättelse* att alla upplåtelser samer gjort skulle upphöra fr.o.m. 1 jan. 1888 och att därefter allt olovligt intrång på fjällen skulle beivras. I den andra hänvisades till samernas *dispositionsrätt till de för dem i Jemtlands län afsatta land* genom 1886 års renbeteslag skulle komma att *i åtskilliga delar väsentligen förändras*. Inget fjäll skulle därefter få disponeras *ensamt af någon lapp*, och alla genom inrymningsbrev tillkomna rättigheter till bete, skogsfång, jakt och fiske på skattefjällen skulle därför upphöra att gälla fr.o.m. 1 jan. 1889.

Det står utom tvivel, säger HD, att 1886 års lagstiftare avsåg att genom lagen uttömmande reglera de renskötande samernas rättigheter och skyldigheter bl.a. på skattefjällen. Lagen kunde i många delar karakteriseras som en

kodifikation och närmare bestämning av vad som redan fanns meddelat i spridda stadganden eller eljest iakttogs av gammal sedvana. Lagen innebär dock enligt HD, särskilt i ett avseende, väsentliga förändringar i förhållande till det tidigare rättsläget. Det gällde indelningen i lappbyar med dess inslag av ingripande tvångsbestämmelser. Sameparten har, påpekar HD, speciellt vänt sig mot att inrymningsrättigheterna på det här sättet upphävdes. Men den rätt som tidigare tillkommit den inrymde samens ersattes nu av en lagstadgad rätt för honom att som medlem i lappby utöva i huvudsak samma befogenheter som förut. Sameparten har i målet för övrigt betonat, anmärker HD, att det stämde bättre med samernas egen inställning att betrakta deras rätt på skattefjällen som kollektiv än att anse enskilda samer som bärare av rätten.

Referenten i målet i HD, justitierådet Bertil Bengtsson, har i ett eget yttrande berört just upplåtelseätten enligt 1886 års lagstiftning. I stort sett gäller samma ordning i 1971 års rennäringslag, påpekar han, där dock samebygivits viss möjlighet att upplåta jakt- och fiskerätt till tidigare bymedlem. Samernas medgivande erfordras enligt gällande rennäringslag bara i sådant fall då det är fråga om upplåtelse av hela fisket i visst vatten.

Rätten att jaga och fiska kan lika litet som renbetesrätten anses som någon förmån, som lagstiftaren en gång i tiden givit samerna på skattefjällen, fortsätter Bengtsson. Den innebär inte mer än vad samerna haft anspråk på enligt civilrättsliga regler. Även om de snart under hundra år av lagstiftaren hindrats från att råda över sin jakt- och fiskerätt på samma sätt som tidigare, kan man inte bortse från rättigheternas ursprungliga grund och innehåll.

Det står klart, säger Bengtsson vidare, att bestämmanderätten för andra medborgare än samer inte är inskränkt på samma vis. Reglernas utformning framstår därför som en oförmånlig särbehandling av samerna. Regleringen har också framstått som motiverad, tycker han, bara så länge som den påkallats av organisatoriska förhållanden. (Det fanns med andra ord inga samiska organ, som från början hade kunnat sköta de här upplåtelsefrågorna.) Sedan samebyar bildats enligt rennäringslagens bestämmelser (således efter 1971) finns organ som kan företräda samerna i dessa sammanhang. De ursprungliga skälen för upplåtelsereglerna är därför ohållbara i dag.

Själva särbehandlingen kan, enligt Bengtsson, verka nedsättande. Det har framkommit i målet, att samerna fäster stor vikt vid inskränkningen i deras rätt att själva bestämma över jakten och fisket. Rennäringslagens bestämmelser om jakt- och fiskerätt kan dock inte betraktas som grundlagsstridiga. Bengtsson finner därför, liksom majoriteten i HD, att samepartens talan också i denna del skall ogillas.

HD har i sitt domslut också berört "tvistens allmänna karaktär". Så som samerna lade upp processen gällde målet, framhåller HD, inte de intrång som drabbat samerna som folkgrupp utan var en fastighetsrättslig tvist, som

samerna ägde de aktuella fastigheterna eller hade vissa rättigheter till dem, eller uttryckt på domstolens precisa juristspråk: *Föremålet för parternas talan är, huruvida vissa av sameparterna angivna rättssubjekt framför staten är ägare till de omtvistade fastigheterna eller, om detta inte skulle vara fallet, har vissa rättigheter till dem.*

Professor Israel Ruong, SSR:s ordförande 1960-67 och en av tillskyndarna till att den stora processen startade har i sin bok *Samerna i historien och nutiden* (1982) inträngande analyserat skattefjällsmålet ur samisk synpunkt. Han konstaterar, att domstolarna genom det sätt på vilket målet lades upp från samernas sida sluppit avgöra *i vad mån de intrång som drabbat samerna som folkgrupp varit rättsenliga eller ej*. Men den uppläggningsen av samernas talan i målet var ett dilemma också för samesidan. Att påstå äganderätt till vissa fastigheter kom nämligen, enligt Ruong, att splittra helhetsbilden av samernas rätt och de rättsförluster de lidit. Det framstår, anser han, nu klart när processen är avslutad.

Betydelsen av Samerättsutredningen

Sedvanerätten, som lagfästes av 1886 års riksdag och var föremål för beslut också vid 1898 års riksdag, bekräftades sedermera av ytterligare två riksdagar, 1928 och 1971, i samband med tillkomsten av 1928 års renbeteslag resp. 1971 års rennäringslag. I prop. 1971:51 underströk föredragande statsrådet, jordbruksministern Ingemund Bengtsson, att någon nedre gräns för de områden, där renskötelsen sedvanerättsligt förekommer inte kan anges.

Samerättsutredningen hade som en av sina huvuduppgifter att utreda möjligheterna att stärka samernas rättsliga ställning i frågor som rör rennäringslagen (Dir. 1982:71 och 1983:10). Utredningen har också i sitt huvudbetänkande, Samerätt och sameting (SOU 1989:41), velat stärka skyddet för rennäringslagen, dvs ge de renskötande samerna en mera tryggad tillgång till mark och vatten. Rennäringslagens intressen har nämligen ofta fått stå tillbaka, när de ställts mot andra intressen. Förslagen gick därför ut på förstärkningar i lagstiftningen och på möjligheter att påverka beslutsprocesser som rörde samernas näringar.

Utredningen ville bl.a., att samernas särskilda ställning som etnisk minoritet och urbefolkning i Sverige skulle markeras i regeringsformen, och att en särskild samelag stiftades med vissa övergripande bestämmelser. Vidare borde det av rennäringslagen framgå, att renskötelsen bygger på urminnes hävd (inte på upplåtelser och lagstiftning) och att den samiska bruksrätten i vissa avseenden kunde jämföras med ett servitut som belastade alla fastigheter inom renskötelsesområdet. Missuppfattningar om den rättsliga grunden för renskötelsen är nämligen vanligt förekommande, konstaterade utredningen. Den omständigheten att det finns renar på ett område upplevs av många som något som visserligen kan tolereras men inte som något som följer av en särskild rättighet för renägaren. Missförstånd på den punkten leder, enligt utredningen, också till onödiga konflikter. Missuppfattningar om samernas starka bruksrätt borde därför skingras.

Det är först genom skattefjällsmålet som det blivit klart vilken stark ställning som samerna av ålder haft bl.a. på skattefjällen, påpekar utredningen. Rennäringslagen och annan berörd lagstiftning borde enligt utredningen därför anpassas till vad som blivit fastslaget genom domen. HD:s bedömning av arten av samernas rättigheter till mark och vatten har därför också varit utgångspunkt för utredningens förslag att stärka samernas rättsliga ställning

En brist i utredningen synes dock vara - och det framför allt ur sydsamisk synpunkt - att själva sedvanerättsproblematiken inte berördes tydligare. I ett särskilt yttrande av utredningens ordförande, hyresrådet Hans-Åke Wängberg, sägs att *vinterbetesmarkernas yttre avgränsning på sina håll är*

tvistig, och att om åtgärder för renskötelsns stärkande skall bli välsignelsebringande, måste berörda befolkningsgrupper komma till insikt om åtgärdernas berättigande. Och föreligger inte den förutsättningen i dag, var det enligt Wängberg nu nödvändigt att skapa denna insikt. Yttrandet har onekligen viss likhet med vad det särskilda utskottet vid 1886 års riksdag vid behandlingen av propositionen om den första renbeteslagen konstaterade. Om de bofasta börjat bestrida sedvanerätten, anförde utskottet då, måste den genom positiv lag åter bringas till giltighet.

Lappförsamlingar - gemenskap eller segregering?

Samerna föddes och dog utanför hemförsamlingarnas gemenskap, därför att de kyrkobokfördes, döptes, konfirmerades, vigdes och begravdes inom de särskilda lappförsamlingar de tillhörde. Från 1700-talets mitt fanns en lappförsamling (Föllinge) för samerna i Jämtland-Härjedalen. Denna delades efter hand upp i fyra olika församlingar, Frostvikens, Hotagens, Undersåkers och Hede (Tännäs). Anordningen gav jämtlandssamerna en undantagsställning också jämfört med samerna i Norr- och Västerbottens lappmarker, där samer och nybyggare redan från början bildade gemensamma församlingar.

Lappförsamlingarna blev ett slags bihang till de lokala församlingarna med vilka samerna inte hade någonting att skaffa. De deltog inte i kyrkostämmor eller prästval eller i några uppgifter i fråga om kyrka och skola. De stod utanför, och svårigheterna att få deras mantalsskrivning löst just därför att de var kyrkobokförda i s.k. icke-territoriella församlingar gjorde att de länge saknade även rösträtt.

Vid mötet mellan präst och församling skulle allt klaras av, från lysning och vigsel till dop och begravning, tidigare också husförhör. Om den samhörighet lappförsamlingen kunde bidra till hörde jag en gång framlidne nomadläraren Nils Mårtensson ge ett bra uttryck för. Då det 1934 lystes för honom och Karin Jonasson från Tranris lappby, så skedde det i lappförsamlingens tre olika kyrkor; först i "moderkyrkan" i Undersåker och därefter både i Vallbo och Kolåsens lappkapell. Det kändes på ett särskilt sätt, tyckte han, att det kungjordes för den samiska allmogen "både i norr och i söder".

Vid begravningar var det vanligt att kistan sattes i jord långt före själva jordfästningen, som ägde rum först vid den ordinarie kyrkhelgen (ett par gånger om år). Genom en stör som var nerstucken i graven och som då togs bort, skapades en öppning ner i graven, och genom den hällades de tre skovlarna mull.

Lappförsamlingarna bestod till årsskiftet 1941 / 42. Lappprästerna (pastores lapponum) sökte med något undantag in i det längsta behålla organisationen med särskilda lappförsamlingar. Så här i efterhand ger deras olika argument tillfälle till många frågor om vilka de rätta bevekelsegrunderna egentligen var. Det mest drastiska argumentet framfördes av Gunnar Arbman, när frågan första gången var aktuell. Man får inte bortse från "rasskillnaden", hävdade han 1926. *Lapparna utgöra en stam för sig, känna det så, och betraktas så av den svenska befolkningen. Att klyva lappstammen i två eller tre delar, som administrativt skulle behandlas olika skulle, enligt Arbman, avsevärt påskynda lapparna undergång. Nej, lappstammen är i utdöende och*

kommer att alltmer kräva en omvårdnad som man är skyldig en döende" (!)
Därför bör lapparna inom Jämtlands län kyrko- och mantalsskrivas, gå i skola och åtnjuta fattigvård, eventuellt även beskattas, som en kategori för sig.

Utredningen om kyrko- och mantalsskrivningen för lapparna i Jämtlands län är både oklar, missvisande och felaktig, skriver Bertil Hasselberg i Tännäs 1925. En omläggning av kyrkoskrivningen är därför såväl olämplig som onödig, tyckte han. Varje lapp var naturligtvis redan nu kyrkoskriven som lapp, fortsatte han och frågade om *en lapp lättare skall kunna kyrkobokföras som en lapp i en territoriell församling än i de nuvarande lappförsamlingarna*. Hasselbergs efterträdare i Tännäs, Viktor Järnefors, varnade i sin tur för följderna av eventuella förändringar. Förslaget skulle *påskynda undergången för lapparna*, hävdade han.

Allt bör förbli vid vad det är i dag, tyckte också Evald Larsson, pastor lapponum i Frostvikens lappförsamling 1926. Lappbefolkningen är till kynne, levnadssätt och vistelseort så avlägsen från den övriga befolkningen, att den bör behandlas som en särskild del, tyckte han. Att utplåna deras församling och införliva dem med den rent svenska församlingen *skulle bidra till att förstöra den självständighet de ännu äga*. Vilken självständighet han avser framgår dock inte. Lappförsamlingarna skilde sig från övriga församlingar också på det sättet, att de saknade kyrkoråd och kyrkostämma. Och Larsson lägger till: *Lapparna bör ha rätt att ostörda få förbliva samefolket!*

Det fanns också ett delförslag på 1920-talet, att den som var kyrkoskriven "såsom lapp" och inte ville ha den uppgiften på sitt prästbevis (åldersbetyg) skulle slippa det, men även den förändringen stötte på motstånd. Pastor lapponum i Undersåker före Gunnar Arbman, Per Winblad, gjorde 1923 den enkla frågan till en för honom själv stor principiell och moralisk fråga. Skulle det vara en skam att var lapp? frågar han. Flera *yngre lappkvinnor som tagit tjänst i städer* hade bett att få uppgiften utesluten och få prästbetyg från Undersåkers församling i stället för Undersåkers lappförsamling. Deras begäran har naturligtvis aldrig föranlett någon åtgärd, försäkrar han. *Det skulle i många fall t.o.m. kunna leda till obehagliga följder, om en lapp på begäran finge anteckningen om att han är lapp utesluten ur prästbeviset*, påpekar Winblad, men anger inte vari de "obehagliga följderna" skulle bestå. Reformen är, enligt Winblad, *alldeles förkastlig och bör såsom sådan afstyrkas*.

Den fråga som på nytt aktualiserade lappförsamlingarna var kyrkoherdevalet i Frostviken 1935 och om samerna där var röstberättigade i valet. De var ju medlemmar i lappförsamlingen och hade som sådana, enligt prästvalsbestämmelserna, inte rösträtt inom territoriell församling. Domkapitlet i Härnösand ville ha klarhet för framtiden, och Kungl. Maj:t gav kammarkollegiet i uppdrag att yttra sig i ärendet. Kollegiet tolkade frågan så, att samerna hade rösträtt men gjorde samtidigt ett utspel genom att föreslå att lappförsamlingarna skulle upplösas.

Lappförsamlingarna höll kyrkostämma med anledning av förslaget, något som tidigare inte tycks ha förekommit. Tännäs lappförsamling höll stämma i Ljusnedals kyrka 24 juni 1940 med 50 deltagare och Undersåkers lappförsamling i Vallbo 11 augusti med ett tjugotal samer. Stämmorna motsatte sig en upplösning. Däremot tillstyrkte lappförsamlingarna i Hotagen och Frostviken vid stämmor i Jänsmässholmen 7 juli och Ankarede 15 sept. 1940 förslaget.

I sitt remissyttrande påstod kyrkoherden och pastor lapponum i Frostviken, Johan Söderholm, att förändringen *kommer att innebära en icke föraktlig förbättring av lapparnas medborgerliga ställning*. Och pastor lapponum i Hotagen, Gustaf Johansson, tillstyrkte också förslaget. Det är inte precis tilltalande, underströk han, att *rasen ger anledning till särskild församlingsbildning*. Bland samerna tyckte Jonas Åhrén, att den här frågan lika litet som varje annan fick isoleras och göras snävare än den var utan borde ses i ett större sammanhang. Det här var enligt honom en folkbokföringsfråga, som medförde förbättringar för samerna. *Samerna skulle nu kunna tas ur den isolering och bristande tilltro till sig själva som de ofta levde i och bli dugliga och framåtsträvande samer till mera allmän nytta än hittills, inte bara för sitt eget folk*.

Bland de remissyttranden som avgavs av andra präster i fjällförsamlingarna än pastores lapponum ansåg en kyrkoherde samebefolkningen utgöra *en i kulturellt och inom sina rasgränser slutet befolkningsenhet* och en upplösning av lappförsamlingarna *bidraga till en icke önskad nivellering av den specifikt lapska kulturen*.

Domkapitlet hade i sitt yttrande 28 dec. 1940 full förståelse för att man på vissa håll av historiska skäl velat behålla lappförsamlingarna, men tillstyrkte ändå förslaget. En ledamot reserverade sig, undersåkersfödde kontraktsprosten i Revsund, Rickard Åström, som tyckte en upplösning vore *ur själavårdssynpunkt betänklig*. Varje åtgärd, som *försvagade lappens stamhörighet och raskänsla och främjade hans övergivande av sin fäderneärvda näring* borde undvikas. I stället borde åtgärder i motsatt riktning eftersträvas, *oavsett vad en eller annan av lapparna själva kan önska*.

År 1936 undersökte ecklesiastikdepartementet i vad mån samer deltagit i kyrko- och kommunalstämmor i Jämtlands län. Samerna torde ej vid något tillfälle ha begagnat sig av rätten att delta i kommunalstämman, rapporterade landsfiskalerna i Frostviken, Kall och Oviken. Landsfiskalerna i Offerdal och Undersåker kunde däremot inte ge definitivt besked. Det här belyser lite av den isolering från samhällsfrågorna, som Jonas Åhrén påtalade och ville ändra på.

Det fanns naturligtvis också ett visst egenvärde i lappförsamlingarna. Även efter deras upplösning firas ännu traditionellt samiska kyrkhelger, s.k. lappmässor, i t.ex. Ljusnedal och Vallbo, Kolåsen och Ankarede. Men nu har de fått annan karaktär, blivit också gudstjänster på hemorten för fjällborna över huvud taget och ett inslag i den turism som söker ett stycke folkkultur i försvinnande. En särställning intog den tidigare nyårsmässan i Undersåker, som samlade samer från hela länet.

Jämtlandssamerna har också varit föremål för en omfattande "missionsverksamhet" av annat slag långt in i våra dagar, från exempelvis Svenska Missionssällskapet och föreningen Kvinnliga missionsarbetare (KMA). I Missionssällskapetets tjänst var det nomadpredikanter (samediakoner) som bedrev uppsökande verksamhet och evangelisation ända in på 1950-talet. KMA:s verksamhet var knuten till ålderdomshemmet Fjällgård i Undersåker, men tidigare också till predikoverksamhet. Nils Jonasson (död 1931) och hans brorson Jonas Fjällgren (död samma år) var båda samiska evangelister i KMA:s tjänst.

KMA:s verksamhet hade ett överklassdrag över sig, eftersom bl.a. prins Oscar Bernadotte (Gustaf V:s yngre bror) och hans dotter Maria Bernadotte af Wisborg tog aktiv del i den.

Den religiösa verksamheten drevs ibland lite för långt. Vid nyårsmässan i Undersåker (3-4 dagar) var det kyrkobesök och bönemöten på löpande band, t.o.m. segregerade möten med männen för sig ("pojkmöten") och kvinnorna för sig ("flickmöten"). Det blev helt enkelt för mycket Guds ord och för få möjligheter till kontakter familjerna emellan. Sameungdomarna fick stjäla sig tid för att under några sena kvällstimmar ute på landsvägen hinna vara tillsammans och lära känna varandra.

Jonas Åhrén reagerade efter en nyårsmässa över vad han varit med om genom ett inlägg i Samefolkets egen tidning 1927:3. Under rubriken "Trångsynthet" reflekterade han lite över all den religiösa uppbyggelsen och det obetydliga utrymmet för andra angelägenheter för samerna. Här hade vi själva sammanträtt för en gångs skull på årtal, skriver han. Utöver själva saken gav det oss också *övning, vana och självtukt* att handlägga gemensamma ärenden. Men likväl skulle tillfället inte kunna utnyttjas till fullo. Jag kunde inte återhålla tanken, summerade han, *att det hela hängde ihop med något överdrivet, men och på samma gång något efterblivet, och att samer icke riktigt rådde sig själva.*

Till de särbestämmelser som funnits rörande samerna har en bestämmelse också rört giftermålsåldern.

1909 uppdrog Kungl. Maj:t åt lagberedningen att göra en omarbetning av giftermålsbalken med tillhörande författningar. Genom lag 1 april 1892 hade mannens giftermålsålder höjts till 21 och kvinnans till 17 (en höjning från 15), men förändringen rörde inte samerna. Den genom ett kungl. brev 15 febr. 1745 givna föreskriften, att lappman fick gifta sig vid 17 år och lappkvinna vid 15 år kvarstod nämligen oförändrad.

Då undantag gjordes för samekvinnorna (som alltså fortfarande fick gifta sig vid 15 år) hade det motiverats bara med en allmän hänvisning till *lappfolkets egendomliga förhållanden*. Något antagande, att samerna som "naturfolk" skulle uppnå fysisk mognad tidigare synes inte ha funnits, vare sig när det kungl. brevet utfärdades 1745 eller senare, uppgav Birger Ekeberg, vid den här tiden ledamot av lagberedningen.

I det förslag till ändringar som lagberedningen lämnade Kungl. Maj:t och som låg till grund för en ny lag om äktenskaps ingående och upplösning 12 nov 1915 höjdes giftermålsåldern för kvinnan från 17 till 18 år. Och i det här sammanhanget tas också den gamla särbestämmelsen för samerna bort. Även för dem skulle från 1916 samma giftermålsålder gälla, dvs 21 år för män och 18 år för kvinnor. (Giftermålsåldern för män har senare sänkts till 18).

Av lappfogde Staaffs förslag till remissyttrande från Jämtlands län framgick, att av den då (1909) levande gifta lappbefolkningen ingen gift sig före föreskriven minimiålder. Under tiden 1891-1909 hade ingåtts 122 äktenskap. Bara i ett fall hade en kvinna gift sig före 18 (men över 15) år.

Däremot gällde, så länge lysningsförfarandet fanns kvar, den utsträckta tiden från fyra månader till ett år, då ett giftermål måste äga rum efter fullbordad lysning, som särbestämmelse *om de trolovade eller endera tillhör den nomadiserande lappbefolkningen*.

Särskild "lappfattigvård" - en statens angelägenhet

Även i fråga om barnavård och åldringsvård (ännu benämnda fattigvård) var förhållandena för jämtlandssamerna olika gentemot både övriga samer och majoritetsbefolkningen. I Norr- och Västerbottens län var samernas fattigvård i princip lagd på kommunerna, vilket hängde samman med att samerna där i regel var både kyrkoskrivna och mantalsskrivna i församlingarna och i kommunerna. I Jämtlands län däremot ombesörjdes lappfattigvården av de fristående lappförsamlingarna utan egentligt lagstöd. Det förklarar varför kommunerna här kunnat bli helt fritagna från såväl ansvaret som kostnaden för lappfattigvården. Samerna fanns ju inte kyrkobokförda som kommun- och församlingsmedlemmar.

Lappfattigvården var således en fråga som också handlade om samernas segregering från eller gemenskap med samhällslivet i övrigt.

Länsstyrelsen fäste 1906 regeringens uppmärksamhet på att *fattigdomen alltmer tilltagit för länets lappar*. Många hade i fjällen fasta, om än ytterst primitiva bostäder och nyttjade fjällslätter till en och annan ko och några getter. Länsstyrelsen föreslog en grundlig undersökning och en snar lösning *om man ville rädda denna folkstam från undergång*. Samma problematik aktualiserades f.ö i riksdagen 1908. Riksdagen begärde förslag från Kungl. Maj:t *snarast möjligt*, men det skulle dröja in på 1920-talet, innan några sådana förelåg.

Till fattigvårdens avigsidor hörde också ett tidvis florerande tiggeri. Det förekom tiggarfärder neråt landet. För länsstyrelsen i Gävleborgs län anmäldes att jämtlandslappar färdades omkring i Hälsingland för att tigga ihop förnödenheter. Men dessa resor har numera upphört, heter det i Johan Widéns utredning Fattigvården bland lapparna (SOU 1924:58). Lapparnas uppträdande vid de här tillfällena hade varit vänligt och försynt, och de hade i regel mottagits välvilligt av befolkningen, *som gärna giver dem vare sig de framställa begäran därom eller ej*. Länsstyrelsen i Jämtlands län fann sig dock föranlåten att i en allmän kungörelse 1918 påminna om att sådana här tiggaresor var förbjudna.

Sedan 1850-talets mitt utgick statsbidrag till lapparnas fattigvård. Det betalades till länsstyrelserna i Luleå, Umeå och Östersund till att utackordera *utfattiga, åldriga, orkeslösa eller sjukliga lappar hos välkända och pålitliga nybyggare*, men också hjälpa dem att vara nybyggare eller nomader. Det första statsbidraget uppgick till 240 riksdaler, varav 242 rdr tillföll Jämtland. Behoven här gjorde sig efter hand alltmer gällande. År 1895 gick hälften av beloppet, 7 250 av 14 940, till Jämtland, 1915 21 612 av 53 902 och 1922 40 096 av 101 696, eller 39%. Skälet till högre kostnader i Jämtlands län var

att statsbidraget täckte all fattigvård för lappar, medan det i Norr- och Västerbottens län däremot bara var en kompletterande hjälp för kommunerna.

1920 fanns det 165 understödstagare (20%) bland de jämtländska lappförsamlingarnas 816 personer, och 1922 hela 197 (24%) av 829. Av de 165 som fick understöd 1920 var 7 renskötande och övriga 158 icke renskötande, medan 1922 bara en renskötande behövde understöd mot 196 övriga. De flesta var barn under 16 år och personer över 60 år.

Understöd i hemmet var det vanligaste. Bara ett fåtal var intagna på anstalt eller utackorderade. I Undersåker fanns det samiska ålderdomshemmet Fjällgård med föreningen KMA som huvudman. Ett annat ålderdomshem för samer var Fridsberg i Hillsand i Ströms socken, inrättat av frikyrkopastorn Mikael Sandell. Hemmet kunde ta emot 10 *värnlösa, åldriga lappar* vid sidan av att det också fanns ett barnhem.

I ett brev som kyrkoherden i Föllinge C.M. Stenborg 5 maj 1900 skrev till lappfogden Axel Frändén får man en komprimerad bild av hur lappfattigvården uppfattades.

Stenborg kände sig tydligen inte riktigt behärska alla situationer. *Då - - - i fjol sommar hotade föra sin svärmor till oss, därest han icke fick 250 kr, nödgades vi göra skriftligt kontrakt med honom om ett års underhåll efter den summan. Jag har förgäves sökt bjuda ut gumman åt andra, men icke fått högre bud än 270.*

En hjälpsökande - - - var särskilt besvärlig, heter det vidare. Han kom som vanligt i mars hit ner och tiggde *samt jämrade sig*. Han ville veta vilken hjälp han skulle få, *och jag var enfaldig nog att svara, att han antagligen finge som förr*. Han hade tagit ut varor, och det skulle vara svårt att lämna honom utan hjälp. Lapska fattigvården är för stor, avslutar Stenborg sitt brev, och lägger till ett par rader som kanske kom till utan närmare eftertanke. *För här är så många utgamla, så många tokiga och halftokiga, blinda och halvblinda - - - och lapparna tyckas icke hafva någon lag som ålägger föräldrarna att föda sina barn eller barn sina föräldrar.*

Det fanns, om man så ville, många förenklade förklaringar till den ökade lappfattigvården. Man tycks nämligen ha utgått ifrån att det alltid bara varit samernas eget fel. Det var "försummelser" i renskötseln eller försöken att "leva nybyggjarliv" i stället för "nomadliv". Det var tydligen också lätt att överföra de yttre betingelserna på det inre planet, tolka dem som moraliskt-sedliga frågor. De nomadiserande lapparna och de bofasta bland dem, skrev pastor lapponum Anton Ådén i Undersåker till länsstyrelsen 1901, föra i allmänhet ett stilla och rättskaffens leverne, medan de "lösa lapparna" däremot skapar stora bekynner. Männen super och kvinnorna *låta sig*

förföras av okända män och skaffar sig "oäkta" barn, uttalar han sig i egenskap av deras själasörjare.

Länsstyrelsen ville ha omorganisation och medverkan av samerna själva. Den ansåg att den lapska fattigvården fungerade dåligt. Lappförsamlingarnas fattigvårdsstyrelser klarade inte av sina uppgifter, visade heller inget intresse för sparsamhet eftersom understöden utgjordes av statsbidrag, och hade inte ens några samer som ledamöter. Man kunde i stället slå ihop lappfattigvården med kommunernas fattigvård. Då måste samerna likställas med andra medborgare i fråga om rättigheter och skyldigheter, t.ex. mantals-skrivas och beskattas för sin renskötsel. Man kunde också göra samiska kommunala enheter. Men någon form av statsbidrag skulle behövas i bägge alternativen. Länsstyrelsen befarade dock motstånd från kommunerna och *motsättningar i det kommunala livet mellan lappar och bofasta*.

Ett bekymmer såg fattigvårdsstyrelsen i Frostvikens lappförsamling i svårigheten att få tag i inackorderingshem för samer, eftersom *lappen ej trivs hos den bofasta befolkningen*. Den förordade därför kolonier med kåtor för lappfamiljer som behövde understöd, men *på sådana platser att de utan svårighet kunde bli föremål för inspektion*. I Tännäs lappförsamling behövde man ålderdomshem för samer och tyckte man kunde dela hem med kommunen för att hålla kostnaderna nere.

Fattigvårdslagen borde gälla till fullo, ingen lapsk fattigvård vid sidan av den kommunala, föreslog Johan Widén 1924. Han gick därvid emot kommunerna, som inte tycktes vilja ha den "dyra lappfattigvården", liksom emot dem som *till äventyrs tänkt sig att lappfattigvården borde vila på lapparna själva*.

Även om kommunerna ekonomiskt skulle svara för alla sina medborgares fattigvård, föreslog utredaren ändå ett statsbidrag *av synnerligen starka humanitära och sociala skäl*, men också på grund av *egendomligheter i naturförhållandena och i lapparnas levnadssätt (!)* Det skulle dock prioriteras för de renskötande samerna och fortsättningsvis täcka bara 2 / 3 av kostnaderna. Statsbidraget skulle tillgodose *de särskilda kostnader* fattigvård bland samer förde med sig, således inte vara någon allmän skattesubvention. Det sades rent ut, att kommunerna på det här sättet skulle lockas eller tvingas att intressera sig för att fattigvården bland lapparna sköttes både ekonomiskt och rationellt.

Staten förutsattes svara för att särskilda lapska ålderdomshem kom till stånd, medan kommunerna genom att betala de fattiga samernas vård indirekt tog på sig driftskostnaderna.

Jämtlandskommunerna motsatte sig, med något undantag, att ta över fattigvården för samerna. Det var att *vältra över bördan på några fattiga fjällkommuner*, hette det från Undersåker, och det dessutom *under sken av att lapparnas renskötsel skulle beskattas och skatteintäkterna motivera ansvaret för deras omhändertagande*. Kommunerna skulle bli ruinerade, påstods från Kall, Undersåker och Åre. I Åre fick man t.o.m. *en känsla av rent övergrepp från lagstiftarens sida*. Storsjö och Tännäs kommuner fann det anmärkningsvärt, att kommuner *som redan nu torde vara bland de mest skattetyngda i landet* förutsattes bära skattebördor som staten själv tyckte var för kännbara.

I själva principfrågan underströk Offerdals kommun, att *lapparnas bibehållande som nationalitet måste vara ett statsintresse*, i vilket Offerdal inte hade någon direkt del. Ett uppslag från Åre - för att försvara statsbidrag till all fattigvård för lappar - var att lappen *jämställdes med utländsk undersåte* ! I yttrandet från Undersåker fanns också en politisk vinkling. Renskötseln torde så småningom uppgivas, står det, därför att såväl lappunglingar som lappflickor insuper idéerna om att deras liv i fjällen är ett hårt liv. *Förkunnelsen om arbetstidens begränsning och en människovärdig tillvaro* vinner gehör även hos dem, och *att samhället har plikten, men att själv försörja sig är ingen oavvislig plikt*. Det är att hoppas, heter det vidare, *att lapparna skola vara immuna gentemot denna åskådning*.

Fjällkommunerna Laxsjö och Hotagen var ensamma om att samtycka till förändringen, dock *under förutsättning att lapparna mantals- och kyrkoskrivas i de kommuner där de äro bosatta* och att statsbidraget utbetalas i förskott i stället för efterskott, enligt förslaget.

I kungl. brev 23 febr. 1923 hade föreskrivits, att statsbidraget i första hand var avsett för renskötande lappar och bara undantagsvis för andra. Det här föranledde en kommun att påpeka, att statsbidraget därmed skulle bli helt illusoriskt, eftersom renskötande samer i regel inte behövde någon fattigvård.

Utöver kommunernas yttranden ville K.B. - *med hänsyn till frågans vikt* - också ha personliga överläggningar med företrädare för kommunerna. Det skedde 28 mars 1925 inför landshövdingen Sigfrid Linnér.

Kommunrepresentanterna upprepade i stort de synpunkter som redan framförts, med några enstaka skärpningar i ordvalet. Längst i sitt motstånd gick de två kommunalmännen i Frostviken och Tännäs, hemmansägaren Edv. Mårtensson och förre riksdagsmannen Ingebrikt Bergman, som bägge som företrädare för sina kommuner vidhöll, att staten ensam borde betala lappfattigvården. Enligt Mårtensson *vore lapparna icke till någon stor nytta för den kommun, där de voro bosatta*, och om samerna i Härjedalen tyckte Bergman, *att dessa dock alltjämt betraktades som inkräktare med vilka man ej kände någon större samhörighet*. Det goda förhållandet skulle sannolikt upphöra, om förslaget antogs. När förslaget först spritt sig i Tännäs, sa

Bergman vidare, hade man inte satt tilltro till det. När det blev mera känt, hade det t.o.m. föranlett *verklig panik* inom kommunen.

Vad samerna tyckte om fattigvårdsförslaget kom till synes på det vid den här tiden sedvanliga sättet, i väl filtrerad form sedan en del av dem "hörts" av lappfogden och andra deltagit i en gemensam överläggning med landshövding Linnér på länsstyrelsen 13 mars 1925. Protokollen från lappfogdens sammanträden i februari-mars 1925 är mycket kortfattade. Det verkar också som om tidsbrist gjort att inte alla lappbyar hörts, och det måste anses lite anmärkningsvärt, eftersom det ju var dem som förslaget gällde.

I propositionen om lappfattigvården (1927:108), signerad av socialministern Jacob Pettersson, utgjorde avsnittet om jämtlandssamernas förhållanden huvudinnehållet, precis som deras särförhållanden i fråga om fattigvård, lappförsamlingar, kyrkoskrivning etc. upptagit huvudutrymmet i Widéns utredningar. Propositionen byggde också i huvudsak på dessa. Några särskilda åtgärder av förebyggande art (olika upplåtelser inom renbetesområdena) var socialministern dock inte beredd att samtidigt föreslå men överraskade däremot med uppgiften att jämtlandssamernas kyrkoskrivning i nuläget inte behövde ändras. Något beslut om upplösning av de s.k. lappförsamlingarna behövdes därför inte i dagsläget. Samtidigt hänvisade han till finansministerns förslag i proposition 1927:102 om att samernas skattefrihet för inkomst av renskötsel skulle upphävas och i en kommande proposition 1927:234 om ändring av mantalsskrivningsförordningen angående lapparnas mantalskrivning

För att göra övergången lättare för kommunerna medgav 1927 års riksdag ett statsbidrag som täckte 3 / 4 i stället för föreslagna 2 / 3 av kostnaderna. Men motståndet var hårt in i det sista. Kommundeputationer försökte påverka utskottsutlåtandet i riksdagen. Av jämtlandsrepresentanterna i Andra kammaren talade bönderna Johan Olofsson i Digernäs och Per Persson i Trången mot att kommunerna skulle betala ens 25%. Den senare gjorde den bedömningen, att *lapparna icke äro av samma kynne som lantbefolkningen och därför tarva större fattigvård*. Fattigvårdskonsulenten Verner Hedlund i Östersund sade sig emellertid inte vara lika övertygad som sina länskamrater, att det var ett jämtländskt intresse att yrka avslag. Jag är den länsrepresentant, fortsatte han, som mest kommit i kontakt med de människor det gäller, och jag vill inte se någon större skillnad *mellan de understödda lapparna och övriga medborgare som får fattigvård*. Då vi vant oss vid förhållandena kommer det inte att bli så stor börda för kommunerna som man nu tror, sa han avslutningsvis, och inte heller till något men för lapparna.

1927 års riksdagsbeslut utmynnade i den kungl kungörelsen ang. statsbidrag till fattigvård och barnavård för lappar (1927:277). Kungörelsen ändrades ett antal gånger, senast 1971:981, och bidragsbestämmelserna gällde ända till 1980. Socialutredningen hade dessförinnan föreslagit, att bidragen borde

upphöra, då de saknade nämnvärd betydelse.

Från handläggningen av socialhjälp till samer har socialarbetaren John Paul Persson med rötter i Anarisets sameby berättat, att bestämmelserna *tolkades generöst*. Men jag fann det stötande, sa han, att *man först skulle sortera ut utlänningar och samer för sig*, innan man tog ställning till hjälpbehovet. Bestämmelserna konserverade en förlegad attityd mot samerna som samhällsmedborgare.

Ur en av de sista skrivna årsberättelserna från lappfogden i Jämtlands län heter det 1964, att behov av socialhjälp föreligger i mycket liten omfattning. I den mån sådan förekommer, utgår den mestadels till samer på ålderdomshem.

"Lappränta" - skattefrihet - inkomstskatt

Med överförandet av lappfattigvården från staten till kommunerna hörde också frågan om samernas beskattning. Den s.k. lappskatten var i Jämtland fram till 1890-talet knuten till innehavet av skattefjäll. Enskilda samer betalade skatt för "egna" fjäll som de brukade för sin verksamhet. Genom den första renbeteslagstiftningen 1886 upphävdes alla enskilda räntor (skatter) för de tidigare skattefjällen.

Förändringen medförde skattefrihet från inkomst av renskötsel, något som i sin tur ändrades först mot slutet av 1920-talet. Det fanns, framhölls det då, inga principiella skäl för skattefrihet. Taxeringsförfarandet vid beskattningen av inkomst av renskötsel och renegendom förutsattes bli densamma som för annan inkomst och förmögenhet. Däremot gjordes deklarationplikten frivillig.

Utöver lappskatten hade samerna tidigare också måst betala skatt till prästerskapet framgår det av den utredning Lapparnas beskattning som Johan Widén också svarat för (SOU 1924:59). Enligt en prästlönereglering 1910 bortföll emellertid alla tidigare avlöningsförmåner in natura för prästerna. I Widéns utredning uppges dock, att kammarkollegiet i sin tur uppgivit, att trots ändrade förhållanden den här gamla bidragsskyldigheten till prästerna bestått i Undersåker och Hede. Pastor lapponum i Undersåker, komministern Per Winblad i Kall, kommenterade förhållandet - när han tog del av utredningen - att han själv under sin tid som pastor lapponum, dvs fr.o.m. 1 juli 1907, inte alls uppburit någon lön av lapparna, fastän han haft laglig rätt till det. *Jag har icke ansett mödan värd att göra något försök i den vägen,* förklarade han.

Beträffande eventuell förmögenhet hade det varit utredarens mening, att samerna redan var skattskyldiga för sådan egendom som också bestod av renar, fastän någon beskattning inte torde ha förekommit i sådana fall annat än möjligen i förening med annan förmögenhet.

Bland jämtlandssamerna var tveksamheten stor inför beskattningen. Man tyckte, att renskötseln var så osäker att den borde befrias från skatt. Det fanns så många förlustkonton, sa man: ogynnsamma betesförhållanden, rensjukdomar, rovdjur och hundar som drev renar. Renskötseln var "ovarak-tig". Det var ju så, *att lappen hade renar ena året, men det andra få eller inga renar alls!* Och staten betalade ju kommunalskatt för renbetesfjällen, anförde man som skäl, och det borde väl räcka. För övrigt fanns det redan tillräckligt med "skatter" i form av betesavgifter till Norge och ersättningar för höskador till de bofasta. Men några tyckte, att man nog borde betala skatt för sin renskötsel, om man ville bli likställd med övriga svenska medborgare. Dit hörde t.ex. Jonas Åhrén i Frostviken, som sa, att samerna aldrig skulle få samma anseende som övrig befolkning om de inte betalade skatt. Det går inte *att kasta allt på staten*, som han uttryckte sig.

Även kommunerna hyste tvivel inför samernas beskattning, fast av andra skäl än samerna själva. Det skulle bli svårt att vid taxeringen bedöma deras inkomster och särskilt *deras förmögenhetsförhållanden med det flukturerande värde deras avsättningsvara besitter*, påstod Ovikens kommun. I yttrandet från Tännäs hette det, att *talet om lapparnas skattskyldighet till primärkommunerna torde fullständigt sakna betydelse*, åtminstone för Tännäs del. Det var enligt deras uppfattning bara en tidsfråga, när renskötseln skulle upphöra. *Då lapparna som känt är, hava stor obenägenhet att lämna tillförlitliga uppgifter om sina inkomstförhållanden, lär deras betalningsförmåga bli särdeles ineffektiv*, sägs det som ett generellt omdöme från Frostviken. Visserligen är det viktigt att samerna jämställs med den övriga befolkningen, heter det vidare, *men beskattningen kan inte på något betydelsefullt sätt bidra till det*. Att genom beskattningen jämställa samerna med övrig befolkning var enligt uppfattningen i Kall t.o.m. en lönlös uppgift. Lapparna kommer inte att betala sina skatter, påstår man rakt ut. *Med den erfarenhet vi har av lapparna, veta vi att så icke skall ske*.

Lite långsökt kan den invändning tyckas vara som Ingebrikt Bergman anförde som företrädare för Tännäs kommun, när landshövding Sigfrid Linner kallat kommunombud till överläggning på länsstyrelsen i Östersund 28 mars 1925. Det fanns enligt Bergman en fara i samernas skattskyldighet, *om det i en framtid gjordes gällande, att då lapparna betalade skatt i likhet med övriga svenska medborgare, de också i övriga avseenden jämställas med dessa*. Men han fick ett något tillrättavisande svar av landskamreren Axel Andersson. Åtgärden med beskattningen skulle bidra till att stärka lapparnas självkänsla, sa landskamreren, och ge dem kraft och förmåga att *sköta sig som goda medborgare*.

De renskötande samerna schablonbeskattades i regel utifrån en viss beräknad kalvningsprocent, sedan beskattningen införts på 1920-talet. Förhållandet var oförändrat i flera decennier. En ny rennärlingsbeskattning började tillämpas vid 1979 års taxering, sedan 1975/76 års riksdag infört såväl bokföringsplikt som deklarationsplikt för rennärlingens utövare. Rennärlingen har därvid blivit jämställd med övriga jämförbara närlingar, inkomst av rörelse. För att få bättre fördelning av inkomsten mellan olika år har samebyarna - dock utan framgång hittills - yrkat på att i likhet med skogsägarnas skogskonto få ett s.k. rennärlingskonto.

Mantalsskrivning - och delaktighet

Mantalsskrivning av samerna förekom i Jämtland inte förrän efter 1912, då länsstyrelsen utfärdade föreskrifter om det (10 / 11 1911, 2 / 2 1912 och 21 / 2 1919). Då angavs, att samerna fick mantalsskrivas inom vissa bestämda kommuner allt efter de lappbyar de tillhörde. De skulle sammanföras i en längd utan sammanblandning med kommunens övriga invånare. Mantalsskrivningen gick inte smärtfritt, eftersom lappbyarna i några fall sträckte sig över flera kommuner.

Föreskrifterna om mantalsskrivningen av samer var tillämpliga för Frostvikens, Hotagens, Offerdals, Kalls, Hallens, Undersåkers, Tännäs och Storsjö kommuner. Samerna i Idre var kyrkoskrivna i Tännäs lappförsamling men var uppenbarligen inte mantalsskrivna någonstans.

Men alla kommuner godtog inte utan vidare länsstyrelsens föreskrifter. Hallens kommun anförde besvär över 1924 års mantalsskrivning, då man ansåg att samer mantalsskrivits där, som inte hörde hemma i Hallen.

Bestämmelserna rörande samerna i Jämtlands län tillämpades under 1920-talet på både renskötande och icke renskötande (bofasta, övriga) samer, vilket medförde, att de senare inte alltid bodde där de var mantalsskrivna. Mantalsskrivningen föreslogs därför enligt den här ordningen bli begränsad till att gälla bara *de verkligt renskötande lapparna - - - ej dem som hava upphört med renskötsel och äro boende på en viss bestämd plats*. Dessa senare borde självfallet mantalsskrivas i de kommuner där de bodde. Föreskriften för de renskötande samerna preciserades till att gälla var inom lappbyn samens ansågs ha sitt hemvist, sin "huvudkåtplats", dvs den plats där han hade fasta kåtor, visthus o dyl.

I en redovisning som kammarkollegiet lämnar Kungl. Maj:t 1940 ges en översikt över hur samebefolkningen i Jämtlands län kyrkobokförts i lappförsamlingarna och vilka mantalsskrivningskommuner som gällde för dem. Förhållandet avser 31 dec. 1938.

- Frostvikens lappförsamling, 123 medlemmar mantalsskrivna i Frostviken
- Hotagens lappförsamling, 144 medlemmar, varav 63 mantalsskrivna i Hotagen och 81 i Offerdal
- Undersåkers lappförsamling, 221 medlemmar, varav 30 mantalsskrivna i Offerdal, 46 i Undersåker, 45 i Kall, 44 i Oviken, 6 i Åre, 1 i Storsjö, 3 i Tännäs och 1 i Lockne
- Tännäs lappförsamling, 215 medlemmar, varav 167 mantalsskrivna i Tännäs, 35 i Storsjö och 23 i Idre.

I gällande folkbokföringsförordning (1967:198) heter det beträffande kyrko-

bokföringen, att den som tillhör den nomadiserande samebefolkningen och icke är bosatt på viss fastighet, anses bosatt på sitt huvudviste i samebyn. Om sådant huvudviste gäller, heter det vidare, i tillämpliga delar vad som enligt denna förordning gäller för fastighet. Och för mantalsskrivningen gäller enligt samma förordning att var och en skall mantalsskrivas på den fastighet och i den församling, där han rätteligen skall vara kyrkobokförd mantalsdagen, samt i den kommun där fastigheten och församlingen är belägen.

God omtanke eller negativ segregering i fråga om samebarnens skolundervisning?

Folkundervisningen bland samerna var tidigt ett led i deras kristnande. Genom Skytteanska skolan i Lycksele och de fasta lappskolorna vid lappmarkens huvudkyrkor, varav lappskolan i Föllinge (1748) var en, lades grunden till den s.k. nomadundervisningen. Det var emellertid inga "folkskolor" i vanlig mening utan snarare ett slags seminarier, eftersom eleverna i hemorten sedan skulle verka som lärare (kateketer), som besökte olika samevisten.

Lappskolan i Föllinge drogs in 1820. Ungefär samtidigt grundades Svenska Missionssällskapet (1835) som hade missionsverksamhet bland samerna som ett av sina syftemål. Man gick till verket genom att inrätta skolor för samebarn. En sådan skola blev 1845 flyttad från Brattfors i Lycksele lappmark till Laxsjö by i Föllinge socken. Samebarnen undervisades tillsammans med allmogens barn och bodde i bondgårdar.

Missionsskolan i Laxsjö flyttades 1877 till Undersåker för att komma närmare härjedalssamerna, först till Edsåsen och några år senare till Änge by och kompletterades då med ett barnhem.

Under 1870-talets sista år startade en skola och ett barnhem i Hillsands by i Ströms socken. Verksamheten tillkom på initiativ av frikyrkopastorn Mikael Sandell, och den finansierades med hjälp av olika "missionsvänner", bl.a. Evangeliska Fosterlandsstiftelsen, som också övertog verksamheten. Fridsbergs barnhem, som anläggningen kallades, blev under några årtionden den skola dit samebarn från norra Jämtland sökte sig, innan skolan i Änge genom 1913 års skolreform blev en statlig skola.

Vid 1900-talets början fanns det flera olika former av undervisning för samebarnen, av vilka dock huvudsakligen kateketernas verksamhet och missions-skolorna var aktuella för jämtlandssamerna. 1913 omorganiserades lappskoleväsendet, och tyngdpunkten lades på de s.k. vandrande nomadskolorna, som skulle följa samerna till deras olika årstidsvisten, och där barnen skulle undervisas de första tre åren.

Vistesskolor - "småskolor" - förlades i Jämtland till Håkafot i Frostviken med undervisning sommartid i Härbergsdalen, vidare till Jänsmässholmen i Offerdal med sommarskola i Tjöure-Krönavaïje, samt till Nyhemmen i Undersåker med sommarskola i Stensdalen. I Härjedalen fanns vistesskolor i Storvallen (Mittådalen) och Fjällsjön, bägge i Tännäs kommun, med sommarkurser i Axhögen respektive Brattriet-Bråktjärn-Malmagsbackarna. Sommarkurserna varade juli-september och vinterkurserna januari-april. Sommartid bodde och undervisades barnen i torvkåtor.

De fasta nomadskolorna - för Jämtland-Härjedalens del bara Änge nomad-

skola i Undersåker - skulle ge en fortsatt treårig utbildning, men lästiderna var kortare, målsättningen lägre och kompetenskraven på lärarna inte desamma som inom skolväsendet i övrigt.

Så småningom försköts dock tyngdpunkten mer och mer mot fasta skolor. Från 1938 drogs sommarvistesskolorna in undan för undan med början i Jämtlands län. Under 1940-talet centraliserades i Jämtland de två första skolåren till nomadskolan i Mittådalen och de två följande till Jänsmässholmen, sedan nya skolor och internat uppförts på båda platserna. En samefamilj kunde på så sätt ha sina skolbarn på tre olika ställen i länet, med besvärliga kommunikationer och utan möjlighet att få ha familjen samlad annat än under skolloven. På 1950-talet infördes ett frivilligt sjunde skolår, också tidigast i Jämtlands län, och en fortsättningsskola i form av en fältstudiekurs i något av samernas sommarland. I slutet av 1950-talet lades nomadskolorna i Jänsmässholmen och Mittådalen ned, och all undervisning koncentrerades till Änge. Sameskolan i Änge avvecklades i sin tur fr. o.m. 1 juli 1988.

Bakom den utveckling samebarnens undervisning genomgått går det att spåra olika målsättningar från statsmakternas sida. Olika motiv tycks ha blandats med varandra. *Om lapparna skola fortleva som stam, måste det vara som nomader*, hette det i förarbetena till 1913 års skolreform. Ett humanitärt motiv spåras i påståenden som att samerna var lyckliga som renskötare, att nomadlivet visserligen syntes eländigt men inte var det ur samernas synvinkel, att samerna var fysiskt kläna för regelbundet och tungt kroppsarbete, att samer som övergick till bofast liv råkade i misär och flera uttalanden i samma riktning.

Lappfogden Abraham Staaff var t.ex. fången i sin tids allmänna uppfattning om samerna som *led efter led danade endast för renskötseln* som han uttryckte sig 1907. Han ondgjorde sig över hur *en del välgörande herrar och damer tror sig göra lapparne en tjänst med att indraga dem i nära beröring med vår tids kultur, och att de synnerligast med afseende på undervisning och dylikt skola behandlas alldeles som de bofaste*. Han avsåg då lappbarnhemmen Änge och Fridsberg.

Först 1918 fick samerna själva tillfälle att samfällt yttra sig, vid det första samiska landsmötet i Östersund. Landsmötet ansåg, *att de principer, som statsmakterna nu följa vid skolväsendets organisation äro alldeles felaktiga*. Nomadläraren Hans Fjällstedt vid nomadskolan i Håkafot berättade för landsmötet, att barnen enligt bestämmelserna inte ens fick äta med kniv och gaffel utan skulle äta med stora täljknivar, av vilka Fjällstedt visade ett prov under stor munterhet från deltagarnas sida.

1919 års lappkommitté fick till sina utredningsuppdrag också samernas skolfråga. Vid dess möte i Vallbo önskade samerna, att undervisningen borde

vara densamma som i den svenska folkskolan, dock med lite mera kristendom för samebarnen. Och frostvikssamerna begärde vid sammanträdet i Jänsmässholmen ett internat för samebarnen i norra Jämtland *med särskilda rum för gossar och flickor och med särskild säng för varje barn*. Anspråken var små men uppfattades ändå som pretentiösa.

Varje förhållande måste bedömas efter sin tid, och det gäller också hur samebarnens skolgång var ordnad i Jämtland-Härjedalen fram till dagens förhållanden. Det finns mycket av tacksamhet, glädje och gemenskap i många skolminnen men också ett och annat stänk av bitterhet och oro, när skoltiden kommer på tal. Vi samebarn fick inte umgås med "svenska" barn, när vi gick på Änge, berättar en av eleverna där från åren kring 1950, *och det skapade naturligtvis lite underlig stämning*. Det var först när jag kom till Änge, som det började gå upp för mig, att vi var annorlunda, vi som bodde på internatet där. Vi var "lappar" som det hette då. En gång när jag skulle tillbaka till Änge efter jullovet, tog jag av mig *"tussarna"* (lappskor av renskin) *på toaletten på tåget, så att ingen skulle se att jag var lapp*".

1962 slog riksdagen fast, att sameskolan skulle bestå som en särskild skolform, så länge samerna själva önskade det. Den ursprungliga motiveringen - den nomadiserande befolkningens levnadssätt - föreligger dock inte längre. Andra skäl, framför allt av pedagogisk och psykologisk art, har talat för att samerna bör ha tillgång till särskilda skolor. Men föräldrarna väljer själva skolform för sina barn, i motsats till vad som gällde före grundskolereformen 1962, då fjällsamernas barn var skyldiga att gå i nomadskola, och valfriheten gäller hela grundskolan igenom. För jämtlandssamernas del hade man dock aldrig gjort någon skillnad mellan renskötande och andra samers barn, utan samtliga gick i regel i nomadskolan, som skolformen tidigare kallades.

De sameföräldrar som från 1960-talet satt sina barn i hemkommunernas skolor och inte i sameskolan har samtidigt understrukt värdet av samhörigheten mellan samerna och den övriga glesbygdsbefolkningen och menat att en sådan grundläggs bäst redan i skolan. Möjligheten att få ha barnen hemma har självfallet också bidragit till ändrade skolförhållanden.

För sameskolan finns fr.o.m 1980 en särskild skolstyrelse (som numera utses av sametinget) med en skolchef och ett kansli förlagt till Jokkmokk. Same-skolstyrelsen skall utöver sina vanliga arbetsuppgifter främja och utveckla samiska undervisningsinslag i hela det allmänna skolväsendet.

Efter nedläggningen av Änge sameskola försöker man tillgodose samebarnens behov av samiska inslag i undervisningen genom s.k integrerad undervisning i den kommunala grundskolan. Avtal om sådan

integration finns med Härjedalens, Krokoms, Strömsund och Åre kommuner, varigenom betydligt fler elever bereds någon form av samisk undervisning än de sju elever som undervisades vid Änge sameskola under dess sista läsår.

De ansträngningar som från samiskt håll vidtagits för att av det nedlagda ålderdomshemmet Fjällgård och Änge sameskola i Undersåker skapa ett sydsamiskt kulturcentrum har dock rönt ringa framgång.

Jämtlandssamerna och den tidiga turismen

Svenska turistföreningens årsskrifter ger en god uppfattning om hur jämtlandssamerna i turismens barndom presenterades för en större allmänhet som ett etniskt inslag i jämtlandsbefolkningen i övrigt. Sedan STF bildats 1885 har samerna varit föremål för stor uppmärksamhet, i synnerhet i de första årtiondenas årsskrifter. Lappar är tidigast den enda benämningen på dem, även om flera bidragsgivare tidigt kommenterade det i samband med jämtlandssamerna. Carl J.E. Hasselberg berättar 1889, att han i Tossåsen besökte *några familjer af lapparna eller fjällfolket, som de älska att kalla sig*, och senare, att *vi sorgfälligt undveko det för dem förhatliga ordet lappar*, vid ett besök i Lunndörrens "lappläger" 1882 (1934). En anonym bidragsgivare som 1890 skildrar lappmässan i Kolåsen konstaterar, att *de människor som samlas där, skulle kunna indelas i tre klasser: fint folk, bondfolk och fjällfolk*. Det sista ordet är, säger han, den officiella benämningen på lapparna, *hvilka man bör akta sig för att tilltala med namnet lappar, detta uppfattar de som ett vedernamn*.

Fjällen blev tidigt föremål för STF:s intresse, och samerna blev från början turistiska lockbeten. *Tänk vilket utmärkt tillfälle att få se lappkåtor och studera lapparnas hemlif*, heter det i uppsatsen "Enafors betraktat ur turistsynpunkt" (1903), och i ett osignerat bidrag 1906 uppges, att Malmagens by i Härjedalen äger ett särskilt intresse *däruti, att en del af de lappar, som tillhöra Tännäs socken, någon tid under sommaren hafva sitt tillhåll i Rutfjällen*. I sin presentation av en *hittills obeaktad turistled* från Borga över Storjola och Värjaren till Ankarede garanterar Erik Modin (1894), att *man för öfrigt alltid kan beräkna att träffa lappar i deras sommarvisten*.

Många av färderna i fjällen hade form av "expeditioner", även om det kan vara mera karakteristiskt för Lapplands- än Jämtlandsfjällen. En del samer kom i det här sammanhanget att efterfrågas som vägvisare, bärare, roddare och hantlangare i största allmänhet.

En vägvisare inställde sig snart nog och befanns vara en gammal lappgumma, berättas från en fjällvandring i Offerdalsfjällen 1892, och man kan ana lite besvikelse över att ingen "riktig lapp" ställde upp. Det är svårt att få tag på en vägvisare i Vallbo uppger Carl J.E. Hasselberg, men om man passar på vid lappmässan kan man slå sig i sällskap med de hemvändande Ljungrislapparna, råder han. Och Gunnar Andersson gav (1907) följande lägesbeskrivning: *Våra damer blefvo här (i lappläget) räddhågade, de hade säkert tänkt finna lappar, hvilka skulle blifva dem till stöd, skydd och vägvisare ute i vildmarken. Emellertid voro lapparna borta - - - och damerna måste, ehuru med med någon bäfvan, anförtro sig åt oss*.

Ibland kunde betänketiden att ta på sig lotsuppdrag bli mycket kort. När Nils Torkelsson en sommardag 1902 var på väg till Bydalen för att köpa fotogen,

mötte han på vägen ett turistsällskap under Per Bertilssons ledning. *Nu kan du slå följe med oss, när du får så mycket storfrämmande*, tyckte Bertilsson, och Nils gick med på förslaget. *Han hänger upp sin bleckflaska* (som han skulle ta fotogenen i) *till härnest på grenen och tassar snart i spetsen av tåget*. Vi var mycket tacksamma mot honom, heter det vidare, *som det snart visade sig att vägen var villsam äfven för ett vant öga*.

Någon gång är rollerna ombytta. Under en tur i Oldfjällen berättar Wilhelm Peterson-Berger (1904) hur lapparna måste gå två gånger mellan Burvattnet och Mjölkvattnet för att få all packning med och att han under tiden kokade kaffe åt dem och sig själv. *Lapparna finna det roande och ovanligt att, som de säga, betjänas av en stockholmare*, skriver han, och vid deras återkomst, *får jag för mitt kaffe mottaga några ärliga och konstlöst formulerade komplimanger*. Så tillägger den i musiksammanhang så kritikkänslige P.B., att det berömmet *lyssnar jag till med så mycket större nöje som jag för en gångs skull har den oskattbara och sällsynta förmånen att kritiseras af endast sakkunniga*.

Från början ansåg besökarna i samevistena det självklart att bara kunna stiga på. Man väntade sig, ja, ibland krävde, ett vänligt mottagande, kaffe och kanske t.o.m. mat och husrum för natten om man själv hade planerat så. Vi tog in i en av kåtorna, heter det från en tur i Offerdalsfjällen (1892). Den beboddes av Johan Larsson och hans hustru Sigrid Jönsdotter. *Här torkade vi oss framför elden, öppnade våra matsäckar och läto fjällfolket koka kaffe av vårt medförda förråd*. Gunnar Andersson berättar i sin tur (1907) utan omsvep, att hans sällskap under vandringen mellan Bydalen och Vallbo fann en enam kåta. *Den var utmärkt, stor, rymlig, nyreparerad, och lappen som bodde där, var gudskelov borta, så vi kunde ostörda hvila på hans fårskinn och koka i hans kärl. - - - Supen smakade härligt och följdes av många smörgåsar med skinka och gåslefver och ost. Kaffet var varmt och starkt, den lätta whiskygroggen ur lappens stora, tomma, renskurade tobakslåda släckte törsten utmärkt och vandrade laget rundt, medan skämtet och glammet gnistrade i kapp med den sprakande elden*.

Tännäs- och Rutfjällslapparna stå på en hög bildningsgrad och se gärna besökande hos sig, konstaterar Sven Iampa (1910). *Att de besitter en anmärkningsvärd intelligens finner man lätt, antingen samtalet ledes in på natur och lif i fjällen eller man lyckas framleta några af deras traditioner om den tid, då en öfvermäktig folkskara började göra intrång på deras marker*. Om Jämtlands och Härjedalens samer tycker Peterson-Berger i ett senare bidrag (1906), att de *i allmänhet förefalla som ett mycket lifsdugligt, hårdigt, för tillvaron väl rustadt släkte med godt, fredligt, ofta älskvärt lynne, få behov och vaken intelligens*. Samerna i Ljungris, som han besöker i sitt strövtåg kring Helagsfjället, *se nästan germanska ut, tycker han, och måtte representera stammens aristokrati*. Men man får inte förundras, tillägger han, *att bakom den nutidsenligt civiliserade ytan ofta rester af vidskeplighet, primitiva passioner, naiv vekhet, lättledd fantasi och dyligt skymta fram*.

70

STF fick tidigt fotfäste i jämtlandsfjällen, och snart fanns turiststationer, fjällstugor och leder spridda över hela fjällvärlden, dock mest koncentrerat till fjällen i gränstrakterna mellan Jämtland och Härjedalen. Sylhyddan, f.ö. den äldsta turiststationen i STF:s verksamhet, togs i bruk redan 1890. Vid 1900-talets början anlades ett enkelt turisthärbärge i Arådalen i Oviksfjällen, och 1918 anordnades turiststationsrörelse i den under 1890-talet anlagda turisthyddan vid Helagsfjället i Härjedalen. Nya Sylstationen tillkom 1933, och samma år ökades verksamheten vid den utvidgade turiststationen vid Storulvån.

Under 1930-talet ville STF med äganderätt förvärva markområdena vid turistanläggningarna, inte bara i Sylarna, Helags och Storulvån, utan också i Vålådalen och Stensdalen, där en turiststation uppförts 1922-23 (Vålådalen) och en turiststuga 1916 (Stensdalen).

När lappfogden Gardham sammanträffade med Handölsdalens lappby i Ånn 9 febr. 1936 för att höra byn om STF:s önskemål angående Storulvån, påpekade ordningsmannen Lars Larsson Kråik, att STF önskade just den plats där han 1915 hade uppfört sin kåta och som han begagnat t.o.m. sommaren 1924. På platsen hade han använt två områden till rengården, och alldeles intill fanns ytterligare två platser för gamla gården. Dessutom fanns synliga platser från gamla kåtor, dels ungefär 2 km uppefter Storulvån, dels efter gångstigen mot Handöl (3 kåtor). Det framgick tydligt, att platsen var ett gammalt tillhåll för samerna, ett centrum för renskötseln i trakten.

Om STF fick tillstånd att ta platsen i anspråk skulle man, enligt Kråiks uppfattning, för all framtid förstöra dess betydelse för renskötseln. Platsen vid Storulvån låg i lä för nordvästvinden, och gav lugn och värme åt renen under kalvningstiden på våren. En större turistanläggning vid det gamla samevistet intill Storulvån skulle medföra att folk rörde sig i terrängen alla årstider, och draghundar, sällskapshundar och stationens egna hundar göra det oroligt för renarna hela året. Kråik hade 1925 flyttat sitt sommarläger längre upp efter älven (Tjallingen), men ansåg att man inte borde omöjliggöra för kommande generationer att välja boplats. I ett separat brev i april 1935 direkt till STF har dock Kråik sagt, att det inte skulle möta något hinder för honom att flytta kåtan något hundratal meter, men *tillråder STF att göra framställning till länsstyrelsen i Jämtlands län*. På samma sätt avstyrkte samerna de övriga önskemålen om förvärv.

(När Storulvåstugan invigdes 21 febr. 1942 gick man i fackeltåg från den gamla till den nya turiststationen, och enligt ÖP berättade vid invigningen STF:s sekreterare Carl Julius Anrick om platsens turistiska historia (!). Om dess samiska historia fick bara silverringen i golvet i stationshallen ge sitt tysta vittnesbörd. Den markerade nämligen platsen för eldhärden - arran - i den kåta Lars Larsson Kråik övergivit.)

Lappfogde Gardham försökte att i ett utlåtande 1936 till Kungl Maj:t ge ett koncentrat av hur turistväsendet utvecklats på renbetsefjällen i Jämtlands

län. De första gångstigarna i fjället upptrampades av lapparna och ledde naturligt nog mot deras hem, deras läger med kåtor och rengården, konstaterar han inledningsvis. När turisterna började intressera sig för fjället, följde de dessa stigar till lapplägren. När de behövde övernattningsställen ansågs lämpligaste ställena många gånger vara de torra och fria platser som lappar en gång i tiden utsett åt sig men som de för någon tid lämnat. Lapparna såg inget hinder i att en liten stuga om ett rum uppfördes, helst som de själva också vid behov kunde övernatta där. Om en grupp turister kom ena dagen, så lämnade de stugan och trakten den andra. Men av enrumsstugan blev så småningom en tvårumsstuga, och nu skulle två sådana stugor i de två gamla lapplägren, Storulvån och Stensdalen, byggas ut till stationer med personal och gäster under större delen av året. En sådan utveckling hade lapparna, enligt lappfogden, inte tänkt sig och sannolikt inte heller STF kunnat förutsäga.

Renbetestrakterna i Jämtlands län var relativt begränsade jämfört med förhållandena i Norr- och Västerbottens län. På så begränsade områden finns bebyggelsen, fortsatte lappfogden, lapparnas huvudvisten och sommarstugor, telefonledningar, och med stänger, kryss och stjärnor utprickade vandringsleder - och överallt omkring och efter dessa anläggningar rör sig folk. Det måste inkräkta på lapparnas rörelsefrihet med renhjordarna, fortsatte han, och på utrymmet och lugnet för renarnas betning.

För femtio år sedan (1886), heter det vidare i lappfogdens yttrande, fanns blott lappläger, hemman och fäbodvallar i fjället, men då ansågs det vara av allra största vikt att för framtiden trygga lapparnas fria och ostörda bruk av fjället och intilliggande nödvändiga renbetesland. Hur mycket mera måste man då inte uppmärksamma den nutida "stormlöpningen" mot fjället. Det fanns en tendens att rasera, tyckte han, *vad som under femtio år med möda och ihärdighet vunnits åt lapparna*. Det här skrevs alltså 1936!

Sentida exempel på vad de renskötande samerna uppfattade som intrång eller hot om intrång var den s.k. Åreplanen och det s.k. Brattliprojektet i Frostviken med en planerad turistby av en omfattning som i inledningsskedet bedömdes som helt omöjlig från Rattevare samebys sida. Bägge rörde "tung turism" i renskötselområdena. Sylarna-Helags *obrutna fjällområde* är f.ö. det fjällområde som troligen har de flesta utbyggda ledsträckorna.

För rennäringen påverkas driftsförhållandena kring turistorterna, i närmast zonerna för Åre och Duved och dagturzonerna för Kolåsen och Storlien. Inom Handölsdalens sameby är vandringsledssystemet för fjällturismen således allra mest utbyggt med basstationer i Storulvån, Blåhammaren och Sylarna. Tossåsens sameby berörs av dagturzonerna kring Vålådalen och Bydalen. I turistlandskapen Jämtland-Härjedalen och turistkommunen Åre, som exempel, kan det här leda till svårlösta problem för en framtida rationell renskötsel.

SVEGS TINGSRÄTT

95 -01- 2 0
 Akt. T 88/90, T 70/91
 (930)

Svegs tingsrätt
 Box 205

Ankom

1995

842 00 SVEG

LRJ Juridiska Byrån

Mål T 80/90 och T 70/91

Svarandesidan skall enligt tingsrättens föreläggande inkomma med yttrande senast 1995-01-23 över fastighetsägarnas yttrande 1994-12-29 (aktbil 905). I en särskild skrift (aktbil 904) har fastighetsägarna uppgett bl a att ett till yttrandet hörande utlåtande kommer att inges separat liksom att inlagan kommer att kompletteras med visst utredningsmaterial vad gäller avvitrningen. Nämda kompletteringar har ännu ej kommit oss tillhanda. Mot denna bakgrund hemställer samebyarna om anstånd med avlåtande av skriftligt yttrande till 1995-02-27. Yttrandet kommer givetvis att inges dessförinnan så snart det färdigställts om förutskickade kompletteringar kommer oss tillhanda snarast och omfattningen av dessa ej fördröjer vårt arbete.

Umeå 1995-01-19

Lars Sandow

SVEGS TINGSRÄTT
 BESLUT 1995-01-20

Framställningen bifalles.

Enligt uppdrag

Ingrid Vikander Bergman

Till förbundsjuristen Leif Andersson för kännedom

Till Advokaten Nils Larsson
Förbundsjusten Leif Andersson

SVEGS TINGSRÄTT

Ink 95-03-06
Akt. T 88/90, (T 70/91)
Aktbil. (934)

SVEGS TINGSRÄTT 1995-03-06

☐ Ni äger ☒ Ni skall

senast 1995-03-29

inkomma med skriftligt

ytrande i 3 ex.

Svegs tingsrätt

Box 205

Ankom

842 00 SVEG

1995-03-07

LRF Juridiska Byrån

Jonid Vihander Bergman

Mål T 88/90 och 70/91

Fastighetsägarna ./. Samebyarna, angående vinterbetesrätt

Undertecknade ombud får härmed avge följande yttrande över fastighetsägarnas inlagor från den 29 december 1994 och 17-18 januari 1995 (aktbil. 905 och 919), varvid inledningsvis må noteras att den långa och omfattande skriftliga förberedelsen medfört att så gott som samtliga avsnitt avhandlats ett flertal gånger i följd varav vi försöker iakttaga återhållsamhet till undvikande av upprepningar.

Docent Inger Zachrisson

Det fastighetsägarna anför angående Inger Zachrissons utredning i målet och uttolkningen av densamma är av pläderingskaraktär. Vi finner därför ej anledning att här kommentera yttrandet i den delen. Ej heller finner Inger Zachrisson för egen del något skäl att ånyo kommentera Evert Baudous genmäle. Däremot finns anledning för oss ombud att kortfattat kommentera vad Baudou anför angående frågeställningen urbefolkning och ävenledes vad som anförts rörande ortsnamn i förening med ett genmäle från Knut Bergsland.

Evert Baudou hävdar att Mellannorrland aldrig har ingått i ett ursprungligt samiskt område och att samerna aldrig har varit urbefolkning i juridisk eller allmän mening i Mellannorrland. Vi skall här ej göra någon större sak av detta påstående enär vare sig samebyarna eller fastighetsägarna i sina inlagor har åberopat - som omständighet - något ifråga om urbefolkning och ej heller framgår av

Ban

angivna bevisteman att vare sig Inger Zachrisson eller Baudou åberopas till styrkande av något i den ena eller andra riktningen vad gäller frågan om urbefolkning.

Bur 1

Det må vara Evert Baudous generella uppfattning att arkeologiskt värdefulla fynd inte kan eller skall användas till stöd för samernas status som urbefolkning i den bemärkelse som avses enligt vedertagna internationella konventioner. Vi kan konstatera att det är motsägelsefullt av honom att å ena sidan hävda att arkeologiska fynd inte kan eller skall användas när han å andra sidan samtidigt uttalar sig så kategoriskt i fråga om Mellannorrland just med åberopande av arkeologin. Det rätta förhållandet är givetvis, att det är allmän domstol som avgör om sådan status kan fastställas på frambringat bevismaterial om frågan av part ställes på sin spets genom att sådan omständighet åberopas, vilket alltså inte skett i det här målet.

Vad gäller frågan om ortsnamn har Knut Bergsland tillställts fastighetsägarnas inläga från den 29 december 1994. Bergsland har avgivit bilagda skriftliga utlåtande, bilaga 1. I detsamma förklarar han varför felaktiga slutsatser har dragits av fastighetsägarna beträffande ortsnamnen Särvsjön (1), Särvfjället (2) och Valmen (3) samt göres ifråga om andra samiska namn tillägg med exemplifiering på sådana namn (4) såsom Skarnja, Gillen-jaevrie, Gillen-gåetieh, Baelkies-tjaerfie, Gidtjen gåetieh. Under punkten 4 förklarar även Bergsland hur en minoritetsgrupp kan komma att bruka majoritetsgruppens benämningar på större lokaler så att det efter en längre tid kan vara svårt eller omöjligt att veta vad som kan ha "gått i glemmeboken" men att detta inte kan tas som en intäkt för att samiska namn saknats. Slutligen kommenterar och utvecklar Bergsland frågeställningen rörande samiska lån från nordiska språk i exemplet Glän (5) och konstaterar att lånet betyder att samisk- och nordisktalande möttes senast under senmedeltiden men det kan också ha varit tidigare. Avslutningsvis framhåller Bergsland att detta betyder att samer har uppehållit sig i området sammanhängande sedan i vart fall senmedeltiden och att det därför inte behöver ha varit något längre glapp - om ens något - bakåt i tiden till samiskt bruk på Vivallen.

Samebyarna åberopar som skriftlig bevisning den till Inger Zachrissons utlåtande från den 19 november 1994 hörande bilagan upprättad av Knut Bergsland - bilaga 1 till vårt yttrande från den 29 november 1994 - och nu ovannämnda bilaga 1 till styrkande av - i förening med Inger Zachrissons utlåtanden - att det har förekommit en tidig samisk kultur i Härjedalen och att denna enbart genom språkforskningen kan beläggas ha mött en nordisk kultur senast under senmedeltiden.

Samebyarna åberopar jämväl muntligt förhör med Knut Bergsland rörande de förhållanden han beskrivit och med samma bevistema som angivits för den skriftliga bevisningen.

1751 års kodicill

Även i denna del är fastighetsägarnas yttrande av pläde ringskaraktär och ger i anledning härav ej anledning till någon utförlig kommenter. Vi konstaterar dock att det inte finns någon grund för påståendet att HD fastslagit att 1751 års kodicill inte har någon betydelse som rättskälla ifråga om svenska samers bruksrätt. Vad HD uttalar sig om är att kodicillen inte ger det stöd som sameparterna gjort gällande för sina yrkanden avseende äganderättsanspråk. Något uttalande ifråga om bruksrätt finns ej i denna del av domen.

Fastighetsägarna framhåller, att kodicillen "är en folkrättslig handling". Detta äger sin riktighet. Härutöver är dock kodicillen också en del av den inhemska rättsordningen i och med dess fastställelse genom Svea Hovrätts universal den 6 maj 1752.

Påståendet att kodicillen aldrig skulle ha använts av svensk domstol motsägs av att en specialdomstol Lapp-Rätten inrättades. Denna domstol skulle pröva bl a skadeståndsanspråk och den missnöjde hade rätt fullfölja till Härads- eller Bøjde-rätten.

Lapp-Rätten omnämns också i Kungl brev den 4 november 1817 (se Backmans lagsamling 1847, RB kap 10 under § 22).

Avvittringen mm

Förutsättningarna för och genomförandet av avvittringen har tidigare behandlats och senast i samebyarnas inlaga den 29 november 1994 s. 4-6.

Det fastighetsägarna i inlagan den 29 december 1994 framför förändrar inte samebyarnas uppfattning gällande avvittringen och dess rättsverkningar.

Det som framförs om motsägelser i förhållande till bl a här aktuella samebyars talan i skattefjällsmålet är inte korrekt. Skattefjällsmålet avsåg tvist mellan bl a samebyarna och den svenska staten. Frågan gällde alltså äganderättsanspråk till skattefjällen. Frågan om vinterbete utanför skattefjällen berörande annan part än de som deltog i processen var självfallet inte uppe till behandling.

Den jämförelse som görs mellan å ena sidan Jämtland/Härjedalen och å den andra sidan Lappmarkerna med hänsyftning till uttalanden av Gunnar Prawitz i skattefjällsmålet måste sättas in i sitt rätta sammanhang. För det första gällde alltså skattefjällsmålet bättre rätt till fast egendom med staten som motpart. För det andra måste frågan

sättas in i sitt historiska sammanhang med beaktande av att utvecklingen i Lappmarken skedde under en tidsperiod då Jämtland/Härjedalen var en del av Danmark/Norge, där det inte fanns - och idag inte heller finns - någon indelning i olika lappmarker.

Även beträffande det fastighetsägarna i övrigt anför med hänvisning till Gunnar Prawitz och Knut Bergsland karaktäriseras av att man helt bortser från att skattefjällsmålet i första hand rörde talan om bättre rätt till fast egendom utan någon beröringspunkt i övrigt med frågan om rätt till vinterbete. I bilagda utlåtande, bilaga 2, framhåller Knut Bergsland, som tagit del av fastighetsägarnas inläga från den 29 december 1994 jämte bilagor, att historiken i skattefjällsmålet bygger på de i första hand av Gunnar Prawitz framtagna dokumenten och gäller skattefjällens gränser sinsemellan och mot bönders egendom och avradsland och eventuell kronomark, deras egendomsrättsliga status etc. Framtagna dokument ger enligt Bergsland ej någon upplysning om tvister rörande vinterbete och han hävdar att det i deras historik i skattefjällsmålet inte finns någon grund för påståendet att samerna inte "någon tid av året" skulle ha rätt att bruka land utanför skattefjällsgränserna. - Bergsland framhåller att detsamma gäller hans egen utredning "Hovedtrekk i sydsamenes eldre historie", som fastighetsägarna omnämnt i inlagen.

Fastighetsägarnas påstående att det inför 1886 års lagstiftning skulle ha förelegat okunskap om förhållandena i Härjedalen kan inte upprätthållas. Betänkandet från den särskilda kommittén i vilken ingick bl a brukspatronen Farup på Ljusnedals Bruk upptar till stor del redovisning av förhållandena i just Härjedalen. Farup drev med stor kraft sin linje att samerna inte hade någon hemortsrätt i landskapet och var också (ensam) skiljaktig i kommittén. När därför kommittén - och senare riksdagen - tar ställning kan det idag inte göras gällande att frågan om sedvanerätten i Härjedalen inte varit föremål för behandling. Lagstiftningen gör inget undantag för Härjedalen utöver att ikraftträdandetidpunkten för lagstiftningen försköts beträffande Jämtland/Härjedalen.

I samebyarnas inläga den 29 november 1994 anføres (s. 6ö) att det fanns utrymme för renbetning och renskötsel i skogslandet såväl före som efter avvittringen. Fastighetsägarna motsäger detta genom att hävda (s. 8 öx) "att förhållandena inte var på sätt samebyarna nu påstår att en samexistens har förevarit mellan samer och bönder som båda nyttjat samma marker."

Bifogade utredning av Anders Lööv rörande antalet kreatur mm i Härjedalen under 1800-talet, bilaga 3, klargör att samebyarnas uppfattning har fog för sig. Redovisningen av såväl befolkningens storlek som djurantal vid olika tidpunkter under 1800-talet klarlägger detta. Sålunda gendrivs fastighetsägarnas påstående (s. 11n) om djurantalet vid 1800-talets början.

Frågan om innebörden av begreppet äganderätt till fast egendom i rättshistorisk belysning har lyfts fram. Genom Kjell Haarstads utlåtande (aktbil 920) framhålls av fastighetsägarna att förhållandena i Härjedalen var annorlunda i anledning av att landskapet låg under norsk jurisdiktion fram till 1645. Bl a denna frågeställning har blivit föremål för kommentar i Anders Löövs bilagda kompletterande utlåtande, bilaga 4, där han visar att det också i Norge finns en nyanserad syn på äganderätten under perioden 1600-1800 som en gradvis utveckling där skilda rättigheter till samma egendom mer och mer samlas på en hand. Situationen kan därför inte ha varit sådan att det 1645 - när Härjedalen blev svenskt - förelåg ett utmejslat äganderättsbegrepp förenligt med den innebörd vi i nutid ger begreppet. Fastmera har förhållandena varit jämförbara med dåtida svenska förhållanden. Fastighetsägarna åberopar i sitt yttrande att Mauritz Bäärnhielms uppsats (Sameland och samerätt: ett aktuellt minoritetsproblem i rättshistorisk belysning) inte ger något besked om att besittningsrätten till mark före 1789 skulle ha varit svårare att skydda mot utomstående än efter angivet årtal. Bäärnhielms uppsats ger enligt samebyarnas uppfattning underlag för motsatt tolkning, vilket följande citat från uppsatsen ger stöd för: "Äganderätten till jord i den betydelse man i dag inlägger i ordet är i Sverige väsentligen en produkt av 1800-talet. Rätten ifråga tillskapades genom ett antal lagstiftningsåtgärder under åren 1789-1810. Före denna period fanns - i varje fall i Norrland utanför de få och obetydliga städerna - överhuvudtaget ingen äganderätt till jord. Alla hade något slag av rätt till den jord som de använde eller brukade, men någon äganderätt - nej." Och vidare avhandlar Bäärnhielm betydelsen av reformen 1789 och de beslut som följde därefter för att stärka skatteböndernas ställning: "Trots att man under denna reform inte talade eller skrev så mycket om äganderätt, kom dock besluten att innebära att den starkt begränsade besittningsrätt, som dessa bönder tidigare haft, förvandlades till en rätt som med vår tids terminologi kan betecknas som äganderätt" (anm. vår understrykning). Samebyarnas ståndpunkt är att vid bedömningen av samernas förutsättningar att under 1600-talet - då rennäringen utvecklades mot helnomadism - och huvuddelen av 1700-talet grundläggas hävd till renbete så skall skatteböndernas mycket begränsade besittningsrätt - till den mark som då tagits i besittning - beaktas.

Fastighetsägarna har vidare i yttrandet från den 17 respektive 18 januari 1995 vad gäller avvitrtringens betydelse hänvisat till att fasta bostäder mm angivits på avvitrtringskartor berörande Tännäs och Storsjö socken. Uppgiften lämnas av fastighetsägarna med den förklaringen att avvitrtringskartorna utvisar vilka områden samerna använde och - underförstått - var de var bosatta. Det rätta förhållandet är det att samerna, som vid den här tiden sedan länge hade en utvecklad helnomadism, vistades i de angivna

områdena under en begränsad del av året. Detta är allmänt kända förhållanden rörande fjällrenskötseln i hela landet, vilket även Anders Lööv kommenterar med litteraturhänvisning i ovannämnda kompletterande utlåtande (bilaga 4).

Löövs utredning rörande antalet kreatur mm, bilaga 3, åberopas som kompletterande skriftlig bevisning utöver tidigare angivna bevissteman till styrkande av samebyarnas ståndpunkt att det fanns plats för renbetning och renskötsel i skogslandet såväl före som efter avvitrningen och till motbevisning av fastighetsägarnas antagande att antalet kreatur inte var lägre vid 1800-talets början än vid dess mitt.

Löövs utlåtande, bilaga 4, som belägger samebyarnas tidigare lämnade redovisning, åberopas som kompletterande skriftlig bevisning.

Bevisuppgiften vad gäller muntligt bevisning utvidgas till att avse även förhör med Anders Lööv avseende förhållanden redovisade i bilaga 3 och 4.

Samebyarnas inlaga den 28 april 1994; lappfogdarnas årssammanträdesprotokoll och Iwan Lundbergs utlåtande

Även detta avsnitt har avhandlats i några omgångar under den skriftliga förberedelsen. Vad fastighetsägarna nu har anfört har underställts Iwan Lundberg, som häröver har avgivit bilagda utlåtande, bilaga 5, vartill vi hänvisar. Sammanfattningsvis får vi - huvudsakligen med stöd av Lundbergs utlåtande - anföra följande.

I fråga om skriftlig redovisning av vinterbetesförhållanden och beteslokaler hänvisar vi till vad vi tidigare anfört härom. Vad gäller frågan om renantal under mitten av 1890-talet synes enighet föreligga och den grundläggande frågan är - med utgångspunkt från fastighetsägarnas ståndpunkt - om renarna då liksom tidigare kunnat finna sitt bete under vintertid inom renbetesfjällen. Ett par väsentliga omständigheter talar mot att så varit fallet nämligen renens naturliga vandringsinstinkt för att söka föda när vinterförhållandena försvårar födosöket på kalvfjället och att de fjällnära skogarna inom renbetesfjällen ej är tillräckligt omfattande för att erbjuda nog med föda i form av lav. Även med ett antagande om att de fjällnära skogarna under goda betingelser skulle kunna fungera som tillräckliga beteslokaler skulle betesår med sämre förhållanden i dessa områden - is intill markskiktet etc - nödvändiggöra ianspråktagande av andra marker. Det har då ingen avgörande betydelse hur många renar som finns på en beteslokal därför att om betet är otillgängligt söker sig renen till andra områden oavsett renhjordens storlek och under ringa möjligheter för renskötaren att hindra renen i dess betessök. Vad renskötaren då kunde göra i en sådan situation var att låta renarna ströva fritt eller försöka flytta dem samlat till bättre områden

med bättre bete. Dåliga betesår förekommer erfarenhetsmässigt men alltid med den osäkerhet som är förknippad med väderleksbetingelserna varför det ej går att ange något ifråga om regelbundenhet, variationer etc. Här kan hänvisas till att 1919 års kommitté (SOU 1923:51 s 104) har beskrivit sedvanerättens uppkomst och fortlevnad genom hävdande av betesmarker med utgångspunkt från i huvudsak ovan relaterade förhållanden. Kommittén konstaterade - med hänvisning till behovet av bete då sådant inte kunde tillgodoses på närmare håll - att trakter längre bort från fjällen med längre tids mellanrum kunde uppsökas och att detta var sedvanerättsgrundande.

Fastighetsägarna har uppehållit sig vid orsakerna till renhjordarnas reducering vad gäller Tännäs, varvid hänvisats till lappfogden Brännströms protokoll från 1898 (bilaga 5 till fastighetsägarnas inläga från den 29 december 1994). Av protokollet framgår som orsak bl a "... att betet under flera år varit dåligt". Även om vinterbete förekommit i Norge framgår också av protokollet att "Nils Olofsson Rensbergs föräldrar sades under vintrarne hafva uppehållit sig med sina renar i Herjeådalen ..."

I fråga om anledningen till att Tännäs sameby under några år runt 1930 haft sina renar inom "lappbyns eget område" har fastighetsägarna kommenterat Iwan Lundbergs förmodan - som framställts mot bakgrund av att lappfogden ej redovisat något skäl - med att det viktiga är var samebyarna rent faktiskt vinterbetat renarna. Samebyarna håller med om detta förhållande mot bakgrund av den grundläggande principen att de är beroende av hur väderleksförhållandena påverkar vinterbetet. Lundberg har ju hållit det för sannolikt att betet varit dåligt som en följd av isbildning på laven inom vinterbetesområdet och att renarna därför hållits i fjällen. Det är dessa naturens mekanismer som styr renskötseln, vilket under normala förhållanden innebär betning inom skogsområdena belägna öster om fjällen.

Avslutningsvis finns anledning att bemöta fastighetsägarnas påstående att Lundberg redovisat ett klart ställningstagande för samebyarna. Lundberg har arbetat i drygt 30 år med rennärringsfrågor. Det torde finnas få personer utanför renskötselverksamheten som har fått sådan inblick och erfarenhet av rennäringen som Lundberg. Samebyarna har givetvis under alla de år Lundberg varit verksam inte alltid delat dennes synpunkter. Men de hyser stor respekt för hans yrkeskunnande och personliga integritet. När Lundberg uttalar sig om de problem som föreligger att skapa förståelse för rennäringen kan detta måhända uppfattas som partiskhet men grundproblematiken är de "komplexa omständigheter, under vilka renskötseln/rennäringen lever", som Lundberg framhåller. Samebyarna delar sålunda ej fastighetsägarnas redovisade ståndpunkt.

Lundbergs nu ingivna utlåtande åberopas som bevisning med

samma bevistema som angivits för hans tidigare utlåtanden i målet. Lundberg skall även höras muntligen rörande om nämnda förhållanden.

Sakkunnigutlåtande av Lars Thomasson

Fastighetsägarnas yttrande och bilagor har tillställts Lars Thomasson, som har avgivit bilagda promemoria, bilaga 6. Vi hänvisar till densamma och åberopar den som bevisning med samma bevistema som angivits för Thomassons huvudskrift. Thomasson skall även höras muntligen rörande omnämnda förhållanden.

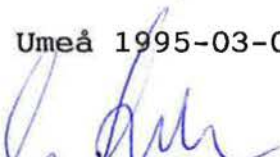
Vad fastighetsägarna anfört i detta avsnitt med hänvisning till bilaga 12-14 har Lundberg även kommenterat i förenämnda utlåtande (bilaga 3). Vad gäller uppgiften om att Sonfjällsområdet - som det får uppfattas - ej skulle ha varit renbetesområde hänvisar Lundberg till t f lappfogden Alarik Dalqvist årsberättelse för 1896 om förekomst av ren inom området. Här kan också anknytas till Lars Thomassons uppgift på sid 70 där det hänvisas till en uppgift relaterad i Gustav von Dubens bok "Om Lappland och lapparna", vilket också var känt för Huss, som i sin utredning återger med citat från v Dubens verk att Sör- och Vesterlapparne går "...mindre ofta, blott under svåra vintrar ned till Sonfjället." (s 23n-24 ö). Som fastighetsägarna riktigt påpekar är v Dubens arbete från 1873. Särskilt i anledning härav men även mot bakgrund av de uppgifter som finns i av oss åberopad del av Huss utredning om renbete under 1900-talet i såväl Sonfjällsområdet som Råndalen framstår fastighetsägarnas bevisuppgift för vittnet Manfred Andersson som mycket märklig.

BEVISNING

Sammanfattningsvis - med hänvisning till den bevisuppgift som lämnats löpande i texten ovan - åberopas sålunda bilagorna 1 och 3-6 som skriftlig bevisning och i fråga om muntlig bevisning förhör med Knut Bergsland, Anders Lööv, Iwan Lundberg och Lars Thomasson med de bevisteman som angivits i anslutning till varje ommämnd bevisuppgift.

Knut Bergslands adress: Jeppes vei 3, 0768 OSLO.

Umeå 1995-03-03

Lars Sandow

Jörgen Bohlin

Angående renbetesmålet i i Härjedalen
Stedsnavn

Ink 95 -03- 0 6
Akt. T 88/90, (T 70/91)
Akobil. (935)

Fastighetsägarnas anförslar av 29/12 1994 s. 3-4 beror på misforståelser og feilsitering.

(1) Särvsjö, 1646 Serve / Serwe siögarna, samisk Sarven-jaevrieh

Da Erik Modin skrev sin bok "Härjedalens ortnamn och bygdesågner" (1911, 3. uppl. 1949), var han ikke fremmed for tanken at navnet Särvsjön kunne være av samisk opprinnelse, men han kjente ikke den samiske navneform, som ble opptegnet av professor Björn Collinder og Dr. Gustav Hasselbrink i 1942, og tydeligvis heller ikke navneformene på Hedræuskartene fra 1646, som ble utgitt av Janrik Bromé i 1934 og 1954 (det eldste Hedræuskartet, fra oktober 1645, som også har navnet Serve siög.na, kom frem først under Skattefjällsmålet ca. 1974). Han visste derfor ikke bedre råd enn å gå ut fra en senere navneform Särsjö med bortfalt -y (1645-1646 -ve) og foreslå - meget nølende - at navnet fra først av skulle ha vært Sär, dvs. en vestnordisk variant av ordet siór, moderne norsk og svensk sjø, sjö, altså med den gamle nominativendelse -r beholdt i den presumptivt senere sammensetning "Särsjö", en meget usannsynlig, for ikke å si umulig antagelse (normalt skulle man ha ventet "Sæsjo"). Det av fastighetsägarna anførte "gammelsvenske ordet saar, liktydigt med sjö" eksisterer ikke, men beror på misforståelse av den av Modin anførte vestnordiske form sär, som i svensk skrivemåte ville være "sär". Dette ord kan under ingen omstendighet forklare Hedræuskartenes Serve (de to eldste kart), Serwe (det tredje kart) og naturligvis heller ikke elvenavnet Särvan, 1645-1646 Servan / Serfwan Fluvius, som tydeligvis er omdannet efter analogi av elvenavnene Ljusnan, Ljungan m.fl. (også på Hedræuskartene), samisk Sarven johke (Collinder- Hasselbrink 1942, her normalisert).

Det samiske hovednavn er Sarve, i professor Collinders skrivemåte sar'vë "dalgången omkring Särfån", som "troligen" betyr "älg", se Ordbok till Sveriges lapska ortnamn av Björn Collinder, Kungl. Ortnamnskommissionen, 1964, s. 189. Navnet finnes også i en samisk tekst opptegnet og utgitt av Collinder 1942, anført i mitt foredrag 1994, s. 13. Formen Sarven i sjø- og elvenavnene er genitiv av hovednavnet. I skriveformene Sarf og Särf står

det i den eldste svenske jordebok for Jämtland fra 1646 som navn på en del av skattlandet til "finnekongen" ("samekongen") Mårten Jonsson, som ifølge den svenske landshövding Strijks brev av 3. mars 1646 (til landshövding Ivar Nilsson i Huddingsvall) hadde "frihetsbrev" på sitt skattland utstedt av danske myndigheter før landavståelsen i 1645.

Det må således være hevet over enhver fornuftig tvil at forleddet i navnet Särvsjö er av samisk opprinnelse, nemlig primært dalnavnet Sarve "Elg(dal)". Vokalen a i det samiske navnet er en kort "mørk" e-aktig a-lyd, som for et nordisk øre kan lyde som a eller ä (som i jordebokens varianter) og skrives e (Hedräus). I 1645 fikk Hedräus efter alt å dømme oppgitt navnet av bønder, som må ha lånt navnet før landskapsavståelsen i 1645.

(2) Särvfjället, 1649 Saris, samisk Saarfielh

Det er en misforståelse at jeg skulle ha ment at Saarfielh, det samiske navn på Särvfjället ifølge professor Collinder (se den samiske tekst anført i mitt foredrag fra hans bok fra 1942), skulle være det samme ord som det svenske Sär^vfjället. Jeg har tvert om hevdet at de er språklig forskjellige navn på samme fjell, nemlig kartenes Särvfjället (og ikke Särvvålen nordenfor). Det svenske navn, som naturligvis har forleddet fra navnene Särvsjö og Särvan (i siste instand altså fra Samisk Sarve), opptrer første gang i dokumentene i den forvanskede form "Selfwen fiäll" i en forklaring avgitt den 29. oktober 1668 av "lappländzman Thomas Andersson i Vnderssåker fiäll" (= Thomas Jonsson). Det var da tale om beliggenheten av Saris, som fra 1649 var kommet i jordeboken i stedet for Sarf / Särf, og senere gikk igjen som bl.a. "Seris Lappfjäll" inntil "Lappfjället Seris och Flatrum fjäll" (Flatruet) ble avskrevet i 1764. Saris 1649 er tydeligvis å lese Sar-ris, der efterleddet betyr bergrygg, og har således å^penbart samme forledd som fjellet^s senere samiske navn Saar-fielh, der efterleddet naturligvis også er nordisk. Saar- kan naturligvis ikke forklares av "det gammelsvenske ordet saar, liktydigt med sjö", som bare er en misforståelse av Modins vestnordiske sær, men kan med sin lange vokal (aa = ā) heller ikke ha noe språklig å gjøre med det samiske dalnavnet Sarve. Som nevnt i mitt foredrag og også flere ganger tidligere, synes Saar- å

være en forkortet sammensetningsform av et ord kjent som Lindahl & Ohrling, Lexicon Lapponicum 1780 "SARE, n.f. furca, klyfva, gaffel" (av fastighetsägarna forkortet til "gaffel", som kan føre tanken på villspor), Arjeplog 1896 sārre, gen. sārē 'fuchsfange' (gaffelformet revefelle), lulesamisk 'klyka', kaddsa-sārre 'öppningen, klykan mellan klövern (hos renen)' (Grundström), likeså i nordsamisk. Fjellet er nemlig delt i to ved en dyp kløft, "klyka", som også forklarer hvorfor det samiske navn har flertalls form: Saarfiel-h, gen. Saarfieli (i Collinders samiske tekst sitert i mitt foredrag). Som appellativ er ordet ikke belagt i sydsamisk, men at stedsnavn kan inneholde gamle ord som ellers er gått av bruk i språket, er en velkjent sak.

Ifølge landshövding Strijks ovennevnte brev av 3. mars 1646 hadde "finnekongen" Mårten Jonsson kommet til ham på Sundsprestegård for å få fornyet sitt danske frihetsbrev på "sine fiällar", som "een part ... sträcka sigh till Norige, een deell till Herredalen och een deel til Jempteland". Sistnevnte del hadde han "bebreefuat" ham på, altså den del som samme år kom i Jämtlands jordebok, under "Kalls socken", bl.a. med Sarf / Särf, fra 1649 Saris. Idag ligger denne del av "finnekongens" gamle skattland i Härjedalen, men den nåværende grense mot Jämtland ble fastlagt først i år 1800. Om grensen hadde ^{det} da vært strid mellom bøndene (Vemdalen - Klövsjö) i over tre hundre år. På det første Hedræuskartet (1645) er grensen trukket nordvestover bare til Börtnan, der saken sto i 1483. På det annet kart (1646) er den trukket stort sett etter vannskillet mellom Ljusnan og Ljungan, bl.a. over Särvfjället (på kartet uten navn), altså omtrent som i jordeboken. På det tredje kartet følger grensen Ljungan nordvestover, som påstått i en uavgjort sak i 1628.

Når det i 1668 het at "Selfwen fiäll" (Särvfjället) lå innom Härjedalsbøndenes "boehampner en half mijhl från gårdherne der allmogén sine fäbodhar bruka" (dvs. ved Särvsjö), turde forklaringen være at bøndene da hadde fordrevet "finnekongens" folk fra Sarf / Särf og anlagt setre ved Serve siögarna. At bøndene også kunne gå voldelig frem, sees av en bekjent sak i 1653, da to vemdøler og en bonde fra Ljungdalen ble dømt til døden for mord på en samefamilie i Ljungdalen, trolig en husmannsfamilie under "finnekongen". Det begynte i 1630 med at en bonde fra Haltdalen (Trønde-

lag) kom i krangel med samene om en rein han hadde kjøpt av ham. I 1652 tok han og härjedalingene livet av samefamilien med gevær og øks og delte mellom seg bl.a. samens 37 rein. Kort tid efter synes "finnekongen" og hans sønn å ha forlatt området, men dette ble senere overtatt av en samisk nabo og slektning (med brev av 1656).

Ifølge landshövding Strijks brev til landshövding Ivar Nilsson i Hudiksvall omfattet "finnekongens" gamle skattland også et område som etter datidens oppfatning lå i Härjedalen, altså sønnenfor Sarf og Saris. Dette bekreftes på sin måte av landshövding Nilssons bekjente resolusjon av 30. oktober 1646, der det heter at "Lapparnas Fougde" (altså på Härjedalssiden) hadde klaget over at han ikke hadde fått tilbørlig skatt fra samene fordi de hadde stukket seg bort på hemmelige steder der de ikke burde ^{de} være. Resolusjonen kom til i Hudiksvall efter påtrykk av Härjedalsbøndene, uten at samer ble hørt, og gikk bl.a. ut på at alle de "Lappar sampt Lössfinnar" som hittil hadde ferdedes "der på Skogerna" skulle skynde seg vekk derfra "medh deras Renar och alla andra pagagie" til "de orter Skogar och Fiäll" der de burde ha sine hjemsteder.

Samene hadde altså rein i området fra før 1645. Fastighetsägarna tar derfor feil når de påstår at "renskötseln under 1600-talet inte kommit längre söderut än till Helags" (s.9). Allerede Sarf og Saris, som kom i Jämtlands jordebok før 1650, ligger et godt stykke sønnenfor Helags.

(3) Valmen, 1646 Walman, Valmåsen

Gården Valmåsen ble ifølge Erik Modin (s. 232) anlagt så sent som på 1700-tallet (visstnok fra Funäsdalen), ved Ljusnans utløp i den nu neddemte Lossnen. "Namnet härleder sig troligast från en bergshöjd Valma, från vilken den landrygg eller ås utgår, varpå byen er belägen." Valma, med "tjukk" l, som også kan representere eldre rd, er altså et navn, ikke et appellativ. At "ordet valm finns i gamla svenska språket i betydelsen berg eller höjd" (fastighetsäg. s. 3) synes å bero på en misforståelse av Modins tekst. Iallfall finnes ordet ikke i Söderwall, "Ordbok öfver svenska medeltidsspråket" og ville heller ikke passe særlig godt som elvenavn, Valmen, 1646 (Hedræus) Walman (jf. Ljusnan etc.), tilløpet til Ljusnans bielv Rånden (1646 Ranndan) øst

for Sånfjället. Ordet valmtak har intet her å gjøre. Det er et sent lån fra tysk Walmdach, der forleddet går tilbake på eldre tysk walbe, walbo 'hvelving, hvelvet tak'.

Det eldre navn på södra Djurgården var ifølge kildene ikke "Valmuddsön", men Valmundsön, 1288 Walmundzö (Djurgårdsön). Efterleddet -und i Valm-und er vel kjent bl.a. fra norske fjord- og sjønavn, mens forleddet er dunkelt, ukjent som appellativ. Nærmest ved etymologisk spekulasjon har det vært tillagt betydningen 'koking, bobling', og i navnet Valmundsö skulle det sikte til "böljegången utanför dess (Djurgårdsöns) södra strand vid hart väder" (E. Brate i NoB II, 85 f., sitert av Gustav Indrebø, Norske innsjønamn, 1924, s.215). På norsk side finnes en gård Valman i Hedmark og Valmen som navn på en vik i Ossjøen i Åmot, Hedmark. Navnene ansees uforklart, men kunne i og for seg sammenlignes med Valmen, 1646 Walman øst for Sånfjället og den lille sjøen Valmen i Tännäs, som har avløp nordover til Lossnen nær Valmåsen, for så vidt også med dette navnet. I så fall måtte navnet Valma på bergshøyden komme av gårdsnavnet (og ikke omvendt) eller være et helt annet navn (eventuelt kanskje av en eldre form *vard-).

Navneformen Valmåsen er imidlertid identisk med navneformen Valmåsen i Hattfjelldal (omtrent på høyde med Umnäs). Gården med det navnet kom til i 1843, under "det store landnåmet" i et stort område som tidligere hadde vært praktisk talt eksklusivt samisk bruksområde. Navnet ble i sin tid stillet sammen med ovennevnte Valmen etc. (Indrebø 1924, s. 215), men man kjente da ikke til den samiske navneform, som ble publisert av J. Qvigstad i 1938: Veälman-čuvelke, normalisert Vealman-tjuvvelge, åpenbart grunnlaget for det norske (fornorskede) navn. Vealman er genitiv av vealma, som betyr 'stille, dypt stykke i elv', ifølge Lindahl & Ohrling 1780 også "en sjö som är lång och smal", og finnes i forskjellige former som eller som ledd i stedsnavn mange steder i samiske områder. Efterleddet tjuvvelge betyr 'bergrygg, ås', og Vealman-tjuvvelge, fornorsket Valmåsen, er primært navnet på en større høyde syd for gården, like øst for den store elv Vefsna, som her flyter relativt stille. I sydligere sydsamisk er det alminnelige ord for en ås aesie, aesjie, et relativt gammelt lån fra nordisk, slik at Valmåsen i Tännäs ville svare til en samisk form *Vealman-aes(j)ie eller, med forleddet i stamme-

form, *Vealm(a-)aes(j)ie, som i bygdemålet uten videre ville bli Valmåsen. Man må da spørre seg om ikke dette var navnet på åsen før gården kom til på 1700-tallet, og om ikke åsen hadde navn etter den stilleflytende del av Ljusnan ved utløpet i Loss-
nen, altså en vealma. Modins høydenavn Valma kunne da være en forkortet form av et primærnavn *Valmåsen, i likhet med høyde-
navnet Valmåsen i Hattfjelldal.

Valmåsen synes altså å kunne forklares enkelt og naturlig fra samisk, og samisk vealma passer også langt bedre enn det obskure Valm- som forklaring på elvenavnet Valmen, 1646 Walman, og innsjønavnet Valmen i Tännäs. Kartenes navneformer er naturligvis ikke samiske, men må ha vært meddelt av bønder som hadde lånt navnene fra samer tidligere, elvenavnet iallfall før 1645, altså i likhet med 1645-1646 Serve siögarna og Servan. I betraktning av at samene etter 1645 tydeligvis ble trengt tilbake ved bøndenes utvidede setring og bosetting, synes det rimelig å tenke at de nevnte navnene skriver seg fra tidligere tider da samene hadde et videre bruksområde.

(4) Andre samiske navn.

Som argument mot en samisk forklaring av ovennevnte navn kan ikke med rimelighet anføres "avsaknad av andra samiska namn" (s. 3). Nordover i Härjedalen har de nyere karter som kjent en hel del samiske navn, som ikke uten videre kan avfeies som recente. Men også i Tännäs finnes samiske navn, opptegnet av Dr. Gustav Hasselbrink i 1942, bl.a. følgende.

Nordvest for Skarvarna, som ifølge en kartlegging i 1688 var grense for Funäsdalens område (bl.a. inklusive Vivallen), fantes ifølge samers opplysning til Hasselbrink og professor Collinder "ett gammalt lappskatteland" ved navn Skarnja, som betyr 'dyp, trang dal mellom fjell', her dalen sydover fra Klinken ved Ljusnan opp til Osjesjön, der lapplägeret lå. På samisk kalles sjøen Gillen-jaevrie, lapplägeret Gillen-gåetieh eller Gille (normalisert etter Hasselbrink), som kan være det samiske ord gille "gress-bevokst, skogløs bakkeknaus", eller kanskje et gammelt lån fra gammelnorsk gil, i moderne härjedalsmål visstnok jēl, som betyr omtrent det samme som samisk skarnja.

Lågvålen i Rutfjällen, NNO for Bolagen, kalles på samisk Baelkies-tjaerfie (normalisert), der forleddet betyr 'sti. vei' og efterleddet 'lite rundt fjell som ligger for seg i høyfjellet'.

Brattrikojorna lappläger, VNN for Valmen i Tännäs, kalles ifølge Hasselbrink Gïdtjen gåetieh eller bare Gïdtje (normalisert). Navnet er uforklart og turde således være temmelig gammelt.

Tännässamene, i likhet med mange andre samegrupper, er som kjent en liten minoritet i sitt land og har fra langt tilbake vært tospråklige, om de ikke har tapt sitt samiske språk. Det vil derfor være naturlig for dem å bruke den dominerende majoritets benevelser på de større lokaliteter også i sin samiske tale, f.eks. Rööfjälle. Navneverket i bedre dokumenterte områder viser hvorledes gamle stedsnavn på denne måten kan gå i glemmeboken. Det samiske navneverk i Härjedalen er ikke blitt særlig grundig undersøkt, og det er nu kanskje for sent å få materialet supplert. Det er derfor vanskelig eller umulig å vite hva som kan ha gått i glemmeboken, slik at vidtrekkende slutninger ikke kan trekkes av "avsaknad av samiska namn".

(5) Glän, 1646 Glään, 1480 Glee, samisk Kleade-, Kliere-

At "Bergsland hänför namnet på sjön Glän i Tännäs till samiskt ursprung, Kleade, som redan 1480 skulle ha lånats till den nordiska benämningen" (s. 4), er en fullstendig misforståelse. Jeg har tvert om hevdet at de de samiske navn på Glän i Tännäs og Glen i Oviksfjällen er lånt fra nordiske, men fra nordiske former eldre enn de eldste belagte, nemlig for førstnevnte 1646 Glään (Hedræus), for den annen 1480 Glee, 1646 Glään.

Av de sistnevnte former sees at -n er den bestemte artikkel. Eldre former må altså ha vært *Glää eller Glee (som i 1480), dvs. former på to stavelser der en konsonant synes svunnet mellom vokalene.

De samiske former, respektive Kleaden-jaevrie, Klearen-jaevrie, og Klieren-jaevrie, der -n naturligvis er den samiske genitivendelse, går entydig tilbake på en eldre samisk form *Kleade med en stemt spirant mellom vokalene. Denne kan vanskelig være et samisk innskudd, da ingen andre eksempler finnes på det. Om nordisk *Glää, Glee hadde ligget til grunn, ville resultatet i samisk ha blitt "Kleaje, Kliėje". Den samiske spirant må altså

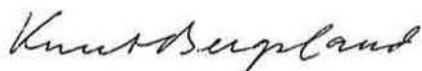
representrere den konsonant som synes svunnet i de eldste belagte nordiske former. For å forklare de nordiske navneformer må også de samiske lånte former tas i betraktning, men det spørsmålet får her stå hen.

Samiske stedsnavn lånt fra nordisk har bl.a. den interesse at de ofte til en viss grad kan dateres. Om de samiske former har en konsonant som var svunnet i navneformene 1646 Glään og 1480 Glee, må lånene naturligvis ha skjedd før resp. 1646 og 1480. Men man kan også spørre når bortfallet fant sted i nordisk, som blir terminus ante quem for lånet, men det er det ikke lett å svare på. Alt man kan si med noenlunde sikkerhet er at lånene, eller iallfall det østlige, ikke kan være senere enn senmiddelalderen, men også kan være tidligere; lånene behøver jo ikke ha funnet sted først i det øyeblikk konsonanten svant i nordisk.

Lånene betyr naturligvis at samisk- og nordisktalende møttes i de respektive områder senest i senmiddelalderen, men sier i og for seg intet om hvem som kom først. Samene kunne jo ha hatt sine egne navn på stedene før de lånte de nordiske, slik tilfellet notorisk har vært annensteds, men bevises kan det naturligvis ikke.

Endelig må ikke glemmes at den samiske navnetradisjon inntil det aller siste har vært helt muntlig. De angjeldende lån betyr derfor at samer har oppholdt seg i områdene sammenhengende siden senmiddelalderen eller før. Luken bakover til samisk bruk på Vivallen behøver altså ikke å ha vært så stor, kanskje ingen.

Oslo, 29. januar 1995

Knut Bergsland

Jeppes vei 3, 0768 Oslo
13.02.95

Advokat Lars Sandow
Ahlgrens advokatbyrå
Box 137
901 04 UMEÅ

SVEGS TINGSRÄTT

Ink 95-03-06

Akt T 88/90 (T 70/91)

Aktbil. (936)

Angående renbetesmålet i Härjedalen

Takk for brev av 9. ds.

Når fastighetsägarna i sitt innlegg av 29/12 1994, s. 8 f., påberoper juris doktor Gunnar Prawitz's og min historikk i Skattefjällsmålet (for mitt vedkommende hovedsaklig tiden inntil år 1751), er å merke at historikken bygger på de først og fremst av dr. Prawitz fremdragne dokumenter og gjelder skattefjellenes grenser seg imellom og mot bønders eiendom og avradsland og eventuelt kroneland, og deres eiendomsrettslige status, skatte vs. krono etc. De tvister dokumentene kan fortelle om, gjaldt jakt og fiske og sommerbeite, spesielt bønders anleggelse av setre (fäbodrar) på samers skattefjell. Iallfall for den tid jeg har befattet meg med, kan dokumentene ikke sees å gi opplysning om tvister angående vinterbeite (lavbeite). Det er således ikke grunnlag for å si at samene ifølge vår historikk ikke "någon tid av året" skulle ha hatt rett til bruk av land utenfor sine skattefjells grenser.

Det samme gjelder min av fastighetsägarna nevnte (s. 8) men ikke fremlagte uttalelse "Hovedtrekk i sydsamenes eldre historie". Den bygger likeledes på dokumentene og har for Härjedalens vedkommende intet om vinterbeite. Om dette nevnes bare at norske samer fra Tydal hadde vinterbeite sønnenfor sitt sommerområde, i skogslandet ved Femunden, allerede på 1700-tallet (om ikke også tidligere).

Med vennlig hilsen

Knut Bergsland
Knut Bergsland

Anders Løøv

Ink 95-03-06
Akt. T88/90 (CT 70/91)
Akobil. (937)

UPPLYSNINGAR OM ANTALET KREATUR I HÄRJEDALEN PÅ 1800-TALET.

Synpunkter med anledning av Fastighetsägarnas
yttrande av 29/12 1994 med tillägg av 18/1 1995.

(Mål nr T 88/90 och 70/91 vid Svegs tingsrätt)

I ett tidigare uttalande¹, översänt advokat Lars Sandow i slutet av november 1994, skrev jag på sidan 8 några ord om utvecklingen av antalet kreatur i Härjedalen under 1800-talet. Bristen på statistiskt underlagsmaterial gjorde emellertid att jag inte kunde uttala mig särskilt exakt. Allt jag kunde säga var närmast bara en antydning. I det att jag baserade mig på statistiska uppgifter för hela Jämtlands län skrev jag:

"Utan vidare kan man inte säga att utvecklingstendensen har varit densamma i Härjedalen som i länet som helhet, men med tanke på att landskapets befolkning från 1810 till 1880 ökade från 4.293 personer till 9.044² bör en betydlig del av ökningen i antalet kreatur ha kommit i Härjedalen."

I fastighetsägarnas yttrande av 29. december 1994 blir det om antalet djur i Härjedalen, och möjligheterna att säga något om de faktiska förhållandena, på sidan 11 sagt:

"Källmaterial saknas för att ange djurantal vid 1800-talets början såsom efterfrågas från samebyarna. I den utredning som fastighetsägarna redovisat finns dock inget som ger besked om att djurantalet skulle ha varit lägre vid 1800-talets början än vid dess mitt."

¹ Samiskt bruk, äganderätt till jord, boskapsstatistik och källuplysningar.

² Jämtlands och Härjedalens historia. Bd 4, s. 352.

Från olika håll har det nu lyckats mig att samla en del statistiska upplysningar om de faktiska förhållandena vad antalet kreatur i delar av Härjedalen beträffar under den aktuella tidsperioden. Siffermaterialet visar att den ovan citerade utredningen som fastighetsägarna redovisat är felaktig och att djurantalet faktiskt var betydligt lägre vid 1800-talets början än vid århundradets mitt och tiden fram till år 1900.

För att möjliggöra och underlätta en kontroll av den efterföljande grafiska framställningen av utvecklingen redovisas först varifrån siffermaterialet har hämtats.

1810, 1815, 1820

Från det Svenska Riksarkivet har jag fått tillsänt kopior från Tabellkommissionens folkmängdstabeller. Där finns det uppgifter om ungefärligt antal kreatur för åren 1805, 1810, 1815 och 1820. Tabellerna för 1805 är endast uppdelade i prosterier. För de övriga åren är antalet kreatur redovisade sockenvis. Siffrorna för åren 1810, 1815 och 1820 kan alltså användas i detta sammanhang.

1865, 1875, 1885, 1900

Från Landsarkivet i Östersund har jag fått tillsänt kopior av de tryckta tabeller som berättar om antalet kreatur i Härjedalens socknar för åren 1865, 1875, 1885 och 1900.

1842, 1846, 1855

I samband med avvittring och skattläggning vid mitten av 1800-talet lämnas det i olika akter också upplysningar om antalet kreatur. De som här har kommit till användning är följande:

1) K.B:s utslag 27/9 1842 rörande avvittring och skattläggning av hemman och lägenheter inom Lillhärjals socken.

(Fastighetsägarnas inlaga 29/12 1994, bilaga 4[a])

Antalet kreatur som redovisas här är:

144 hästar, 3 oxar, 776 kor, 194 ungnöt och 1578 får och getter. Totalt 2695 djur

↓

2) K.B:s utslag 28/9 1842 rörande avvitttring och skattläggning av hemman och lägenheter inom Linsells socken.

(Fastighetsägarnas inlaga 29/12 1994, bilaga 4[d])

Antalet kreatur som redovisas här är:

43 hästar, 25 oxar, 347 kor, 218 ungnöt³ och 1032 får och getter. Totalt 1665 djur

3) K.B:s utslag 15/8 1846 rörande avvitttring och skattläggning av hemman och lägenheter inom Vemdalens socken.

(Fastighetsägarnas inlaga 29/12 1994, bilaga 4[b])

Antalet kreatur som redovisas här är:

77 hästar, 64 oxar, 425 kor, 236 ungnöt, 635 får och 488 getter. Totalt 1925 djur

I Fastighetsägarnas inlaga av 29/12 1994 blir det upplyst att motsvarande material för socknarna Sveg, Älvros och Överhogdal inges som del av bilaga 4. Detta material har jag emellertid inte mottagit och det är i det följande därför inte möjligt att ta med dessa socknar i framställningen.⁴

När det gäller upplysningar om antalet kreatur i socknarna Tännäs/Ljusnedal, Hede och Storsjö vid tidpunkten för avvitttringen är de att finna i av Valfrid Larsson vidimerade avskrifter av K.B:s utslag av 18. december 1855.

Dessa är av fastighetsägarna i yttrande av 1993-05-12

"Avvitttringen av renbetesfjällen i Härjedalen" bifogade som bilagor:

4) Hede socken, bilaga 9

5) Storsjö kapellförsamling, bilaga 10

6) Tännäs socken [med Ljusnedal], bilaga 11

För dessa tre socknar gäller förhållandena år 1855.

³ För byn Glötes del är det inte angivet separata tal för kor och ungnöt. Det ges bara ett samlat antal, nämligen 162. Detta antal har jag delat på så sätt att det, relativt sett, motsvarar förhållandena i socknens andra byar. Resultatet blev att i Glöte var antalet kor ca 98 och antalet ungnöt ca 64.

⁴ För Svegs del har jag mottagit en del av själva avvitttringshandlingarna (Fastighetsägarnas inlaga 29/12 1994, bilaga 4[c]) men inte K.B:s utslag. Det är på siffrorna i K.B:s utslag framställningen för de övriga socknarna i landskapet baserar sig och tillgängligt material för Svegs socken är därför inte likvärdigt.

Kreaturen är här grupperade i fyra avdelningar:

hästar, oxar och kor, ungnöt samt får och getter.

Att oxar och kor förts samman försvårar den grafiska framställningen av utvecklingen. För att få till detta har det därför varit nödvändigt att göra ett antagande om hur stor andel de två kategorierna år 1855 utgjorde av totalen. Efter jämförelse mellan siffrorna före och efter 1855 för de socknar som redovisas och med tanke på att dessa tre socknar tidigare hade ett förhållandevis stort antal oxar har jag funnit ut att förhållandet bör ha varit ca 10 % oxar/tjurar och ca 90 % kor. De tal som erhållits på detta sätt har lagts in i tabellerna och använts i den grafiska framställningen.

Även om framställningen har begränsats till att omfatta socknarna Tännäs/Ljusnedal, Storsjö, Hede, Vemdalen, Linsell och Lillhärdal, de socknar som nämns i fastighetsägarnas yttrande av 27. september 1994, har tillgängligt siffermaterial för de resterande tre socknarna, Sveg, Älvros och Överhogdal presenterats i tabellform. Att inarbeta detta i de grafiska framställningarna låter sig inte göras på grund av den ovan nämnda bristen på siffermaterial från K.B:s utslag i samband med avvitrningen.

KÄLLKRITISKA PROBLEM

Liksom till varje form av statistiskt material knyter det sig också till de siffror som hämtats från de nämnda källorna vissa källkritiska problem.

Den varierande grupperingen av kreaturen är ett. Två grupper som den ena gången har räknats samman kan nästa gång hållas åtskilda. Vid några tillfällen har det varit nödvändigt att företa en ungefärlig fördelning för att få till jämförbara sifferserier. De tillfällen då detta gjorts har redovisats.

Ett speciellt problem är förknippat med upplysningarna om antalet får och getter. Före avvitrningen blir det inte nämnt något annat än får. Under avvitrningen blir "får och getter" använt som samlingsbegrepp med undantag för Vemdalen där man finner en uppdelning på bägge kategorierna. Med den årliga kreatursstatistiken från och med år 1865 får man fasta kolumner för båda kreatursslagen.

↓

Frågan är om getterna är medräknade i siffrorna för antalet får eller inte i tabellerna för åren 1810, 1815 och 1820. En grafisk framställning av utvecklingen av antalet får och getter för de sex socknarna med kurvor för de båda kreatursslagen, diagram 1, visar en nedgång i antalet får efter det att getterna börjat redovisas. Nedgången är ungefär lika stor som det antal getter som redovisas. Bara detta enkla förhållande talar för att getterna, under den tiden det enbart talas om får, var medräknade i detta talet. Om man i tillägg ser förhållandet mellan antalet får och getter i relation till den samlade kreatursmängden talar även detta för att getterna var medräknade i det äldre siffermaterialet, även om bara får nämns. De i tabellerna 1-6, som berättar om antalet kreatur av varje sort i de sex socknarna, förekommande upplysningarna om "småboskapen" har därför i tabell 11, utan att det torde föreligga fara för att detta är fel, samlats under kategorin "får och getter". Det är därefter denna kategori som har kommit till användning i framställningen av de olika diagrammen.

Den centrala frågan är om sifferuppgifterna, som man finner i grundmaterialet, överensstämmer med verkligheten eller inte. För åren 1810, 1815 och 1820 innehåller tabellerna påfallande "runda" siffror. Att de ger en helt korrekt bild av verkligheten är därför knappast troligt. Men är siffrorna för höga eller för låga? Det var på initiativ av tabellkommissionen som prästerna uppmanades, från och med år 1802, att i de årliga tabellerna över befolkningsrörelsen också upplysa om utsädet's storlek och kornets förökning och från och med år 1805 också redogöra för det ungefärliga antalet hästar, oxar, kor, ungboskap och får. Dylika uppgifter lämnades av prästerna till och med år 1820 och ersattes sedan närmast av uppgifter i landshövdingarnas femårsberättelser. I dessa finner man emellertid inte en lika specificerad uppdelning på socknar och olika kreatursslag som tidigare och också senare. Uppgifterna för åren 1810, 1815 och 1820 har alltså lämnats av prästerna. Dessa bodde och levde bland sina församlingsbor och bör därför ha haft tämligen god kunskap om de faktiska förhållandena. Under den korta tidsserien det här är fråga om ser man en del variationer även om de inte är stora. Man har alltså registrerat en förändring även om det ser ut som om de uppgivna talen har avrundats till närmaste tio- eller hundratal. Siffrorna måste därför anses som användbara för en jämförelse med senare på annat sätt framtagna boskapsstatistik.

För åren 1842, 1846, och 1855 har siffrorna hämtats från K.B:s utslag rörande avvitttring och skattläggning. Den enda osäkerheten här är om siffrorna härrör från det år utslaget blev givet eller om det är från ett tidigare år då de praktiska undersökningarna inför avvitttringen blev företagna. Att de inte överensstämmer med förhållandena då räkningen genomfördes är det emellertid ingen grund att förmoda. Det är en svaghet i den grafiska framställningen att bristen på annan boskapsstatistik har gjort det nödvändigt att sammanföra dessa statistiska data, från en 13 år lång period, till samma grafiska punkt. Annan möjlighet har emellertid inte förelegat. För åren 1865, 1875, 1885 och 1900 har uppgifterna om antalet kreatur hämtats från den officiella kreatursstatistiken som började löpa från år 1865. Denna bör vara korrekt. En viss avrundning torde ha skett också här. Det är således något påfallande att antalet får och getter ofta uppges i jämna tiotal, men avvikelserna från de faktiska förhållandena torde ändå vara marginella.

PRESENTATION AV SIFFERMATERIALET

Det siffermaterial som framhämtats från de ovan redovisade källorna har redovisats i olika tabeller.

TABELL 1-9

I dessa tabeller finner man det siffermaterial som har varit tillgängligt över antalet kreatur i Härjedalens olika socknar.

Tabell 10 innehåller en översikt över den samlade kreatursmängden i socknarna Hede, Tännäs med Ljusnedal, Storsjö, Vemdalen, Linsell och Lillhärdal.

TABELL 11 ger för samma socknar som i tabell 10 översikt över det samlade antalet kreatur fördelat på olika kreatursslag.

TABELL 12 visar tilsvarande med siffror den relativa utvecklingen av kreaturmängden från år 1810 till år 1900.

TABELL 13 För att få till en jämförelse mellan utvecklingen av antalet kreatur och folkmängdens förändringar redovisas också Härjedalens befolkning under tiden 1810-1900, fördelad på de olika församlingarna, i en egen tabell.

TABELL 14 I denna tabell redovisas det siffermaterial som kommit till användning för framställning av diagram 5a och 5b som visar den relativa utvecklingen av befolkning och antal kreatur under åren 1810-1900.

GRAFISK FRAMSTÄLLNING AV UTVECKLINGEN

Med utgångspunkt från det i tabellerna redovisade siffermaterialet har utvecklingen under perioden 1810-1900 redovisats i olika diagram.

Som en samlande kommentar till diagrammen måste det sägas att diagram som tar sin utgångspunkt uteslutande i absoluta tal från fasta tidpunkter gärna visar stora svängningar. Detta är i viss utsträckning förhållandet också för det här presenterade materialet. Med tillgång på ett större material, och då helst med statistiska uppgifter för varje enskilt år, hade det genom att basera diagrammen på ett rullande fem- eller tioårsgenomsnitt, varit möjligt att undgå detta. Med en sådan, litet mer förfinad metod hade man kunnat undgå tillfälliga variationer som i diagram lätt framstår som mycket kraftiga svängningar. Detta till trots: i det här aktuella fallet framgår tendenserna ändå med all tydlighet på det sätt materialet blir presenterat.

Ett förhållande som också måste beaktas under studiet av diagrammen är de olika långa tidsaxlarna mellan olika årtal med tillgängliga statistiska upplysningar. Detta ger ett något felaktigt visuellt intryck och måste därför uppmärksammas av den som betraktar diagrammen. Avståndet mellan 1810 och 1820 är exempelvis dubbelt så långt som det mellan 1820 och 1842/46/55. Förhållandet skulle egentligen ha varit det omvända. Situationen har framtvingats av tillgången på material. Utvecklingen mellan 1810 och 1842/46/55 har egentligen varit mer jämnt och långsamt stigande än vad diagrammen omedelbart ger intryck av.

DIAGRAM 1 visar hur det totala antalet kreatur i socknarna Hede, Tännäs/Ljusnedal, Vemdalen, Linsell, Lillhärdal och Storsjö, allt under ett, har utvecklats sig i tiden 1810-1900. Här är det också lagt in kurvor som visar utvecklingen i antalet får och getter när det förelegat uppgifter om båda kreatursslagen. Detta för att åskådliggöra att getterna måste ha räknats med bland fåren innan de redovisades separat.

DIAGRAM 2 visar, med fördelning på olika kreatursslag, hur antalet kreatur i socknarna Hede, Tännäs/Ljusnedal, Vemdalen, Linsell, Lillhärdal och Storsjö har utvecklats sig i tiden 1810-1900.

DIAGRAM 3 visar hur det totala antalet kreatur inom var och en av socknarna Hede, Tännäs/Ljusnedal, Vemdalen, Linsell, Lillhärdal och Storsjö har utvecklat sig i tiden 1810-1900.

DIAGRAM 4 visar kreatursmängdens relativa utveckling inom socknarna Hede, Tännäs/Ljusnedal, Vemdalen, Linsell, Lillhärdal och Storsjö under tiden 1810-1900. Här har det också lagts in en kurva som visar den relativa utvecklingen för folkmängden i hela Härjedalen.

DIAGRAM 5a och 5b visar på två olika sätt kreatursmängdens och befolkningens relativa utveckling i två olika grupper av socknar. I det ena gruppen återfinner man de socknar som under tiden 1810-1900 uppvisar den största ökningen i antalet kreatur: Tännäs/Ljusnedal, Linsell, och Storsjö. I den andra gruppen återfinns de med den minsta ökningen: Hede, Vemdalen och Lillhärdal. Här har det också lagts in kurvor/block som visar folkmängdens relativa utveckling i respektive grupp. För att få till jämnt löpande sifferserier har det varit nödvändigt att företa vissa medelvärdesberäkningar. För folkmängden har jag tillgång på de statistiska upplysningarna för varje tioår. De siffrorna ligger fast. För kreaturantalet föreligger statistiska upplysningar för åren 1810 och 1820. Dessa har använts. För åren 1830 och 1840 föreligger, eller har i alla fall inte jag tillgång till några sifferuppgifter. I stället för att företa en osäker beräkning för dessa år har de fått stå öppna. De upplysningar som föreligger från K.B:s utslag rörande avvittningen från åren 1842, 1846 och 1855 har alla lagts till året 1850. För år 1860 har tagits medelvärdet av de tillgängliga uppgifterna från utslaget rörande avvittningen och den officiella statistiken för år 1865. För året 1870 har medelvärdet mellan 1865 och 1875 beräknats. För året 1880 har medelvärdet mellan 1875 och 1885 beräknats. För året 1890 har medelvärdet mellan 1885 och 1900 beräknats. För året 1900 har den officiella statistikens upplysningar kommit till användning. Den använda medelvärdeberäkningen för 1800-talets senare del torde vara mer en fördel än en nackdel då jag därigenom har fått "jämnare" sifferserier som planar ut tillfälliga toppar och svackor. Om jag hade haft tillgång till ett fullständigt statistiskt material skulle jag ha använt mig av ett rullande fem-årsgenomsnitt, men jag tvivlar på att detta skulle ha visat en annan tendens i utveckling än den som nu kan utläsas. Även om intervallens längd varierar är det

påfallande hur de relativa utvecklingskurvorna för boskap och befolkning sammanfaller ända fram till dess att man i Härjedalen får ett mer differentierat näringsliv under 1800-talets senare del.

TOLKNING AV DIAGRAMMEN

Av diagrammen framgår att det i de sex socknarna samlat ägde rum en markant ökning i antalet kreatur under 1800-talet. Det totala antalet kreatur når ett maximum kring år 1875. Därefter planar kurvan ut och går också något ned. Detta beror emellertid enbart på en minskning i antalet får och getter. Nötboskapen, bestående av kor och ungboskap, visar däremot en fortsatt ökning ända fram till århundradets slut. Men det äger rum också andra förändringar i det samlade djurbeståndet. Antalet oxar och tjurar minskar samtidigt som antalet hästar ökar. Detta har sin förklaring i att man gradvis gick över från att använda oxar till att använda hästar som dragdjur. Efter århundradets mitt förklaras ökningen av antalet hästar också av den begynnande exploateringen av skogarna. Den tilltagande emigrationen efter 1850 bidrog också till en svagare ökningstakt i det totala antalet kreatur. En genomgång av statistiska upplysningar om emigrationens omfattning i olika områden ville troligtvis visa ett direkt samband med det statistiken berättar om ändringar i antalet kreatur.

Utvecklingen av antalet kreatur i de sex undersökta socknarna varierar en god del. I några kan man se en tidigare stagnation i växten medan den i andra är extra kraftig och fortsätter århundradet ut. De två ytterligheterna är Lillhärdal och Storsjö. Utvecklingen får ses dels i förhållande till befolkningsväxten och dels i förhållande till näringslivets utveckling. I Lillhärdal ökar befolkningen från 741 till 1739 (relativt från 100 till 235). I Storsjö ökar den från 156 till 541 (relativt från 100 till 347). Samtidigt ändrar sig det totala antalet kreatur i Lillhärdal från 2285 till 2512 (relativt från 100 till 110) medan det i Storsjö ökar från 460 till 1763 (relativt från 100 till 383). Förklaringen till den stora skillnaden ligger inte bara i en mindre kraftig befolkningsökning men minst lika mycket i naturförutsättningar och en långt tidigare och kraftigare exploatering av skogarna

i Lillhärddal än i Storsjö, med de helt andra möjligheter till andra utkomstmöjligheter än boskapsskötsel detta gav. Den varierande utvecklingen i socknar med starkare ökning i antalet kreatur och i socknar med en något svagare ökning framgår av diagram 5a och 5b. Här har också kurvor för socknarnas folkmängd lagts in. De sex socknarna har här grupperats i två olika block a) de med en starkare ökning i antalet kreatur: Tännäs/Ljusnedal, Linsell och Storsjö och b) de med en mindre kraftig ökning i antalet kreatur: Hede, Vemdalen och Lillhärddal. Som man ser är det ett starkt samband mellan utvecklingen i antalet kreatur och befolkningsutvecklingen. Att Linsell befinner sig bland de socknar som har den kraftigaste ökningen kan i dag kanske verka något förvånande. Men Linsell var under 1800-talet "nybyggarland" och befolkningen ökade i perioden 1810-1900 från 222 till 1050 (relativt från 100 till 473) samtidigt som boskapen ökade från 560 till 1397 (relativt från 100 till 249). Att kreaturen trots allt inte ökade mer, den starka folkökningen tagen i betraktning, beror på de utkomstmöjligheter som socknens goda skogar gav. Linsells karaktär av nybyggarland framgår också av upplysningarna i avvittringsdokumentet där Djursvallen, Bölberget, Sörvattnet och Häggsberget omtalas som nybyggen.

SAMMANFATTANDE SLUTSATS

Under perioden 1810-1900 ägde det i landskapet Härjedalen rum en kraftig befolkningsökning och en därvid delvis sammanhängande kraftig ökning i antalet kreatur. Framväxten av nya utkomstmöjligheter, särskilt gav den under århundradet påbörjade exploateringen av skogen sådana, gjorde att ökningen i antalet kreatur inte blev större än vad den faktiskt blev. De regionala variationerna var emellertid stora och måste förklaras utifrån vilka möjligheter det inom olika områden fanns för ökning i antalet kreatur, etablerande av nybyggen och sysselsättning inom andra näringar än jordbruk och boskapsskötsel. Så länge detta var den enda utkomstmöjligheten ser det ut till att det var stor överensstämmelse mellan befolkningsutvecklingen och utvecklingen i antalet kreatur.

Trondheim 26. februari 1995

TABELL 1**ANTALET KREATUR I HEDE SOCKEN 1810 - 1900**

<u>ÅR</u>	<u>1810</u>	<u>1815</u>	<u>1820</u>	<u>1855</u>	<u>1865</u>	<u>1875</u>	<u>1885</u>	<u>1900</u>
Hästar	70	70	80	86	172	188	177	172
Oxar + tjurar	140	130	180	75	55	42	36	20
Kor	450	470	500	677	804	970	895	940
Ungboskap	140	164	200	303	140	170	125	248
Får	700	720	700		937	1200	1000	920
				1712				
Getter					551	400	410	425
<u>SUMMA</u>	<u>1500</u>	<u>1554</u>	<u>1660</u>	<u>2853</u>	<u>2659</u>	<u>2970</u>	<u>2643</u>	<u>2725</u>

TABELL 2**ANTALET KREATUR I TÄNNÄS MED LJUSNEDALS SOCKEN 1810 - 1900**

<u>ÅR</u>	<u>1810</u>	<u>1815</u>	<u>1820</u>	<u>1855</u>	<u>1865</u>	<u>1875</u>	<u>1885</u>	<u>1900</u>
Hästar	90	80	96	138	261	281	204	220
Oxar + tjurar	140	156	160	80	44	136	72	23
Kor	380	490	619	765	1042	1305	1112	1110
Ungboskap	180	192	320	303	296	223	240	476
Får	900	900	1252		1810	2015	1325	1650
				1749				
Getter					478	313	510	360
<u>SUMMA</u>	<u>1690</u>	<u>1818</u>	<u>2447</u>	<u>3035</u>	<u>3931</u>	<u>4273</u>	<u>3463</u>	<u>3839</u>

TABELL 3**ANTALET KREATUR I STORSJÖ SOCKEN 1810 - 1900**

<u>ÅR</u>	<u>1810</u>	<u>1815</u>	<u>1820</u>	<u>1850</u>	<u>1865</u>	<u>1875</u>	<u>1885</u>	<u>1900</u>
Hästar	20	20	26	28	73	78	76	94
Oxar + tjurar	40	30	26	22	10	49	9	11
Kor	160	170	197	205	223	338	255	510
Ungboskap	40	50	82	117	92	81	98	138
Får	200	200	350		299	600	350	490
				627				
Getter					121	177	200	520
<u>SUMMA</u>	<u>460</u>	<u>470</u>	<u>681</u>	<u>999</u>	<u>818</u>	<u>1323</u>	<u>988</u>	<u>1763</u>

TABELL 4**ANTALET KREATUR I VEMDALEN SOCKEN 1810 - 1900**

<u>ÅR</u>	<u>1810</u>	<u>1815</u>	<u>1820</u>	<u>1846</u>	<u>1865</u>	<u>1875</u>	<u>1885</u>	<u>1900</u>
Hästar	80	80	90	77	117	147	148	150
Oxar + tjurar	160	150	150	62	47	48	40	15
Kor	480	490	520	425	625	800	748	742
Ungboskap	160	170	280	236	45	280	113	180
Får	800	800	800	635	637	1500	1100	900
Getter				488	303	460	420	280
<u>SUMMA</u>	<u>1680</u>	<u>1690</u>	<u>1840</u>	<u>1923</u>	<u>1774</u>	<u>3235</u>	<u>2569</u>	<u>2267</u>

TABELL 5**ANTALET KREATUR I LINSELL SOCKEN 1810 - 1900**

<u>ÅR</u>	<u>1810</u>	<u>1815</u>	<u>1820</u>	<u>1842</u>	<u>1865</u>	<u>1875</u>	<u>1885</u>	<u>1900</u>
Hästar	30	30	34	43	85	91	94	125
Oxar + tjurar	10	15	20	25	36	37	30	12
Kor	150	180	185	347	438	435	465	525
Ungboskap	70	90	95	218	128	131	139	125
Får	200	240	250		591	589	550	435
				1032				
Getter					59	60	180	175
<u>SUMMA</u>	<u>560</u>	<u>555</u>	<u>584</u>	<u>1665</u>	<u>1337</u>	<u>1343</u>	<u>1458</u>	<u>1397</u>

TABELL 6**ANTALET KREATUR I LILLHÄRDAL SOCKEN 1810 - 1900**

<u>ÅR</u>	<u>1810</u>	<u>1815</u>	<u>1820</u>	<u>1842</u>	<u>1865</u>	<u>1875</u>	<u>1885</u>	<u>1900</u>
Hästar	100	115	120	144	281	206	291	202
Oxar + tjurar	5	10	15	3	44	69	106	20
Kor	1000	1050	1053	776	1042	936	1215	994
Ungboskap	280	300	310	194	296	238	340	196
Får	1000	1000	1080		1810	1284	1230	960
				1578				
Getter					478	537	550	140
<u>SUMMA</u>	<u>2285</u>	<u>2475</u>	<u>2578</u>	<u>2695</u>	<u>3951</u>	<u>3270</u>	<u>3732</u>	<u>2512</u>

TABELL 7**ANTALET KREATUR I SVEG SOCKEN 1810 - 1900**

<u>ÅR</u>	<u>1810</u>	<u>1815</u>	<u>1820</u>	<u>AV- VITT RING</u>	<u>1865</u>	<u>1875</u>	<u>1885</u>	<u>1900</u>
Hästar	130	150	152	????	194	198	231	190
Oxar + tjurar	10	20	25	????	41	40	40	23
Kor	1000	1100	1120	????	917	926	1020	1160
Ungboskap	300	450	430	????	213	182	200	265
Får	900	1500	1550	????	1388	1276	1500	1350
Getter					263	259	150	150
<u>SUMMA</u>	<u>2340</u>	<u>3220</u>	<u>3277</u>	<u>????</u>	<u>3016</u>	<u>2881</u>	<u>3141</u>	<u>3138</u>

TABELL 8**ANTALET KREATUR I ÄLVROS SOCKEN 1810 - 1900**

<u>ÅR</u>	<u>1810</u>	<u>1815</u>	<u>1820</u>	<u>AV- VITT RING</u>	<u>1865</u>	<u>1875</u>	<u>1885</u>	<u>1900</u>
Hästar	60	70	70	????	74	82	111	85
Oxar + tjurar	5	4	6	????	24	24	22	6
Kor	400	430	435	????	398	493	480	304
Ungboskap	150	150	150	????	95	65	75	78
Får	500	500	510	????	638	687	695	470
Getter					123	233	125	150
<u>SUMMA</u>	<u>1115</u>	<u>1154</u>	<u>1171</u>	<u>????</u>	<u>1352</u>	<u>1584</u>	<u>1508</u>	<u>1093</u>

TABELL 9**ANTALET KREATUR I ÖVERHOGDAL SOCKEN 1810 - 1900**

<u>ÅR</u>	<u>1810</u>	<u>1815</u>	<u>1820</u>	<u>AV- VITT RING</u>	<u>1865</u> ⁵	<u>1875</u>	<u>1885</u>	<u>1900</u>
Hästar	20	19		????		35	46	46
Oxar + tjurar	2	3		????		6	8	5
Kor	120	160		????		166	175	216
Ungboskap	60	20		????		41	35	66
Får	150	180		????		254	285	195
Getter						83	98	75
<u>SUMMA</u>	<u>352</u>	<u>382</u>	<u>????</u>	<u>????</u>		<u>585</u>	<u>647</u>	<u>603</u>

⁵ Uppgifter saknas i den trykta statistiken.

TABELL 10**SAMLAT ANTAL KREATUR I SOCKNARNA HEDE, TÄNNÄS med LJUSNEDAL, STORSJÖ, VEMDALEN, LINSELL OCH LILLHÄRDAL 1810-1900**

<u>ÅR</u>	<u>1810</u>	<u>1815</u>	<u>1820</u>	<u>1842/</u> <u>46/55</u>	<u>1865</u>	<u>1875</u>	<u>1885</u>	<u>1900</u>
HEDE	1500	1554	1660	2853	2659	2970	2643	2725
TÄNNÄS/LJ.	1690	1818	2447	3035	3931	4273	3463	3839
STORSJÖ	460	470	681	999	818	1323	988	1763
VEMDALEN	1680	1690	1840	1923	1774	3235	2569	2267
LINSELL	560	555	584	1665	1337	1343	1458	1397
LILLHÄRDAL	2285	2475	2578	2695	3951	3270	3732	2512
<u>SUMMA</u>	<u>8175</u>	<u>8562</u>	<u>9790</u>	<u>13170</u>	<u>14470</u>	<u>16414</u>	<u>14853</u>	<u>14503</u>

TABELL 11**ANTALET KREATUR FÖRDELAT PÅ KATEGORIER I SOCKNARNA HEDE, TÄNNÄS med LJUSNEDAL, STORSJÖ, VEMDALEN, LINSELL OCH LILLHÄRDAL 1810-1900**

<u>ÅR</u>	<u>1810</u>	<u>1815</u>	<u>1820</u>	<u>1842</u>	<u>1865</u>	<u>1875</u>	<u>1885</u>	<u>1900</u>
HÄSTAR	390	395	446	516	989	991	990	963
OXAR+TJURAR	495	491	551	267	236	381	293	101
KOR	2620	2850	3074	3195	4174	4784	4690	4821
UNGBOSKAP	870	966	1287	1371	997	1123	1055	1363
FÅR	3800	3860	4432	7821	6084	7188	5555	5355
GETTER					1990	1947	2270	1900
<u>SUMMA</u>	<u>8175</u>	<u>8562</u>	<u>9790</u>	<u>13170</u>	<u>14470</u>	<u>16414</u>	<u>14853</u>	<u>14503</u>

TABELL 12**RELATIV UTVECKLING AV SAMLAD KREATURSMÄNGD I SOCKNARNA HEDE, TÄNNÄS med LJUSNEDAL, STORSJÖ, VEMDALEN, LINSELL OCH LILLHÄRDAL 1810-1900**

<u>ÅR</u>	<u>1810</u>	<u>1815</u>	<u>1820</u>	<u>1842</u>	<u>1865</u>	<u>1875</u>	<u>1885</u>	<u>1900</u>
HEDE	100	104	111	190	177	198	176	182
TÄNNÄS/LJ.	100	108	145	180	233	253	205	227
STORSJÖ	100	102	148	217	178	288	215	383
VEMDALEN	100	101	110	114	106	193	153	145
LINSELL	100	99	104	297	239	240	260	249
LILLHÄRDAL	100	108	113	118	173	143	163	110
SAMLAT	100	105	120	161	177	201	182	177

TABELL 13**FOLKMÄNGDEN I HÄRJEDALENS FÖRSAMLINGAR 1810-1900¹**

Församling	1810	1820	1830	1840	1850	1860	1870	1880	1890	1900
Sveg	1021	1004	1093	1110	1298	1294	1378	1658	1747	2060
Lillhärdal	741	791	910	951	1053	1184	1300	1546	1604	1739
Älvros	414	422	455	481	545	589	603	689	778	857
Linsell	222	288	363	362	488	593	637	789	882	1050
Överhogdal	168	200	201	225	230	249	254	306	310	343
Hede	461	547	573	612	727	860	906	1280	1391	1453
Vemdalen	533	531	620	648	723	746	832	949	983	989
Tännäs	338	409	522	529	696	788	825	954	1138	1297
Ljusnedal	239	300	376	406	456	396	376	276	240	372
Storsjön	156	156	239	250	292	307	324	453	485	541
Lappar i Hede fjäll				141	171	159	145	144	131	146
<u>SUMMA</u>	<u>4293</u>	<u>4648</u>	<u>5352</u>	<u>5715</u>	<u>6679</u>	<u>7165</u>	<u>7580</u>	<u>9044</u>	<u>9558</u>	<u>10701</u>

¹ Källa: Bidrag till Sveriges Officiella Statistik A) Befolkningsstatistik, ny följd.

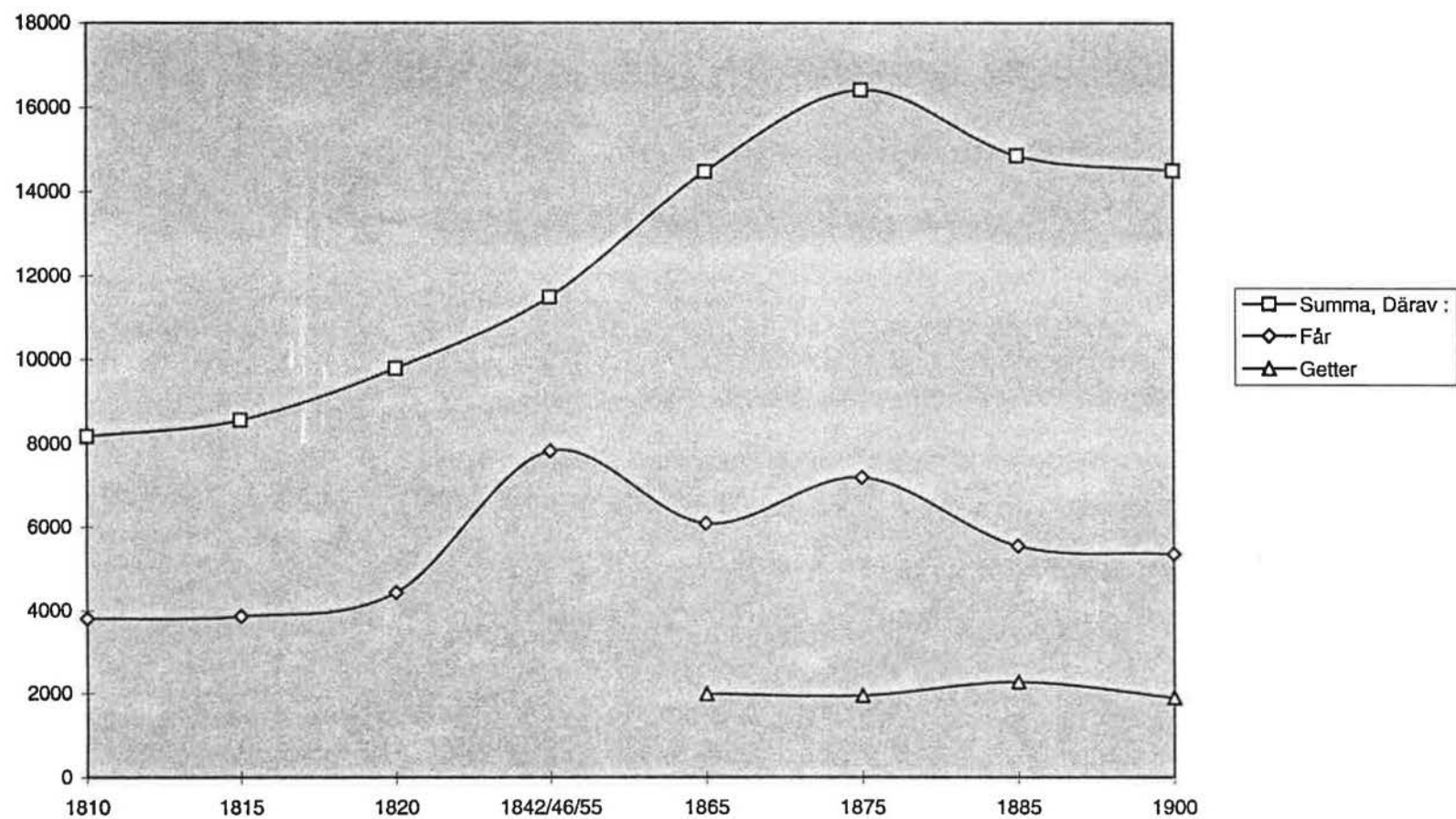
TABELL 14**RELATIV UTVECKLING AV ANTALET KREATUR OCH ANTALET INVÅNARE I
TVÅ OLIKA GRUPPER AV SOCKNAR**

a) socknar med hög tilväxt (H) (Tännäs/Ljusnedal, Storsjö
och Linsell)

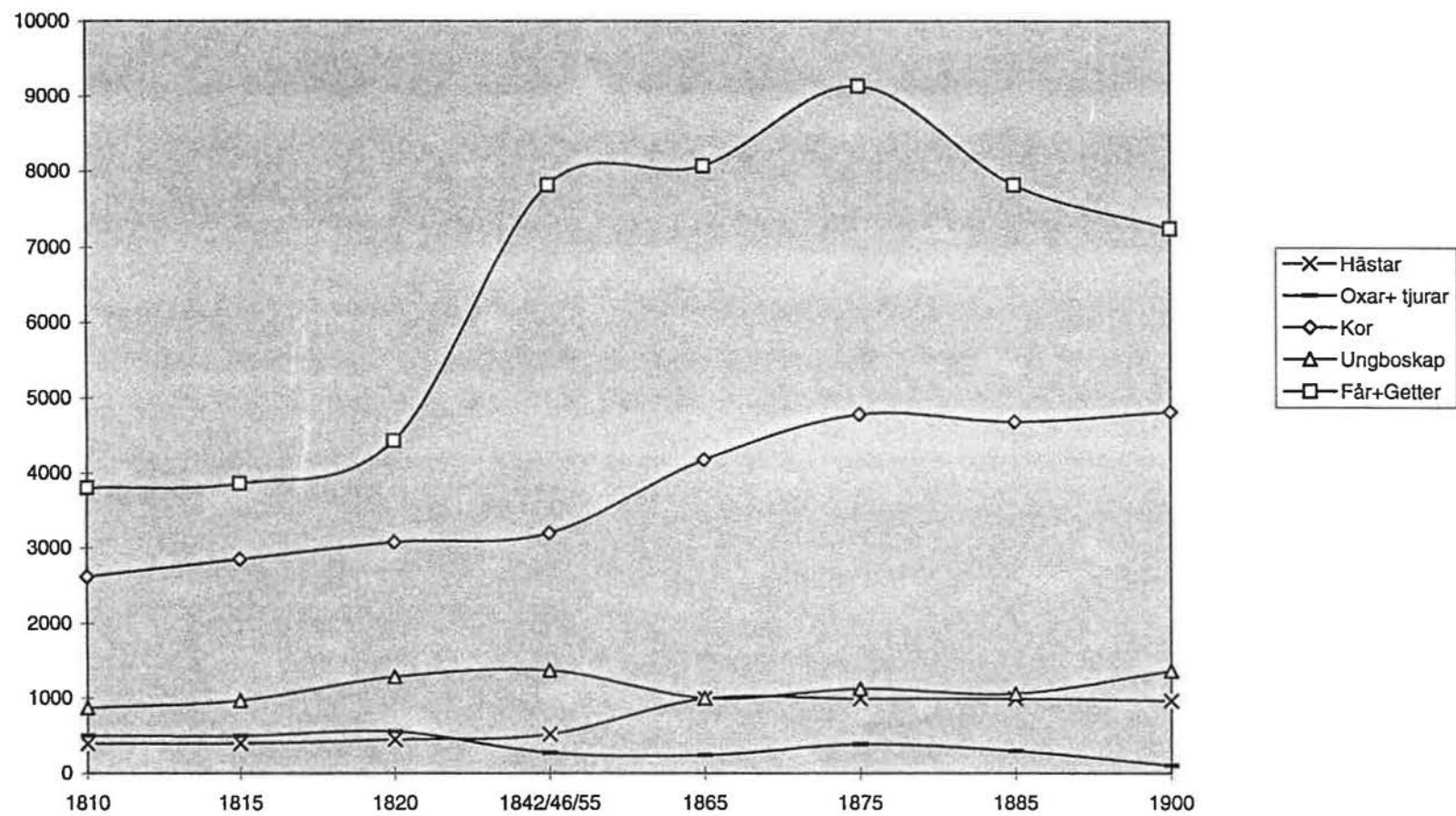
b) socknar med låg tilväxt (L) (Hede, Vemdalen och
Lillhärdal)

Församlingar/År	1810	1820	1830	1840	1850	1860	1870	1880	1890	1900
KREATUR L	5465	6078			7471	7928	8930	9210	8224	7504
relativ	100	111			137	145	163	169	150	137
FOLK L	1735	1869	2103	2211	2503	2790	3038	3775	3978	4181
relativ	100	108	121	127	144	161	175	218	229	241
KREATUR H	2710	3712			5699	5893	6513	6424	6454	6999
relativ	100	137			210	217	240	237	238	258
FOLK H	955	1153	1500	1547	1932	2084	2162	2472	2745	3260
relativ	100	121	157	162	202	218	226	259	287	341
FOLK, övriga	1603	1626	1749	1816	2073	2132	2235	2653	2835	3260
SAMER				141	171	159	145	144	131	146
<u>HELA HÄRJEDALENS</u>										
<u>BEFOLKNING</u>	<u>4293</u>	<u>4648</u>	<u>5352</u>	<u>5715</u>	<u>6679</u>	<u>7165</u>	<u>7580</u>	<u>9044</u>	<u>9686</u>	<u>10847</u>

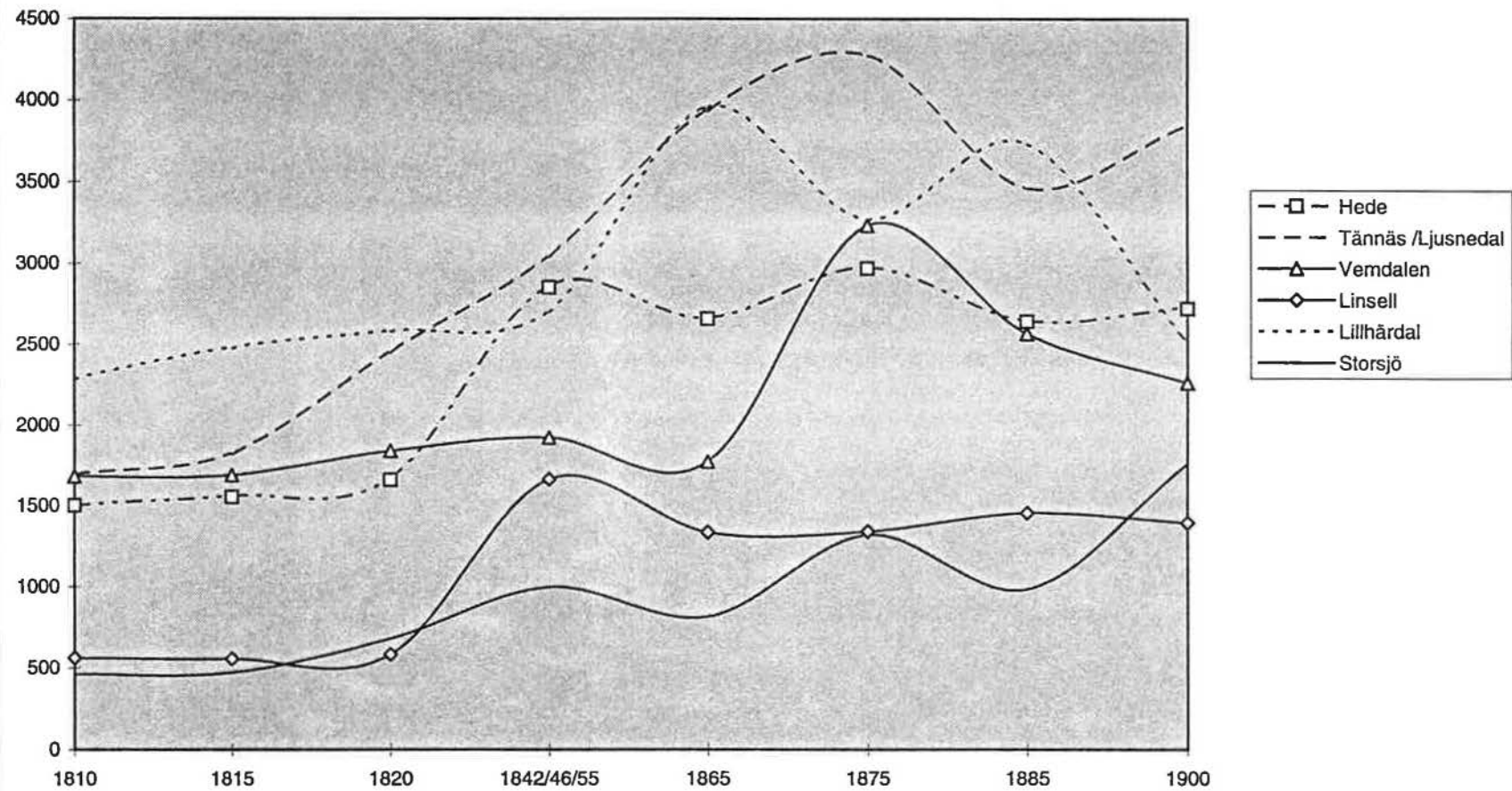
**Totala antalet kreatur i socknarna Hede, Tännäs/Ljusnedal, Vemdalen, Linsell, Lillhärdal och Storsjö
1810 - 1900**

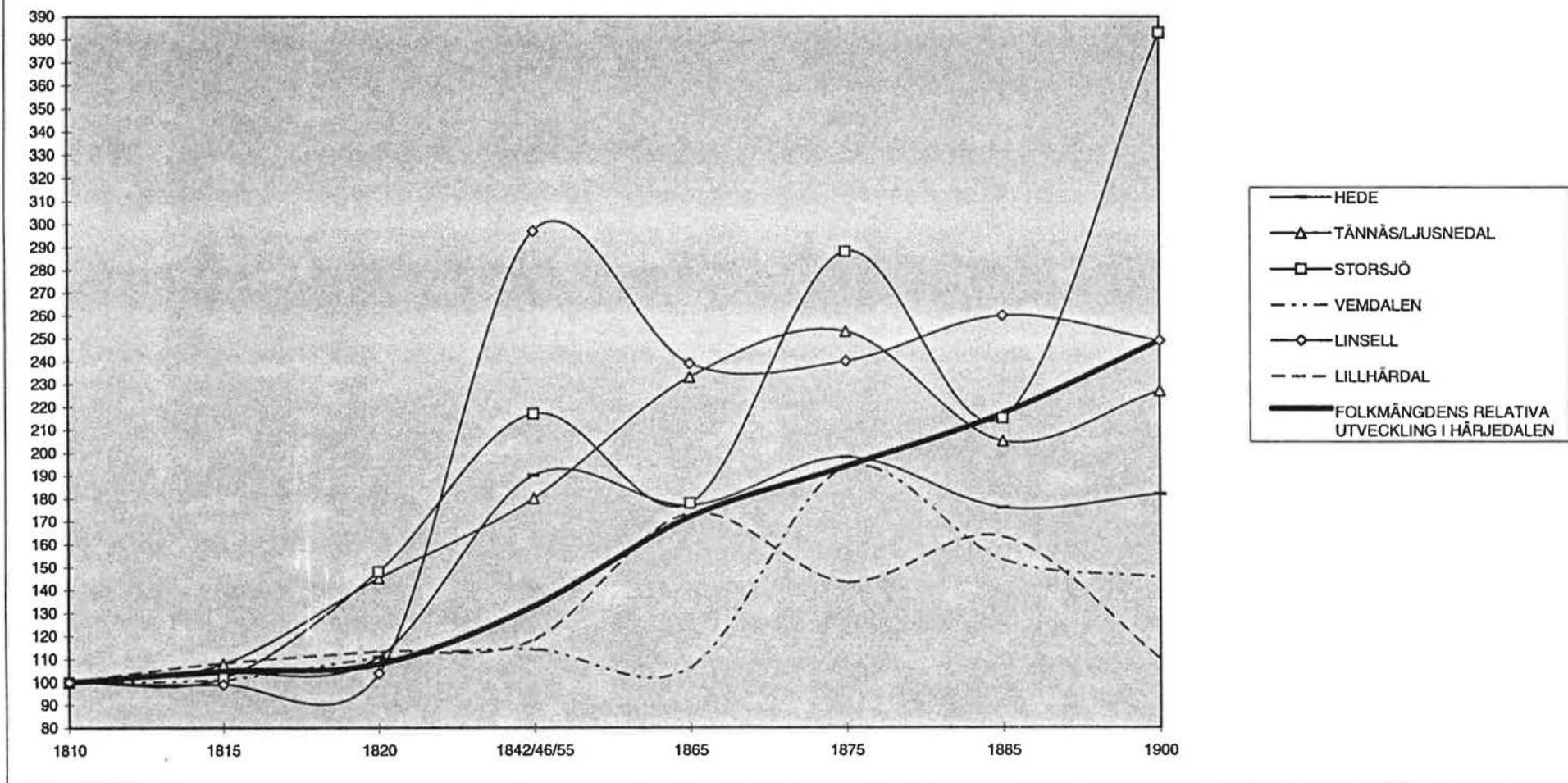
Fördelning av antalet kreatur i socknarna Hede, Tännäs/Ljusnedal, Vemdalen, Linsell, Lillhärdal och Storsjö 1810 - 1900

Antalet kreatur 1810 - 1900
Totalen inom olika socknar

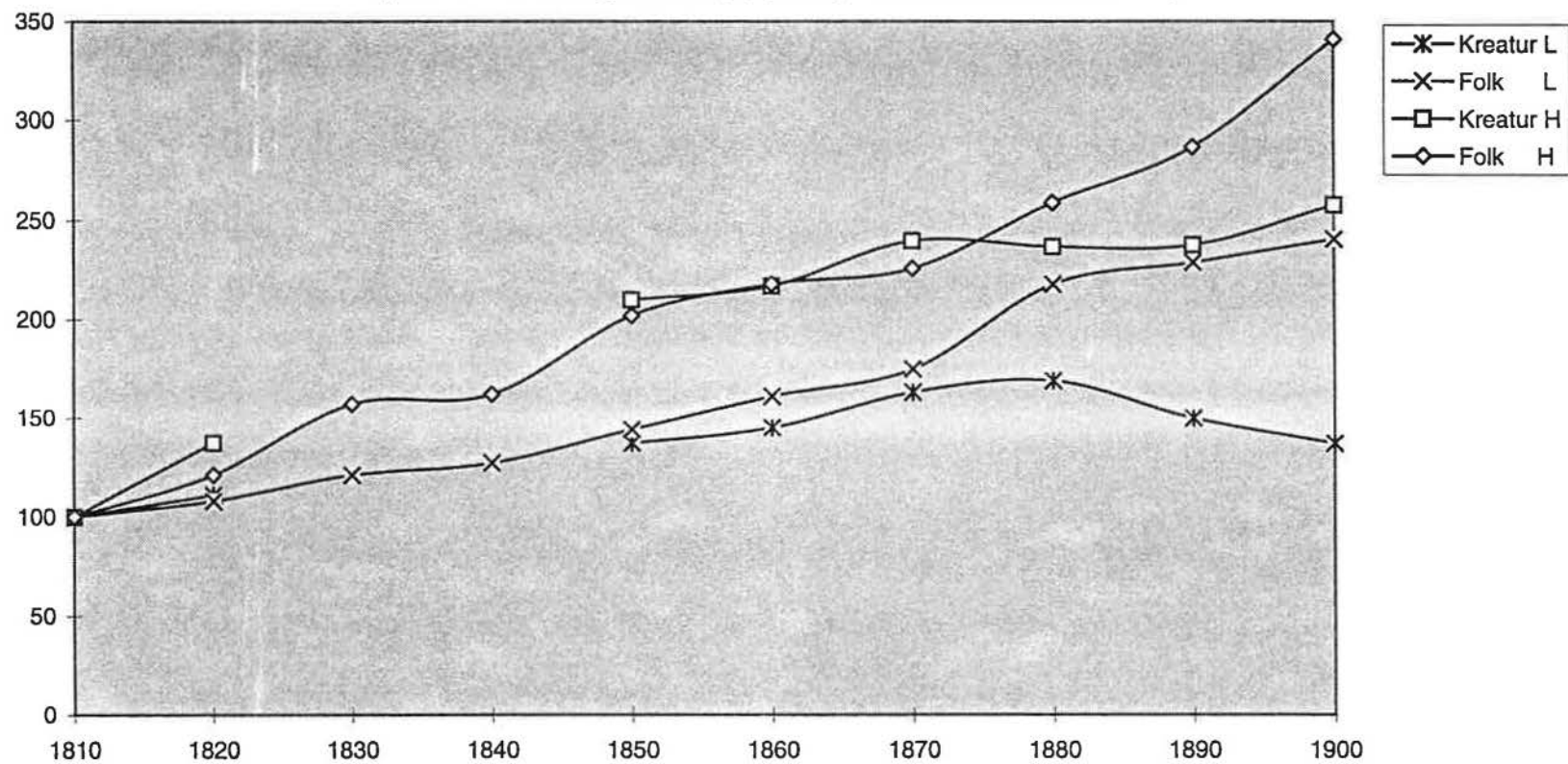
**RELATIV UTVECKLING AV DEN SAMLADE KREATURSMÄNGDEN I
SOCKNARNA HEDE, TÄNNÄS/LJUSNEDAL, STORSJÖ, VEMDALEN,
LINSELL OCH LILLHÄRDAL 1810 - 1900**

**RELATIV UTVECKLING AV ANTALET KREATUR OCH ANTALET INVÅNARE I TVÅ OLIKA
GRUPPER AV SOCKNAR:**

a) socknar med hög tillväxt (H) (Tännäs/Ljusnedal, Storsjö och Linsell)

b) socknar med låg tillväxt (L) (Hede, Vemdalen och Lillhärdal)

**RELATIV UTVECKLING AV ANTALET KREATUR OCH ANTALET INVÅNARE I
TVÅ OLIKA GRUPPER AV SOCKNAR:**

a) socknar med hög tillväxt (H) (Tännäs/Ljusnedal, Storsjö och Linsell)

b) socknar med låg tillväxt (L) (Hede, Vemdalen och Lillhärdal)

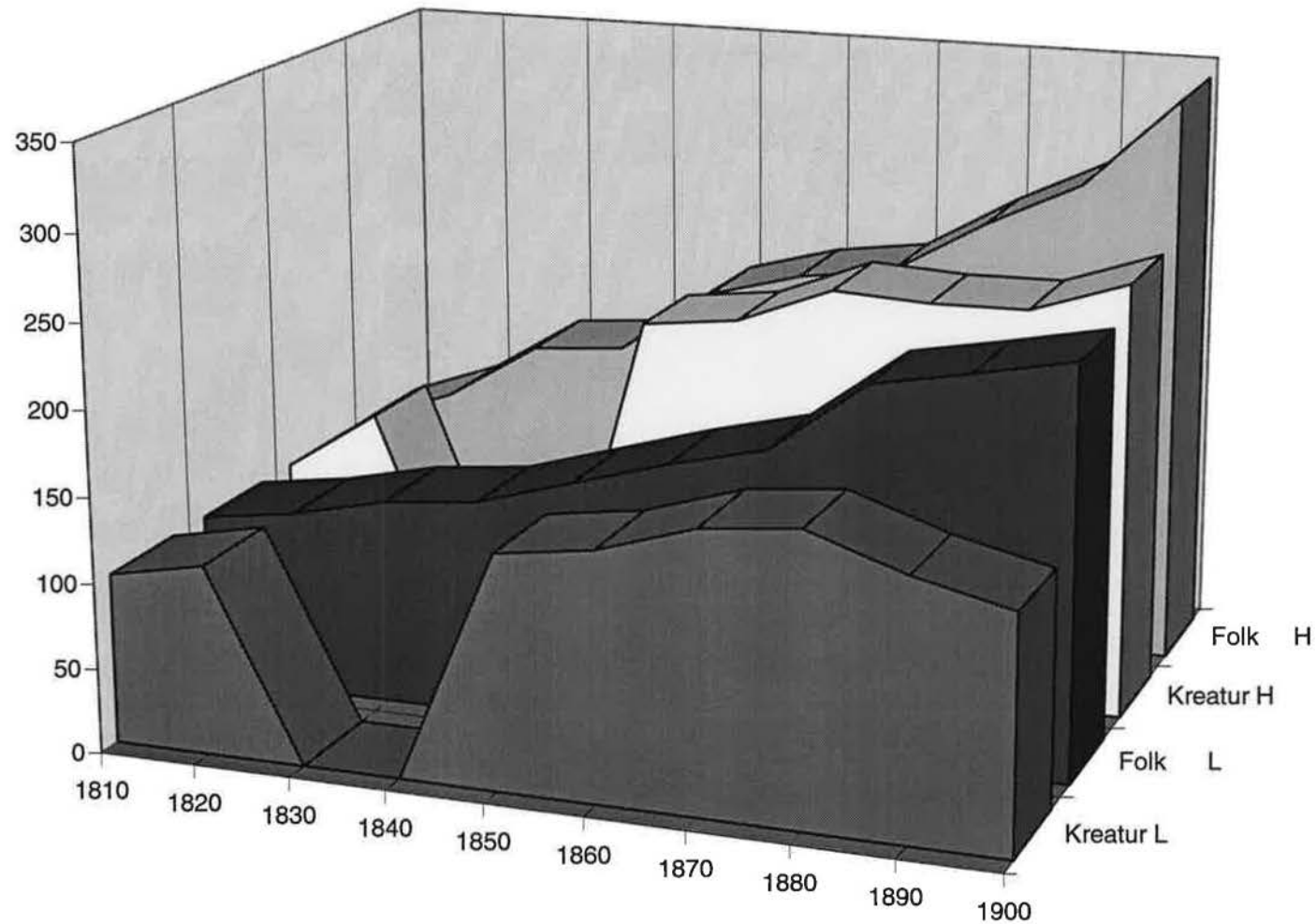

Diagram 5b

Anders Løøv

SVEGS TINGSRÄTT

Ink 95-03-06
Akt. T88/90 (T79/91)
Aldbil. (938)**RENBETESMÅLET I HÄRJEDALEN****Synpunkter med anledning av Fastighetsägarnas
yttrande av 29/12 1994 med tillägg av 18/1 1995.**

(Mål nr T 88/90 och 70/91 vid Svegs tingsrätt)

Efter att ha tagit del av nämnda yttrande har jag några kommentarer och supplerande upplysningar till detta och till mina egna tidigare uttalanden.

Kommentarerna och tilläggen består dels av en del kortare inlägg och en mer ingående utredning om utvecklingen av antalet kreatur i landskapet Härjedalen under tidsperioden 1810-1900.

De förstnämnda, kortare kommentarerna, följer nedanför. Utredningen om antalet kreatur utgör ett självständigt alster.

Till Fastighetsägarna 1994-12-29 sid. 3:

"Bergslands utlåtande i skattefjällsmålet ger klart besked om att det ingalunda är på det viset, som Inger Zachrisson och även Anders Lööv hävdar, att det skulle saknas uppgifter om samerna i historien."

Det verkar här som om fastighetsägarna inte har förstått det jag har skrivit tidigare. Felet är förmodligen mitt, att jag inte har formulerat mig klart nog. Jag har självfallet inte förnekat att det finns uppgifter om samerna i historien. Bergsland presenterade också en god del av dem i samband med skattefjällsmålet. Det jag har försökt att säga, men som jag tydligen inte har lyckats särskilt bra med, är att vi måste vara uppmärksamma på vilka uppgifter det finns "om samerna i historien". Det är upplysningar som samlats för att fylla ett eller annat av myndigheternas behov.

I första hand gäller det skattläggning, religionsutövning och

rättsförhållanden. På det viset är de upplysningar man finner i det historiska arkivmaterialet bara "toppen av isfjället". Material som berättar om livets stilla flyt, om vardagen, om fredlig samexistens mellan grupper som i äldre tider näringsmässigt stod varandra närmare än i dag - det saknar vi. Jag visar annars till min uppsats från december 1992 "Hvilke muligheter finns det til å dokumentere samenes eldre historie i Herjedalen?". Den blev av svarandesidan bifogad som bilaga J till deras yttrande från 21/12 1992 (aktbilaga 773).

Till Fastighetsägarna 1994-12-29 sid. 6:

"Gustav Vasas plakat från år 1542 om avgränsning av kronans mark. ... avvittringen i slutet av 1600-talet av Ljusnedals allmänning."

Jag vet inte vilken betydelse detta har, men jag måste protestera mot att det talas om en avvittring av Ljusnedals mark i slutet av 1600-talet. Det som ägde rum var att de som drev bergverket fick privilegier till att från ett bestämt område hämta för bruket nödvändiga råvaror. Från boken om Ljusnedals bruk kan här citeras:

"En viktig omständighet bör observeras i samband med privilegiet av den 25/2 1686 för Bruks societeten: Den erhöll ej äganderätt till det vidsträckta område - cirka 6 kvadratmil - på vilket såväl gruvorna som de blivande brukssamhällena Ljusnedal och Bruksvallarna äro belägna. Hela området förblev Kronans allmänning men uppläts till Societeten så länge den bedrev gruvdrift och koppar- resp. järntillverkning. Detta bekräftas i en karta som upprättades så sent som 1819 av lantmätare M. Sundling med rubrik: "Afmätning öfver den under Ljusnedals Bruk begagnade Krono Allmänning i Hede tingslag och Herjedalen af Jemtlands län". [not: L.S.A.Y-56 Tännäs socken] På denna allmänning ligger även Ljusnedals brukssamhälle, noga inritat med sina tomter.

Någon äganderätt hade således varken Societeten eller de många brukspatronerna som drevo bruket sedan societeterna upphört. Ej förrän den 18/12 1855 skattlades Ljusnedals allmänning [not: K.K.A. Tännäs sockens afvittringsutslag] till 204 trög (1/36 av helt mantal) eller 5 2/3 mantal, varav till kronan utgick trögskatt med 7:21 rdr. bko., i rotepenningar 21 dlr. bko. jämte ostskatt 1 skålpund på varje trög. Genom Kammarkollegii dom den 8/2 1869 fastställdes Kgl. Befh:s utslag den 4/8 1868, varigenom Ljusnedals bruksägare, som då var W. Farup, tillerkändes

*besittningsrätten till Ljusnedals allmänning samt samtliga därå befintliga torp samt andra lägenheter "såsom en Brukets tillhörighet och all den rätt besittning af Kronohemman medför." Bruksägaren skulle blott erlægga en synnerligen låg ränta till kronan."*¹

Någon avvittning av en Ljusnedals allmänning ägde alltså inte rum i slutet av 1600-talet.

Till Fastighetsägarna 1994-12-29 sid. 7:

"Renbetesfjällen har erhållit tilldelning av mark genom avvittning, medan lapplandsmarken mera är ett 'samereservat'"

Detta är en tveksam formulering. Man får inte glömma historien. Lappland fick sin indelning i olika lappmarker under Gustav Vasas tid, medan Jämtland/Härjedalen ännu låg under Danmark/Norge. Där blev det därför inte heller någon indelning i olika lappmarker. En sådan indelning efterlystes i början av 1700-talet av bl. a. Isaac Olsen som var väl känd med dåtidens förhållanden. Han säger bland annat att om man i Norge sedan gammalt, liksom svenskarna, hade haft en sådan indelning i olika lappmarker skulle man ha kunnat hävda territoriella krav bättre än vad som var tillfälle.² Själv är jag övertygad om att, om de två landskapen på Gustav Vasas tid hade legat under Sverige, skulle man också ha fått en "Jemphtelands lappmarck". I en del handlingar i Landsarkivet i Härnösand möter man också, i dokument från 1700-talet som rör religionsvården bland samerna i de sydligare områdena, av och till, benämningen "Jemtlands lappmark". Detta betyder att området uppfattades som en lappmark även om det inte hade administrativt status som detta.

¹ Jansson, E. Alfred: Ljusnedals bruks krönika. - Stockholm, 1958, s. 13-14.

² Løøv, Anders: Samemisjonæren Isaac Olsen (1680-1730) och hans "UnderDanigst Undretning om NorLandenne" (1718). - Snåsa, 1994, s. 52ff.

Till Fastighetsägarna 1994-12-29 sid. 8:

"Fastighetsägarnas utredning ger också besked om att förhållandena inte var på sätt samebyarna nu påstår att en samexistens har förevarit mellan samer och bönder som båda nyttjat samma marker."

Min bifogade utredning om utvecklingen av antalet kreatur i landskapet Härjedalen 1810-1900 liksom också översikten över antalet invånare visar att det fanns "utrymme" på ett helt annat sätt i början av 1800-talet än i slutet av århundradet. Fastighetsägarnas påstående:

"I den utredning som fastighetsägarna redovisat finns dock inget som ger besked om att djurantalet skulle ha varit lägre vid 1800-talets början än vid dess mitt"

(Fastighetsägarna 1994-12-29 sid. 11)

är inte korrekt. Att så inte är fallet visas med all tydlighet i min utredning som bifogas.

Både en långt mindre befolkningen och ett tillsvarande lägre djurantalet vid 1800-talets början än senare torde ha möjliggjort en långt större grad av samexistens inom de vidsträckta områden det här är fråga om än vad som senare har blivit fallet.

Min utredning motsäger också fastighetsägarnas påstående:

"Den av samebyarna framförda teorin att det vid tiden för att samerna började bedriva renskötsel och övergick till helnomadism under 1600-talet skulle ha förelegat möjlighet för dem att inom Härjedalen ta i anspråk stora områden är fel." (Fastighetsägarna 1994-12-29 sid. 9)

Till Fastighetsägarna 1994-12-29 sid. 9:

"Andes Lööv bryr sig inte om att granska och undersöka förekomsten av källmaterial, åtminstone är hans bestämda uppfattning att sådant saknas en indikation på att så är fallet. Jordeböcker, domböcker, kyrkobokföring, litteraturen och utredningar såsom Bergslands och Prawitz ger besked om källmaterial som gör att den av Lööv framförda teorin som bygger på frånvaro av källmaterial inte kan vinna någon tilltro."

Här är jag bara tvungen att upprepa det jag här har sagt tidigare. Jag har aldrig förnekat att det finns uppgifter om samerna i jordeböcker, domböcker, kyrkoböcker osv. Själv har jag också under lång tid sökt upplysningar om samer i den typen av historiska källor.

Men det jag har försökt att säga, och som jag tydligen inte har lyckats med på ett sådant sätt att fastighetsägarna har förstått det, är att vi måste vara uppmärksamma på i vilket sammanhang dessa upplysningar har tillkommit. Det är upplysningar som samlats för att fylla ett eller annat av myndigheternas behov: skatt, religion och rättsutövning. På det viset är de upplysningar man finner i det historiska arkivmaterialet bara "toppen av isfjället". Material som berättar om livets stilla flyt, om vardagen, om fredlig samexistens mellan grupper som i äldre tider näringsmässigt stod varandra närmare än i dag - det saknar vi. Jag visar annars som tidigare till min uppsats från december 1992 "Hvilke muligheter finns det til å dokumentere samenes eldre historie i Herjedalen?".

Till Fastighetsägarna 1994-12-29 sid. 9:

"Nu åberopar Lööv och samebyarna också att "äganderätten" inte skulle ha förelegat förrän tidigast 1789"

Diskussionen om äganderätt eller inte äganderätt kan verka något filosofisk. Med klara ord är det fråga om något så enkelt som om man utan vidare kan överföra det man i dag förstår med jordäggande till förhållandena i äldre tid. Dagens suveräna egendomsrätt existerade knappast i äldre tid, varken i Sverige eller Norge. Kjell Haarstad har i sina utlåtanden reagerat på det jag har refererat från en av hovrättsrådet Mauritz Bäärnhielms uppsatser och skriver i sina kommentarer till renbetesprocessen i januari 1995:

"Her gjelder saken imidlertid Herjedalen, og jeg tør igjen minne om at Herjedalen lå under norsk juridiksjon like fremtill 1645. ... Å hevde at det ikke skulle eksistere eiendomsrett till jord her er meningsløst. Tvertom var det i Herjedalen en ekstrem grad av selveie (odel). Her fantes ingen "kronbønder" og knapt en "frälsebonde" i tidlig nytid."

Synen på den suveräna egendomsrätten i äldre tid är emellertid också i Norge något varierande. I sista numret av det norska lokalhistoriska tidskriften Heimen, där Kjell Haarstad var medredaktör, skriver exempelvis Knut Dørum i en artikel "Eiendomsretten till jord i perioden 1600-1800":

"Det er vanskelig å tale om suveren eiendomsrett i perioden 1600-1800 i Norge. Flere jordeiere kunne ha rett til avkastning og enkelte rettighetshavere kunne hindre andre jordeieres disposisjonsrett over eiendommen. ... Flere aktører hadde ofte ulike rettigheter til jorda. Vi har altså å gjøre med et rettighetssystem hvor de enkelte

rettighetene kunne kjøpes og selges. Å definere en jordeier som en med landskyldrettigheter, slik det har blitt gjort, er en altfor snever definisjon av eiendomsrett. I løpet av denne perioden blir rettigheter til en og samme eiendom mer og mer samlet på en hånd. Det er altså en utvikling mot suveren eiendomsrett." (Heimen 1994:4, s. 260)

Till Fastighetsägarna 1994-12-29 sid. 11:

Här talas det om att det var lika mycket kreatur först på 1800-talet som vid århundradets mitt. Det visas till min tidigare nämnda utredning om kreaturantalets utveckling.

Till Fastighetsägarna, tillägg 1995-01-18 sid. 1.:

"Kartorna ger besked om lappkojor, lapphärbärgen och lappbure vid tiden för avvitrningen."

Detta är intressanta uppgifter. Jag kände inte till att det existerade sådana upplysningar från den här tiden. Helt säkert kommer jag att kunna göra mig nytta av uppgifterna i andra sammanhang. De har emellertid inget värde när det gäller att dokumentera vilka områden som samerna gjorde sig nytta av på den tiden kartorna upprättades.

Man får inte glömma att detta var under en tid med fullt utvecklad helnomadism bland de renskötande samerna i området. Dessa fasta kojor, härbren och bur kom bara till användning under en begränsad och bestämd tid av året. De är alla placerade strax nedanför trädgränsen. Det var till detta område fjällsamerna, inom hela det vidsträckta området för tamrenskötsel, förlade de fasta vår- och höstvistena. När man kom hit om hösten lades klövjedon, tunnare tältduk och annan sommarutrustning upp för vintern. Om våren var det omvänt. Då lades ackjor, tjockare tältduk och annan utrustning, som bara kom till användning under vintern, upp för sommaren. Här placerades också i viss utsträckning förråd av matvaror och annat som kunde hämtas vid behov. Under sommar- och vinterhalvåret besöktes dessa visten bara sporadiskt och om det förelåg ett eller annat konkret behov, annars inte alls. Under både sommar- och vinterhalvåret följde man renhjordarna och bodde i flyttbara tältkåtor. Dessa är naturligtvis inte markerade på några kartor. De kojor som har markerats på de nämnda kartorna kom bara till användning under några veckor, höst och vår. Detta är grundläggande fakta om samekulturen som man lätt kan orientera sig om, exempelvis genom att studera Israel Ruongs bok "Samekulturen". (Flera upplagor)

Till Kjell Haarstads utlåtande, januari 1995.:

Delar av detta har kommenterats i anknytning till det som sagts med utgångspunkt från Fastighetsägarna inläga av 29. december 1994.

På sidan 2 kommenterar Haarstad min omtalan av husförhörslängden för Föllinge lappmark, upplagd av Olof Sebrelius år 1749. Haarstad reser frågan om husförhörslängden över huvud taget existerar "Hvis lengden eksisterer ...". Tidigare har Haarstad hävdade att det nästan inte fanns några kyrkoböcker för Härjedalen från 1700-talet:

"Nå er det dessverre slik at kirkebøkene for Herjedalen er gått tapt bortsett fra Ljusnedals kirkebok 1749-92 og dette skrev jeg litt om i utredningen." (Aktbilaga 833, s. 13)

Att detta är långt från sanningen visade jag i mitt inlägg av 1994-04-24 genom att visa till R. Swedlunds bok "Kyrkoarkiven i Länsarkivet i Östersund 1939." - Östersund, 1939. Till samma publikation måste jag hänvisa också den här gången. Där framgår det att husförhörslängden existerar. Som alla andra svenska kyrkoböcker finns den på mikrokort och det är därför inget problem, för den som måtte önska det, att ta del av den. Haarstad har också missförstått mina kommentarer kring frågan om hur många samer det vid mitten av 1700-talet kunde ha varit i Härjedalen. Antalet 274, som Sebrelius uppger som det totala antalet av honom besökta samer under de resor han företog vårvintern 1746, sätter jag inte i relation till Härjedalens samlade befolkning. Det är det Kjell Haarstad som gör. Det antal samer jag, med förbehåll, sätter i relation till Härjedalens befolkning vid samma tidpunkt är de som i husförhörslängden är att finna från den sydligare delen av det område som Föllinge lappförsamling omfattade. Jag citerar mig själv:

"I den nämnda husförhörslängden finner man ca 150 namn för området "söder om järnvägen". Några namn förekommer två gånger, om en del personer är det upplyst att de "dragit till Norge" och för en del är upplysningarna ofullständiga. Längden blev förd för tiden 1746 - ca 1757 och berättar således också en del om födsel, död och flyttning. Det är naturligtvis på sin plats med en ingående kritisk granskning av de upplysningar den innehåller. Utan att detta blir gjort här, kan man likväl konstatera att samerna vid mitten av 1700-talet inte var någon helt försvinnande liten befolkningsgrupp. Antalet invånare i hela Härjedalen var vid samma tid ca 3000."

Det är dessa siffror, antalet samer "söder om järnvägen", som bör sättas i relation till Härjedalens samlade befolkning. Haarstads uttalande: *"Sammenligningen er ulogisk og villedende i det en forledes til å tro at samene utgjorde 274/3000 av folkemengden eller nærmere 10%",* måste bero på att han har missförstått det jag har skrivit och att han är dåligt känd med geografiska och administrativa förhållanden i området. "Söder om järnvägen" är området söder om järnvägslinjen Östersund-Storlien. Det är samebyar söder om denna linje som söker till vinterbetena i Härjedalen. Att nämna just dem - med nödvändiga förbehåll - kan därför inte vara så helt fel. Husförhörslängden är emellertid inte den enda källan som berättar om samernas antal i Härjedalen vid mitten av 1700-talet. Det finns också andra källor som omtalar samer och som kan ge en viss uppfattning om deras antal. Som ett exempel kan nämnas en förteckning som hjälpprästen i Hede, Eric Mört, år 1769 upprättade över samer som befann sig i Härjedalen.³ Listan innehåller visserligen bara 36 namn, men det blir också sagt att den är avgränsad till Härjedalsfjällen. Att detta är det totala antalet samer är dock långt från säkert. Jag påminner bara om den särskilda sameprästen Olof Sebrelius' uttalande från 1746 i anknytning till upprättandet av den första husförhörslängden för samerna i Föllinge lappmark, som alltså omfattade såväl Härjedalen som Jämtland:

*"Utom dessa kunna väl ännu 20-30 hushåll vandringslappar finnas, men som dessa aldrig vistas i något visst fjäll och merendels vandra af og till på landsbygden, har jag ej, så länge de i sådant självsvåld få framfara, kunnat sådana anteckan eller under min vård taga."*⁴

Kjell Haarstad avslutar sitt utlåtande med några synpunkter på det jag i mitt föregående yttrande skrev om framväxten av arkivmaterial. Han är enig med mig om att, som jag skrev,:

"det arkivmaterial som finns från de sydligare samiska områdena uteslutande har växt fram för att täcka de administrativa myndigheternas behov"

och skriver *"så er det mye riktig"*. Han är däremot inte enig

³ För att underlätta en kontroll lägges det med kopi av förteckningen. Originalen är annars att finna i Landsarkivet i Härnösand, Domkapitlet i Härnösand, Visitationshandlingar, Jämtland och Härjedalens lappmarker, 1746-1787, FIIIBD:1.

⁴ Bromé, Janrik: Jämtlandslapparne på 1700-talet. I: Östersundsposten 10. februari 1906.

med mig i det jag avslutade den samma meningen med, nämligen:

"och att det därför också har växt fram på majoritetsbefolkningens premisser."

Här kan jag bara ge Haarstad rätt. Det var fel av mig att blanda samman de två meningarna till en. Jag skulle ha använt flera ord för att förklara vad jag menade. Haarstads förtydligande är helt korrekt:

*"Det skjedde faktisk en vekst i den verdslice administrasjonen gjennom 1500- och 1600-tallet, men det skjedde utelukkende for å styrke kongemaktens (statens) økonomiske interesser (og dermed også den enkelte lensherres inntekter). Majoritetsbefolkningen var dengang synonymt med bondebefolkningen, og denne veksten skjedde så langt fra på deres premisser. De som oftest utenlandsfødte (tysk/danske) lensherrene stod like langt fra bøndene som de stod fra samene. Når derfor Løøv med tanke på arkivmaterialet "måste fråga sig for vem det har tillkommit og for vilket behov och vem som har skrivit det?" er det et retorisk spørsmål der Løøv forventer det korrekte svaret: **ikke for samene**. I virkelighetens verden må en legge til: ikke for bøndene heller."*

Detta är helt rätt och jag är fullständigt enig med Haarstad. Den fina korrigering Haarstad gör av den av mig dåligt formulerade meningen ger också förklaringen till varför vi har det arkivmaterial vi i dag har. Den framväxt som ägde rum på 1500- och 1600-talet i den världsliga administrationen skedde uteslutande för att stärka kungamaktens (statens) ekonomiska intressen. Det är därför också klart att förvaltningen fick en annan utformning i norr, där det var en samisk majoritetsbefolkning, än i söder där samerna var i klar minoritet. I tillägg var också samerna i detta sydliga område, till skillnad från längre norrut, en minoritet som för de makthavande, relativt sett, var av liten ekonomisk betydelse. Det är här bara på sin plats att påminna om en formulering som jag i mina tidigare uttalanden flera gånger har vänt tillbaka till:

Mycket av de arkivupplysningar man finner om samerna i det sydligare sameområdet i äldre tid är mer eller mindre tillfälliga notiser som avspeglar den skandinaviska administrationens framväxt och inte samernas "framväxt".

Trondheim 1995-02-28

Lustadningens Hustru. Gudsfrødsalsfrøken
befandt. Løkker. Deres den Skoleen indte
den udsagningsen. med. Deres udsagn. men
og Gudsfrødsalsfrøken. / in Løkker
sandheden. men.

Anders Jørgensen. Døds. Døds. Døds 1721.
Løkker. udsagningsen. Døds. Døds. Døds. Døds
Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds
Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds
Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds

Johann Lisebeth. Døds. Døds. Døds 1755. Løkker
Løkker. udsagningsen. Døds. Døds. Døds. Døds
Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds
Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds

Johann Anders. Døds. Døds. Døds 1757. Døds. Døds
Løkker. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds
Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds
Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds

Offmodian Lucia. Døds. Døds. Døds 1693. Løkker
Løkker. udsagningsen. Døds. Døds. Døds. Døds
Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds
Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds

Løkker. Døds. Døds. Døds 1727. Løkker. Døds
Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds
Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds
Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds

Gudsfrødsalsfrøken Thomas. Døds. Døds 1726. Løkker
Løkker. udsagningsen. Døds. Døds. Døds. Døds
Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds
Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds

Johann Thomas. Døds. Døds 1749. Løkker
Løkker. udsagningsen. Døds. Døds. Døds. Døds
Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds
Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds. Døds

Jonas. Jonas, född 1752, i församling i sammanfall

Jonas Anders, född 1757, i sammanfall i a. b. c. b. b.

Doktorin Cecilia Maria, född 1762

Jonas Olaus, född 1767

Thomas Olofson Krus, född 1772, i sammanfall i sammanfall

Catechesen, i sammanfall i sammanfall i sammanfall

Anders, i sammanfall i sammanfall i sammanfall

Anders, i sammanfall i sammanfall i sammanfall

Anders, i sammanfall i sammanfall i sammanfall

Anders, i sammanfall i sammanfall i sammanfall

Anders, i sammanfall i sammanfall i sammanfall

Anders, i sammanfall i sammanfall i sammanfall

Anders, i sammanfall i sammanfall i sammanfall

Anders, i sammanfall i sammanfall i sammanfall

Anders, i sammanfall i sammanfall i sammanfall

Anders, i sammanfall i sammanfall i sammanfall

Anders, i sammanfall i sammanfall i sammanfall

Anders, i sammanfall i sammanfall i sammanfall

Anders, i sammanfall i sammanfall i sammanfall

Anders, i sammanfall i sammanfall i sammanfall

Anders, i sammanfall i sammanfall i sammanfall

Anders, i sammanfall i sammanfall i sammanfall

Anders, i sammanfall i sammanfall i sammanfall

Anders, i sammanfall i sammanfall i sammanfall

Anders, i sammanfall i sammanfall i sammanfall

Anders, i sammanfall i sammanfall i sammanfall

Anders, i sammanfall i sammanfall i sammanfall

Anders, i sammanfall i sammanfall i sammanfall

Nils Anders. Fickelström född 1742. Lärare
skola, för honom som lärare, han hade
den stora och lilla skolan. och han hade
förfärdigt om det som ligger.

Anders Sophia Winder. d. 1744. Lärare
skola. honom som lärare, han var för
någon lärer och han var en av de
dessa.

Jonas Anders Nilsson född 1766.
Jonas Måntengren, d. 1739. Han var en
lärer och var en av de som ligger
skola, och han var en av de som ligger.

Anders Margareta Winder d. 1743. Lärare
skola, han var en lärer, som han var
förfärdigt.

Anders Ingemar född 1761.

Anders Karin d. 1764.

Anders Lucia d. 1766.

Jonas Winder d. 1728. Lärare
skola och var en av de som ligger
i lilla skolan och var en av de som ligger
den stora. som han var en av de som ligger
och var en av de som ligger.

Anders Winder d. 1750. Lärare
skola och var en av de som ligger
i lilla skolan och var en av de som ligger
den stora. som han var en av de som ligger
och var en av de som ligger.

Anders Karin d. 1744. Lärare
skola och var en av de som ligger
i lilla skolan och var en av de som ligger
den stora. som han var en av de som ligger
och var en av de som ligger.

Anders Anders d. 1759. Lärare
skola och var en av de som ligger
i lilla skolan och var en av de som ligger
den stora. som han var en av de som ligger
och var en av de som ligger.

Anders Jon d. 1764.
Anders Winder d. 1763. Lärare
skola och var en av de som ligger
i lilla skolan och var en av de som ligger
den stora. som han var en av de som ligger
och var en av de som ligger.

Lars Thomasson: PM med anledning av fastighetsägarnas kommentar
1994. 12. 29 till mitt bidrag till sedvanerättsprocessen.

Bilaga 6

SVESG TINGSRÄTT

Ink 95 -03- 0 6

Akt. T88/90 CT70/91

(940)

I min inledning anförde jag följande, som jag finner nödvändigt upprepa:

Som ett inslag i sedvanerättsprocessen vill jag som en bakgrund söka ge några inblickar i "samefrågan" i Jämtland-Härjedalen. Man kan, enligt min mening, nämligen inte förstå hur striden om sedvanerätten vuxit fram, om man inte samtidigt har en uppfattning om i vilket kulturklimat och under vilka förhållanden den samiska folkgruppen haft att leva och verka som samer och samhällsmedborgare i en gentemot dem tidvis både mästrande och oförstående och ibland t.o.m. ringaktande omgivning.

Jag återger ur källmaterialet sådant som jag funnit belysande för förhållandena för samerna där både gentemot majoritetsbefolkningen och mellan samerna inbördes. För att spegla ett kulturklimat blir det också nödvändigt att skildra vissa processer mera ingående.

Min önskan har varit att därmed också kunna ge domstolen ett viktigt bakgrundsperspektiv som den annars kanske aldrig skulle ha fått på det här sättet. Jag har också försökt att göra det på ett så lättläst sätt som möjligt utan betungande notapparat men ändå med tydlig källangivelse, där det varit nödvändigt. Inte heller har jag velat betunga texten med bilagor som "verifikationer" i varje särskilt fall.

Mot den här bakgrunden lämnar jag därför fastighetsägarnas påstående, att mitt utlåtande "saknar i allt väsentligt betydelse för målets avgörande" utan kommentar.

Jag har egentligen ingen anledning att över huvud taget polemisera med fastighetsägarna. Min bakgrundsskildring är lämnad med de syftemål som angavs inledningsvis. De kommentarer fastighetsägarna själva ändå gjort med anledning av mitt bidrag torde - med ett par undantag - inte heller behöva kommenteras från min sida, eftersom de, såvitt jag förstår, inte tillför det jag skrivit något för sakfrågan annat adekvat innehåll.

Vad vill man t.ex. säga med styckena 5-6 på sid. 15 angående Ljusnedals bruk? På vilket sätt påverkar det innehållet i min redovisning av spelet kring patronen Farup? Och inte blev väl hovrättens domslut i frågan om Nils Nilsson Schains monteringsbara stuga på vinterlandet vid Sonfjället av de berörda och av frågan i övrigt intresserade vid den här tiden uppfattat på annat sätt än ett fastställande av länsstyrelsens utslag, dvs. att stugan uppförts på villkor som renbeteslagen angav. Det utslag som hovrätten "prövar förty lagligt fastställa", även om frågan om skyldighet för Schain att ta

min all
renbetes mt
pärna atmf
buktat af
allt pär.
hu. hu
hög jmbt.

högst

bort byggnaden inte kunnat "handräckningsvis avgöras". Av protokoll från kyrkostämman 9 / 6 1935 med Hede pastorats församlingar framgår f.ö., att stämman ansåg "Kungl. Maj:ts Befallningshafvande - och icke domstol - vara rätt forum för ärendets afgörande".

Fastighetsägarnas syn på vad hovrättsdomen i de omtalade fallet egentligen betyder, har, enligt min mening, samma drag av försök till bagatellisering av den verkliga innebörden som fastighetsägarnas tidigare kommentar till HD:s dom i det s.k. Långåmålet i sin inlägga 8 / 4 1992, där det heter:

plädoyer

Av Högsta Domstolens ställningstagande att ogilla detta käromål har ibland dragits den slutsatsen att domstolen skulle ha funnit att sedvanerätt till vinterbete skulle ha förelegat. En sådan tolkning torde dock ej vara riktig. Någon annan slutsats av domen kan inte dras annat än att sammen ägt i försvar av sin renhjord skjuta hunden.

Domsluten i Långåmålet tål därför att här upprepas.

Häradsrätten: - - - Även om det finge anses styrkt, att hunden strax före dess avlivande ofredat de renar, om vilka Nordfjell haft vård, i allt fall icke visats, att dylika djur vid tillfället fått föras på bete å ifrågavarande mark, finner häradsrätten, att Nordfjell icke varit berättigad att döda hunden. - - -

Hovrätten: - - - Av utredningen i målet måste anses framgå, att ifrågavarande hund dödats å trakt, där renar vid tillfället fått föras på bete, och enär - även om Nordfjell icke förmått styrka att sådana omständigheter förelegat, vilka lagligen berättigat honom att döda hunden - dödsbodelägarna i allt fall icke visat sannolika skäl för sitt påstående att hunden blivit dödad utan att sådana omständigheter förelegat,

samt Nordfjell förty jämligt 38 § 3 mom. 2 st lagen den 18 juli 1928 om de svenska lapparnas rätt till renbete i Sverige är fri från ersättningsskyldighet, prövar Kungl. hovrätten att, med ändring av häradsrättens dom, ogilla dödsbodelägarnas därutinnan förda talan. - - -

HD: Kungl. Maj:t - - - prövar rättvist fastställa hovrättens dom.

Kan frågan om sedvanerättens betydelse för målets utgång uttryckas tydligare?

I fråga om Sonfjället torde den åberopade forskningsrapporten inte längre ha den tillförlitlighet som fastighetsägarna lägger vid den, och det sammanhänger bl.a. med resultatet av den gemensamma syn på Sonfjället, som företogs i oktober 1989 av företagare för naturvårdsverket och Mittådalens sameby m.fl. De gemensamma samtal som då förekom leddes av förre lagmannen Bengt Boman, ordförande i den då befintliga förhandlingsgruppen kring renskötsel- och markfrågor. Det hedrar emellertid forskaren Leif Kullman, som utarbetat rapporten, att han vid det här tillfället betydligt nyanse-
rade sin uppfattning om hur lavtäcket på vissa särskilt utsatta delar av fjället kan ha försämrats jämfört med andra delar utan renarnas medverkan. Det här har jag förstahandsinformation om, eftersom jag på uppdrag av samebyn

själv deltog i synen. Jag har f.ö. offentliggjort den här reaktionen från Kullmans sida bl.a. i bilagda artiklar i Länstidningen (Östersund) 29 / 11 1989 och i Svenska Dagbladet 4 / 3 1990. I det här sammanhanget övergav f.ö. Naturvårdsverket också sitt planerade försök att genom ordningsföreskrifter begränsa renbetningen på Sonfjället.

Och i sin remiss över Naturvårdsverkets förslag till forskrifter och skötselplan för Sonfjällets nationalpark konstaterade lantbruksnämnden i Jämtlands län 1989.05.31 - utan att för sin del som administrativ myndighet ta ställning till sedvanerätsfrågan, som enligt nämnden endast kan avgöras av domstol - följande: "Sånfjällets nationalpark ligger centralt inom det område som utnyttjas för vinterbetning av renar från Mittådalens sameby. Samebyn hävdar sedvanerätt till ormdådet." Dessutom understryks, att någon dom, som säger att sedvanerätt inte skulle finnas inom nationalparken, ej föreligger.

*alingså
+ hanta*

Fastighetsägarna har vid mitt citat från Carl Flodström, där det heter, att "Herjeådalens och Jemtlands fjell och nermast dertill hörande skogsland är från urgamla tider nomadernas och renarnas vistelseorter" i sin kommentar särskilt noterat det två orden "nermast dertil" - strukit under dem som värda särskild uppmärksamhet. Två-tre lika viktiga ord saknar jag däremot i det citat som fastighetsägarna lämnar i sin inlaga 27 / 5 1993 ang. "Jämtlands lappmark", där man citerar ur mitt arbete Om lapparna i Jämtland och Härjedalen (1956). I landshövdingeämbetets femårsberättelse 1828, sid II, anges, heter det i inlagan, att "Jämtlands lappmark" inskränkes till de norra delarna och fjelltrackterna af Föllinge och Ströms socknar. De uti denna lappmark boende lappar utgöra icke över 340, alla sammanräknade och när därtill läggs de 60 som vistas i Undersåker, Oviken och Offerdal blir antalet av allt lappfolk i Jämtland 400 st. I citatet saknas emellertid orden "nu för tiden", och det korrekta citatet skulle lyda (som det också återges i mitt arbete): Jemtlands Lappmark inskränkes nu för tiden (här understruket av mig) till etc. Det är ju en mycket viktig uppgift, som således utelämnats!

Wolke

I fastighetsägarnas kommentar har också påpekats ett par skrivfel i min dator. Ang. von Dübens arbete har en åtta blivit en nia (skall vara 1873) och i fråga om det s.k. arrendeavtalet en sjuva blivit en femma (skall vara 1970-talet).

Vad som däremot föranleder fastighetsägarnas benämning av Edor Burman som "f. fjälltillsyningsmannen" är oklart, eftersom någon sådan titulatur inte fanns vid den här tidpunkten. Burman var lapptillsynsman (enligt Kungl. Maj:ts instruktion 1949:693 egentligen "tillsynsman vid lappväsendet", men lapptillsynsman var den titel som genomgående användes) och uppgiften var inte att ha tillsyn över fjällen utan - som titeln angav - över "lapparna".

*Wolke
intyg*

Hällefors 1995.02.14

Lars Thomasson

Samefrågorna är av riksintresse

Lars Thomasson menar att debatten förs av "sameexperter" över huvudet på samerna.

Peter Nobel har i ett par artiklar velat "bryta tystnaden om samerna" och omtalat "vad vi är skyldiga dem i en civiliserad rättsstat". Han gör det rakt på sak och med så långtgående målsättning, att många sannolikt kommer att så dövt till bara av det skälet. För andra däremot bör det kunna bli ett memento, i synnerhet som han påpekar att samerna i Norden efter hand splittrats geografiskt, politiskt, ekonomiskt, språkligt och också i övrigt kulturellt. Men även ur samisk synvinkel är hans debattinlägg förvisso ett djärvt utspel.

När Nobels artiklar sedan följs av ett genmäle från Kenneth Awebro, kan man ana att den här debattserien snart blir som alla föregående, ett fält för "sameexperterna" och en debatt om samerna, som vänligt över deras huvuden. Awebros inlägg är även ensamt ett skölexempel på vad jag menar.

Det kanske inte heller är så viktigt i vilken grad samerna är ursprungsbefolkning enligt olika definitioner, hur länge de funnits i landet, om renskötsel och språk är de enda kriterier som bestämmer den etniska tillhörigheten etc. Det kan räcka med att konstatera, att regeringspropositionen 1976/77:88 om insatser för samerna klart fastslog ett särskilt ansvar för staten att "hävda ett samiskt näringsunderlag, framför allt inom rennäringen för att en samisk kultur över huvud taget skall bestå". Det var, såvitt jag förstår, för övrigt första gången under vårt århundrade som regering och riksdag uttalade sig om samerna som folkgrupp och samtidigt avsåg alla samer. Debatten nu måste därför handla om vad som är realiteter i dag!

Markägare förbereder rättegångar

I Härjedalen förbereder markägare rättegångar mot de renskötande samerna, eftersom de tycker samerna missbrukar sedvanerätten, har för mycket renar och att renarna finns på deras marker på otillåten tid. I upphetsningen blir det sedan i den allmänna debatten gärna en enda fråga av de olika särfrågorna, och därför också lätt en negativ stämning mot samerna som folkgrupp, oberoende av vem som äger renarna. Debattinläggen på lokaltidningarnas insändarsidor speglar "renproblemet", till sin ytterlighet också "lappproblemet" (hur det nu än ska definieras), och de attityder och värderingar som följer i deras spår. Det är kanske det sistnämnda man måste vara mest observant på fortsättningsvis.

Det här är emellertid ingenting nytt i Härjedalen. Problemet är hundraårigt och framställdes av författaren Gustaf af Geijerstam på sin tid som en "kulturkamp", i första hand mellan "lappar och bönder", renskötsel och jordbruk. Just nu är den således mer aktuell än på länge.

Starkt sammanfattat kan man säga, att 1800-talets avvitrning berövade samerna stora områden som de tidigare nyttjat i Härjedalen. Renskötsel nämndes inte ens i avvitringsstadgan. Kungl Maj:t fann efter klagomål från samernas sida att de gamla skattefjällen var otillräckliga och att de måste kompletteras genom olika fastighetsköp för att ge samerna någorlunda sammanhängande renbetesmarker vår, sommar och höst, dvs under barmarksbetet. Vintertid hade samerna däremot enligt gammal sedvana betat sina renar utanför skattefjällen, på enskildas marker, och förutsattes också fortsätta med det. Det är det som kallas sedvanerätt.

DEL 1/11

BRÄNNPUNKT

FOTO: LEIF R. JONSSON

I Härjedalen förbereder markägare rättegångar mot de renskötande samerna, eftersom de tycker att samerna missbrukar sedvanerätten.

Sedvanerätten

1886 kom den första renbeteslagen i Sverige. Därvid lagfästes bl a sedvanerätten. Från länsstyrelsens och fjällkommunernas sida uppfattades lagstiftningen om sedvanerätten som något som tvingades på markägarna i efterhand.

Men regering och riksdag var bestämda i sin uppfattning om hur det tidigare varit. Samernas vinterflyttningar på enskildas marker var inte bara ett av befolkningen tålt intrång utan en verklig rätt, förklarade justitieministern Nils von Steyern. Och hade de bofasta fått den felaktiga uppfattningen att det inte fanns någon sådan rätt och därför börjat bestrida den, måste den enligt riksdagsutskottet "genom positiv lag åter bringas till giltighet".

Sedvanerätten har därefter bekräftats av ytterligare tre riksdagar, 1898, 1928 och 1971. Den har således en stark ställning i vår rättsordning.

Men ingenstans har meningarna om den samiska sedvanerätten varit så delade, så länge och så ihärdigt som just i Härjedalen. Frågan har varit ständigt aktuell. Länsstyrelsen fann sig i ett utredningssammanhang 1940 t o m förordanden understryka, att det vore förödande om sedvanerätten skulle underkännas eller "lapparna låta sig skrämmas från att använda sin sedvanerätt".

Några utslag i Svea hovrätt och Högsta domstolen har avgjort sedvanerätten i fråga om enstaka fastigheter i Härjedalen. De senaste årens försök från länsstyrelse och lantbruksnämnd att åstadkomma ett mildare klimat genom olika samförståndslösningar utan att sedvanerätten behöver prövas rättsligt för varje enskild fastighet har däremot misslyckats.

Skadats av renbetning

I skuggan av en framväxande ny konflikt mellan markägare och samer försökte naturvårdsverket häromåret få renskötseln avlyst i Sånfjällsområdet i Härjedalen. Sånfjället blev nationalpark år 1909, sedan idén om national-

parker efter amerikanskt mönster slagit rot även hos oss, och har sedermera utvidgats (1988). Naturvårdsverket fick för sig att lavtäcket i fjällområdet allvarligt skadats av renbetning och fick det t o m bestyrkt i en vetenskaplig undersökning vid Naturgeografiska institutionen i Umeå.

Det hedrar emellertid forskaren Leif Kullman att han vid en syn på Sånfjället tillsammans med de aktiva rensköterna betydligt nyanserade sitt omdöme, sedan samerna gett honom sina uppfattningar om hur lavtäcket i det aktuella området kunde ha försämrats utan renarnas medverkan.

Mittådalens sameby räknar också in Sånfjället i sitt sedvaneland, eftersom man betat renar där för över hundra år sedan, och kan av allt att döma beta sina renar där med full rätt så länge sedvanerätten inte underkänts av domstol. Det går således inte att som naturvårdsverket gjorde ta för självklart att "renar inte bruka-

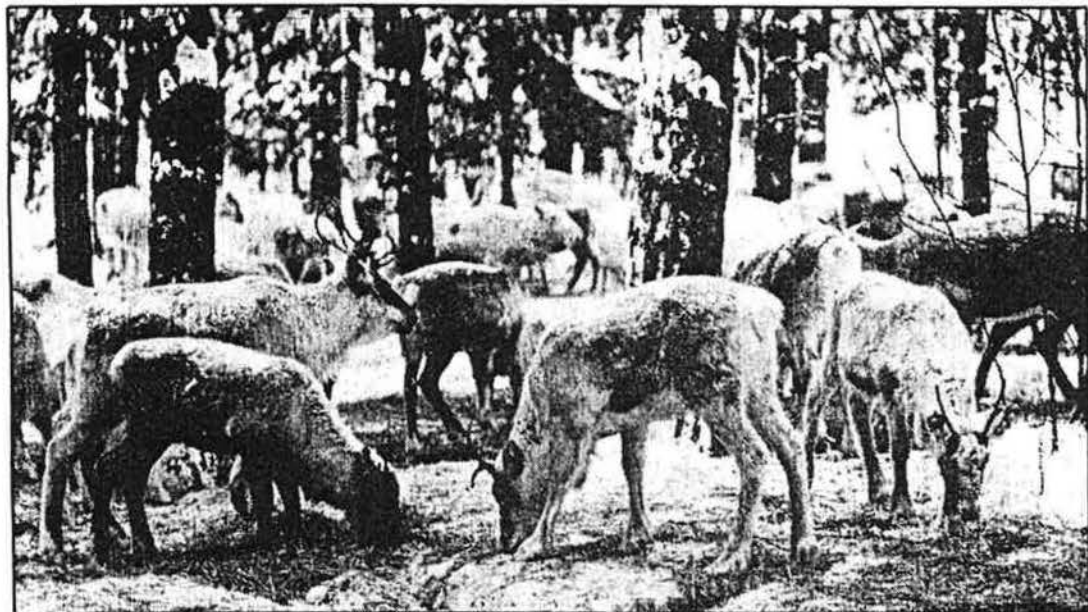
de vistas därstädes" (prop 1909:125) eller att söka skapa oklarhet genom att påstå att renskötselrätten "ej är prövad" eller att "rättsläget är oklart".

Det är om sådana här frågor som, såvitt jag förstår Peter Nobel rätt, det är så tyst i Sverige. När jag i höstas t ex försökte få rikspressen intresserad av Sånfjället, fick jag svaret att frågan var alltför lokal. Men så har det varit med så gott som alla samefrågor genom åren. De har betraktats som små lokalfrågor utan riksintresse. Och det är just därför som de negativa verkningarna i längden också kan bli så förödande. Men det krävdes att det var rikets diskrimineringsombudsman som bröt tystnaden!

LARS THOMASSON

Artikelförfattaren är f d vice ordf i Svenska Samernas Riksförbund.

Samerna har rätt att låta sina renar beta på Sånfjället

□ Renarna bör få beta på Sånfjället, menar Lars Thomasson i det här debattinlägget.

Sånfjället i Härjedalen blev nationalpark 1909, sedan idén om nationalparker efter amerikanskt mönster slagit rot även hos oss. Grundtanken med nationalparker var både lite storsvulen och idealiserande. Man

trodde sig kunna skapa områden, där "naturen kunde leva sitt eget ursprungliga liv".

Någon orörd natur har sannolikt inte funnits i vårt tid, vare sig före eller efter 1909. Hela

vårt land torde vara påverkat av kultur i olika grader och former. Inte minst de renskötande samerna har i den processen gett exempel på ett föredömligt samspel människa - natur.

Sånfjällets nationalpark har sedermera utvidgats (1988) och naturvårdsverket meddelat erforderliga forskrifter.

Naturvårdsverket påstår nu, att renbetning på Sånfjället allvarligt skadar lavtäcket där. Renbetet bör därför begränsas och området lämnas i sitt "naturliga tillstånd". Leif Kullman vid Naturgeografiska institutionen i Umeå har i ett arbete, utfört på uppdrag av naturvårdsverket, först lite ensidigt och - vågar jag påstå - lite blåögt styrkt den uppfattningen. Det hedrar honom dock, att han vid

en nyligen genomförd "syn" på Sånfjället betydligt nyanserade sitt tidigare omdöme, sedan de renskötande samerna gett honom sina uppfattningar om hur lavtäcket på vissa särskilt utsatta delar av fjället kan ha försämrats jämfört med andra delar, utan renarnas medverkan.

För att styrka uppfattningen att renar inte bör vara på Sånfjället citerar naturvårdsverket förslaget om Sånfjället som nationalpark (i prop. 1090:125),

"hvilket fjell hittills icke torde ha varit besökt af renar" och som genom sitt isolerade läge "torde för framtien utan svårighet kunna

skyddas mot renar". Samtidigt konstateras dock, att om-

rådet "numera" nyttjas av Mittådalens sameby både inför vandringsflyttningen tillbaka till sommarlandet och som reservbete vintertid.

1886 lagfästes samernas sedvanerätt, d.v.s. rätten att vintertid beta renarna på marker utanför renbetesjällen enligt gammal sedvana. Ingenstans har emellertid meningarna om de samiska sedvanerätten varit så delade, så länge och så ihärdigt, som just i Härjedalen. Det räcker att här konstatera, att sedvanerätten bekräftats av ytterligare tre riksdagar, 1898,

1928 och 1971 och att den således har en stark ställning i vår rättsordning. I prop. 1971:51 understryker dåvarande föredraganden Ingemund Bengtsson, att någon nedre gräns för sedvanerättsområdet inte kan anges. Frösök görs nu i Här-

Jedalen - genom länsstyrelse och lantbruksnämnd - att samförståndsvägen finna ett "modus vivendi" mellan renskötande same och markägare, för att uppnå ett slags "arbetsfred", utan att grunderna för sedvanerätten rubbas.

I det perspektivet kommer också Sånfjället in i bilden. Det går inte att ta för självklart att "renar inte brukade vistas därstädes" (prop. 1909:125) eller att söka skapa oklarhet geom att påstå, att renskötselrätten där "ej är prövad" eller att "rättsläget är oklart". Gustaf von Düben har i Om Lappland och lapparne (1873) uppgivit, att härjedalssamerna "mindre ofta, blott under svåra vintrar" fört sina renar ner till Sånfjället. Både i de äldsta lappfogdeberättelserna och i spridda lappbyprotokoll finns uppgifter om renbetning i Sånfjällsområdet.

Samerna betar av allt att döma sina renar där med full rätt

så länge deras sedvanerätt inte underkänts av domstol. Sedvanerätten grundar sig f.ö. "mindre på lapparnas vilja än renarnas behov av föda" och kan därför inte utan vidare betraktas som upphävd, därför att en längre tid förflutit mellan lapparnas besök, hävdade t.ex.

1919 års lappkommitté. Och i den s.k. Jämtlandsutredningen (1940) hette det bl.a. att det vore förödande om sedvanerätten skulle underkännas "eller lapparna låta sig skrämmas från att använda sin sedvanerätt".

Mittådalens sameby, som berörs av naturvårdsverkets utspel, lägger fram sina synpunkter för regeringen (miljö- och energidepartementet) nu på tisdag (21/11). Renskötarna förutsättes så möta mera lyhörda företrädare för landets ledning än de tvärsäkra tjänstemän naturvårdsverket ställde upp med på Sånfjället en dag i oktober.

Lars Thomasson
RENT

Ankom
1995 -07-
LRF Juridiska Byrån

1995 -06- 3 0

T 88/90 (T 70/94)
(954)

Svegs tingsrätt
Box 205

842 00 SVEG

Mål T 88/90 och 70/91

I egenskap av ombud för Idre nya sameby får jag härmed anföra följande.

Idre nya sameby har konstaterat att vinterbetesmarkerna, som för samebyns vidkommande skulle kunna vara aktuella inom omstämt område, är av marginell betydelse och då de ändock av andra skäl ej är tillgängliga för renbete medger härmed samebyn käromålet. Vad gäller rättegångskostnader hänvisar samebyn till förlikningsvillkor redovisade av kärandena om att vardera parten bär sina kostnader under förutsättning av att talan medges.

Umeå 1995-06-29

Lars Sandow

Till advokaten Nils Larsson och
förbundsjuristen
Leif Andersson

SVEGS TINGSRÄTT 1995-06-30

Ni skall senast 1995-07-24 inkomma
med skriftligt yttrande i 3 ex.

Enligt uppdrag

Ingrid Vikander Bergman

SVEGS TINGSRÄTT

Ink 1995 -06- 12

Akt. T 88/90 (T 70/91)
Adbil (945)

Aukom

1995 -06-

LRF Juridiska Byrån

Svegs tingsrätt
Box 205

842 00 SVEG

Mål T 88/90 och T 70/91

Som ombud för samebyarna noterar jag att kärandesidan, som har haft upprepade anstånd, ånyo har beviljats förlängt anstånd utan att svarandesidan hörts i frågan. Tidigare planering har utgått från att - när datum för inledning av huvudförhandling bestämdes till den 18/9 1995 - parterna i god tid före huvudförhandlingen skulle ha slutfört den skriftliga förberedelsen i målet. När nu detta inte blivit fallet kan befaras - även med tanke på förestående semestermånad och omfattande inläsningsperiod - att problem uppstår vad gäller förutsättningarna för att inleda huvudförhandlingen vid planerad tidpunkt.

I övrigt noterar jag att tingsrätten vid sammanträdet 1994-10-26--10-27 för planering av huvudförhandling förutskickade att upprätta en förnyad sammanställning av parternas ståndpunkter i målet, såsom de uppfattats av rätten. Det är givetvis av värde om denna sammanställning kan tillställas parterna i god tid före huvudförhandlingen.

Umeå 1995-06-08

Lars Sandow

SVEGS TINGSRÄTT
FÖR KÄNNEDOM

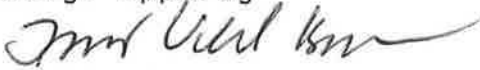
AHLGRENS ADVOKATBYRÅ HB

Till advokaten Nils Larsson och
förbundsjuristen Leif Andersson

SVEGS TINGSRÄTT 1995-08-07

Ni skall senast 1995-08-22 inkomma
med skriftligt yttrande i 3 ex.

Enligt uppdrag

Ingrid Vikander Bergman

SVEGS TINGSRÄTT

Ink 1995 -08- 07

Akt T 88/90, CT 70/91
Aktbil. 974

Svegs tingsrätt
Box 205

842 00 SVEG

Mål T 88/90 och 70/91

Fastighetsägarna ./. Samebyarna

Med anledning av tingsrättens föreläggande 1995-07-24
rörande Idre nya sameby får jag som ombud härmed anföra
följande.

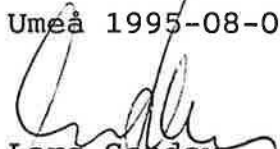
Fastighetsägarna påstår felaktigt att Idre nya sameby har
bestritt envar fastighetsägares talan. Redan vid den munt-
liga förberedelsen 1991-09-16 framhölls att envar sameby
inte hävdar renbetesrätt till hela Härjedalens kommun.
Samebyarna gjorde då bl a invändning mot att talan utfor-
mats på ett sådant sätt att det inte förelåg "korrespondens
mellan envar fastighetsägare och den eller de nyttjande-
rättshavare vars besittningsrätt bestrides... att parts-
relaterade yrkanden inte föreligger...". I det sammanhanget
förutskickades, att markanvändningsplaner med kartmaterial
för envar sameby skulle redovisas.

När svaromålet avgavs 1991-11-20 redovisades kartmaterial
för envar sameby utvisande de områden respektive sameby
hävdar sedvanerätt till, varvid det i vissa fall föreligger
överlappning mellan samebyar. Markanvändningsplanen med
därtill hörande kartbilaga för Idre nya sameby utvisar att
endast en marginell del av kommunen beröres. Det är för
övrigt inte helt tydligt om någon omstämd fastighet be-
röres. Av redovisat material för Tännäs sameby framgår att
denna sameby hävdar det område, som Idre nya sameby nu ej
längre hävdar sedvanerätt till. I följd härav kommer even-
tuella rättegångskostnader berörande fastighet inom aktu-
ellt område att bli föremål för reglering mellan Tännäs sa-

meby/berörda fastighetsägare i samband med att envar fastighetsägarers huvudyrkande prövas. Försåvitt fastighetsägarna vidhåller att rättegångskostnader skall utdömas kan prövningen härav i vart fall enbart avse de fastighetsägare, som har sitt fastighetsinnehav inom förenämnda område. Även Idre nya sameby utgår från att frågan avgörs i ett sammanhang med målen i övrigt.

Vad gäller uppgift om förlikningsvillkor kan jag enbart konstatera att Jörgen Bohlin och jag uppfattat motpartsombudens budskap på det sätt vi redovisat. Då den gemensamma partsavsikten i denna del ej kan klarläggas åberopas ej något förlikningsvillkor.

Umeå 1995-08-04

Lars Sadow

Svegs tingsrätt

SVEGS TINGSRÄTT

1995 .08 .14

Till advokaten *Nils Larson*
och förbunds *Tunsten Lief Andersson*

Ni äger ☐ Ni skall ☒

Inom dagar från den dag

Ni mottagit denna handling

senast 1995 .08 .29 3

Inge skriftligt yttrande i..... ex.

ent. uppdrag

Ingrid Ulandis Bergman

SVEGS TINGSRÄTT

Ink 1995 -08- 14

Akt *T88 90 (T70/91)*
Aktbil *(975)*

Mål T 88/90 och T 70/91

Undertecknade ombud får härmed avge följande yttrande över fastighetsägarnas inlaga från den 16 juni 1995 (aktbil 946), varvid vi hänför oss till rubriceringen i densamma.

Docent Inger Zachrisson och professor Knut Bergsland

Ehuru något nytt ej anföres vad gäller forskarna Inger Zachrisson och Evert Baudou föreligger ändock skäl mot bakgrund av de diametralt skilda uppfattningar de redovisat att kommentera anledning härtil. Det förhåller sig vidare på det sättet att Inger Zachrisson, som fortsatt sin forskning om interaktionen samer-nordbor, har sammanställt bl a kartmaterial över de senaste forskningsrönen, som skall publiceras på Statens historiska museums förlag. Med stöd av detta material har Inger Zachrisson upprättat bilagda yttrande från den 25 juli 1995, bilaga 1.

Sammanfattningsvis framför Inger Zachrisson att skillnaden mellan Evert Baudous och hennes uppfattning på flera punkter är skenbar och beror framför allt på att de har utgått från olika källmaterial. Inger Zachrisson har - inom ramen för forskningsprojekt som letts av Evert Baudou - med början under 1970-talet och då i skuggan av dittills gällande historiesyn - bedrivit forskning rörande arkeologiskt material med utgångspunkt från att **det skulle kunna vara samiskt**. Forskningen begränsades dock inledningsvis till att avse norra Sverige på grund av att den allmänna åsikten alltfört var den att samerna aldrig skulle ha funnits söder om Ångermanälven. I detta arbete publicerade Inger Zachrisson 1976 en karta, som ej upptog förhållanden söder om Ångermanälven. Denna kartsammanställning har Evert Baudou haft som grund för en artikel publicerad 1981 där

han återgav en karta som uppgavs bygga på Inger Zachrissons resonemang från 1976. Baudous kartsammanställning omfattade emellertid nästan hela Norrland, dvs mycket mera än Inger Zachrissons undersökningsområde 1976. Även i fortsatta publikationer, bl a Baudous yttrande till tingsrätten från december 1994 (aktbil. 906), använder Evert Baudou kartmaterialet, fig 4, med det begränsade undersökningområdet som underlag för resonemang om så gott som hela Norrland.

Inger Zachrisson redogör för forskningens utveckling - med ovan angiven utgångspunkt för densamma - då forskningsområdet geografiskt utvidgades till att avse även förhållanden söder om Ångermanälven och vi hänvisar - för att här inte onödigtvis belasta framtställningen med upprepningar - härom till hennes yttrande med tillhörande kartmaterial. Av detta kartmaterial är det särskilt fig 8-10 som är av intresse i förhållande till vad som tidigare redovisats i målet avseende förhållanden fram till senmedeltiden. Kartmaterialet är en sammanställning över vad man med dagens kunskaper kan beteckna som indikationer på samisk kultur och bosättning i södra Norge och mellersta Sverige drygt 2 000 år tillbaka. Inger Zachrisson kommer i sin redovisning vid huvudförhandlingen att särskilt belysa nu ingivet material. Yttrandet med tillhörande bilagor åberopas som skriftlig bevisning med samma bevistema som tidigare avgivits för Zachrissons yttranden i målet.

Fastighetsägarna försöker gendriva samebyarnas ståndpunkt att det har funnits en tidig samisk kultur i Härjedalen genom att referera till det som utges vara den samlade historiska vetenskapen, som har gjort gällande att samer inflyttat till Härjedalen i ett förhållandevis sent skede av historien.

Till att börja med kan konstateras att den ståndpunkt som fastighetsägarna redovisat inte har stått oemotsagd utan det har funnits avvikande mening som hävdats främst av J. Nordlander; se bilgda yttrande, bilaga 2, av Lars Thomasson, som funnit anledning att kommentera att fastighetsägarna hänvisat till ett arbete av honom från 1956. Som Lars Thomasson anför framförde han 1956 att den **förhärskande** meningen är att jämtlandslapparna under senare hälften av 1500-talet börjat invandra från de norr om Jämtland belägna lappmarkerna samtidigt som han även referade till ovannämnda J. Nordlander. I bilagda yttrande redogör Lars Thomasson för det förhållandet att han numera ändrat uppfattning mot bakgrund av senare tids forskningsrön.

Vidare kan konstateras att fastighetsägarna hänför sig till en - numera - äldre uppfattning, som vissa historiker redovisat. Som nämnts ovan kastade historikernas åsikter en

skugga över forskningsprojekt som Inger Zachrisson var delaktig i så sent som under 1970-talet. Det Inger Zachrisson anför i sina yttranden om nutida arkeologiska forskningsresultat rörande en äldre samisk kultur vinner stöd av Knut Bergslands språkforskning. Knut Bergsland har givetvis i denna forskning haft anledning att fördjupa sig i historiskt källmaterial. Knut Bergslands slutsats härvidlag, att samer uppehållit sig i områdena sammanhängande sedan senmedeltiden eller före angrips av fastighetsägarna genom referat till det som varit den tidigare officiella historiesynen samtidigt som en annan uttolkning görs beträffande de dokument Bergsland hänför sig till.

Knut Bergsland går i bilagda genmäle, bilaga 3, i svaromål genom att förklara vissa missförstånd av fastighetsägarna samtidigt som dokumenten - 1) landshövding Strijks skrivelse från den 3 mars 1646, 2) utdrag ur Jämtlands jordebok 1646, förminskad kopia av Hedraeus karta från 1646 och 4) landshövding Ivar Nilssons resolution från 30 oktober 1646 - bilägges genmälet och avhandlas. Genom Strijks skrivelse från 1646 och utdraget samma år från Jämtlands jordebok avseende Mårten Jonssons fjäll Sarf (och Suule fjäll) i förening med Bergslands utveckling av namnen **Sarf och Saris** samt dennes redogörelse för dåvarande gränsdragningen över Särvfjället får det hållas för visst att det är det sistnämnda fjällområdet som avses med benämningen Sarf. Detta område kunde Strijk som landshövding i Jämtland utfärda frihetsbrev på så att det i jordeboken redan för samma år kunde redovisas med Mårten Jonsson som innehavare. Då Strijk ändock hänvisade Mårten Jonsson till sin kollega Ivar Nilsson i Hudiksvall måste detta betyda att övrig mark, som omfattades av det frihetsbrev som Mårten Jonsson företett inför Strijk, låg söder om dåvarande gräns mellan Jämtland och Härjedalen. Beträffande fastighetsägarnas invändning att Särvfjället ligger norr om det omstämda området finns det anledning påpeka att områden såväl väst/nordväst som ost/nordost om Särvfjället omfattas av processen och att kommungränsen går på sydslutningen av Särvfjället.

Det bör särskilt framhållas att Mårten Jonsson benämndes **finnekongen i Lappefiällen**. Han var en ledare för en dåtida samisk grupp där ett flertal familjehushåll ingick. Samerna hade redan då ett bruk med tamrenar, vilket även indirekt kan slutas av landshövdingen Ivan Nilssons ovannämnda resolution. Det finns ingen dokumentation hur Strijks framställning till sin kollega mottogs/behandlades. Däremot finns dokumentation om att Ivan Nilsson agerat efter påtryckningar från allmogen - utan att höra samerna - genom utfärdande av resolutionen från den 30 oktober 1646. Av densamma framgår att samerna hållit sig undan när lapp-

fogden försökt indriva skatt och att landshövdingens befallning gick ut på att samerna skulle avlägsna sig från allmogens skogar och "... skynda sigh medh deras Renar ... till de orter Skogar och Fiäll som de sine hemwister haffua...". Dokumentet visar att under dansk regim accepterade förhållanden rörande samer inom Härjedalen inte längre hade acceptans, varvid lappfogdens oförmåga att indriva skatt även kan ha bidragit - "der medh måste Kronan gå quitt dess plichtige uthlagor" - till utfärdandet av resolutionen. I vilken utsträckning samerna blivit tillbakadrivna genom landshövding Nilssons resolution den 30 oktober 1646 och samme landshövdings diktat från den 7 mars 1648 kan ej med säkerhet fastställas.

Fastighetsägarna har vidare missuppfattat Knut Bergsland vad gäller ortsnamnet Glän. Vi hänvisar härom till vårt yttrande 1995-03-03, s 2, Knut Bergslands sakkunnigutlåtande 1995-01-29, s 7-8 och nu ingivet utlåtande, bilaga 3, s 6-7.

Som samebyarna tidigare framfört - bl a i yttrandet från den 29/11 1994 s 1 - har Inger Zachrisson genom sina utlåtanden i målet utvecklat att det arkeologiska materialet visar på ett fredligt möte mellan samer och skandinaver under vikingatid och tidig medeltid i mellersta Skandinavien inland. Samebyarna gör gällande att detta förhållande i förening med samiska ortsnamn och ovannämnda dokument innebär att fastighetsägarnas ståndpunkt - att samerna först under ett sent historiskt skede trängt in i Härjedalen norrifrån - framstår som osannolik. Förebringad utredning talar fastmera för att samer uppehållit sig inom nuvarande gränser för Härjedalens kommun även efter den tidsperiod som kunnat verifieras genom arkeologiska utgrävningar.

13 Knut Bergslands yttrande åberopas som skriftlig bevisning med samma bevistema som tidigare avgivits, dvs till styrkande av - i förening med Inger Zachrissons utlåtanden - att det har förekommit en tidig samisk kultur och att denna enbart genom språkforskning kan beläggas ha mött en nordisk kultur senast under senmedeltiden. Bevistemat utvidgas även till att avse sannolikheten av kontinuerlig samisk bosättning. Bevisuppgiften utvidgas även vad gäller muntligt förhör med Bergsland till att avse nu nämnda förhållanden.

1751 års kodicill

Fastighetsägarna anför med hänvisning till Högsta domstolens dom i Skattefjällsmålet att kodicillen och Svea

hovrätts universal inte skulle lämnas stöd till samebyarnas framförda uppfattning beträffande kodicillens betydelse i detta mål.

Utöver det samebyarna tidigare anfört till stöd för sin uppfattning får konstateras att fastighetsägarna i skriften angivna hänvisning till Högsta domstolens dom - satt i sitt sammanhang - är utan betydelse i detta mål, då det citerade ur domen avser behandlingen av samebyarnas i Skattefjällsmålet framförda uppfattning att kodicillen skulle ge stöd till byarnas där framförda äganderättsyrkande.

Samebyarna konstaterar att kodicillen äger rättsverkan inom omstämt område berörande där bedriven renskötsel, vilken i likhet med renskötseln generellt ställer krav på tillgång till såväl barmarks- som vinterbetesmarker.

För kodicillen liksom för de utfärdade frihetsbreven då Jämtland/Härjedalen år 1645 kom under svensk höghetsrätt gäller samma förhållande, dvs att det såväl kodicillen som frihetsbreven reglerar är områden vilka hävdats som "uteslutandeområden". Det fastighetsägarna i inlagan redovisar som kommentarer till Knut Bergslands i målet i berörd del lämnade uppgifter skall följaktligen ses i här angivet sammanhang.

I förhållande till de å sid 5 i inlagan framförda bestri-
dandena beträffande samebyarnas uppgifter kvarstår same-
byarna vid i inlagan redovisad uppfattning om sakförhål-
landena.

Avvittringen mm

Fastighetsägarna anför å sid 7 att samebyarna skulle ha framfört att "det vid tiden för avvittringen funnits upp-
låtelse av fasta vinterbetesmarker" utöver att "Det
dessutom skulle finnas en vinterbetesrätt därutöver" är
främmande för samebyarna så vitt gäller uppgiften om någon
form av upplåtelse av fasta vinterbetesmarker. Denna miss-
uppfattning från fastighetsägarnas sida må vara beroende av
den i skriftväxlingen berörda frågan om s k fasta vinter-
stamhåll, inte framförd av byarna, men väl i sammanhang med
lagstiftningen. Inte heller lagstiftaren fann anledning att
det skulle som en form av avvittringsåtgärd utläggas fasta
vinterbetesstamhåll och även renskötselns struktur talar
däremot i vad gäller tillgodoseende av tillgång till nöd-
värdigt och uthållit renbete.

Fastighetsägarna gör gällande att "samebyarna tolkar in
någonting helt annat i Mauritz Bäärnhjelms skrift än vad

som där står." vad avser frågan om utvecklingen av de dispositioner/funktioner som är knutna till markutnyttjande och som idag kan sägas ha haft en grund till äganderätten.

Samebyarna finner att fastighetsägarna, för det fall att de inte accepterar det Mauritz Bäärnhjelm beskrivit, lämpligen bör påkalla någon form av dokumentation för sin egen tolkning.

Fastighetsägarna anför med hänvisning till professor Björn Collinders bok Lapparna - en bok om samfolkets forntid och nutid - att det skulle vara "fel" att hävda att renskötseln i Härjedalen skulle vara en form av helnomadism.

Det av fastighetsägarna återgivna citatet är i och för sig riktigt, men pekar samtidigt vidare mot att frågan om skillnaden mellan "halvnomadism och helnomadism" blir en akademisk definitionsfråga. Vare sig verkligheten eller Collinder motsäger det faktiska förhållandet att flyttning skedde - och sker - mellan olika säsongsbetesland varav barmarksbetesområdena finns i fjällområdet och vinterbetesmarkerna i skogslandet. Det förhållandet att Härjedalen är mer "kompakt" med kortare avstånd mellan angivna områden förändrar inte verkligheten sett i ett renskötselperspektiv.

Ivan Lundbergs utlåtande

Omnämnd skrivelse av Lundberg avsåg en till undertecknad, Lars Sandow, gjord arbetsredovisning 1992-11-23. I sitt utlåtande 1994-10-20 hänvisade Lundberg beträffande sin uppgift om 60.000-70.000 renar i länet vid 1890 års utgång till att samma uppgift lämnats av honom i förenämnda skrivelse från 1992. Hänvisningen åsyftar endast en från officiellt håll inhämtad uppgift om antal djur. Nämda skrivelse har därför ej ingivits i målet. I utlåtandet 1994-10-20 redovisade Lundberg källan för uppgiften, vilket är det relevanta.

Med anknytning till uppgiften om 60.000-70.000 renar har Ivan Lundberg i utlåtandet från 1994-10-20 redovisat att det ägt rum en drastisk nedgång i antalet renar under 1890-talet för att vid sekelskiftet endast uppgå till 10.000 i länet. Under sådana tider med onormalt lågt renantal har mindre vinterbetesmarker än gängse behövt tas i anspråk. Som exempel har Lundberg redovisat förhållandena för Tännäs sameby. Sådana tillfälliga variationer i renantal är ovidkommande för sedvanerättens uppkomst och vidmakthållande.

Samebyarna kvarstår i sin uppfattning rörande de förhållan-

den som Iwan Lundberg redovisat. I anknytning härtill och mot bakgrund av att Lundbergs beräkningsgrunder ej vitsordas av fastighetsägarna får även följande besked lämnas till fastighetsägarna vad avser begärt besked ifråga om renantal.

Det finns ett flertal olika felkällor beträffande officiella uppgifter om antal renar. Iwan Lundberg har utifrån sin erfarenhet funnit skäl utgå från att antalet renar kan vara lågt redovisat. Vi har i vårt yttrande 1993-02-19 (aktbil. 786 s 4) refererat till en utredning (SOU 1968:16) som bl a diskuterar frågor beträffande redovisade renantalsuppgifter, där det konstateras att det av olika skäl är rimligt att förutsätta en viss underskattning i uppgifterna (därmed har vi inte påstått att de skäl som redovisats i förenämnda utredning alltfört är gällande vad gäller förhållanden idag; fastmera finns skäl, som det ej finns anledning att här gå in på, som talar för att antalet djur numera redovisas på ett sätt som återspeglar det reella antalet). Med hänvisning till förenämnd utredning finns ej anledning vitsorda det av fastighetsägarna i målet redovisade siffermaterialet såsom utvisande det faktiska antalet renar även om redovisningen av renantal bygger på officiella uppgifter.

Fastighetsägarna uppehåller sig vid förhållandet att viss vinterbetning vid sekelskiftet 1800-1900-talet skedde på norsk sida. Utöver konstaterandet att detta definitivt upphörde år 1905 i samband med unionsupplösningen får konstateras att betningen västerut liksom den mer sedvanliga österut var beroende av de vid varje tidpunkt rådande betesbetingelserna, vilka i sin tur var beroende av klimatförhållandena.

Samebyarna bestrider alltså inte uppgiften att vinterbetning i viss omfattning under vissa år har skett på nuvarande norsk sida riskgränsen. Detta förhållande var också känt vid tillkomsten av 1886 års och senare års renbeteslagstiftningar och utgjorde inte då någon grund för de konstaterande lagstiftaren vid den tidpunkten gjorde om sedvanerätten till vinterbete i Härjedalen.

Fastighetsägarna redovisar på sid 10 en märklig konklusion om vad som kan vara att anses som otvistligt i målet. Samebyarna ställer sig frågande till underlaget för slutsatsen och bestrider i vart fall att någon sådan påstådd enighet skulle föreligga.

Övrigt

En fråga, som tidigare ej berörts, med anknytning till rättegångskostnaderna avser mervärdeskatt. För samebyarna är mervärdeskattedelen i den egna rättegångskostnaden en rörelsekostnad. I enlighet med praxis kommer samebyarna därför ej att yrka ersättning av motparterna för mervärdeskattedelen. Samebyarna utgår från att motsvarande även gäller för fastighetsägarna. Till undvikande av eventuell oklarhet i berört avseende och för bedömning av rättegångskostnaderna i övrigt förutsätter samebyarna att kommunikering kan ske av kostnadsräkningarna i god tid före slutförandet av huvudförhandlingen.

Samebyarna konstaterar slutligen, att det kvarstår att upprätta en partsrelaterad sammanställning utifrån nu aktuell sakägarförteckning och kartmaterial, som utvisar samebyvisa berörda fastigheter, till undelättnad vad avser hanteringen av rättegångskostnaderna på ömse sidor.

Umeå 1995-08-11

Lars Sandow

Jörgen Bohlin

Lars Thomasson: PM 2 med anledning av fastighetsägarnas kommentar
1995.06.21.

SVEGSTRINGEN

Inf 1995-08-14
783/90 (T 70/91) Akt 6.1
(977)

Jag hänvisar till vad jag tidigare anfört i fråga om min önskan att ge domstolen ett bakgrundsperspektiv på samernas situation i Härjedalen de senaste hundra åren.

Jag upprepar också, att jag mot den bakgrunden egentligen inte har någon anledning att över huvud taget polemisera mot fastighetsägarna. Men deras senaste inlägga föranleder dock några synpunkter, eftersom de bedömer sådant som skrivits av mig som ligger utanför den tidsepok jag velat informera domstolen om.

Fastighetsägarna åberopar (sid. 2-3) vad som i fråga om samerna skrivits om "den historiska utvecklingen" av Janrik Bromé, Björn Collinder och K.B. Wiklund och vad som framgår av Johannes Schefferus bok Lapponia (1673). Därvid "hävdar den historiska vetenskapen", heter det - i motsats till den tes om tillbakaträngning som Knut Bergsland företräder - "att samerna kommit sent till Härjedalen och successivt försökt tränga in på böndernas skattade marker".

Av vad jag själv skrivit i mitt eget arbete Om lapparna i Jämtland och Härjedalen (1956) citeras också i det sammanhanget de inledande fem meningarna (s. 7), där jag berör frågan om samernas ålder där. Vad jag återgav var för visso den då mest utbredda uppfattningen. Den uppfattningen delar jag emellertid inte längre, sedan en modernare historieforskning över huvud taget fått ett bredare perspektiv på olika historiska källor och deras olika värden, vilket också innebär, att de skrivna källorna inte längre ensamma är utslagsgivande.

Den som källkritiskt tar del av vad jag skrivit, förstår sannolikt också den reservation som ligger i min formulering: "Den förhärskande meningen är, att jämtlandslapparna under senare hälften av 1500-talet börjat invandra från de norr om Jämtland belägna lappmarkerna". Ordvalet "den förhärskande meningen" (här kursiverat av mig) innebär ju, att det också fanns andra uppfattningar, även om de ännu inte kunnat göra sig så starkt gällande. Och enligt min notanvisning, som dock utelämnades i fastighetsägarnas citat, var det K.B. Wiklunds uppfattning (från 1928) som jag återgav.

Ett korrekt citat borde haft den notuppgiften med, liksom också den andra uppgiften i nottexten som löd: "En från Wiklund m.fl. avvikande mening har hävdats främst av J. Nordlander, som sökt påvisa, att det funnits lappar i Jämtland hela medeltiden igenom. (Nordlander, Sv. Fornm. fören:s tidskrift X,

s. 216 ff. och XI, sid 327 ff.)” Fastighetsägarna har inte återgivit de citerade meningarna korrekt, när de utelämnat den nottext som hörde till dem, eftersom nottexten ju ger innehållet ett bredare perspektiv. Jag har f.ö. tidigare varit tvungen påtala brist i fastighetsägarnas sätt att citera, som ger texten ett annat innehåll. Se mitt tidigare PM 1995.02.14 !

Den som också källkritiskt läser vad Janrik Bromé skriver om när samerna först uppträder i Jämtland-Härjedalen, förstår av de två första meningarna (s. 31 i andra delen av Jämtlands och Härjedalens historia) att också Bromé kunde vara tveksam inför hur det egentligen var, även om han gav sin bedömning utifrån vad han fann mest sannolikt. ”En befolkningsgrupp, som ytterst sällan framträder i det äldre urkundsmaterialet, är lapparna”, konstaterar Bromé, och att det ”beträffande tiden för deras första inflyttning och utbredning i de jämtländska fjälltrakterna saknas tillförlitliga uppgifter”.

Trots stor ålderskillnad kunde jag räkna mig i Janrik Bromés vänkrets. Han gav mig t.ex.många värdefulla synpunkter i samband med mitt eget arbete kring jämtlandsamerna, och jag fick föra många diskussioner med honom om svårigheterna kring sameforskningen. Med sin yrkesbakgrund och sin djupa förtrogenhet med historiskt arkivmaterial är det emellertid fullt förståeligt, att han tillhörde den historiska skola, där de skrivna källorna i huvudsak ägde vitsord i brist på annat lika konkret källmaterial. Men rent principiellt medger han , att det - vid den tid han arbetar med frågan - ”saknas tillförlitliga uppgifter”.

Den äldre forskningens dominans i fråga om samernas historia och tidigare ensamrätt till sanningen utsätts nu emellertid också för stark kritisk granskning. Anders Lööv har i sitt material i det här målet t.ex . ställt frågan för vilket ändamål det äldre skriftliga arkivmaterialet tillkommit, och som sin uppfattning framhållit, att ”de arkivupplysningar man finner om samerna i det sydligare sameområdet i äldre tid är mer eller mindre tillfälliga notiser som avspeglar den skandinaviska administrationens framväxt och inte samernas ’framväxt’ ” (Anders Lööv 1995.02.28). Och Inger Zachrisson har i sin tur fäst uppmärksamheten på den ”etnocentriska helhetssyn, som i princip endast godkänner agrara bygder och gårdar som ’fast bosättning’. Samisk bosättning ses som icke existerande: som ’utmark’ (dvs i förhållande till bygden) eller ’obebodda områden’, ’öde land’, ’avsaknad av bygder’, kort sagt ’obygd’ ”. Hon granskar också kritiskt vad hon kallar ”myten om samernas sena utbredning åt söder i Skandinavien”, främst förerädd av Yngvar Nielsen i dennes arbete 1889. Kärnan i en myt är enligt Roland Barthes, som hon citerar, att ”den får kollektiva föreställningar, som är historiskt och kulturellt betingade, att framstå som eviga och allmängiltiga”. (Inger Zachrisson 1994.11.19)

Men nytänkande i forskningssammanhang möts i regel av motreaktioner. Så också i sameforskningen. Det visar inte minst Kjell Haarstads "Sørsamisk historie" (1992), som försvarar Nielsens s.k. "fremrykningsteori" för hundra år sedan, som enligt Haarstad "står urokket ennå i dag".

Min medverkan i processen begränsar sig till tiden för de senaste hundra åren, och jag deltar inte i den diskussion som i övrigt förs mellan olika sakkunniga på bägge sidor. Men jag har velat bemöta den starka förenkling fastighetsägarna enligt min mening gör sig skyldiga till i tolkningen av de historiska uppfattningarna - och där jag nu i deras senaste inläga använts som en bricka i det spelet.

Vi kommer alltid att få leva med olika historiska sanningar, att man måste nöja sig med olika tolkningar av sanningen och att det är ur bredden av olika uppfattningar som det kan växa fram en mera nyanserad bild av händelseförlopp och utvecklingsmönster. "Den historiska vetenskapen" är således ingen entydig företeelse.

Ett par randanmärkningar: Bromés förnamn är Janrik, och ingenting annat. Själv stavar jag mitt efternamn Thomasson.

Jag bilägger för kännedom det anförande, Den samiska kulturkampen i Härjedalen. Några bakgrundsförhållanden, jag höll vid sametingets rättsseminarium i Tännadalen 29 maj 1995, publicerat i Samefolket 1995: 6-7, s. 19-23. (med tidningens egen rubrik: Trycket mot samerna är speciellt starkt i Härjedalen). (En mening har där tyvärr blivit stympad och oklar. Texten s. 21, spalt 3, r 10 ff. skall vara: Jag vill i det här sammanhanget också fästa Er uppmärksamhet på det särskilda yttrande som samerättsutredningens ordförande - Hans Åke Wängberg - lämnade till utredningens huvudbetänkande Samerätt och sameting - drygt hundra år efter den första renbeteslagens tillkomst.)

Hällefors 1995.08.04

Lars Thomasson

Lars Thomasson:

TRYCKET MOT SAMERNA ÄR SPECIELLT STARKT I HÄRJEDALEN

- Jag känner det angeläget att för er sametingsledamöter och andra samer som kommer från andra delar av Sápmi få klarlägga lite av den problematik som varit - och som är - Härjedalssamernas sedan hundraåren tillbaka. Ingenstans i Sápmi i övrigt, vågar jag påstå har trycket utifrån mot samerna - öppet och i dolt - varit och är så starkt som här. Ett tryck som funnit många olika former och uppträtt i många olika skepnader.

Så inledde Lars Thomasson sitt uppmärksammade föredrag om densamiska kult- och rättskampen i Härjedalen vid det rättsseminarium som hölls i Tännålen i samband med Sametingets möte.

Här är hans föredrag i sin helhet:

" Den stående frågan när det gäller samerna i Jämtland-Härjedalen har oftast varit hur länge de funnits här.

Den tidigare vedertagna uppfattningen var, att det sedan gammalt funnits samer i Frostvikenfjällen och i de övre delarna av Ströms Vattudal - i ett ursprungligt samiskt område - och i Jämtland-Härjedalen i övrigt från 1500-talets mitt. Nya arkeologiska undersökningar och språkvetenskaplig forskning håller dock frågan öppen för en samisk bosättning här långt tidigare över ett mera vidsträckt område. Jag tänker då närmast på Inger Zachrissons arkeologiska rön, bl a från Vivallen och Knut Bergslands studier av samiska ortnamn.

Men nytänkande i forskningssammanhang möts i regel av motreaktioner. Så också i sameforskningen. Det visar inte minst det senaste bidraget, Kjell Haarstads "Sör-samisk historia", härom året, som behåller försvarar den gamla uppfattningen, som enligt Haarstad "står urokket ennu i dag".

Stark tilltro till skriftliga källor

I alla tidigare debatter och i de meningsyttringar som nu och då kommer till tals på tidningarnas debattsidor kan man om samernas närvaro i Härjedalen spåra en så gott som uteslutande tilltro till skriftliga källor som bevis på att samer inte funnits i de här trakterna förrän i sen tid. Sanningen finns med andra ord bara där. Och det gör den naturligtvis om det är det enda synsättet.

Universitetsbibliotekarien Anders Lööf i Trondheim, bördig från Tännås, har ingående forskat om samernas äldre historia i Sör-Trondelag (det norska länet mitt emot Härjedalen). Han har i en granskning av Haarstads arbete just fäst uppmärksamheten på den här ensidiga synen. Det kan aldrig nog starkt poängteras, hävdar Lööf, att det arkivmaterial som finns uteslutande har växt fram för att täcka de administrativa myndigheternas behov och att det där-

för skett på majoritetsbefolkningens premisser. I alla dokument finner man, menar han, sannolikt upplysningar i huvudsak för deras intresse, som åstadkom dokumenten.

Det här, att det kan saknas uppgifter om samerna i det gamla bondesamhällets arkivalier, har Ingvar Åhrén uttryckt literer litterärt som att samerna - i tämligen bokstavlig mening - rört sig på ytan genom historien. "Där bonden grävt sig fram, ristat runor och omgärdat sin egendom; har samerna smekt den lavbevuxna marken, böjt sig för vinden - och gått ur tiden."

Vi kommer alltid att få leva med olika historiska sanningar, att man måste nöja sig med olika tolkningar av sanningen, och att det är ur bredden av olika uppfattningar som det kan växa fram en nyanserad bild av händelseförlopp och utvecklingsmönster.

För mig är frågan när samerna först fanns i Jämtland-Härjedalen därför ingen särskilt viktig fråga. Mycket viktigare tycker jag det däremot är, att samer funnits här så lång tid, att deras hemortsrätt här inte kan ifrågasättas.

Motsättningar mellan samer och bofasta

Kulturkamp kan samerna sägas föra dagligen på olika sätt och olika fronter. Det kan gälla motstånd mot olika intressen som med varierande styrka konkurrerar med renskötseln om nyttigheter i sameområdena, eller kamp för rätten till ett kulturliv på i största möjliga utsträckning egna villkor för alla samer, oberoende av yrkesverksamhet eller bostadsort.

En front gick tidigt där renskötseln och jordbrukets intressen kolliderade. Motsättningar mellan samer och bofasta bottnade i intressekonflikter vid ströängar, i jordbrukets utmarker, på samiska sedvaneland nedom fjällen.

I de sydligaste sameområdena kulminerade motsättningarna i slutet av förra seklet. Det fanns emellertid också många an-

dra ingredienser i förhållandena i Härjedalen, t ex mellan bönder som ägde renar i vård hos samerna och markägare utan renar.

Motsättningarna - i varierande grad - kom att uppfattas som en "kulturkamp", i första hand mellan "lappar och bönder", renskötsel och jordbruk. Det var starkast under 1880-talet och åren kring 1890. Och vissa underströmmar från den tiden har levat kvar och då och då gett sig tillkänna i enskilda människors eller grupper attityder och utfall - en del av det tryck mot samerna i Härjedalen som jag inledningsvis talade om. Och "renproblemet" eller - kanske lite provokativt uttryckt - "lappproblemet" (eller hur det nu kan definieras från olika parter sida) verkar Härjedalen få leva med också fortsättningsvis.

Nu står det inte längre några hässjor med starrslätter ute på myrarna. Det finns inte heller någon odlad jord att tala om för renarna att göra åverkan på. Nu är det den storskaliga turismen och det kraftigt ökade friluftslivet - med fritidsjakt och fritidsfiske - å ena sidan och renskötseln å den andra som i första hand trängs om utrymmet.

Kulturkampens innehåll växlar

Västra Härjedalen ingår i en av länets tre stora turistkommuner med, enligt uppgift, ungefär 20 procent av länets totala turistomfattning, med en omsättning på c:a 400 miljoner kronor per år och 1 000 årsverken. Och med ett nät av vägar och andra kommunikationsleder, ett samhällsbyggande och en rörlighet över landskapet som man för hundra år sedan inte kunde göra sig någon som helst föreställning om. Kulturkampen fortsätter alltså även om innehållet växlar.

När STF under 1930-talet uppförde turiststationer vid Sylarna och Storulvån försökte lappfogden Waldemar Gardham i ett yttrande till Kungl. Maj:t koncentrerat förklara hur en ökande fjällturism negativt

SAMETINGET

kunde komma att påverka samernas verksamhet. Mot dagens bakgrund är det faktiskt lite rörande att ta del av det.

För femtio år sedan (alltså på 1880-talet) skriver han, fanns det bara lappläger, hemman och föbodvallar på fjället, men då ansågs det vara av allra största vikt att för framtiden trygga lapparnas fria och ostörda bruk av fjället och intilliggande nödvändiga renbetesland. Hur mycket mera måste man då inte uppmärksamma den nutida "stormlöpningen" mot fjället, frågar han. Den måste inkräkta på lapparnas rörelsefrihet med renhjordarna och på utrymmet och lugnet för renarnas betning. Det fanns en tendens att rasera, tyckte han, "vad som under femtio år med möda och ihärdighet vunnits åt lapparna". Året var då 1936. Om utvecklingen då bedömdes som en "stormlöpning" mot fjällen, hur skall dagens utveckling då karakteriseras?

Avvittringen hade gått hårt fram mot samerna i Jämtland-Härjedalen. Den kommitté, som 1882-83 förberedde den första renbeteslagstiftningen konstaterade, att de motåtgärder som tidigare vidtagits kom för sent för att göra någon verklig nytta. "Det som förut vid avvittringen blifvit gjordt, kunde derigenom ej göras ogjordt", hette det.

Läget beskrevs av den förste lappfogden, tidigare länsmannen i Offerdal, Adolf Suwe på följande sätt i hans första årsberättelse 1885:

"En blick på kartan visar obestriddligen huru lapparnas intressen nästan ofverallt gifvits till spillo. De hafva blifvit trängda åt sidan till fjällen, då bönder och nybyggare tillagts hufvudsakligen all gräsbarande mark och med sine egor framtränga så långt möjligt mellan de egentliga fjällbeteslandena å ömse sidor."

Om man byter ut orden "bönder och nybyggare" mot modernare företeelser kunde det här lappfogdecitatet också gälla förhållandena 1995.

Brukspatron åt skjuta renar

Att skattefjällen och omgivande hemman gränsade direkt till varandra medförde stora problem. Inom fjälljordbruket spelade också fäbodväsendet en stor roll, och renlaven användes även som stödfoder åt kreaturen. Bönderna var noga med att tala om kreatursmossa i stället för renlav.

Förhållandena försvårades av att det till ytvidden väldiga Ljusnedals bruk (med en areal på ca sex kvadrattmil) - och till vilket både Lillfjällets och Anåfjällets renbetesland tidigare avvittrats - gränsade till och med sina landtunga gick in mellan de gamla skattefjällen. Bruksägaren William Farup nöjde sig inte med att processa mot samerna utan låg också bakom nedskjutningen av renar. Han hade som landstingsman och ledamot av riksdagen också en vidare maktposition i samhället.

Vad som tilldrog sig i västra Härjedalen kunde naturligtvis inte begränsas till lokala bekymmer utan blev tidigt ett riksin-

tresse. Till riksdagen fördes problemet 1878, då liberalen Adolf Hedin motionerade om, som han uttryckte sig. "Jämtlands läns lappbefolknings nödställda belägenhet". Han menade, att samerna hade behandlats illa av den bofasta befolkningen, och att de borde få hjälp vid tvister och rättgångar. Och skulle det krävas inköp eller expropriation av mark som samerna behövde, så borde staten inte undandra sig en sådan åtgärd.

"Lapparna var riktiga plågoandar"

I riksdagen torgfördes i det här sammanhanget alla möjliga beskyllningar och motbeskyllningar de inblandade kunde ta fram, som t ex att

Per Stefan Labba visar i vilka kanaler de olika språken finns i tolkanläggningen.

- lapparna behandlades illa
- Farup inte drog sig för att skjuta ner renar som kom in på hans marker
- det kanske inte var lapparnas renar som gjorde skada, utan de bofastas
- det var bofasta renägare som bar skulden till det kaos som rådde
- bofasta på både hederligt men också ohederligt sätt kommit över lapparnas renar och gjort flera av lapparna utfattiga
- det t o m var de rikaste och mäktigaste personerna i västra Härjedalen som bedrev den här trafiken
- lapparna var några riktiga "plågoandar" för patron Farup
- man ofta inte visste vems renar som gjorde skada eller sköts ner, därför att renarna var omärkta och förvildade
- lapparna var trotsiga och tvingade sig in på ensildas marker med renarna
- lapparna inte hade någon rätt att beta renarna utanför skattefjällen
- de visst hade den rätten, den hade de efter gammal sedvana
- dom som var förtryckta i västra Härjedalen, det var majoritetsbefolkningen, inte lapparna
- för att riktigt förstå lapparna måste man känna till deras "skaplynn"

- lapparna inte var mottagliga för någon civilisation, dom levde som dom gjorde för tusen år sedan

- om lapparna kunde ta emot någon civilisation, så var det bara i regel dess njutningar; dess besvär ville dom inte underkasta sig

- att bönderna inte följde föreskrifterna att inhägn sina höstackar; dom medverkade på så sätt själva till dom skador dom anklagade lapparna för

- de dryga skadestånden utarmade lapparna

- den som inte visste hur det var i västra Härjedalen egentligen inte skulle yttra sig om det

- om man började utvidga markerna för lapparna, skulle pretentionerna öka, kanske hela Norrland måste exproprieras för lapparna

- förhållandet till lapparna hittills varit gott, men det berodde mest på undfallenhet och tillmötesgående mot lapparna.

I den här - som jag tycker mycket belysande - blandningen av sakargument och attityder, allvar och raljerande, fakta och förtal finns naturligtvis en kärna av sanning - eller snarare olika sanningar. Jag tycker det här citaten liksom i ett nötskal rymmer samernas belägenhet och historia i Härjedalen inte bara i det då aktuella läget utan också - med vissa reservationer - in i vår tid.

Krav på åtgärder

Regeringen kände kravet på åtgärder och kände också ansvaret för att förhållandet mellan samerna och de bofasta förbättrades. Och därmed startade ett genom alla följande årtionden och in i våra dagar nästan sammanhängande utredningsmaskineri. "Problemet Härjedalen" blev därvid nästan som en följetong.

Ett par mycket viktiga åtgärder och som i hög grad hörde samman med relationerna samer - bofasta, var dels utvidgningen av "skattefjäll" till "renbetesfjäll" och att renskötselns behov av vinterbetesmarker garanterades i lag. Det förstnämnda innebar, att skattefjällen utökades genom inköp av tilläggsmark så att åretruntmarkerna skulle bli någorlunda sammanhängande. Och det andra innebar att den samiska sedvanerätten lagfästes i den första renbeteslagen 1886.

Det här sistnämnda har enligt min mening varit det viktigaste som över huvud taget skett, inte bara i det läge som rådde då utan även för dagens renskötsel. Att sedvanerätten lagfästes för jämtlands- och härjedalssamerna just när det skedde var, enligt min mening, kanske t o m viktigare än den fråga som aktualiserades långt senare om vem som var ägare till de gamla skattefjällen.

Starkt motstånd mot lagförslag

1886 års renbeteslag trädde i Jämtlands län i kraft först två år senare än i Norr- och

Västerbottens län för att staten under tiden skulle hinna köpa in (eller exproprieras) sådana fastigheter som behövdes för att ge samerna tillräckliga åretruntmarker. (Ljusnedals bruk blev ett sådant fastighetsförvärfv efter Farups död 1893.)

Lagförslaget hade emellertid mött starkt motstånd, främst från Kungl. Maj:ts Befallningshavande (länsstyrelsen), men också från vissa fjällkommuner. De menade, att samerna skulle visa vårdslöshet i renskötseln, om de vintertid hade laglig rätt att beta sina renar på enskildas marker, men däremot inte om de behövde markägarnas medgivande.

Men justitieministern Nils von Steyern klargjorde 1886 tydligt regeringens uppfattning, att samernas vinterflyttningar "å de trakter som de af gammal sedvana hafva besökt, måste vara ett icke blott af den bofasta befolkningen tåldt intrång utan en verklig rätt, äfven om något uttryckligt lagstadgande för denna rätt icke förefunnits".

Riksdagsutskottet i sin tur fäste uppmärksamheten på att staten vid avvitrningen i Jämtlands län försummat att göra samma förbehåll som inom Norrbottens och Västerbottens läns lappmarker, nämligen att avvitrningen inte inskränkte samernas rätt att beta sina renar vintertid så som tidigare. De bofasta som därigenom fått uppfattningen, att "lappen icke eger någon rätt till vinterflyttningen hade börjat bestrida denna rätt". Men "icke har själfva rätten genom bestridandet kunnat blifva mindre än den i och för sig var", förklarade utskottet. Och hade rätten börjat bestridas, måste den "genom positiv lag åter bringas till giltighet".

Landshövding varnar för fastställd sedvanerätt

Motståndet från landshövdingen i Jämtlands län, friherre John Ericson, ger anledning till många reflektioner över vilka attityder samerna mötte i sitt hemlän. K.B. bad t ex regeringen, att "länets laglydige och trogne undersåtar" inte skulle utsättas för ett "så lika oförtjänt som våldsamt ingrepp i deras i lag dem tillförsäkrade fria disposition öfver deras skattehemman".

Och för att få fjällkommunerna med i motståndet mot lagförslaget kallades dessa till överläggningar, där länsstyrelsen särskilt ville höra deras uppfattning om förslaget "att göra vissa trakter av Jämtland likställda med Norr- och Västerbottens lappmarker med deraf följande inskränkning i jordegarnes hittills fria dispositionsrätt öfver skog och mark". Med den frågeställningen var det naturligtvis inte svårt att få kommunerna negativt inställda till förslaget.

Och i riksdagsdebatten hotade landshövdingen med vad ett lagfästande av sedvanerätten kunde medföra. Det goda förhållandet skulle med ens upphöra, om sedvanerätten lagfästes, sa landshövdingen. "Det skulle i stället bli en strid på lif och död!". Man kan ju reflektera över vilket ansvar landshövdingen som regeringens

främste företrädare i Jämtlands län kände också för länets samiska befolkning.

Det finns ett viktigt memento i samband med lagfästandet av sedvanerätten. När lagförslaget granskades av Högsta domstolen - den tidens lagrådsremiss - ifrågasatte HD:s majoritet den rättsliga grunden för förslaget. Det kränkte, enligt HD, den bofasta befolkningens ägande- och besittningsrätt. Eftersom det inte fanns något förbehåll om att markägarna måste tåla renbetning på de avvitrade fastigheterna i Härjedalen så var en lagstiftning om sedvanerätt en pålaga som lades på fastigheterna i efterhand så att säga. Jag överlåter åt var och en att tolka styrkan av den rättsuppfattning som HD intog. Men justitieministern fann inte att sedvanerätten inne-

Språkexperten Per Guttorm Kvenangen behövde inga hörlurar för att följa med i debatterna.

bar någon inskränkning i markägarnas rätt att "fritt disponera öfver sin gendom". Och det gjorde således inte heller riksdagen. Men satte sig med andra ord över HD:s rättsuppfattning.

Formulering med litterär underton

Det här visar ju, att juridiken ensam alla gånger inte kan vara utslagsgivande. Det har i några samiska sammanhang, tycker jag, funnits, kanske en övertro på juridikens makt. Skulle HD:s tolkning av lagförslaget om sedvanerätten ha varit utslagsgivande, så hade det inte funnits något lagligt stöd för den samiska sedvanerätten, i varje fall inte i Härjedalen. I det här fallet var det alltså ett politiskt beslut som tog över. I andra politiska beslut har det gått åt andra hållet. Jag upprepar gärna riksdagsutskottets motivering, med en formulering som, tycker jag har en nästan litterär underton, och som jag gillar: Om sedvanerätten börjat bestridas, måste den "genom positiv lag åter bringas till giltighet".

Det ligger nära till hands att - utan annat sammanhang - jämföra med den inrikes-

politiska fråga som just nu, våren 1995, är aktuell och som rör lagrådets uppfattning om förslaget om fördelning av skattepengar mellan kommunerna. Lagrådet har ju som bekant anmält en mot regeringen avvikande uppfattning om lagligheten i de tänkta åtgärderna. Det återstår att se vilket politiskt beslut det kan föra med sig i slutänden.

Jag vill i det här sammanhanget också fästa Er uppmärksamhet på det särskilda yttrande som samerättsutredningens ordförande - Hans Åke Wängberg - lämnade till utredninrenbeteslagens tillkomst. Med tanke på vinterbetesmarkerna, säger han, att om åtgärder för renskötselrättens stärkande skall bli välsignelsebringande, måste berörda befolkningsgrupper komma till insikt om åtgärdernas berättigande. Föreligger inte den förutsättningen i dag är de nödvändigt att nu skapa denna insikt. Problematiken har som synes inte förändrats nämnvärt, är i stort densamma nu som den var då, trots att ett helt sekel hunnit förflyta däremellan.

Riksdagsbeslutet 1886 fick inte stå oantastat. K.B. i Jämtlands län tycks ha tagit varje tillfälle till kritiserat det och om möjligt också ointetgöra det. I femårsberättelsen 1886-90 ges renbeteslagen hela skulden för de enligt K.B. försämrade förhållandena. "Lappen uppträdde nu öfvermodigt", hette det, "och gaf ingen synnerlig akt på den skada hans djur förorsakade". Samtidigt låg det så att säga i sakens natur att de bofasta - "sedan osämjan väl kommit igång" - beredde samerna obehag och förluster. Och 1892 föreslog K.B. regeringen en renbeteslag separat för Jämtlands län, utan sedvanerätt och med samerna hänvisade helt till renbetesfjällen.

Sedvanerätten, lagfäst första gången 1886, och bekräftad i senare lagar 1898, 1928 och 1971, består trots alla anstormningar mot den från första stund intill våra dagar. Men i den nu pågående tvisten med markägare i Härjedalen befinner den sig på nytt i farozonen.

Sedvanerätten är inte upphävd

1919 års lappkommitté tog också särskilt upp sedvanerättsfrågan för jämtlands- och härjedalssamerna. Om vissa trakter gällde, hävdade den kommittén, att de regelbundet besöks av lapparna, medan andra återsärskilt sådana som ligger längre bort från fjällen - bara uppsöks då renarnas behov av bete inte kan tillgodoses på närmare håll. Det kunde, enligt kommittén, således gå lång tid mellan besöken på särskilda trakter, och kommittén gjorde den förklaringen, att "sedvanerätten som grundar sig mindre på lapparnas vilja än renarnas behov av föda blir därför inte utan vidare betraktas som upphävd, därför att en längre tid förlutit mellan lapparnas besök".

Det är i samband med det här kommittéarbetet som lappfogde Abraham Staaff gör sin separatutredning om jämtlands- och härjedalssamernas vinterflyttningar, och

SAMETINGET

där han bl a förklarar, att tiden inte medgett en undersökning av alla de trakter utanför renbeteslanden, där samerna vinterbetat sina renar. Givet är emellertid, säger han, att sådana trakter finns också inom Västerbottens och Gävleborgs län. Staaff hade vid den här tiden varit lappfogde i Jämtlands län i aderton år, och kände förhållandena väl. En likartad utredning företogs också under 1950-talet av förre landskamreraren Elov Huss, på särskilt regeringsuppdrag därom som en följd av ett nytt utredningsbetänkande 1948 om renskötseln i Jämtlands län.

Dessförinnan hade också 1940 års Jämtlandsutredning bedömt sedvanerätten som synnerligen viktig. Det vore förödande för renskötseln, hette det därvid, om sedvanerätten skulle underkännas, "eller lapparna låta sig skrämmas från att använda sin sedvanerätt". Lapparna måste få trygghet i fråga om sedvanerätten, var utredningens uppfattning.

Vad som i samband med sedvanerätten däremot varit svårt är att exakt ange de olika marker som genom åren enligt gammal sedvana tagits i anspråk för renbete. Om det nu över huvud taget är eller varit möjligt eller ens nödvändigt.

I några fall har sedvanerätten prövats i domstol, även om man tidigare känt stor tveksamhet inför domstolsutslag i en för olika näringars samexistens så viktig fråga. De mest uppmärksammade fallen, som förts till Högsta domstolen bottnade i två händelser i Hede under 1930-talet. En bonde fick en del av sin uteslåter i Råndalen förstörd av renar, och en annan fick sin gråhund dödad i Långå, då hunden drev renar. Frågan gällde om samerna hade sedvanerätt på de aktuella fastigheterna eller ej. Utan det prejudicerande i frågan hade ärendena aldrig kommit på HD:s bord.

Hovrätten dömde till samernas favör

Hede tingslags häradsrätt hade först dömt samerna som ersättningsskyldiga, därför att de saknade sedvanerätt i området, men Svea hovrätt dömde därefter till samernas favör, dvs att sedvanerätten gällde där. HD fällde dom i bägge målen samma dag, 1 mars 1937. HD dömde för sedvanerätt i det ena fallet (den dödade gråhunden) och mot sedvanerätt i det andra (höskaorna). Domen mot sedvanerätten fälldes med röstsiffrorna 3-2, medan de fem justitieråden var eniga i domen för samernas sedvanerätt.

Det finns några förhållanden i fråga om de här två domarna som är värda att notera. De fälldes ju samma dag, och de hade i vanlig ordning beretts i Nedre justitierevisionen (HD:s kansli), och förslagen därifrån var för bägge målen ett fastställande av hovrättens dom, enligt vilken sedvanerätten gällde i bägge fallen. Det måste mot den bakgrunden ha förts en mycket intressant diskussion mellan de fem justitieråden. För det kunde väl inte vara så enkelt som att "vardera parten" skulle få rätt i ett mål.

Målet om höskaorna i Råndalen var en tvist mellan foderägaren Olof Vestlund och Mittådalens lappby, eller allra först med lappbyordningsmannen Per Rickard Fjällgren, som omkom i snöskred på Anåfjället 1935. Det är därför lite anmärkningsvärt, tycker jag, att också Hede kommunalfullmäktige, Iggesunds bruk (skogsägare) och en stor skara markägare i Hede, som inte var inblandade i målet, ändå gjorde tämligen likartade framställningar till HD för att påverka domstolen att ta upp målet till prövning. Hede kommunalfullmäktige ville t ex veta, om markägarna i Hede "ej äga rätt utan intrång av annan besitta och bruka sin lagfångna egendom". Hede kommunalfullmäktige tog ju på det här sättet parti för den ena parten i en tvist, där kommunen själv inte var inblandad.

Per Kuhmunen, Renägarförbundet, tycks grunna på något speciellt av den kluriga minen att döma.

I handlingarna till de sk Råndalsmålet förekommer också rent rasistiska utfall mot samerna. I en av markägarens inlagor heter det t ex att varje besök med renar på hans mark "har skett med självtagen rätt utan ägarens medgivande". Men så slinter omdömet, då det vidare heter, att om det vore sedvana, så skulle "zigenare odh tattare kunna prestera avsevärda krav på vårt folki övrigt".

Ytterligare ett par mål hänför sig till 1930-talet. Ett i Vemdalen, där häradsrättens mot samerna fällande dom inte kom att överklagas, och ett annat ställningstagande till sedvanerätten på del av Sonfjället som avgjordes till samernas fördel av såväl länsstyrelsen som Svea hovrätt.

Det här har fått mig att fråga varför rangreppen på sedvanerätten var så markanta

just under 1930-talet. Det vore otäckt, om man skulle lockas att associera till andra strömningar ute i Europa vid samma tid. Men den samiska sedvanerätten angreps då, enligt min mening, på ett sätt som tidigare inte förekommit sedan 1880- och 1890-talen eller senare, åtminstone inte förr än den härom året inledda markägarprocessen, där det inledningsvis t o m framfördes det påståendet, att samerna över huvud taget inte hade någon sedvanerätt alls utanför renbetesfjällen.

Drastiskt uttryck av lappfogden

Från början måste samernas vinterflyttningar ha varit något som så att säga på ett naturligt sätt ingick i landskapets allmänna livsföring, om jag nu håller mig till Härjedalen. Det fanns sannolikt inget skäl till att på något sätt närmare utforska eller markera vilka trakter samerna nyttjat som vinterbetesland. De första lagstiftarna nöjde sig ju med att konstatera, att vinterbetesmarkerna var viktiga beståndsdelar i renskötseln årscykel och att samerna måste i lag garanteras att ha tillgång till dem så som tidigare. Men vilka marker det i detalj gällde sågs uppenbarligen som ovidkommande frågor. Besöken av renar hade ansetts som en helt naturlig företeelse och ingenting att tala om.

Jag tror lappfogden Iwan Lundberg uppfattade det här äldre synsättet rätt, när han inför vattendomstolen i målet om Lossens reglering 1957 helt framt förklarade, att om det inte fanns sedvanerätt för samerna på södra sidan om Lossen, så fanns den över huvud taget inte alls i Härjedalen. Vad han ville säga var, tror jag, med andra ord, att det var ett kineseri man höll på med i domstolen, när man inte begrep bättre. Och då måste han kanske uttrycka sig lite drastiskt för att få domstolen att lyssna.

Jag sa inledningsvis, att de samiska rättsfrågorna aldrig är isolerade från de olika samspel som i övrigt äger rum i samhällslivet.

Samerna i Jämtland-Härjedalen har varit en egen minoritet i den samiska minoriteten - antalsmässigt, språkligt och i ett "ytterområde" utan några omgivande buffertzoner för renskötseln som i sameområdena i norr. De har därför också haft en mera utsatt position än samerna i de nordligare kärnområdena.

Samerna här har också varit utsatta för större segregation från samhället i övrigt. Här fanns t ex särskilda lappförsamlingar i två hundra år, fram till 1942, med vad det innebar av isolering i övrigt från de församlingar och kommuner, där de annars hörde hemma. Inte heller var deras fattigvård i det sammanhanget en angelägenhet för hemkommunerna utan ett statens ansvar i sin helhet. (Fattigvården för samerna i Norrbottens och Västerbottens län var däremot en kommunal angelägenhet, även om det fanns ett särskilt statsbidrag som hjälp för kommunerna.)

Kampen om sedvanerätten har här varit hundraårig och har ingen motsvarighet på annan håll.

Måste utgå från verkligheten

Renskötseln i Härjedalen har ofta fått ta emot klagomål, som egentligen bottnat i ett gap mellan den renskötsel, som av naturförhållanden och andra geografiska förhållanden varit möjlig att bedriva och den renskötsel som myndigheterna teoretiskt trott sig kunna åstadkomma. Man kan om vissa förhållanden tala om "två olika verkligheter". Den verkliga renskötseln (som man försökte bedriva) och den teoretiska (som var ett slags önskerenskötsel) har förhållit sig till varandra som det heter i ett ironiskt uttryck inom orienteringsporten. Om naturen och kartan inte stämmer, gäller kartan. Det var alltså den teoretiska renskötsel man skulle eftersträva!

Frostvikssamen Jonas Åhrén, på sin tid en rese bland sydsamerna, sa vid ett tillfälle, då diskussionerna gick som hetast, att "man får nog utgå ifrån verkliga förhållanden, som är rådande, om man skall kunna komma till rätta med renskötselproblemen". Och länsstyrelsen förstod också efter hand, som den uttalade i ett yttrande 1948, att "man måste acceptera vissa icke önskvärda företeelser som en följd av den extensiva renskötseln".

Men allvarligast tycker jag har varit den ofta nedvärderande attityden mot samerna som jag mött i mitt forskningsmaterial. Det finns gott om värderingar och omdömen, som varit farliga grogrunder, därför att de kom från inflytelserika personer i samernas omgivning eller tongivande personligheter i länets kulturliv.

Det här har bidragit till, tror jag, de olika negativa attityder som mött samerna här tid efter annan, och till den lägre värdering eller brist på värdering de ofta varit föremål för. Det här har bara funnits där - det är ju oftast ömtåliga förhållanden, svåra att belägga - men som enligt min uppfattning tidvis bidragit till att ge samefrågorna en mycket låg status.

Det finns också, tycker jag, en lite skrämmande formulering i den så aktuella regeringspropositionen 1992/93:32 om samerna och samisk kultur. Till synes obetydlig kanske, men jag har varit iyhörd inför den.

Det är ju fastslaget, att samerna enligt HD:s dom i skattefjällsmålet har jakt- och fiskerätt enligt urminnes hävd, men att de i motsats till andra jakt- och fiskerättsinnehavare inte själva får ha hand om den rätten och upplåta den till vem man vill. Det motiveras ju från början - i lagstiftningsarbetet med 1886 års renbeteslag - med att lappbyarna inte själva skulle kunna administrera rättigheterna. Den ordningen kunde kanske accepteras på sin tid, och det

menade också HD för Jämtlands del i skattefjällsdomen.

Förmyndarskap i över hundra år

Föredraganden i skattefjällsmålet i HD, justitierådet Bertil Bengtsson, har både i ett särskilt yttrande till domen och i senare debattinlägg förklarat, att de ursprungliga skälen för upplåtelsereglerna är ohållbara idag, och att det nya förfarandet, som nu införts, berövat samerna ännu mera av deras rätt att bestämma över upplåtelseerna. Han har utvecklat sina ysnpunkter vidare i en mycket klargörande artikel i Samefolket, nr 1 1994.

I sitt yttrande i skattefjällsdomen konstaterade dock Bertil Bengtsson, att bestäm-

därför att lappbyarna 1886 inte skulle kunna klara det.

I prop. 1992/93:32 skriver dock föredragande statsrådet Per Unckel följande: "Huvudmannaskapet och huvudansvaret för upplåtelseerna av rätt till jakt och fiske på statens mark måste enligt min mening ligga kvar på länsstyrelsen." Men så kommer den formulering som jag funnit lite oroväckande och som jag faktiskt inte sett någon annans reaktion på: "Det kan inte komma ifråga att överlämna ansvaret för avvägningen mellan de renskötande samerna och andra befolkningsgruppers intressen till en sameby eller intresseorganisation."

Här förs det, så vitt jag förstår, fram ett nytt skäl, som inte har någon som helst förankring i tidigare argumentering. I bostadsutskottets utlåtande med anledning av propositionen har man, som jag uppfattar det, försökt rätta till påståendet genom att i stället framhålla, att HD i skattefjällsmålet inte funnit det grundlagsstridigt, att samerna inte ansvarade för upplåtelseerna. Utskottet återger således inte den här meningen i propositionen, och dess tillstyrkan blir därför bara, att "utskottet bedömer det som lämpligast att länsstyrelsen alltså har ansvaret för administrationen av dessa frågor".

Formuleringen, att "det kan inte komma ifråga att överlämna ansvaret" etc har för mig en negativ värdering. Det låter som ett slags tillrättavisning, som faktiskt känns lite provocerande.

Men det har funnits några ljusglimtar

Men det har funnits också en och annan ljuspunkt i den offentliga debatten. När riksdagen 1898 skulle ta ställning till förslaget om en ny renbeteslag som bl a tog bort rätten för bofasta att ha skötesrenar hos samerna i Västerbottens och Jämtlands län, fördes också debatt om "högre" och "lägre" kulturer, och "vikten" av att den bofasta befolkningen ökade framför att "en i alla fall utdöende lappbefolkning något

lite längre bevaras". En ledamot i Första kammaren sa då bestämt ifrån att han inte ville inlåta sig på någon vidlyftig utläggning om "lapparnas liv eller hurudan lappen är". - "Hurudan han är", sa han. "betyder intet för mig. Honom bör ske rätt, han må vara ond eller god".

Det vore väl en god utgångspunkt i det fortsatta lagstiftningsarbetet: Lappen bör ske rätt. Han må vara ond eller god!"

Sametingets ordförande Lars Jon Allas med demonstrationsparaply.

melserna om upplåtelse av jakt- och fiskerätt enligt 1971 års rennäringslag inte var grundlagsstridiga, varför han liksom majoriteten i HD ogillade samepartens talan i den delen.

Förmyndarskapet har gällt i över hundra år. Och alla som på något håll deltagit i samepolitik har naturligtvis väntat på att tiden snart skulle vara inne då förmyndarskapet skulle hävas. För samebyorganisationen 1995 kan ju inte jämföras med lappbyorganisationen 1886 i fråga om förmågan att administrera upplåtelse. Personligen har jag också trott, att det verkligen var de praktiska skälen som varit avgörande, dvs att det 1886 uppdrogs åt länsstyrelserna att administrera upplåtelseerna

Ink 1995 -08- 14

Akt 788/90 (770/91)
Aktbil. (976)

Till tingsrätten i Sveg

Kompletterande material från Inger Zachrisson inför huvudförhandlingarna i sedvanerättsprocessen (renbetesmålet) i Härjedalen

Det måste vara svårt för den som inte själv är arkeolog att förstå varför två forskare tycks ha så olika syn på samernas tidiga historia i Härjedalen. Skillnaden är dock på flera punkter skenbar och beror framför allt på att vi har utgått från olika källmaterial.

Det var först på 1970-talet som man på allvar började studera arkeologiskt material i Sverige med utgångspunkt från att det skulle kunna vara samiskt – och initiativtagaren till det var Evert Baudou.

Men då levde ännu kvar den historiesyn som den store svenske arkeologen Oscar Montelius publicerade i kartform 1917 (i "Germanernas hem", *Nordisk Tidskrift* 1917; fig 1). Det streckade området betecknas här som "Germanernas land 2000 f Kr". Gränsen i Sveriges inland norrut är dragen genom södra Lappland. Montelius beskriver i artikeln "De ariska folkens hem" i samma tidskrift 1921 germanernas släktskap med arierna, och hur större delarna av Asien, Afrika och Amerika "lyda nu under ariska folk".

Inom ramen för det stora forskningsprojektet Norrlands Tidiga Bebyggelse, som Evert Baudou ledde, fick jag 1971 i uppdrag att studera samiska björngravar i norra Sverige och Norge. 1974 kunde jag visa att lämningar av björngravar fanns så långt söderut som i Jämtland och Trøndelag (se *Lappish Bear Graves in Northern Sweden*, tills. m. E Iregren, Early Norrland 5, Sthlm 1974). De flesta tycks vara från nyare tid; en vid Ångermanälven är troligen från järnåldern (fig 2).

Därefter gav mig Evert Baudou i uppdrag att gå igenom de då kända arkeologiska fynden i norra Sverige från ca Kr f och framåt, för att försöka se vad som kunde betecknas som samiskt respektive nordiskt. I direktiven ingick att endast behandla området fr o m Ångermanälven och norrut. Den allmänna åsikten var ju ännu att samerna aldrig skulle ha funnits söder därom i äldre tid. 1976 kom min publikation, med en karta över de platser som behandlades (fig 3; se *Lapps and Scandinavians, Archaeological Finds from Northern Sweden*, Early Norrland 10, Sthlm 1976).

I en resonerande text gjordes ett första försök till tolkningar. De var då ännu mycket försiktiga. Som säkert samiska vågade jag endast beteckna platser med fyra slag av fynd: några gravar från 1300-talet och framåt, ett tiotal offerplatser från 1000-talet och framåt, ett tiotal boplatser med föremål från tiden efter 1500 (en eller två från medeltid ingår) samt särskilt nedlagda björn- och renben från främst tiden efter 1500. Som synes ingår knappast någonting från tiden före ca 1050/1100 (forntiden).

1981 lade så Evert Baudou fram en viktig artikel ("Förändringar inom jägarkulturen vid Lule älv", *Luleälvsymposiet 1-3 juni 1981*, Skrifter från Luleälvprojektet 1, Univ. i Umeå 1981) där han bl a tolkar de omdiskuterade sk stalotomterna från vikingatid-medeltid i svenska och norska fjällområden som kåtatomter anlagda av sjösamer (1981, s 144f).

Vidare påpekar han att ett visst slag av sk asbestkeramik från äldre järnålder (se hans karta i yttrande till tingsrätten april 1993) är utmärkande för samisk kultur, och framhåller att han redan 1974 uppställt hypotesen att boplatser med sådan keramik tillhört de "fenni", dvs samer, som Tacitus nämner (1981, s 140).

I samma artikel från 1981 publicerade Evert Baudou en karta (fig 4) som sägs bygga på mitt resonemang 1976: "Fångstboplatser med säkert samiskt fyndmaterial från historisk tid (stora punkter) och även från äldre fångstkultur (små punkter). Efter Zachrisson 1976:96f." - Det visar sig vara 14 platser med föremål från nyare tid (främst ca 1600-1700-tal) och en eller två platser med medeltida föremål.

Men Baudous karta omfattar så gott som hela Norrland, dvs mycket mera än mitt undersökningsområde. Han har uppenbarligen förbisett att material söder om Ångermanälven aldrig togs upp på min karta. Av hans karta får man intrycket att inga samiska platser förekommit söder om Lappland. Under senare tid har jag börjat studera mellersta Norrland och då kunnat tolka ett antal lämningar här som samiska.

Det är alltså en föråldrad karta över en begränsad undersökning som får ligga till grund för Evert Baudous fortsatta publikationer (t ex 1987 för att beskriva 1300-talet, återgiven i hans yttrande till tingsrätten dec. 1994, fig 2). Han använder sig inte heller av andra slag av samiska fynd, enligt hans egen definition, asbestkeramik (äldre järnålder) eller kåtatomter (yngre järnålder), och inte heller av min karta över samiska björngravar (främst nyare tid). Om dessa tas med, täcks också området ner till norra Jämtland-Ångermanland, och stora delar av de senaste två årtusendena.

1985 publicerade jag en ny tolkning av de vikingatida gravarna på Vivallen i Härjedalen, som samiska (i festskrift till Evert Baudou, se min litt. förteckning i Sápmi 8, 1985a). Vid utgrävningen samma år på boplatsten intill påträffades en typiskt samisk kåtatomt från 800-talet (och senare en annan från 1200-talet). Efter att först ha varit tveksam, anser också Evert Baudou att tolkningen som samisk är riktig.

1988 sammanställde jag gravar från yngre järnålder med nordiska metallföremål i norra Norrland och kunde visa att dessa gravar var samiska. Det gäller bl a det kända gravfältet på Långön vid Ångermanälven. Baudou håller idag med om att det kan tolkas som samiskt (fig 5-7). Dessa kartor (i tryck 1991, se min litt. förteckning i Sápmi 8, 1991a) kan alltså ses som ett komplement till och en revision av min karta från 1976 (fig 3 ovan).

1994 lade jag fram en karta över samiska vikingatida och tidigmedeltida fynd och platser i södra Norge och mellersta Sverige (se mitt yttrande till tingsrätten nov. 1994, fig 10). Jag blev förvånad över hur mycket det fanns att nämna, trots att det bara är toppen av ett isberg vi ser: det är ju enbart daterade föremål och platser, och bara sådant som vi med de kunskaper vi har idag vågar beteckna som samiskt.

I år, 1995, är det möjligt att sammanställa det här kartmaterialet över vad man med dagens kunskaper kan beteckna som indikationer på samisk kultur och bosättning i södra Norge och mellersta Sverige, drygt 2000 år tillbaka (ur min del av manuskript till monografi, som kommer att utges på Statens historiska museums förlag; fig 8-10).

Av kartorna framgår att den samiska bosättningen på Vivallen inte på något sätt var unik för sitt område. Det finns en rad daterade lämningar av samisk kultur och bosättning från områdena omkring, såväl samtida som äldre. Vi kan vänta oss fler liknande platser.

Detta faktum bekräftas av ett antal skrivna källor med uppgifter om samiska förhållanden, möjliga att bestämma till tid och plats (fig 11-12; ur samma manuskript som ovan; fig 12 efter Hans Gude Gudesen, *Merovingertiden i Øst-Norge*, Varia 2, Univ. Oldsaksamling, Oslo 1980). Det är ännu ett källmaterial, som inte tidigare sammanställts och beaktats av arkeologer. Det ger ytterligare information.

Jag har för fig 8-10 utgått från följande indikationer/kriterier på att den s k fångstkulturen, *finn*, i mellersta Skandinavien under järnålder-medeltid var lika med den samiska:

- a) kåtatomter/gammetufter (rund/oval; på boplatser)
- b) härdar av samiskt slag (på boplatser)
- c) asbestgods av Säräisniemi 2-typ (på boplatser)
- d) näversvepningar (i gravar)
- e) depositioner av horn och kranier av älg och ren (på gravar)
- f) skinnskrapor av järn av finsk-ugriska/samiska typer (i gravar)
- g) pilspetsar av järn av samisk typ (i gravar; bortskjutna)
- h) hängen av samiska typer (i gravar)
- i) fågelskulptur av samisk typ (jfr nordl. hällristningar) (i grav)
- j) vissa funktionsförändringar av föremål, t ex spännen (i gravar)
- k) slagna stenredskap av hårda stenarter (i gravar)
- l) skidor av samiska typer (myrfynd)
- m) samisk schamantrummehammare (på boplatser)
- n) vävkam av samisk typ

Vad gäller fasta fornlämningar kan vidare framhållas att centrala termer ifråga om konstruktion och användning av fångstgropar för älg i Jämtland på 1700-talet anses ha samiskt ursprung, och att s k insjögravar ofta har namn på 'finn' eller 'lapp' (ex i Jämtland, Härjedalen, Dalarna).

De här exemplen från de senaste 25 årens forskning visar att arkeologerna dels hela tiden får nytt material att arbeta med, dels hela tiden ställer nya frågor till materialet, och då kan få nya svar. Vi får bättre och bättre kunskaper, och vi tvingas inse att tidigare antaganden kanske inte alltid stämmer och därför måste omvärderas.

Stockholm den 25 juli 1995

Inger Zachrisson
/Inger Zachrisson/

Germanernas land 2000 år f. Kr. (betecknadt genom streckning). De områden (Finland, ryska Östersjöprovinserna och landet kring Weichsel m. m.), dit germaner redan under stenåldern utvandrat, äro ej angifna på kartan.

Fig 1. Ur O Montelius: Germanernas hem, *Nordisk Tidskrift* 1917.

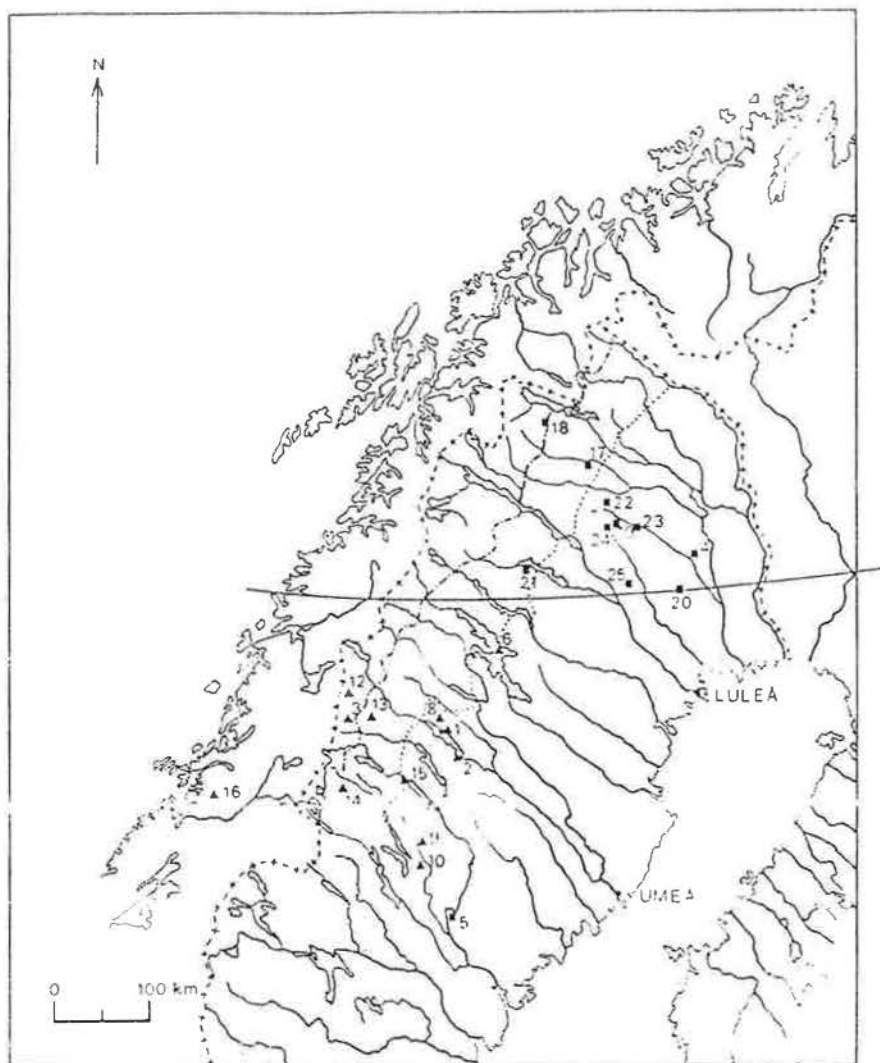

Fig. 70. Map showing the bear graves (Δ) and the deposits of bear bones ($\blacksquare$) in northern Norrland. --- Boundary between the Lapps' summer territory and their spring and autumn territory. Boundary between the Lapps' spring and autumn territory and their winter territory. Borders after Manker 1953. Redrawn by Gunnell Kleist.

Fig 2. Ur I Zachrisson & E Iregren, *Lappish Bear Graves in Northern Sweden*, (Early Norrland 5), Stockholm 1974.

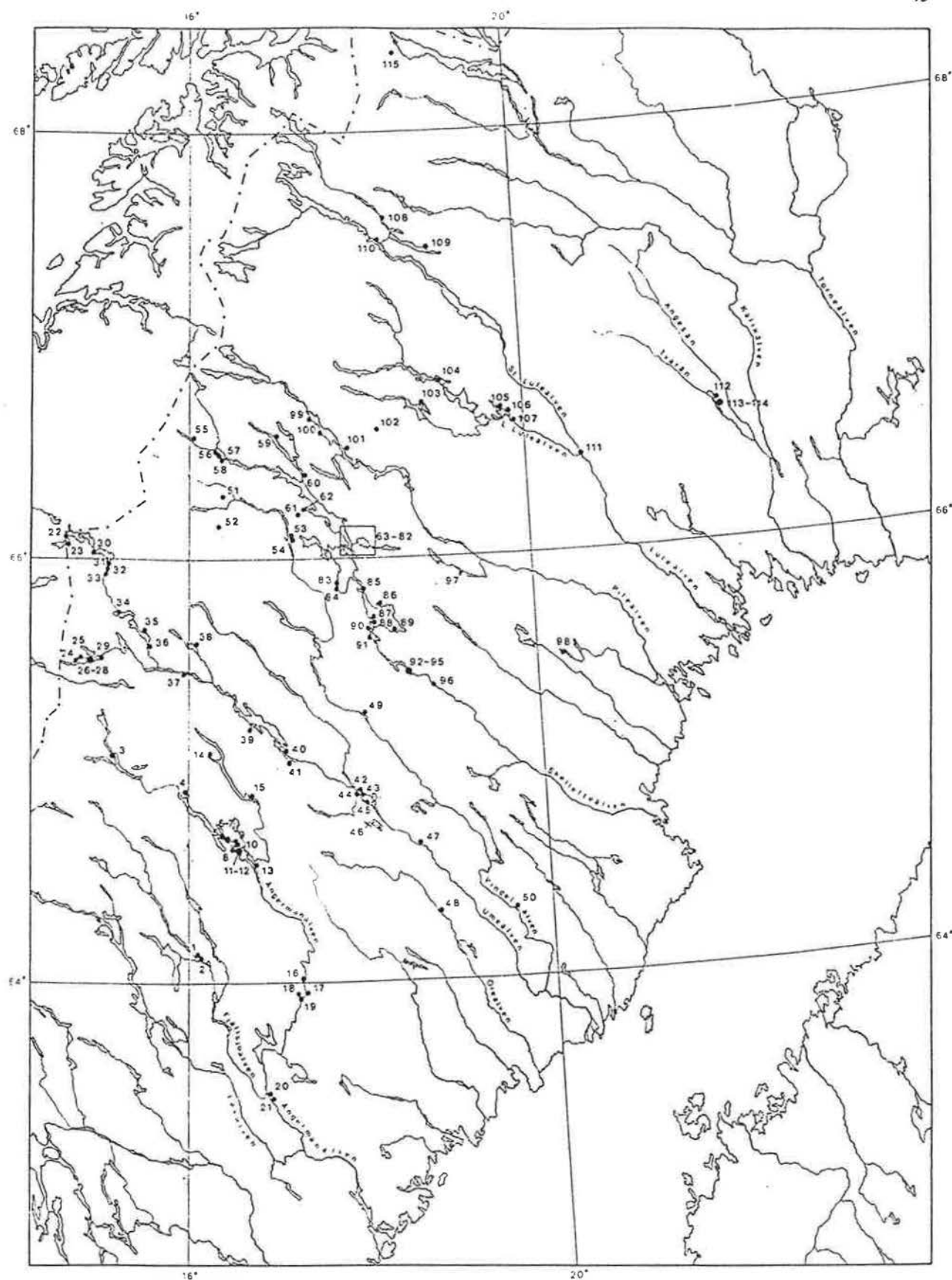

Fig. 4. The find sites discussed (the numbers are to be found in the Catalogue). The position of point 46 is not exactly known. For the Arjeplog district see Fig. 5.

Fig 3. Ur I Zachrisson, *Lapps and Scandinavians, Archaeological Finds from Northern Sweden*, (Early Norrland 10), Stockholm 1976.

Fig 3. Fångstboplatser med säkert samiskt fyndmaterial från historisk tid (stora punkter) och även från äldre fångstkultur (små punkter). Efter Zachrisson 1976:96f.

Fig 4. Ur E Baudou, Förändringar inom jägarkulturen vid Lule älv, *Luleälvssymposiet 1-3 juni 1981*, Skrifter från Luleälvprojektet 1, Universitetet i Umeå 1981.

Fig 1. Gravar med skandinaviska 800-talsföremål av silver eller brons

■ Skelettgravar

○ Övriga fynd av sådana föremål

/// Den s k skandinaviska kulturgränsen, dvs nordgränsen för sammanhängande nordiska bygder ca år 1000 e Kr

Fig 5. Ur I Zachrisson, Hur gravar kan spegla relationer mellan etniska grupper. En studie av vikingatida arkeologiskt material från norra Sverige. I: *Gravfältundersökningar och gravarkeologi*, (Forskning för kulturmiljövård 3), Riksantikvarieämbetet, Stockholm 1991.

Fig 2. Gravar med skandinaviska 900-talsföremål av silver eller brons

- Gravhöggar med brandgravar
- Skelettgravar
- Övriga fynd av sådana föremål

Fig 6. Ur I Zachrisson, Hur gravar kan spegla relationer mellan etniska grupper. En studie av vikingatida arkeologiskt material från norra Sverige. I: *Gravfältundersökningar och gravarkeologi*, (Forskning för kulturmiljövård 3), Riksantikvarieämbetet, Stockholm 1991.

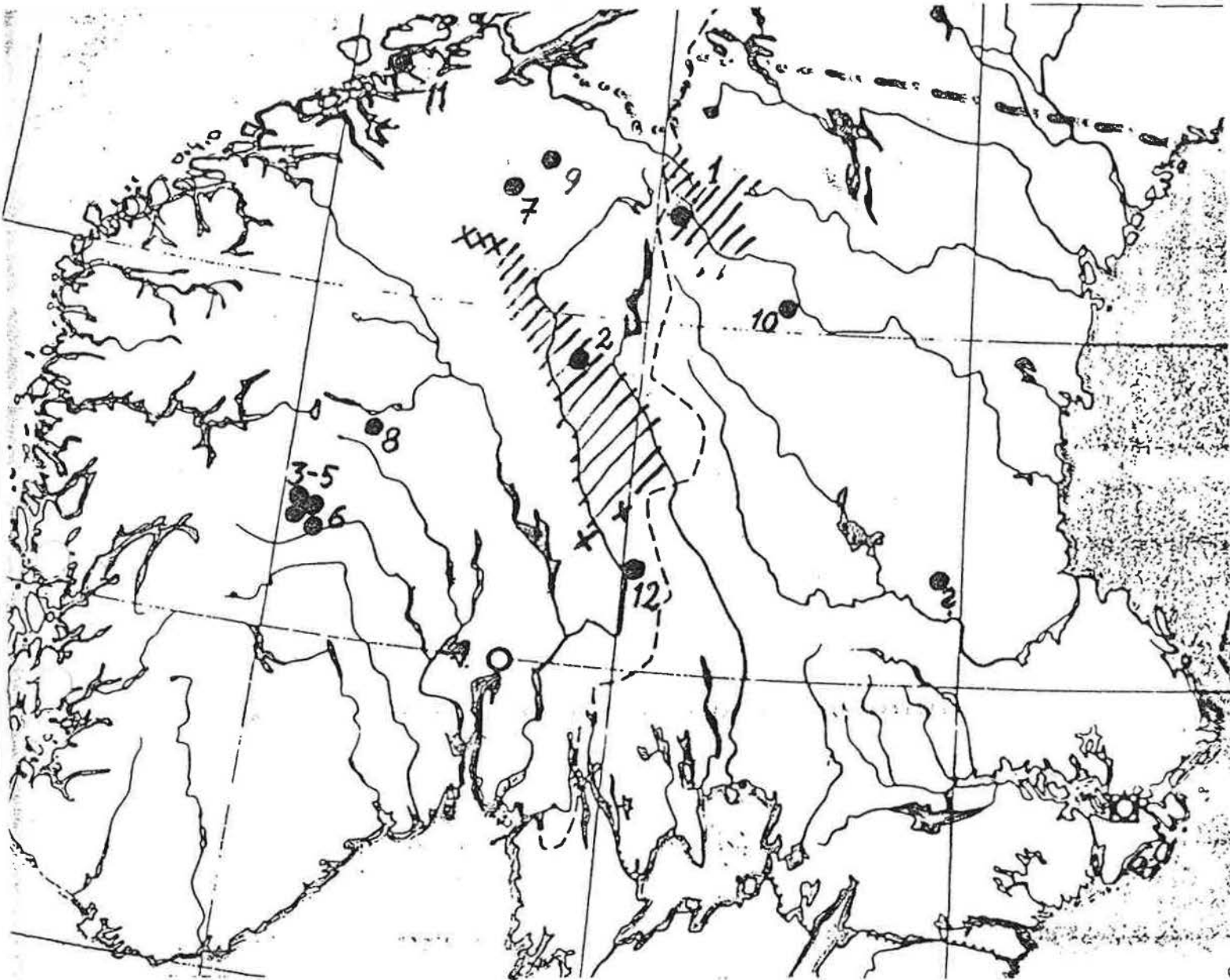

Fig 3. Gravar med skandinaviska 1000-talsföremål av silver eller brons

■ Skelettgravar

⊙ Övriga fynd av sådana föremål

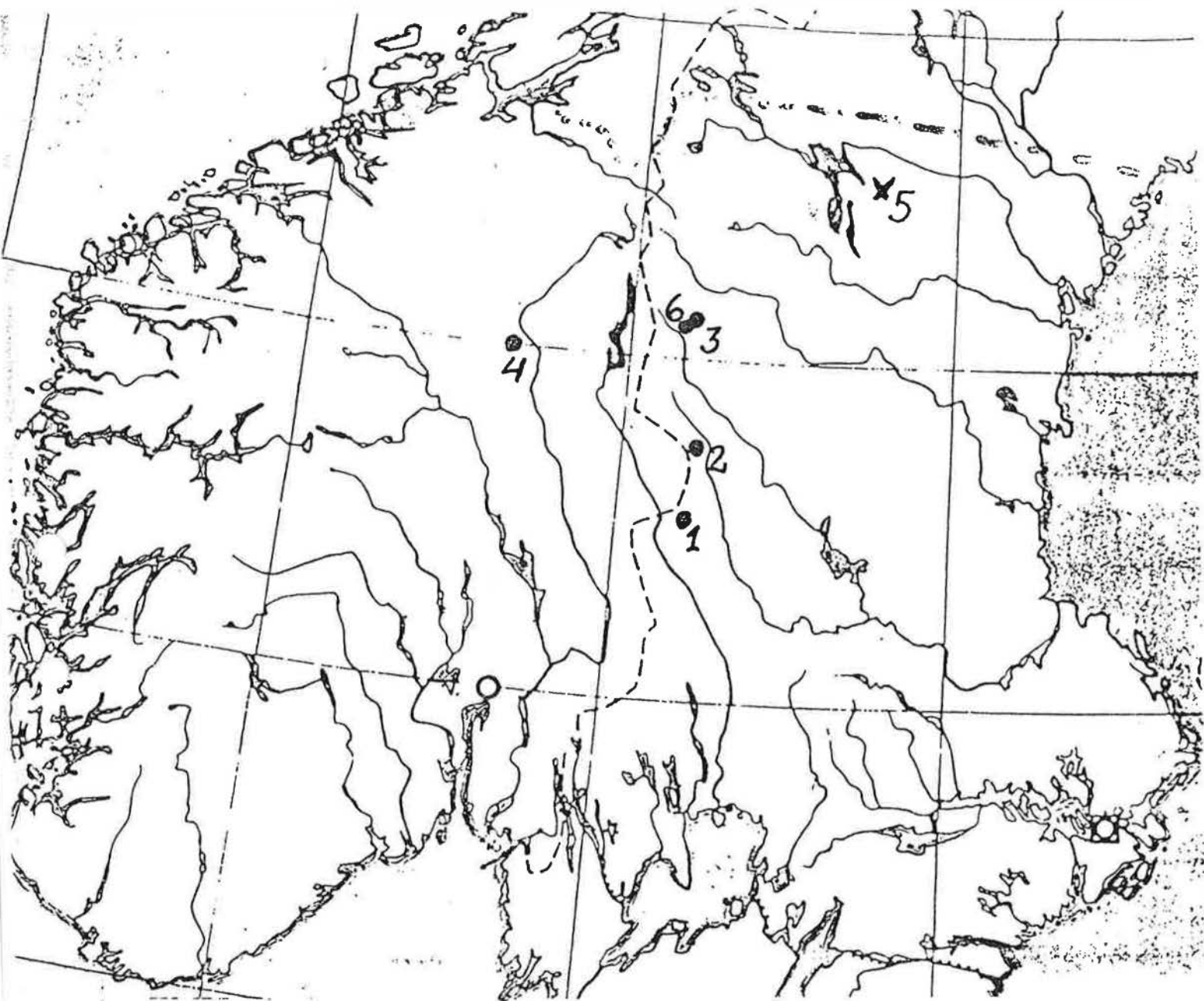
Fig 7. Ur I Zachrisson, Hur gravar kan spegla relationer mellan etniska grupper. En studie av vikingatida arkeologiskt material från norra Sverige. I: *Gravfältundersökningar och gravarkeologi*, (Forskning för kulturmiljövård 3), Riksantikvarieämbetet, Stockholm 1991.

Fornlämningar och föremål av samiska typer söder om den s k skandinaviska kulturgränsen. Några daterade exempel: ca 800-1500 e Kr

1. Vivallen, Härjedalen: boplats med 2 kåtatomter med härdar av samisk typ; gravar med näversvepningar, 12 pilspetsar av samisk typ, 5 hängen av samiska typer, karakteristiska förändringar av föremål; ca 800-1200
2. Øvre Rendal, Hedmark, boplats: kulturlager m skärvsten, samisk trumhammare med samisk-nordisk ornamentik ca 1160-1260
3. Urdevassbotn i Hol, Hallingdal, boplats: kåtatomt ca 875
4. Osmundset i Hol, Hallingdal, boplats: kåtatomt ca 1100
5. Byrkjedalstøten i Hol, Hallingdal, boplats: kåtatomt ca 1310
6. Hollo i Ål, Hallingdal, boplats: kåtatomt ca 1250
7. Innerdal, Hedmark, boplats, 3 kåtatomter, 1400-1500-tal
8. Grøv seter, Vang, Valdres, boplats, 3 kåtatomter, ev. skinnskrapa av järn (f. i lämningarna av torvkåta), vikingatid-medeltid
9. Finntjønnan, Sør-Trøndelag, offerplats, ca 800
10. Vikarsjöarna, Härjedalen, skrapor av flinta (i grav, 1200-tal)
11. Veidholmen, Møre og Romsdal, vävkam, ca 1200-1500
12. Åsnes, Hedmark, skida, ca 1120
- X. Pilspetsar av järn, ca 1000-1200: Hedmark (området Engerdal-Folldal-Løten-Elverum, 9 st; Dovre minst 2; västra Härjedalen 6 st, förutom Vivallens 12)
- ?. Sundbornsmossen, Dalarna, trolig seite av trä, pollendaterad till vikingatid

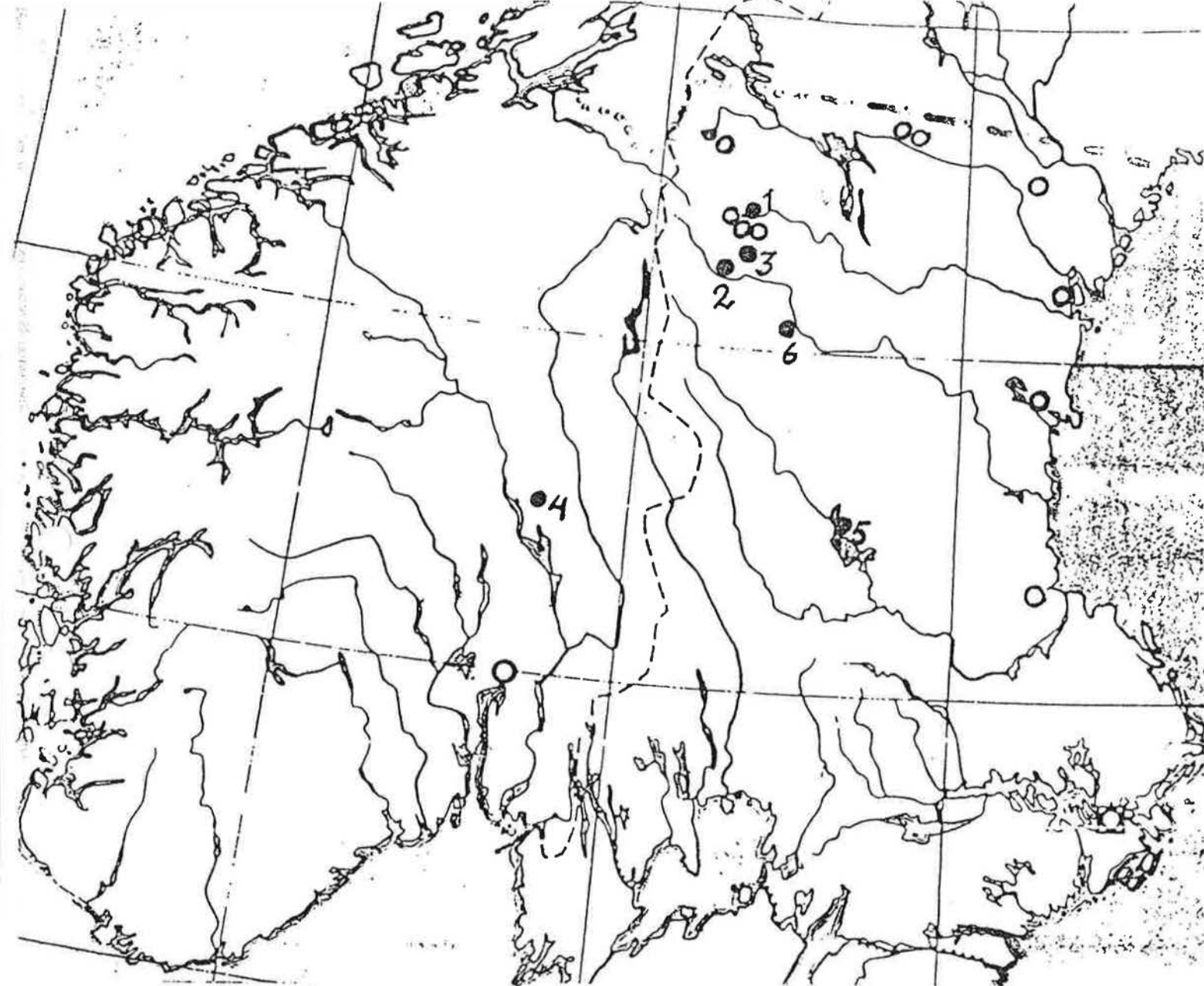
Fig 8. Ur I Zachrissons del av Manuskript till monografi om interaktionen samer-nordbor under järnålder-medeltid i mellersta Skandinavien, att utges på Statens historiska museums förlag, Stockholm.

Fornlämningar och föremål av samiska typer söder om den s k skandinaviska kulturgränsen. Några daterade exempel: ca 550-800 e Kr

1. Tisjön, Dalarna, skinnskrapa av järn, 500-tal (i kvinnograv); skrapor av sten
2. Hörmundsjön (N Bredsundsnäset), Dalarna, skinnskrapa av järn, 700-tal (i kvinnograv)
3. Ränningstjärn, Häradalen, skinnskrapa/or av järn (i mansgrav, 6/700-tal)
4. Alvdal, Hedmark, skida, ca 585 (myrfynd)
5. Sundsjo sn, Jämtland, skida, ca 710 (myrfynd)
6. Hörmundsjön (S Bredsundsnäset), Dalarna, pilspetsar av dalasandsten (i grav, 700-tal)

Fig 9. Ur I Zachrissons del av Manuskript till monografi om interaktionen samer-nordbor under järnålder-medeltid i mellersta Skandinavien, att utges i Monografi-serien, Statens historiska museums förlag, Stockholm.

Fornlämningar och föremål av samisk karaktär söder om den s k skandinaviska kulturgränsen. Några daterade exempel: ca 500 f Kr-550 e Kr

O. Boplatser med asbestgods av Säräisniemi 2 (Kjelmøy)-typ

1. Krankmårtenhögen, Storsjön, Härjedalen, horn- och kranietak av älg och ren på gravar, samt samlingar med brända älgben i stensättningar (gravfält m 30-tal stensättningar, ca 200 f Kr-200 e Kr, belägen på stenåldersboplatser)

2. Smalnäset, Lossen, Härjedalen, horn och kranietak av älg och ren samt kvartsitföremål på gravar, dat. t. ca 75 resp. 510 e Kr (gravfält m 30-tal stensättningar, ca 100 f Kr-100 e Kr)

3. Halvfariudden, Övre Grundsjön, Härjedalen, renhorn daterade till ca 515 e Kr på en grav (gravfält m 7-8 stensättningar)

4. Furnes, Hedmark, skida; ca 135 e Kr

5. Färnäs, Mora sn, Dalarna, skida, ca 385 e Kr

6. Vikarsjöarna, Härjedalen, slagning av kvartsit under järnålder på fångstboplatser

Fig 10. Ur I Zachrissons del av Manuskript till monografi om interaktionen samer-nordbor under järnålder-medeltid i mellersta Skandinavien, att utges i Monografi-serien, Statens historiska museums förlag, Stockholm.

KÄLLA, ÅR	SAMER SÄGS BO I MELLERSTA SKANDINAVIEN	MOTSVARAR UNGEFÄR DAGENS	S E
Alfred av Wessex	Alfred: 'nordväst' om svearna,	Värmland-Dalarna el omr. NV om Vr	Lund 1983
och Ottar,	Ottar: 'öster om nord(=norr)männens land'	omr. öster om (hela) Norge	Lund 1983
ca 890	" : N om nord(=norr)männens land=enbart samer		
Adam av Bremen,	'i gränslandet mellan sveoner och nord(=norr)män'	Västmanland och Dalarna	Nyberg 1984
ca 1070	'norr' om 'sveonernas land eller Sverige',	(norr = nordväst)	Ambrosiani 1985
	grannar med 'värmlänningarna'	strax N om S Värmland-S Västmanland	Welinder 1993
norska lagar,	Eidsivathingslag [= Oppland, dvs =	Hedmark,Raumarike,Hadeland,Dalar=SÖ No	Bergsland 1975
nedskr. före 1120	Borgarthingslag [= Vik(in), dvs =	kustområdet kring Oslofjorden	Halvorsen 1987
Historia Norvegiæ,	i skogarna i 'zon 3' (efter 'kusten' o 'bergen')	skogsomr. längs östgränsen av (hela) Norge	Bergsland 1975
ca 1190		(mkt mer info om SÖ Norge än övr. Norge)	Halvorsen 1987
Ágrip,	vid Tofte i Dovre (Oppland)	Dovre	Salvesen 1980
1190-tal			
Snorre Sturlasson,	i Hadeland; Dovre; Oppland	ca 5 mil N om Oslo; Dovre; S Norges inland;	Salvesen 1980
1230-tal			

Fig 11. Ur I Zachrissons del av Manuskript till monografi om interaktionen samer-nordbor under järnålder-medeltid i mellersta Skandinavien, att utges i Monografi-serien, Statens historiska museums förlag, Stockholm.

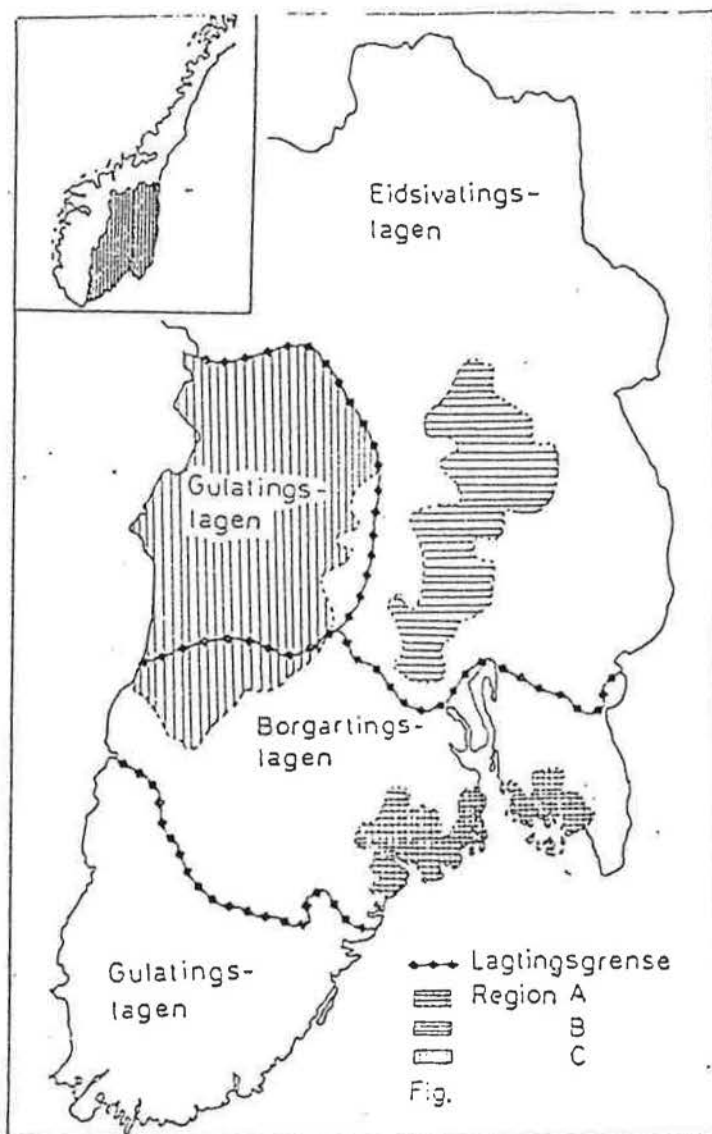

Fig. 21

De øvre deler av Telemark hørte til Borgartingslovens jurisdiksjonsområde på 1200-tallet, men dette synes å være resultat av senere omdisponeringer. Ingen av lagdømmene kan føres tilbake til før 800. Eldst er Gulatinget, som av flere forskere antas å ha blitt organisert i det 9de årh. (Holm-Olsen 1966, Robberstad 1966). De to Østlandstingene er noe yngre, ihvertfall som institusjoner betraktet (1000 - 1100).

Fig 12. Ur H G Gudesen, *Merovingertiden i Øst-Norge*, Varia 2, Universitetets Oldsaksamling, Oslo 1980.

SVEGS TINGSBOK

Ink 1995 -08- 14

788/90 (770/91)
Akt.....
Akibil. (979).....Angående renbetesmålet i Härjedalen T 88/90 og T 70/91Fastighetsägarnas anførsler av 16/6 1995

Når fastighetsägarna i sin kritikk (s. 1-5) av min uttalelse av 29. januar 1995 påberoper eldre behandlinger av sydsamenes historie, tør jeg minne om at historiens grunnlag er dokumenter.

Da K.B. Wiklund (1868-1934) i 1928 utga sin avhandling "Huru länge har det funnits lappar i Jämtland och Härjedalen" (Fastighetsägarnas bilaga 3), kunne han ikke ha kjent sin efterfølger Björn Collinders stedsnavnsopptegnelser fra 1942 eller hans publikasjoner Lappische Sprachproben aus Härjedalen, Uppsala 1942, og Ordbok till Sveriges lapska ortnamn, Kungl. ortnamnskommissionen 1964, heller ikke Hedræuskartene fra 1646, utgitt av Janrik Bromé i 1934 og 1945, ikke landshövding Hans Strijks skrivelser av 3. mars 1646 (mitt bilag 1), og heller ikke Jämtlands første svenske jordebok fra 1646 (mitt bilag 2).

Janrik Bromé kjente naturligvis Hedræus-kartene, men var ikke språkmann og befattet seg ikke med samiske stedsnavn. I sine bøker (Fastighetsägarnas bilaga 1-2) refererte han mange tidligere lite kjente dokumenter, men han gjenga dem ikke alltid fullstendig. Under omtalen av samens frihetsbrev av 3. mars 1646 (Bilaga 2, s. 164) understreket han således samens plikter, men utelot passusen om samens rett.

Angjeldende dokumenter og mange andre kom først frem i sin helhet under det store Skattefjällsmålet, i juris dr. Gunnar Prawitz's store dokumentsamling, spesielt Renbetesfjällen I-IV, 1967, behandlet med diverse tillegg i min Utredning for Skattefjällsmålet om de sydlige sameområders historie til omkring 1751 (573 s.), i Samernas Vita Bok III:1-2, 1975, bl.a. med avskrift og facsimile av Strijks skrivelser (s. 196 og 527/528). Xerox-kopier av angjeldende dokumenter er med også i min bok Bidrag til sydsamenes historie, Tromsø (1995), hvorfra vedlagte bilag 1-4 er hentet.

Da fastighetsägarnas anførsler er beheftet med betydelige mis-

forståelser og unøyaktigheter, er det på sin plass å presisere de mest relevante punkter.

1. Landshövding Strijks skrivelser av 3. mars 1646. Bilag 1.

Avståelsen av Jämtland og Härjedalen fra den danske til den svenske krone fant som kjent sted den 31. oktober 1645.

Den svenske administrasjons første direkte befatning med områdets samer fant sted den 3. mars 1646, da Jämtlands første svenske landshövding Hans Strijk ble oppsøkt på Sunde prestegård av to samer, Mårten Jonsson "finnekung uti Lappefiällen" og Thomas Jonsson "fiellde Lappe", som hver seg representerte en samegruppe (med "husmenn", slik litt senere dokumenter viser; Mårten Jonsson var forøvrig gift med Thomas Jonssons søster, var altså ikke hans bror slik Bromé tenkte seg, Fastighetsägarnas bilaga 2 s. 164). Begge presenterte sitt frihetsbrev på "sine fiäller" resp. "Marck och fiäll" som de tidligere hadde fått av den danske kongens "betiänte" (formodentlig foged). De hadde altså utvilsomt legal bruk fra før 31. oktober 1645.

Da "finnekongens" fjell strakte seg dels til Norge, dels til Härjedalen og dels til Jämtland, kunne landshövding Strijk bare "bebreva" ham på de fjell som hørte under Jämtland, og skrev anbefalels^{es}brev til sin kollega Ivar Nilsson (i Hudiksvall) at han skulle skriftlig meddele Mårten Jonsson sine "frihets vilkor" (gi ham frihetsbrev) på den del av hans fjell som hørte under Härjedalen. Som "finnekonge", representant for sin gruppe, hadde altså Mårten Jonsson utvilsomt legal bruk også i Härjedalen fra før 31. oktober 1645.

Thomas Jonssons "March och fiäll" lå i sin helhet innenfor Jämtland: "Dronnerijs" og "Hittefiäll", senere kalt "skattelappfiellet Tranris" og "Hittingz skattelapfiell" (1737), sønnenfor vassdraget med Hottöjen, samisk Hihtegen-jaevrie (Collinder 1942). Han fikk derfor straks sitt frihetsbrev fornyet - altså av landshövding Strijk, ikke av Ivar Nilsson slik fastighetsägarna har misforstått Bromés omtale av dokumentet. Som man kan se, innebar frihetsbrevet ikke bare de forpliktelser som Bromé refererte, men også retten til å ha sitt skattland "omolesterad

och oqualld" av naboer og andre. Om dokumentets rettslige betydning henvises atter til professor i rättshistoria Gerhard Hafströms utredning Urminnes hävd till skattefjällen i Jämtland och Härjedalen i Samernas Vita Bok III:2, 1975.

2. Jämtlands jordebok 1646. Bilag 2.

I min uttalelse av 29. januar 1995 står det s. 4 at Sarf og Saris kom i Jämtlands jordebok "før 1950", som på norsk betyr tidligere enn 1650, nemlig 1646 og 1649. Dette har fastighetsägarna misforstått som "från 1650", formodentlig ved sammenblanding av norsk "før" med svensk "för" (på norsk "for"), og benektet at Sarf finnes i jordeboken (anførsler s. 3).

Jordebok for Jämtland 1646 (Prawitz's kopi, bilag 2) har under "Kalls socken" (i Undersåker tinglag) vitterlig

"Mårten Jonsson för Sarf och Suule fjäll 3.-"

"Thomas Joensson för Dundris och Hottoms fjäll 4:16"

Dette er i overensstemmelse med landshøvding Strijks skrivelser av 3. mars 1646, for Mårten Jonssons vedkommende den del som lå i Jämtland og som landshøvdingen hadde "bebrevat" ham på, og for Thomas Joenssons vedkommende frihetsbrevet på "Dronnerijs" og "Hittefiäll".

Jordebok for Jämtland 1649 (facsimile meddelt av Lars Thomasson i 1960) har

"1 Mårthen Hansson för Saris och Swalfiäl 3.-"

"1½ Thomas Joensson för Dunderijs och Sarisfiäl 4.16"

Førstnevntes etternavn må være en feil, og sistnevntes annet fjell må bero på sammenblanding, for provinsialfiskal Rafael Pålssons liste fra samme år, 1649 (jf. min Utredning 1975 s. 185 f., 199) har under "Undersåkers Lapparne"

"Mårthen Joensson för Saris och Siullfiäll 3"

"Thomas Joensson för Drunderijs och Hetungsfiäll 4.16"
den annen altså helt i overensstemmelse med frihetsbrevet og jordebok 1646.

1646 Sarf, i et annet eksemplar av samme jordebok Särf, er som vist i min uttalelse av 29. januar 1995 (s. 1) samisk Sarve, i Collinders skrivemåte sar've "dalgången omkring Särfån" (1964

s. 189); "Särfån" = Särvan, samisk Sarven-johke. Saris må som likeledes vist leses Sar-ris og er det samme som moderne samisk Saarfielh, dvs. Särvfjället (navnet omdannet efter Särvan, Särvsj.). Begge navn finnes i følgende setning fra Collinders ovennevnte språkprøver fra 1942 (s. 34, overs. s. 94), anført i bilag til Inger Zachrissons uttalelse av 19 november 1995, i normalisert rettskrivning: Johke-njeanehkh aaj bätiejijjen juhtien dom Sarvem våålese Saarfieli gåajka. 'Også Handölssamene kom flyttende ned Sarve-dalen til Saarfjellet (Särvfjället).' - 'Die Leute von Handölsdalen kamen auch am Sarv-Tal (Särvdalen) herabgezogen gegen Sarfjället (Särvfjället).' (kart s. 94).

Sarf = Sarve er altså en dal, Saris = Saarfielh et fjell, og navnene er helt forskjellige, men i jordeboken har de samme funksjon, nemlig å markere sydgrensen for "finnekongens" område i Jämtland. Swalfiäl / Siullfiäll av 1649 må være det samme som 1646 Suule fjäll, fjellet mot Sul i Verdal, nordgrensen for hans område, slik også senere dokumenter viser (se Bidrag til sydsamenes historie, 1995, s. 87).

3. Hedræus-kart 1646. Bilag 3.

På det kart som Hedræus tegnet i 1646 for rikskansler Oxenstierna personlig, utgitt av Bromé i 1945, er grensen mellom Härjedalen og Jämtland trukket nordvestover stort sett etter vannskillet mellom Ljusnans og Ljungans vassdrag, over Särvfjället (uten navn) og den øverste av Serve siögarna (Särvsj.) til Helagsfjället. Grensen stemmer klart med jordebokens Saris - Sarf, altså med grensen for det område av "finnekongens" fjell som Jämtlands landshövding kunne "bebreva" ham på. Men som tidligere nevnte var grensen et stridsspørsmål mellom bøndene fra 1482 helt til år 1800. På det kart som Hedræus tegnet for dronningens kanselli i 1646, utgitt av Bromé i 1934, er grensen nordvestover etter Ljungan, og senere ble den som kjent skjøvet langt videre nordover.

Kartenes navn Serve siögarna og Servan Fluvius er som vist av samisk opprinnelse: Sarven-jaevrieh, Sarven-johke (Collinder og Hasselbrink 1942). Men de ble tydeligvis meddelt Hedræus av bønder,

som altså må ha lånt navnene og tilpasset dem til sitt målføre (som var norsk) før 1645, jf. 1646 Lussnan, Jångnan, Weiman, Herian, m.fl.

Mordsaken fra 1652, som Bromé har gjort rede for (Fastighetsägarnas bilaga 2, s. 165 f.), viser at en samefamilie, trolig "husmenn" under "finnekongen", i 1630 hadde fast tilhold i Ljungdalen og hadde tamrein, som etter mordet på hele familien ble tatt av bøndene (hårjedøler og trøndere). Ifølge Bromé kan denne volds-gjerning ha vært en grunn til at samene skal ha fortrukket fra området, men disse bønders brutalitet kan dog ikke tas som tegn på samenes påståtte "framträngande söderut".

4. Landshövding Ivar Nilssons resolution 30 oktober 1646. Bilag 4.

Av landshövding Strijks brev av 3. mars 1646 til landshövding Ivar Nilsson sees som nevnt at "finnekongen" Mårten Jonssons gruppe fra før 1645 hadde legal bruk også i Härjedalen, dvs. sønnenfor grensen Saris - Sarf i Jämtlands jordebok og på ovennevnte Hedræus-kart. Hvorvidt landshövding Nilsson reagerte på dette brev, er visstnok ukjent.

Av landshövding Nilssons resolution av 30 oktober 1646 sees at den ble fremkalt av almuen i Härjedalen som sendte utsendinger til Hudiksvall for å klage på sine samiske naboer, som altså ikke ble hørt.

Av resolutionen sees imidlertid også at vedkommende samer, som hadde tamrein, var skattskyldige til Härjedalen, at de altså fra før 1646 hadde legal bruk der, i likhet med hva landshövding Strijks brev viser.

Noen klare forestillinger om grensen kan landshövding Nilsson neppe ha hatt, for det tales bare løselig (tydeligvis etter hårjedølenes utsendinger) om at samene skulle forvises "till de orter Skogar och Fiäll som de sine hemwister haffua böre". Resolutionen kunne således også ha tjent hårjedølenes fremtrengen nordover i det omstridte grenseområde, f.eks. i 1652 til Ljungdalen, som

ligger nordenfor ovennevnte grense i jordeboken og på Hedræus-kartet (rikskanslerens).

Härjedølenes klage på samene gjaldt først og fremst jakten, at samene "utskjuta alla de djur och foglar som der finnas kunna". På denne tid var skytevåpen først nylig kommet i alminnelig bruk (Bromé, Fastighetsägarnas bilaga 1, s. 35) og kunne sikkert lett føre til konflikter. Som skattskyldige til Härjedalen må jo samene før 1646 ha kunnet leve i noenlunde fordraglighet med bøndene. I de nærmest foregående år kom det tilsvarende klager fra bøndene vest for Härjedalen, som følge av nye konflikter om jakten, ikke av samenes påståtte "fremtreden mot syd" (se Bidrag til sydsamenes historie, 1995, s. 53 ff.). Konflikter i forbindelse med beitet kom først senere, som følge av bøndenes utvidede bosetning og setring (fäbodrar).

5. Glän.

∩ Som understreket i min uttalelse av 29. januar 1995 (s. 7), har
+ jeg aldri påstått at sjønavnet Glän skulle være lånt fra samisk, slik fastighetsägarna stadig misforstår (s. 1), men tvert om at de samiske navneformer (opptegnet i 1942 av Björn Collinder og Gustav Hasselbrink) er lånt fra nordisk, nemlig fra nordiske former eldre enn de eldste kjente nordiske navneformer:

- (1) i Tännäs 1645-46 Glään (Hedræus), 1697 Gleedsjön, 1720 Gleds-
sion, 1777 Glän, etc.; samisk Kleaden-jaevrie eller Klearen-
jaevrie, fellesnavn for de to sjøene eller spesielt St. Glän,
i motsetning til ohtje Kleade, L. Glän;
- (2) i Oviksfjällen 1480 Glee, 1646 Glään, moderne Glen(sjön),
i Hallens bygdemål glein, gläin; samisk Kliären-jaevrie, med
Glens lappläger og Kliären-johke, Arån.

De senere nordiske formers -n er den bestemte artikkel, slik 1480 Glee viser klart, mens den samiske -n er en genitivendelse, selve navnene altså Kleade, Kliere.

De samiske former går entydig tilbake på en eldre samisk form *Kleade eller *Gleade med en spirantisk ɟ (samme lyd som den gamle nordiske lyd). Denne kan ikke forklares som noe samisk innskudd, men må representere den spirant som er forsvunnet i 1480 Glee,

1646 Glän^ä, osv. (de nyere former med artikkel er trukket sammen til én stavelse). De samiske former forutsetter en nordisk form *Gleđi eller Gleđe, dvs. - som den kjente germanist dr. Ottar Grønvik har gjort meg oppmerksom på - en akkusativ-dativ-form av et sjønavn *Gleđir. Dette er en meget alminnelig type fjord- og sjønavn i gammelnorsk, f.eks. Lýsir (lysefjorden) avledet av ljós 'lys', Beđir, lydlig parallel med *Gleđir, som tydeligvis er avledet av glad-r, som i gammelnorsk også betyr 'klar, lysende' og er kjent som tre fjord- og sjønavn. De samiske former gir altså en perfekt forklaring av det nordiske navn.

Samer må altså ha lånt navnet så lenge det hadde formen *Gleđi(r), før lyden đ forsvant i den nordiske uttale av navnene, dvs. iallfall før 1645, resp. 1480, rimeligvis i løpet av middelalderen. Da den samiske navnetradisjon er ført videre til vår tid (1942), må det nødvendigvis ha vært samer i området gjennom hele denne tid.

Navnet forutsetter naturligvis samkvem mellom nordisk- og samisktalende fra middelalderen av. Den vestre Glän ligger en snau mil sydvest for Ösjesjön i det gamle "lappskatteland" Skarnja (min uttalelse av 29. januar 1996 s. 6). Dette er nordvest for Skarvarna, som ifølge en kartlegging i 1688 var grense for Funäsdalens område, bl.a. med den bekjente Vivallen (Harald Hvarfner, Jämtlands och Härjedalens Historia, arkeologisk inledning, 1962, s. 164). Funäsdalen er som bygd kjent fra 1546, men hadde i 1557-1559 bare tre skattebetalende bønder (Hvarfner, s. 162). På de kanter må det altså ha vært god plass for jakt av gammel type både for bønder og samer, og for samers reindrift, iallfall før den faste bosetning begynte å skyte fart gjennom det neste hundreår.

6. Valmåsen

Den tidligere gård Valmåsen ved den nu neddemte Lossnen har som nevnt i min forrige uttalelse (s. 4 f.) samme navn som gården Valmåsen i Hattfjelldal (Helgeland), notorisk fornorsket fra samisk Vealman-tjuvvelge "Åsen ved stilla" (like øst for den store elv Vefsna). Gården ved Lossnen ble ifølge Erik Modin (1911, s. 232) bosatt fra Busk-gården i Funäsdalen på 1700-tallet, ifølge Anders

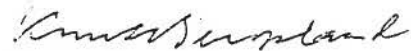
Løøv fra Tännäs i 1770-årene. Stedet skal ha vært 'en glimrende fiskeplass (Modin), som rimelig for en vealma 'stille, dypt stykke i elv' (også 'lang og smal sjø', se min forrige uttalelse s. 5).

7. 1646 Walman

På ett av Hedræus-kartene finnes Walman, nu Valmen, et tilløp til Ljusnans vestre bielv Rånden, 1646 Ranndan, på østsiden av Sånfjället. Både lydlig og betydningsmessig synes det rimelig å forklare navnet som tilpasset bygdemålet fra samisk vealma.

Sånfjället ligger halvannen mil syd for utløpet av Särvan, samisk Sarven-johke, i Ljusnan, en halv mil ovenfor Hede. Hede, i bygdemålet Hea (bestemt form), er omtalt som sogn, kirkested, allerede i 1403, men navnet vitner om et perifert forhold til Härjedalens eldste bosetning: gammelnorsk heidr 'hei, ubygd land, fjellvidde'. Gjennom hele dalen gikk det sikkert ferdsel fra meget langt tilbake i tiden. Men de diskuterte stedsnavn og dokumenter viser nokså klart at det fra gammelt også må ha vært samer i området.

Oslo, 4. juli 1995

Knut Bergsland

Prof. dr. Knut Bergsland
Jeppes vei 3
0768 Oslo 7
Tlf. 14 59 08

1995-07-10

8. juli 1995

Renbetesmålet i Härjedalen T 88/90 og 70/91
Min uttalelse av 4. juli 1995

Rettelse: s. 4, linje 8 nedenfra
1482 skal være 1480.

Bilag 3

Bilag 1

SVEGS TINGSBOK

Ur länstyrelsen i Härnösands läns arkiv

Registratur 1646 AII:1

Pag. 3. Dato: 3 Martij

Ink 1995 -08- 14

788/90 (7799)

Aktbil. (980)

(a) Till hr Iwar Nillsson angående finnekongen i Lappefiällen
Näst Broderwenligh hellssenn, Låter Jagh min K.B.^F förnimma, att
opå Wnderskrifne Dato war Zedellwijsare Mårthen Jonssnn finne-
kungh uthj Lappefiällenn, hos migh i Sundz Prästegårdh, och
præsenterade sitt frijheetz breef som han opå sine fiällar af
H.^S K. M.^S betiänte bekommett hafuer. Och efter een part af samme
fiällen sträcka sigh till Norige, een deell till Herredalen och
een deell til Jemptelandh, Så hafuer iagh wäll bebreefuat honom
opå de deels fiäll som här under liggia, och honom efter hans
begären recommenderer till Hr Landzhöfdingen att han honom på
den deel som till Herredalen lyder och skriftteligen sine
frijheetz willkor meddeela will. Af Sunde Prästegårdh.

Hans Strijk.

(1) Frijhetz Breeff opå Lappefiällerne i Jemptelandh.
Jag Hans Strijk, Giör Witterligett, att Thomas Jonssonn fiellde
Lappe hafuer migh præsenterat sitt frijheetz breeff, som han
till förenne af Hans K. M.^{tt} i Dannemarck betiänte opå sin Marck
och fiäll nutatt och haftt hafuer, Och aldenstund samme fiällen
som de åbo och bruka äre nu tillijka med Jempteland fallne Wnder
Swerige. Altså opå Hen: K. M.^{tz} min Allernådigste Drottning
Wegnar, Wnner och bewillier iag samme fiäll benembd Dronnerijs
som skatter Twå Rd och deröfuer een lithen fiällldh derhos
liggiandes be.^d Hittefiäll Een Rd, skatta fördenskull beggie
fiellerne Tree Rd in specie som honom Wtgöra bör, medh diur-
skiutningh som af allehanda slag falla kan, att göra sin skatt
til Crohnan. Och skall han Wara förplichtad att förhålla och
bruka sigh innom sine fiällers Råmerkien och grentzer, och
inthett wijdare i någon måtto wara eller göra bönderne på deris
Bolsbyiar, Råmerkien och grentzer någon trångmål eller skada.
Befalles fördenskull allom dem som wederbör att de honom uthj
dette sig gifne frijheetz breef opå bem.^{te} fieller omolesterad
och oqualld förblifwa låtha. Til större säkerheet sättas för-
under mit eget Signete och Wnderskrefuen hand. Af Sunde Prästegårdh.

Hans Strijk.

Avskrift av xeroxkopia

november 1975.

Knut Bergsland

SVEGS TINGSRÄTT

Ink 1995 -08- 14

Akt T88/90 (T 70/91)
Aktbil. (983)

Renbetesfjällen

III

Fjällen i Frostviken och Hotagen

Utredning

av

Gunnar Prawitz

Den 15 februari 1967

Inledning

Jämtland kom under svensk administration år 1645. Redan för år 1646 föreligger en jordebok för landskapet, uppställd efter svensk modell. I denna förekomma lappar i tre socknar, nämligen

Kalls socken (2)

Mårten Jonsson för Sarf och Suule fjäll	3:-
Thomas Joensson för Dundris och Hottoms fjäll	4:16

Offerdals socken (10)

Olof Andersson i Stenenfjäll	1:16
Olof Sjulsson	1:16
Måns Sjulsson	1:16
Jöns Sjulson	1:16
Mårten Sjulsson	1:16
Jon Andersson	1:16
Olof Tomasson	1:16
Mats Torkelsson	1:16
Clemet Nilsson	1:16
Olof Torkelsson	1:16

"Lapparna på Hammerdalsfjällen" (6)

Lars Torkelsson för sitt fjäll	3:-
Tomas Larsson	3:-
(Torkel Andersson)	3:-
Joens Clemetsson	3:-
Anders Nilsson	3:-
Olof Nilsson	3:-

Under de närmaste åren efter 1646 redovisas lapparna på ungefär samma sätt.

Mellan åren 1648 och 1653 har Mårten Joensson för Sarf och Sule fjäll ändrats till Joens Mårtensson för Saris och "Cronones" fjäll. "Dundris" har utbytts mot "Tranris". Vidare ha i Hammerdalsfjällen Torkel Andersson utbytts mot Torkel Larsson och Olof Nilsson mot Olof Olofsson.

I 1662 års jordebok har ett nytt fjäll tillkommit i Kalls socken, nämligen "Nils Jonsson för Taverdals och Flattron fjäll 1:16". I Offerdals socken ha Olof Sjulsson efterträtts av Clemet Månsson och Jon Andersson av Mårten Jönsson samt Hammerdalslapparna hänförs till Ströms socken.

T88/90 (T 70/91)

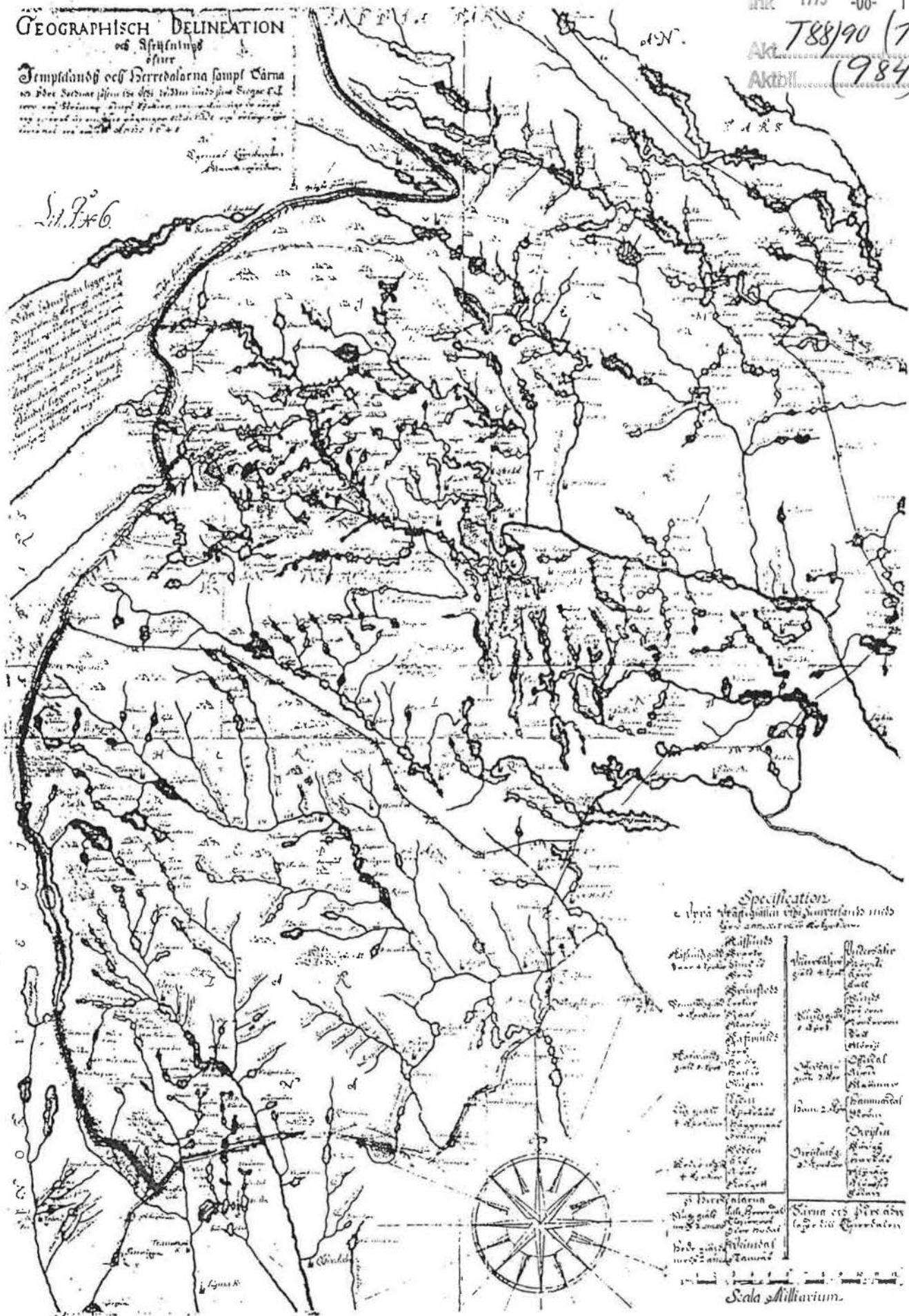
Aktb: (984)

ജെ. ഏ. എസ്. എസ്.

*Temptandis och Herredalarna sampt Värma
in det Nedre delen af den Nödra landskapet Sverige*

[illegible]

11. Feb.

Specification
 1. Aerial navigation system comprising a means
 for determining the position of an aircraft in flight.

[illegible]

Sala Milliarium.

Karta över Jämtland och Härjedalen samt Särna och Idre socknar i Dalarna.
Upprättad omedelbart efter freden 1645 av marskschejden Thomas Kristoffersson Hedström.
Originalet, storlek 105 x 135 cm, förvaras i Krigsarkivet.

30. 10. 1646. H. B.

Gävleborgs läns landskanslis arkiv. Landsarkivet i Härnösand.
Brev- och resolutionskoncept 1639-1676; AIIIIa:1.

Den 30 oktober 1646.

HKM:t ./.

Jag I.N.

Giör her medh witterligitt, att emädansom gemene Allmoghen i Herca-
larna haffa^u giönom deras Uthskickade här hoss migh Klagelighen
sigh beswärat öfwer en Hop Lappar och Lössefinnar som wistas der
kringh på Fiällen och fahra öf[we]r alla deras egor och Skogar
och Uthskiuta alla de diur och Foglar som der finnas kunna, och
icke dedh allena uthan och stiäla derass Wäner sampt Hästar och
annan Boskap dem ifrån, medh myckett annatt mera förfångh hinder
och skada som de dem på åtskillige sätt tilfoga, att Bondhen der
igenom helt förblått och Utharmatt warder; Eliest warder och aff
Lapparnas Fougde klagatt att när han skall haffua aff dem deras
tilbörlige Skatt haffua de stuckitt sigh på hembligh orter undan der
de inte wara böre och han Fougden inte wett dem att finna, der
medh måste Kronan gå quitt dess pl[i]chtige Uthlagor. Hwarfföre
befalles uppå Högstb:te HKM:ts sampt mitt dragandhe Kall och Em-
betes wägnä härmedh alwalighen alle de Lappar sampt Lössefinnar
som der på Skogarna her til wistas haffwa att de nu effter denne
dagh skynda sigh medh deras Renar och alla andra pagagie derifrån
och till de orter Skogar och Fiäll som de sine hemwister haffua
böre, Och hwilken Lap eller Lös^sfinne som sigh häreffter der på
skogarne finna låter och Bönderne dedh ringaste inpass tilfogar, den
samma skall Befalningzmannen der i Landet medh Lendz- och Sochne-
nes förmäns tilhielp låta fatt taga och fengz-ligh till Rätt föra
och sådan effter föregången dom och ransakningh, så för hanss
brått som för olydno, effter Lagh uthan anseende plichta låta,
att de sålunda, som godwilleligen eij willia, måge aff Böndernes
Skogar drefne warda. Här alla detta angå haffua sigh hörsamblig-
hen widh straff som Lagh förmår att effterrätta. Actum Hudikzwalch
den 30 Octob: 1646.

(Underskrift saknas)

Bestyrkes på tjänstens vägnar:

Valfrid Larsson
Valfrid Larsson

SVEGS TINGSBOK

Ink 1995 -08- 14

T88/90 (729/91)

Akt

Akbil (895)

SVEGS TINGSRÄTT

1995-09-04

Till advokaten Nils Larsson och
förbundsjuristen Leif Andersson

Ni bereds tillfälle att senast 1995-09-15
inkomma med ev. yttrande i 3 ex.

Enligt uppdrag

Ingrid Vikander Bergman

SVEGS TINGSRÄTT

1995-09-01

788/90 (720/91.)
(Aktebil. 1038)

Svegs tingsrätt

Mål T 88/90 och 70/91

I yttrande från den 11 ds förutskickades att samebyarnas sakkunnige Anders Lööv skulle komma att komplettera med visst material. Vi kan nu inge ett kort kompletterande utlåtande där Lööv anknyter till tidigare utlåtanden avseende det förhållandet att ökningen i antalet upplysningar om samer i arkivmaterialet inte återspeglar en ökning av antalet samer, bilaga.

Lööv har sammantställt och i diagramform åskådliggjort uppgifter beträffande dop från de kyrkoböcker han tidigare refererat till. Diagrammet visar att ökningen i antalet upplysningar om samer avspeglar den skandinaviska administrationens framväxt bland samer och inte samernas "framväxt". Lööv har även upprättat ett diagram som utvisar utvecklingen av kyrkoböckernas täckningsgrad i procent och härmed åskådliggöres att under 1500-talet påbörjas en ringa kyrkobokföring, som successivt får en allt större täckning men det dröjer till sekelskiftet 1700/1800 innan kyrkoböckerna helt täcker Jämtland/Härjedalen och Trondelag. De två diagrammen kompletterar varandra på så sätt att antalet registrerade dop ökar i takt med att kyrkobokföringen får en allt bättre täckning.

Nu ingivet utlåtande åberopas som skriftlig bevisning till styrkande av att arkivupplysningar om samerna i det sydligare sameområdet i äldre tid avspeglar administrationens framväxt och inte samernas "framväxt", vilket även utgör motbevisning av fastighetsägarnas tes att samer inflyttat till Härjedalen under ett sent skede av historien.

Vad gäller bevisningen i övrigt i målet har vi noterat följande vid genomgång av det omfattande aktmaterialet.

Tingsrätten har i protokollsbilaga 1 till protokollet från

sammanträdet 1994-10-26--10-27 som skriftlig bevisning noterat dels yttrande av Anders Lööv ab 844 (bilaga 4 till vårt yttrande 1994-04-28, ab 841, dels ock under p 3.10 utlåtande avgivet av professor emeritus Knut Bergsland den 8 april 1994 (ab 842 A). I skrift synes vi ej ha åberopat nämnda handlingar som skriftlig bevisning - utan blott framhållit detta vid ovannämnda sammanträde - vilket vi nu för ordningens skull gör.

Bevistemat för Anders Löövs förenämnda utlåtande preciseras till styrkande av att folkmängd och resursutnyttjande varit sådant att det funnits utrymme för en utveckling av renskötseln fram till renbeteslagstiftningen på 1880-talet.

Knut Bergslands förenämnda utlåtande åberopas med det bevisstema som antecknats av tingsrätten, dvs till styrkande av att kodicillen varken vid dess tillkomst eller senare skulle vara inskränkt i sin tillämplighet för samer i Härjedalen.

Knut Bergslands utlåtande 1994-10-24 med bilagor i form av utdrag ur den norska samerättsutredningen, ingivet med vårt yttrande 1994-11-29 (ab 894), åberopas jämväl som skriftlig bevisning till styrkande av samma bevisstema som avgivits för övrig bevisning hänförlig till kodicillen såsom det antecknats i ovannämnda protokollsbilaga p 3.10 och 3.11. Av den utredning som Bergsland tillfört målet i denna del kommer markerade avsnitt i samerättsutredningen att föredras (s 169 och 178 samt 185) vid huvudförhandlingen.

Det skall här tilläggas att förhör ej åberopas med Bergsland beträffande åberopad bevisning hänförlig till kodicillen.

Ordningsmässigt får vi även åberopa Knut Bergslands skriftliga bemötande av fastighetsägarnas påståenden ifråga om juris doktor Gunnar Prawitz och Knut Bergslands historik i skattefjällsmålet liksom påståenden om Bergslands utredning om sydsamernas äldre historia, bilaga 2 (ab 936) till vårt yttrande 1995-03-03 (ab 934), som skriftligt sakkunnigutlåtande. Utlåtandet åberopas till motbevisning av fastighetsägarnas påståenden i fråga om skattefjällsmålet och Bergsland förenämnda utredning.

Samebyarna översänder härmed en bättre kopia av Hedraeus karta (bilaga 3 till Bergslands utlåtande 1995-07-04).

Slutligen får samebyarna, som delgivits en inlaga avseende bevisning genom vittnesintyg, redovisa att de bestrider att sådan bevisning får åberopas. Härvid åberopas de mycket strikta reglerna avseende tillåtligheten av sådan bevisföring, som endast medges i extrema undantagsfall. Sådan situation föreligger ej.

Umeå 1995-08-31

Lars Sandow

Jörgen Bohlin

-09- 01

T 88/90 CT 70/91)

(1039)

ANDERS LÖÖV

**KOMPLETTERING OCH UTVECKLING
AV TIDIGARE UTLÅTANDEN**

i mål T 88/90, T 70/91 vid Svegs Tingsrätt

I mina tidigare utlåtanden har jag refererat till genomgångna kyrkoböcker och andra arkivalier. En av mina grundteser, som jag då på olika sätt flera gånger har återkommit till, är den om att ökningen i antalet upplysningar om samer i arkivmaterialet inte visar något om "framväxten" av antalet samer. I mitt yttrande av 1995-02-28 formulerade jag tesen sålunda:

"Mycket av de arkivupplysningar man finner om samerna i det sydligare sameområdet i äldre tid är mer eller mindre tillfälliga notiser som avspeglar den skandinaviska administrationens framväxt och inte samernas "framväxt".

Under sakkunnigförhöret avser jag att hänföra mig till ett diagram som på ett åskådligt sätt belyser detta.

Diagrammet berättar om samtliga dåp av samiska barn jag har funnit registrerade i kyrkoböckerna fram till år 1850 inom det undersökningsområde jag arbetat med i min sydsamiska forskning. Det är den delen av det sydsamiska området som ligger söder om gränsen mellan Jämtland och Lappland i Sverige och mellan Trøndelag och Nordland i Norge.

De olika regioner jag har delat upp området i är det inget behov för att gå in på, utan nämner jag bara att region 5-6 är det område på svensk sida där renbetesprocessens samebyar befinner sig och angränsande områden på norsk sida.

Även om diagrammet bara berättar om antalet döpta barn per 10-årsperiode eller kanske riktigare, tack vare att det bara berättar om antalet döpta ger det en bild av utvecklingen. På diagrammet har jag anbragt några lodräta streck försedda med bokstäverna a-i. Bak placeringen av dessa streck, som kommenteras här nedan, ligger speciella tilldragelser eller utvecklingstendenser som förklarar ändringen i antalet upplysningar om döpta samiska barn under perioden 1650-1850. På så sätt belyser de mitt i tidigare yttranden framförda syn om att ökningen i antalet upplysningar om samer avspeglar den skandinaviska administrationens och kristendomens framväxt bland samerna och inte samernas "framväxt".

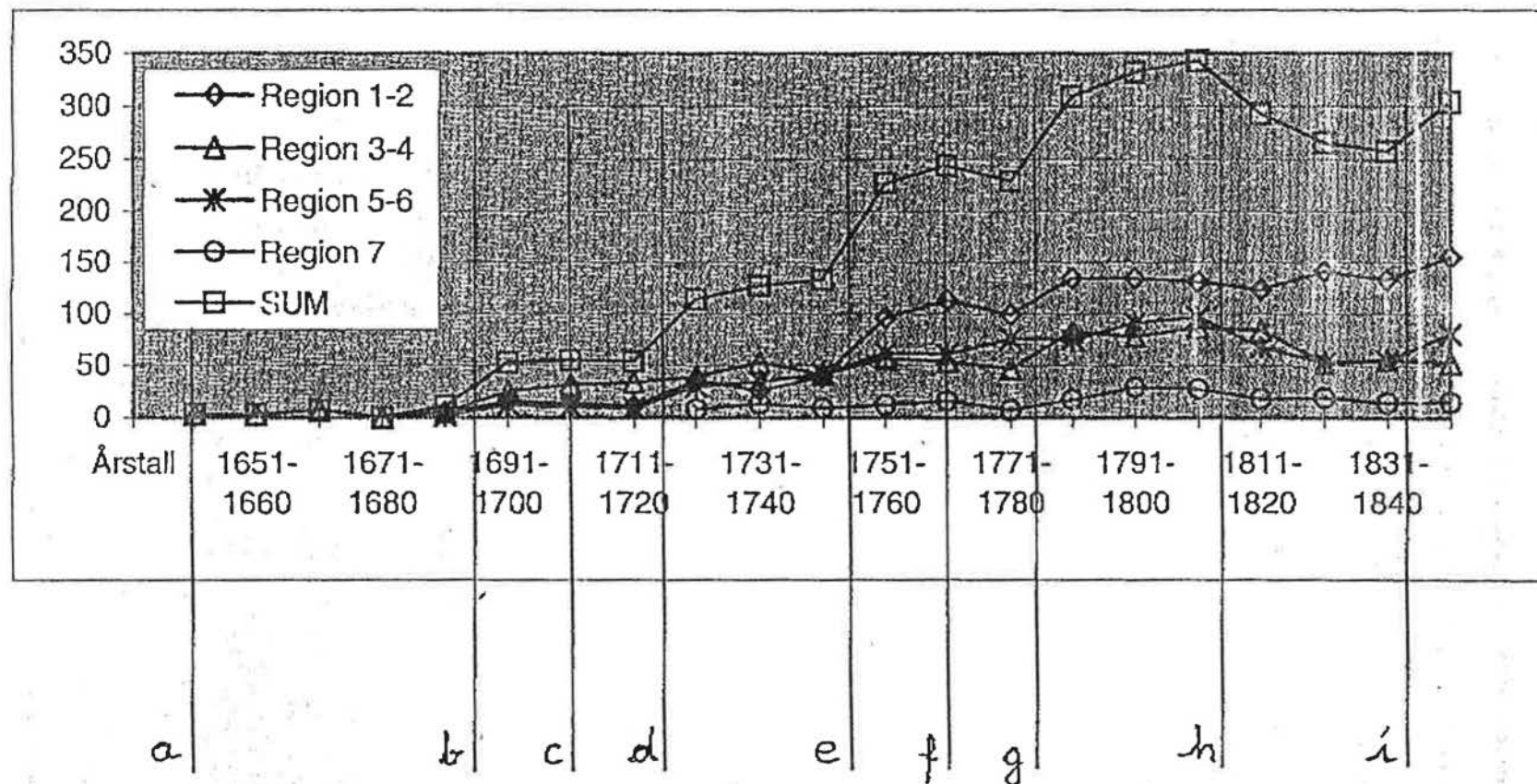
Trondheim 28. augusti 1995

Anders Lööv

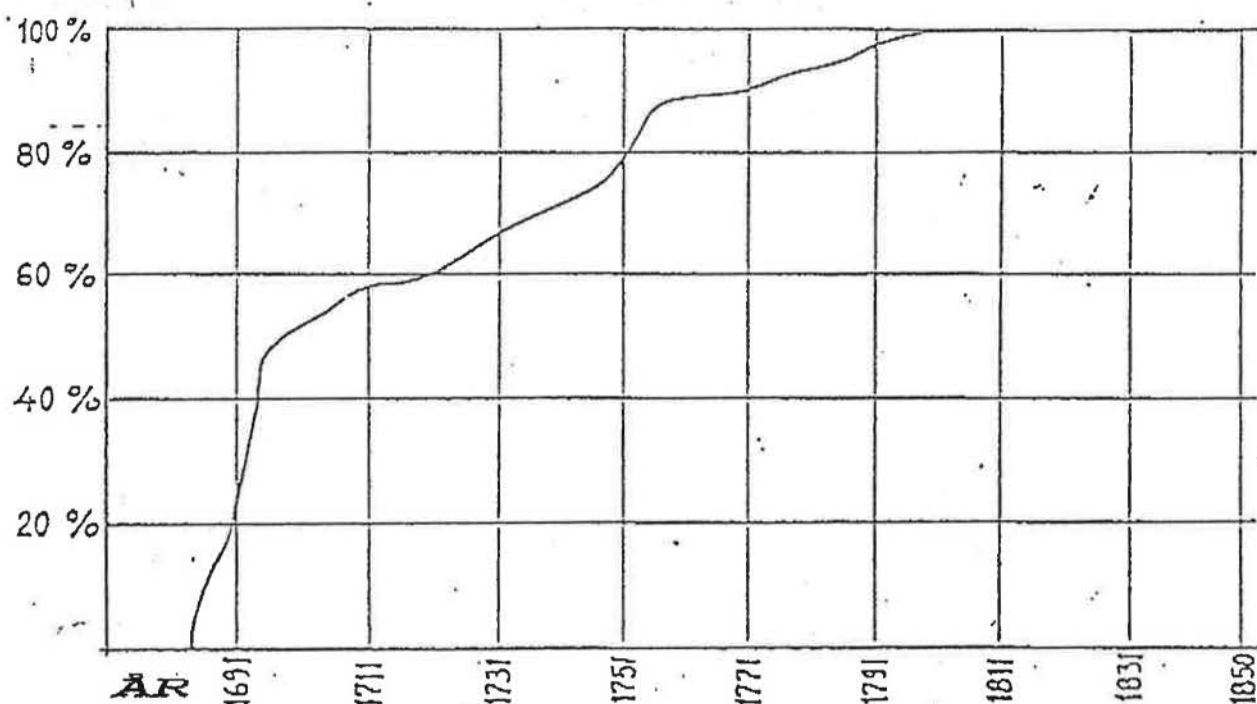
- P.5
7
- a) I början har vi några ganska få införsalar. De skriver sig från en enda kyrkobok, den för Offerdal i västra Jemtland. Det var en kyrkobok som blev förd innan lagen om föring av kyrkoböcker kom (1686) och som blev förd på privat initiativ av kyrkoherden, Oluf Bertilsson, kanske efter mönster från Danmark.
 - b) Så kommer Kirkeordinansen av 1685 och Norske lov år 1687 som pålade de norska prästerna att föra kyrkobok och den Svenska kyrkolagen av 1686 som befälde att de svenska prästerna skulle göra motsvarande. Vi får alltså mot slutet av 1600-talet en begynnande registrering av samiska dop i kyrkoböckerna.
 - c) Men alla prästerna kom inte igång med förandet av kyrkoböcker med en gång och det stora nordiska kriget (1700-1721) gjorde att många kyrkoböcker har gått förlorade. Det är fortfarande också bara ett begränsat antal samer som låter döpa sina barn.
 - d) Missionsverksamheten kommer igång på norsk sida med etablerandet av Misjonskollegiet år 1714. På svensk sida kommer den igång senare, men fick en puff framåt med Thomas von Westens berömda brev till prästerskapet i Jämtland år 1723. Hela tiden ökar också kyrkböckernas täckningsgrad för allt fler och fler prestegjeld/församlingar. Den uvecklingen framgår av det andra diagrammet.
 - e) Föllinge lappförsamling etableras år 1746. Med en gång ökar antalet registrerade samiska dop kraftigt. Den stora församlingen som ursprungligen omfattade alla samer i Jämtland och Härjedalen delas efter hand upp och antalet dop ökar efter hand som fler och fler samer låter döpa sina barn.
 - f) Härefter följer en stabiliseringsperiod då antalet döpta barn per 10-årsperiod är tämligen konstant.

- g) Efter 1770 är det inte en kraftig folkökning, men en fullständig övergång till att låta döpa alla barn och att man får kyrkoböcker som täcker nästan alla år och nästan hela området. Man måste också observera var ökningen kommer. Den är särskilt stark i det nordligaste området, Namdalen/Frostviken (region 1-2), de områden som sist kom under kyrkans inflytande. Man skall heller inte se bort från att det är tillfälliga svängningar. Bilden blir nämligen något annorlunda och inte så mycket upp och ned om man lager ett diagram som berättar om utvecklingen över 20-årsperioder.
- h) Omkring år 1800 är det en reell nedång i antalet samer. Bakgrunden till detta är konflikter med bönder og nybyggare som gör att många samer tvingas bort från sina gamla bruksområden. Under den här tiden var det också en hög dödlighet på grund av smittkoppor och självmord. Självmord var bland den samiske befolkningen, vid den här tiden, faktisk den näst vanligaste dödsorsaken efter olyckor, främst drunkning. Förklaringen till detta tragiska faktum är att det är en företeelse man möter i kulturer som befinner sig under stress, i våra dagar exempelvis bland den indianska befolkningen i Nord-Amerika.
- i) Under tiden 1830-1850 är det en ökning i antalet döpta barn. Smittkopporna har kommit under kontroll genom vaccinering, men det är kanske också andra förhållanden som spelar in, inte minst periodiska svängningar som man ofta finner i små populationer.

Samtlige døpte i forskjellige regioner. 10 års perioder.

**UTVECKLINGEN AV KYRKOBÖCKER-
NAS TÄCKNINGSGRAD I PROSENT
FÖR JÄMTLAND/HÄRJEDALEN OCH
TRØNDELAG. TIDEN 1685-1850.**

SVEGS TINGSRÄTT

1995-09-04

Till advokaten Nils Larsson och
förbundsjuristen Leif Andersson

Ankom

1995 -09- 05

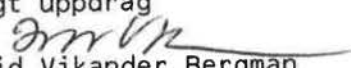
SVEGS TINGSRÄTT

LRF Juridiska Byrån

1995 -09- 04

Ni bereds tillfälle att senast 1995-09-15
inkomma med ev. yttrande i 3 ex.

Enligt uppdrag

Ingrid Vikander Bergman

788/90 (770/91)
(1046)

Svegs tingsrätt

Mål T 88/90 och 70/91

I anledning av tingsrättens föreläggande 1995-08-24 å
aktbil 991 får vi härmed anföra följande.

Vidkommande frågan om envar sameby bestritt envar fastig-
hetsägares talan får vi hänvisa till hela den avgivna
redovisning samebyarna lämnat beträffande huvudyrkandet i
målet. Bestridandet av käromålet har betingats av följande
omständigheter.

Fastighetsägarna har i sitt yttrande från den 18 resp 20
augusti i år hänvisat till att de i inläga från februari
1991 anfört att någon uppdelning mellan byar inte skett och
att kärandena "...uppfattat att samtliga byar hävdar rätt
till hela det påstådda vinterbetesområdet." Denna uppfatt-
ning är ej betingad av tidigare besked från samebyarna utan
fastmera har samebyarna redan under den utomprocessuella
handläggning med hänvisning till markanvändningsplanerna
deklarerat att de utgör "... en komplett redovisning av
området för vinterbetning, vilket självfallet är det samma
som det område till vilket samebyarna hävdar rätt till
sådant bete.", vilket budskap förmedlades av Jörgen Bohlin
i ett brev från den 13 juli 1990 till advokaten Nils Lars-
son.

Vidare har samebyarna under den tidiga delen av målets
förberedelse efterlyst partsrelaterade yrkanden, vilket
varit betingat av att envar sameby ej hävdar sedvanerätt
till samtliga de fastigheter som varit eller är aktuella i
målet. Vid den muntliga förberedelsen 1991-09-16 har same-
byarna vidare redovisat "... att envar sameby inte hävdar
renbetesrätt till hela Härjedalen". Nu försöker Fastig-
hetsägarna bortförklara denna deklARATION från samebyarna

genom att hänvisa till att den skulle ha avsett en fråga om rättegångshinder. Givetvis ändrar inte samebyarna sin hävd av renbete under förloppet av en muntlig förberedelse!

Vad fastighetsägarna redovisat har varit kartor över socknarna, vilket i sig kan vara av allmänt intresse, men fullständigt intetsägande, liksom kartbilagan till stämningsansökan, vad gäller lägesbestämning av fastigheterna. Det är riktigt att samebyarna själva, som en konsekvens av fastighetsägarnas fullständiga passivitet vad gäller att i detta avseende bidra med information, nödgats bekosta framtagandet av kartor. Dessa utvisar emellertid inte gränserna för fastigheterna och den punkt på kartan som envar fastighet utmärks med utgör centrum av fastigheten. Detta kartmaterial införskaffades i det senare skede av processen då vi bedömde att fastighetsägarna ej hade för avsikt att tillhandahålla erforderligt kartmaterial.

Käromålet i dess helhet omfattar stora arealer med stor spridning inom samebyarnas i huvudsak åtskilda vinterbetesområden. Såvitt kunde bedömas av den stämningsbilagerade kartan berördes samtliga instämnda samebyar, dock i varierande grad. I avsaknad av fastighetslägesangivelse har det synts som en både ändamålsenlig och praktisk åtgärd att envar sameby kartmässigt redovisar de vinterbetesområden som hävdas. Denna redovisning är konsekvent i enlighet med redan före och under processen lämnade besked. Av denna redovisning framgår emellertid ej fastighetsbeteckningar inom området, men i huvudsak kan envar fastighetsägare få klarhet om vilken - och i vissa fall vid överlappning - vilka samebyar som hävdar sedvanerätt.

Den av samebyarna gjorda redovisningen innebar sålunda att det för fastighetsägarna - men ej för samebyarna - var möjligt att - undantaget ett begränsat antal fastigheter - göra en fastighetsuppdelning hänförlig till respektive samebys vinterbetesområde. Vid den muntliga förberedelsen 1991-09-16 var det omöjligt för samebyarna att redovisa en inställning från envar sameby visavi envar fastighetsägare. Därtill kommer att samebyarnas gränser har en avsevärd längd och i avsaknad av en redovisning över fastigheternas exakta geografiska läge komplicerades särskilt en redovisning beträffande fastigheter hänförliga till gränsområdena. Av samebyarnas redovisning genom markanvändningsplanerna framgår dock att samebyarnas i huvudsak åtskilda hävdeområden täcker in hela det omstämda området - dock ej nödvändigtvis samtliga fastigheter - om man därmed avser området inom den yttergräns som kärandena uppdragit. Vad samebyarna kunde redovisa vid den muntliga förberedelsen var därför en inställning, grundad på då förutskickad markanvändningsredovisning, som omfattade bestridanden hänförliga till samtliga fastigheter. Samebyarnas bestridande av käromålet vid den muntliga förberedelsen 1991-09-16 skall ses mot denna bakgrund.

I konsekvens med framförd uppgift, att envar sameby hävdar delar av det omstämda området, framlade envar sameby markanvändningsplaner 1991-11-20 av vilka framgår de områden

som envar sameby hävdar. Vi hänvisar för övrigt till ett avsnitt i yttrandet (aktbil 696), s 7 från och med rubriken Sameparternas markanvändning till rubriken Bevisfrågor, varifrån bl a kan noteras att envar sameby har kärnområden för vinterbete, men också reservbetesmarker och att sameparterna hävdar sedvanerätt till samtliga trakter, där kärandena har sina fastigheter belägna såvitt kunnat utläsas av kärandeförteckningen, men att för vinnande av klarhet erfordras kartmaterial. Det kartmaterial som samebyarna införskaffat har ej medgett en säker identifiering av fastigheter i gränsområdena.

Samebyarna gör gällande att deras redovisade inställning till käromålet varit tillfyllest för målets hittillsvarande förberedelse men har i yttrandet 1995-08-11 konstaterat att det återstår att upprätta en exakt förteckning över fastigheter, som ligger inom respektive samebys vinterbetsområde, för att bl a möjliggöra en hantering av fördelningen av rättegångskostnaderna. Denna förteckning, som i och för sig kan ifrågasättas om den åligger samebyarna att upprätta, har utifrån en visuell jämförelse av tillgängligt kartmaterial ej varit möjlig att upprätta beträffande de fastigheter som ligger i gränzonerna. Med teknik, som samebyarna ej förfogar över, har nu även gränsfastigheterna kunnat registreras på rätt sameby genom datorbehandling av digitaliserat kartmaterial vid lantmäteriverket.

Envar sameby kommer att snarast och senast 1995-09-11 inge en registersammanställning som kompletterar tidigare redovisade markanvändningsplaner och helt bygger på dessa. Registersammanställningen skall utvisa de fastigheter som envar sameby hävdar sedvanerätt till. Envar sameby bestrider sålunda yrkandet beträffande de fastigheter som sålunda nu fullt ut kunnat redovisas. E contrario kan saken även uttryckas så, att envar sameby medger talan beträffande de fastigheter som ej finns angivna på registersammanställningen för respektive sameby, vilket medgivande - som framgår ovan - varit en utredningsfråga hänförlig till en säker lägesidentifiering, vartill fastighetsägarna ej bidragit.

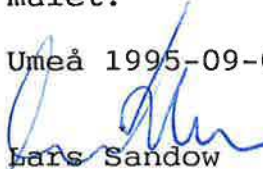
Sammantaget kan då konstateras att det föreligger bestridanden från samebyarna beträffande samtliga omstämda fastigheter, fördelat enligt markanvändningskartorna, på sätt hänvisades till vid ovannämnda muntliga förberedelse. Det är sålunda en missuppfattning hos fastighetsägarnas ombud att envar sameby bestritt envar fastighetsägares talan, vilket samebyarna aldrig framfört.

Slutligen vidkommande Idre nya sameby så utvisar en jämförelse mellan markanvändningsredovisning och den stämningsbilagerade kartan att endast en marginell del kunde beröra omstämt område. Någon möjlighet förelåg ej att på grundval av fastighetsägarnas redovisning identifiera fastigheter i området och den stämningsbilagerade kartan redovisar överhuvudtaget ej några fastigheter. Det är fullständigt obegripligt hur fastighetsägarna kan påstå att en jämförelse mellan kartan som bilagts stämningsansökan

och Idre nya samebys markanvändningsredovisning skulle ge vid handen att i markanvändningsredovisningen angivet vinterbetesområde inte berör någon av kärandenas fastigheter. Detta skulle mycket väl kunna vara fallet om beslutsunderlaget vore inskränkt till det förenämnda men fastighetsägarna har givetvis uttalat sig utifrån sin faktiska kännedom om förhållandena, vilket måste vara förklaringen till förenämnda anmärkningsvärda påstående. Nu genomförd databearbetning av digitaliserat kartmaterial klarlägger nämligen vad fastighetsägarna måste ha känt till från den tidpunkt de tog del av samebyns markanvändningsredovisning, nämligen att någon omstämd fastighet ej ligger inom av samebyn tidigare i målet hävdade marker.

Vi kan konstatera att fastighetsägarna har anhängiggjort talan mot Idre nya sameby utan att samebyn givit anledning därtill. Det hade ålegat fastighetsägarna att avvakta den markanvändningsredovisning som Jörgen Bohlin förutskickade i sitt brev 1990-07-13 till Nils Larsson. Om de gett sig tid att ta del av redovisningen skulle - med fastighetsägarnas kännedom om sina egna fastigheter i förhållande till samebyns redovisning - det ha framstått som fullständigt klart att samebyn ej hävdar sedvanerätt beträffande någon omstämd fastighet. I vart fall har fastighetsägarna visat försumlighet genom att ej avvakta mottagandet av förutskickad markanvändningsredovisning och även senare genom att ej klarlägga förhållandena. I anledning härav skall fastighetsägarna ersätta Idre nya sameby dess kostnader i målet.

Umeå 1995-09-01

Lars Sandow

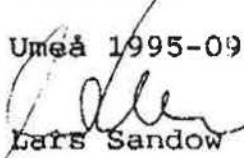

Jörgen Bohlin

Svegs tingsrätt
Via fax 0680 126 64

T 88/90 och 70/91

Förutskickad sammanställning av berörda fastigheter i förhållande till samebyarna kommer på grund av försening hänförlig till Fastighetsdata vid lantmäteriverket att distribueras onsdagen den 13 ds till dels tingsrätten dels direkt till Leif Andersson.

Umeå 1995-09-11

Lars Sadow

Jörgen Bohlin

Kopia till Leif Andersson fax 063 14 59 11

Svegs tingsrätt

Mål T 88/90 och T 70/91

Aktbilaga 995

I anledning av tingsrättens föreläggande å aktbil 995 får samebyarna redovisa följande inställning.

Berörda samebyar har ingen erinra mot att tingsrätten avskriver respektive mål beträffande de fastigheter där talan återkallats.

Beträffande fastigheterna Hede Kyrkby 23:22, Tännäs Funnäsdalen 16:24, Älvros Kolsätter 9:4 och 10:4, Vemdalens Kyrkby 43:10 och Tännäs Funnäsdalen 10:9 är det fråga om återkallelse grundad på önskemål att ej delta i processen och i konsekvens med samebyarnas tidigare ståndpunkt i sådana fall yrkas ej någon ersättning för rättegångskostnad. Avskrivning kan sålunda ske omgående i dessa fall.

Beträffande fastigheterna Hede Viken 12:4 och Ytterhogdal Viken 40:1, Tännäs Funnäsdalen 6:6, Tännäs Funnäsdalen 43:28 och Vemdalens Kyrkby 47:18 har berörda samebyar än så länge ett otillräckligt underlag för slutligt ställningstagande vad gäller eventuellt rättegångskostnadsanspråk. Vi undersöker förutsättningarna att få erforderliga besked under denna vecka. Tillä vidare måste därför samebyarna förbehålla sig rätten att framställa yrkande om rättegångskostnader, vilket i sådant fall förutsättes kunna ske i ett sammanhang innan handläggning av målet slutföres.

Vad gäller fastigheter redovisade under p 1 - 63 föreligger ej någon erinran beträffande anmälda förändringar. Beträffande den nytilkomna fastigheten Hede Rändalen 2:10 (p 28) bestrider Mittådalen och Tännäs samebyar ägaren Ivan Halvarssons talan; när fastighetens exakta läge blivit känd kan någon av dessa samebyar komma att medge talan.

AHLGREN'S ADVOKATBYRÅ HB

Advokaterna
PER-OLOF NORDIN
LARS BROBERGER
LARS OLOF NORDIN
LARS SANDOW
GUNNAR SWANSTRÖM
OLLE JÄGER

-
Notarius publicus i Umeå
Advokaten Lars Broberger

UMEÅ 12 september 1995

Advokat Nils Larsson

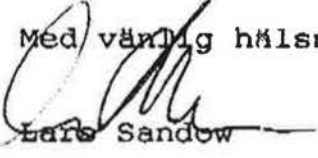
Via fax 023/280 74

/Gp

Angående Idre nya samby

Med anknytning till gårdagens telefonsamtal får jag härmed ordningssamt bekräfta, att Idre nya sameby förlikningsmässigt föreslår, att vardera parten står sina kostnader i renbetesprocessen. Grunden för detta förslag är att Idre endast har hävdad marker av ringa omfattning inom Härjedalens kommun i följd varav kostnaderna bör stå i proportion härtill. Att vardera sidan står sina kostnader även vid ett medgivande är vanligt förekommande och kan rimligen ej möta någon erinran från berörda försäkringsbolag. Här kan ju också sägas att det ligger en tvist i rättegångskostnadsfrågan, vilket gör saken - en uppgörelse - än mer invändningsfri vad gäller rättsskyddsvillkoren.

Med vänlig hälsning

Lars Sandow

Kontor:
Renmarkstorget 8
Org nr 994000-0301

Postadress:
Box 137
901 04 UMEÅ

Telefon:
090-77 83 10 (vx)
090-77 67 12 (kk-avd)

Telefax:
090-12 06 30

Bankgiro:
354-2727
5420-7675 (klientmedel)

Postgiro
6 44 81-5

Svegs Tingsrätt
Box 205
842 22 Sveg

SVEGS TINGSRATT

1995-08-21

T 88/90 (T 70/91)

988

SM 5/90

Huvudförhandlingen i målen T 88/90 och T 70/91

Samebyarna får inför huvudförhandlingen i målen med början den 18 september 1995 redovisa följande.

1. Lars Thomasson är förhindrad att närvara vid det till den 17 oktober kallade förhöret pga kommunalt förtroendeuppdrag. Samebyarna föreslår att förhöret tidigareläggs till torsdagen den 12 oktober.

2. Vad gäller sakkunnigförhöret med Iwan Lundberg kan förutskickas att denne - inom ramen för avgivet bevistema - också kommer att höras rörande de förhållanden som har angivits i aktbil 819 för fastighetsägarnas vittnen. Förhöret med Iwan Lundberg äger dock rum före fastighetsägarnas vittnesförhör och i anledning härav får samebyarna förbehålla sig rätten att hålla fortsatt förhör med Iwan Lundberg om innehållet i vittnesutsagorna skulle ge anledning därtill.

3. Samebyarna får även förutskicka att det i början av kommande vecka inges viss komplettering inför sakkunnigförhöret med Anders Lööf avseende i diagramform sammanställda uppgifter belysande den samiska befolkningsutvecklingen m m i anslutning till tidigare redovisade uppgifter och inom ramen för bevistemat.

4. För presentationen av materialet i huvudförhandlingen är det nödvändigt att ha tillgång till teknisk utrustning. Samebyarna utgår från att tingsrätten låter kontrollera att högtalaranläggningen i Folkets Hus fungerar tillfredsställande samt att tillgång finns till bärbar mikrofon. Vidare är det önskvärt att storbildsskärm för visning av OH-bilder finns på plats förutom att tillgång finns till skrivtavla dvs inte enbart s k blädderblock.

5. För partsombuden utgår vi ifrån att det finns tillgång till arbets- och uppehållsrum. Vid de dagar då förhör skall hållas med sakkunniga förutsätts att särskilt arbetsrum finns disponibelt även för dessa.

6. Samebyarna får slutligen föreslå att här ovan praktiska frågor samt de som kan finnas från fastighetsägarembuden kan bli föremål för en telefonöverläggning till utklarande av samtliga arrangemang.

SVEGS TINGSRATT 1995-08-21
Till

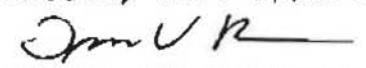
advokaten Nils Larsson och
förb.jur. Leif Andersson
för kännedom, enl. uppdrag

Umeå den 18 augusti 1995

Samebyarna

Jörgen Bohllin

Lars Sandow

Ingrid Vikander Bergma

Till Leif Andersson

TELEFAX FRÅN AHLGRENS ADVOKATBYRÅ HB

Advokaterna
PER OLOF NORDIN
LARS BROBERGER
LARS OLOF NORDIN
LARS SANDOW
GUNNAR SWANSTRÖM
OLLE JÄGER

UMEÅ 12 september 1995

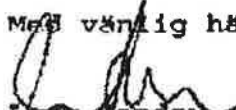
Notarius publicus i Umeå
Advokaten Lars Broberger

Till: Advokatbolaget
Attention: Advokat Nils Larsson
Telefaxnr: 023 280 74
Från: Lars Sandow
Antal sidor: 7, inklusive detta försättsblad

Bilagat svaromål i det nya målet och yttrande beträffande aktbil 995, 1047 och 1048. Vad gäller rättegångskostnader beträffande nu aktuella återkallelser emotser jag en bekräftelse på att någon invändning om kvotreducering hänförlig till de fastigheter som nu klivit av ej kommer att göras beträffande samebyarnas kommande yrkande om rättegångskostnader mot kvarvarande fastighetsägare. Får vi en sådan bekräftelse, vilket även praktiskt underlättar hanteringen i allra högsta grad, kommer något rättegångskostnadsanspråk ej att framställas beträffande avgående fastigheter.

Vad gäller idre och frågan om uppgörelse beträffande rättegångskostnader återkommer jag under dagen.

Med vänlig hälsning

Lars Sandow

Kontor:
Rennmarkstorget 8
Org nr 994000-0301

Postadress:
Box 1a7
901 04 UMEÅ

Telefon:
090-77 83 10 (vx)
090-77 87 12 (kk-ävd)

Telefax:
090-12 06 30

Bankgiro:
354-2727
5420-7675 (Klientmedel)

Postgiro
6 44 81-5

TELEFAX FRÅN AHLGREN'S ADVOKATBYRÅ HB

Advokaterna
PER-OLOF NORDIN
LARS BROBERGER
LARS OLOF NORDIN
LARS SANDOW
GUNNAR SWANSTRÖM
OLLE JÄGER
-
Notarius publicus i Umeå
Advokaten Lars Broberger

UMEÅ 13 september 1995

Till: Leif Andersson

Attention:

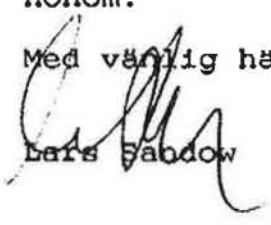
Telefaxnr: 063 14 59 11

Från: Lars Sandow

Antal sidor: 4, inklusive detta försättsblad

Med anknytning till mitt telefonsamtal i dag får jag
översända en kopia av mitt faxbrev från den 12 ds
till Nils Larsson och uppföljande brev i dag till
honom.

Med vänlig hälsning

Lars Sandow

TELEFAX FRÅN AHLGREN'S ADVOKATBYRÅ HB

Advokaterna
PER-OLOF NORDIN
LARS BROBERGER
LARS OLOF NORDIN
LARS SANDOW
GUNNAR SWANSTRÖM
OLLE JÄGER

UMEÅ 13 september 1995

Notarius publicus i Umeå
Advokaten Lars Broberger

Till: Advokatbolaget
Attention: Advokaten Nils Larsson
Telefaxnr: 023 280 74
Från: Lars Sandow
Antal sidor: Två, inklusive detta försättsblad

Ang Idre

Jag anknyter till gårdagens faxbrev med förslag till uppgörelse vad gäller Idre. Vi har idag mottagit Er rättegångsinlaga från den 12 ds. I anledning av vad som anföres under rubriken RB 18 kap 7 § tog jag nyss kontakt med Leif Andersson. Jag undrade om uppgiften i 3 st "föranlett onödig rättegång", som motiverades i 2 st av att JB och jag ej förstått förhållandena rörande Idre, och det därav "därför" föranledda yrkandet avsåg Idre eller om det var fråga om ett yrkande avseende rättegångskostnader i ett vidare perspektiv. Helt klarläggande är ju inte skrivningen och Leif Andersson meddelade mig att jag nog kunde utgå från att yrkandet avsåg kostnader i ett sådant vidare perspektiv. Jag framförde då att om den uppfattningen vidhålls så förändras förutsättningarna för det avgivna förslaget till uppgörelse gällande Idre.

Intagna positioner på ömse sidor leder tyvärr till att vi - utöver en saklig genomgång av målet - måste uppehålla oss

Kontor:
Renmarkstorget 8
Org nr 994000-0301

Postadress:
Box 137
901 04 UMEÅ

Telefon:
090-77 83 10 (vx)
090-77 67 12 (kk-avd)

Telefax:
090-12 06 30

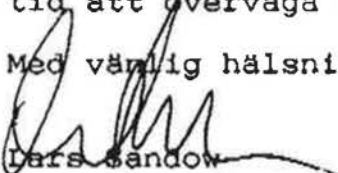
Bankgiro:
354-2727
5420-7675 (klientmedel)

Postgiro
8 44 81-5

vid frågeställningar rörande det sätt som talan utförts på. Några ekonomiska skäl för att uppehålla tid och kraft på dessa frågor föreligger ej. Med - åtminstone förlikningsvis arealmässig syn på Idre - är det fråga om marginella kostnader därvid fastighetsägarna kan yrka resterande kostnader mot kvarvarande samebyar. Och vad gäller kostnader i ett vidare perspektiv - varvid jag utgår från ett från Er sida relaterande till medgivandena från respektive sameby - ligger ju ändå allt arbete på den bestridda delen av målet omfattande alla fastigheter.

Nu aktuella frågor rörande bl a Idre skall väl dagordningsmässigt avhandlas i slutfasen av rättegången i samband med hanteringen av rättegångskostnaderna. Det finns väl därför tid att överväga situationen.

Med vänlig hälsning

Lars Sandoz

1085

Svegs tingsrätt**Mål 85/95**

I egenskap av ombud för samebyarna får vi härmed avge följande svaromål.

YRKANDE

Envar sameby bestrider de fastighetsägares talan å vars fastigheter respektive sameby hävdar sedvanerätt till vinterbete. E contrario medger envar sameby de fastighetsägares talan å vars fastigheter respektive sameby ej hävdar sedvanerätt till vinterbete.

GRUNDER MM

Vad gäller grunder, omständigheter till stöd för talan samt bevisning åberopas vad samebyarna anfört i mål T 88/90 och 70/91.

Samebyarna konstaterar att talen är väckt i ett mycket sent skede av renbetesprocessen, vilket är till nackdel ur handläggningssynpunkt. Sammantaget föreligger bestridanden från samebyarna beträffande samtliga omständiga fastigheter, för delat enligt markanvändningskartorna, som ingivits i huvudmålet. För samebyarna tillgängligt kartmaterial omfattar ej i detta mål aktuella fastigheter även om de i grova drag kan inrangeras inom samebyarnas i huvudsak åtskilda vinterbetesområden. Osäkerhet råder beträffande vissa fastigheter vad gäller hänförlighet till rätt sameby i vissa gränsområden mellan samebyarna. Vi undersöker förutsättningarna att under denna vecka hänföra respektive fastighet till rätt sameby. Tillis vidare kan inställningen till yrkandet ej redovisas utförligare än som skett ovan.

Umeå 1995-09-12

Lars Sandow

Jörgen Bohlin

Lars Sandow
enligt uppdrag

SVEGS TING

Ink 1995-09-12
Akt 88/90 (70/91)
— 185/95
Fktbil 1086

Svegs tingsrätt

Mål nr T 88/90, 70/91 och 85/95

I anledning av fastighetsägarnas inläga från den 11 ds avseende fråga om hinder för huvudförhandling får vi anföra följande.

Samebyarnas redovisade inställning att hävda rätt till vinterbete begränsat till fastigheter hänförliga till respektive samebys markanvändningsredovisning kan inte anses utgöra någon nyhet för fastighetsägarna, vilket framgår av det material vi har hänvisat till i vårt yttrande 1995-09-01 (som vi förmodar har erhållit aktbilagenr 1046). Den i vårt yttrande 1995-08-11 omnämnda kvarvarande åtgärden att upprätta en partsrelaterad sammanställning utifrån då aktuell sakägarförteckning, som i och för sig redan är inaktuell på grund av i dagarna av fastighetsägarna anmälda förändringar av fastigheter i processen, och kartmaterial, som utvisar samebyvisa berörda fastigheter, har för hanteringen av målen ingen betydelse vad gäller grunder, omständigheter i sak och bevisning.

Syftet med registersammanställningen är givetvis att underlätta hanteringen när det gäller sortering av fastigheter visavi envar sameby och därmed möjliggöra behandlingen av rättegångskostnaderna.

Den omständigheten att samebyarna endast hävdar vinterbetesrätt inom den egna samebys markanvändningsområde innebär inte att sedvanerättsfrågan därmed är avgjord genom medgivanden beträffande andra områden enär envar samebys bestridande ändock innebär att det sammantaget föreligger sedvanerättsanspråk beträffande samtliga fastigheter.

12/09/95

15:00

AHLGREN'S ADVOKATBYRÅ - 0680 12664

NR. 376

2

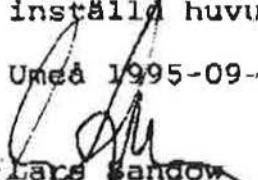
Förseningen, som vi omnämnde i gårdagens meddelande till tingsrätten, avseende den från lantmäteriverket beställda digitaliserade undersökningen ändrar inte på förutsättningarna att handlägga huvudförhandlingen. Som vi anförde i vårt yttrande 1995-09-01 har fastighetsägarna haft tillgång till samebyarnas markanvändningsredovisning sedan lång tid tillbaka och därmed möjlighet att hänföra sina fastigheter till respektive sameby.

Fastighetsägarnas påstående om en "ändrad inställning" från samebyarnas sida är alltså inte korrekt. Detta framgår ju tydligt senast av vår ovan angivna inläga 95-09-01.

Enligt samebyarnas uppfattning föreligger därför inget hinder mot huvudförhandling som kan hänföras till nu avhandlat förhållande.

Vad gäller övriga anförda förhållanden är det i och för sig olyckligt att skriftväxlingen ännu ej är slutförd. Detta förhållande drabbar parterna på likartat sätt. Samebyarna är för sitt vidkommande beredda att inleda huvudförhandlingen den 18 ds. Huruvida de av fastighetsägarna redovisade skälen är tillräckliga för att inställa utsatt huvudförhandling överläter vi härmed till tingsrätten. Vi förutsätter emellertid att besked i frågan erhålles under torsdagen den 14:e till undvikande av de rättegångskostnader, som skulle vara förenade med ett beslut om inställa huvudförhandling sedan den väl inletts.

Umeå 1995-09-12

Lars Sandoz
Jörgen Bohlin

SVEGS TINGSRÄTT

SVEGS TINGSRÄTT

1995-09-13

Faxad till

advokaten Nils Larsson och

förbundsjuristen Leif Andersson,

för kännedom

1995-09-13

T 86/90 (T 70/91, T 85/95)

AKTbil 1089

Enligt uppdrag

IVB

Ingrid Vikander Bergman

Svegs tingsrätt

Mål T 88/90 och T 70/91

Aktbilaga 995

I anledning av tingsrättens föreläggande å aktbil 995 får samebyarna redovisa följande inställning.

Berörda samebyar har ingen erinra mot att tingsrätten avskriver respektive mål beträffande de fastigheter där talan återkallats.

Beträffande fastigheterna Hede Kyrkby 23:22, Tännäs Funnäsdalen 16:24, Älvros Kolsätter 9:4 och 10:4, Vemdalens Kyrkby 43:10 och Tännäs Funnäsdalen 10:9 är det fråga om återkallelse grundad på önskemål att ej delta i processen och i konsekvens med samebyarnas tidigare ståndpunkt i sådana fall yrkas ej någon ersättning för rättegångskostnad. Avskrivning kan sålunda ske omgående i dessa fall.

Beträffande fastigheterna Hede Viken 12:4 och Ytterhogdal Viken 40:1, Tännäs Funnäsdalen 6:6, Tännäs Funnäsdalen 43:28 och Vemdalens Kyrkby 47:18 har berörda samebyar än så länge ett otillräckligt underlag för slutligt ställningstagande vad gäller eventuellt rättegångskostnadsanspråk. Vi undersöker förutsättningarna att få erforderliga besked under denna vecka. Tills vidare måste därför samebyarna förbehålla sig rätten att framställa yrkande om rättegångskostnader, vilket i sådant fall förutsättes kunna ske i ett sammanhang innan handläggning av målet slutföres.

Vad gäller fastigheter redovisade under p 1 - 63 föreligger ej någon erinran beträffande anmälda förändringar. Beträffande den nytillkomna fastigheten Hede Råndalen 2:10 (p 28) bestrider Mittådalens och Tännäs samebyar ägaren Ivan Halvarssons talan; när fastighetens exakta läge blivit känt kan någon av dessa samebyar komma att medge talan.

Övriga samebyar medger talan.

Aktbilaga 1047

I anledning av tingsrättens föreläggande å aktbil 1047 får vi som ombud meddela att berörd sameby ej har någon erinran mot att tingsrätten avskriver målet såvitt det avser Härjedalen Tols 1:2. Erhållen förklaring till att återkallelse ej skett tidigare accepteras och något rättegångskostnadsanspråk föreligger ej.

Aktbila 1048

I anledning av tingsrättens föreläggande å aktbil 1048 får berörd sameby, Handölsdalens sameby, redovisa att det ej föreligger någon erinran mot att målet avskrivs beträffande fastigheterna Vemdalen Hån 2:11 och Vemdalen Kyrkbyn 20:9. Samebyn yrkar ej ersättning för rättegångskostnad.

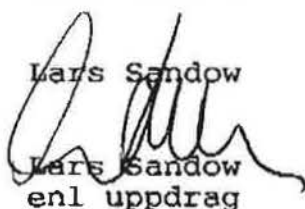
Vad gäller fastigheter redovisade under p 1-22 föreligger ej någon erinran beträffande anmälda förändringar. Följande redovisning kan lämnas beträffande de nytillkomna fastigheterna Hede Kyrkbyn 29:3, Linsell Ransjö 4:6, Hede Viken 25:9, Hede Viken 16:6, Lillhärdal Orrmo 10:12, Lillhärdal Östansjö 6:3, Lillhärdal Östandjö 7:7, Sveg Eggarna 6:8, Sveg Kotten 3, Sveg Ytterberg 24:7, Tännäs Funäsdalen 62:55, Vemdalen Kyrkbyn 41:11 och Älvros Rismyr 1:4.

Envar sameby bestrider de fastighetsägares talan å vars fastigheter respektive sameby hävdar sedvanerätt till vinterbete med ren. Motsatsvis medger envar sameby de fastighetsägares talan å vars fastigheter respektive sameby ej hävdar sedvanerätt till vinterbete. Sammantaget föreligger bestridanden från samebyarna beträffande samtliga tillkomna fastigheter, fördelat enligt markanvändningskartorna för respektive sameby.

Samebyarna konstaterar att det är till uppenbar nackdel att fastighetsägarna redovisar tillkomst av ytterligare fastigheter i detta skede av renbetesprocessen. Samebyarnas kartmaterial omfattar ej nytillkomna fastigheter även om de i grova drag kan inrangeras inom samebyarnas i huvudsak åtskilda vinterbetesområden. Osäkerhet råder beträffande vissa fastigheter vad gäller hänförlighet till rätt sameby i en del gränsområden mellan samebyarna. Samebyarna försöker att under denna vecka klarlägga förhållandena.

Umeå 1995-09-12

Lars Sandow

Lars Sandow
enl uppdrag

Jörgen Bohlin

TELEFAX FRÅN AHLGREN'S ADVOKATBYRÅ HB

Advokaterna
PER-OLOF NORDIN
LARS BROBERGER
LARS OLOF NORDIN
LARS SANDOW
GUNNAR SWANSTRÖM
OLLE JÄGER
-
Notarius publicus i Umeå
Advokaten Lars Broberger

UMEÅ 15 september 1995

SVEGS TINGSRÄTT
1995-09-15

Till fastighetsägarna genom
ombuden advokaten Nils Larsson
och förbundsjuristen Leif Andersson

Ni ombedes kontakta tingsrätten
om Ni inte erhåller de nedan utlovade
handlingarna.

Ingrid Vikander Bergman
Ingrid Vikander Bergman
enl. uppdrag

SVEGS TINGSRÄTT
1995-09-15
T 88/90 CT 70/91 T 85/95
1119

Till: Svegs tingsrätt
Telefaxnr: 0680/126 64
Från: Advokat Lars Sandow
Antal sidor: 27, inklusive detta försättsblad

Faxledes översändes ett yttrande rörande aktbilagorna 1041
och 1070 samt ett yttrande rörande aktibilagan 1092.

Vi ombesörjer även faxdistribution till Nils
Larsson och Leif Andersson.

PS: Bilagan 1 kommer senare
under dagen.

KVITTO

SESSION NR. = 571

15/09/95 13:01
ID=LRF JURIDISKA BYRÅN AB

DATU	TID	SÄ/MO TID	MOTSTÄENDE FAX ID	LÄGE	SIDOR	RESULT
15/09	13:01	00'20"	VÄXJÖ	ECM-S	01	OK 0000

SVEGS TINGSRÄTT
1995-09-15

SVEGS TINGSRÄTT

1995-09-15

T88/90 CT 80/91, T85/90
1109

översänds gm fax till advokaten
Nils Larsson och förbundsjuristen
Leif Andersson, för kännedom

Ingrid Vikander Bergman
enl. uppdrag

Svegs tingsrätt

Mål T 88/90 och 70/91

Med anledning av fastighetsägarnas yttrande från den 12 ds
(aktbil 1046) beträffande vår inläga från den 1 ds får vi
anföra följande.

Det fastighetsägarna anför gendriver på intet sätt vår
redovisning i vår förenämnda inläga. Vi hänvisar i allt
väsentligt till densamma med tillägg för följande kommen-
tar.

Käromålet avser ju talan från envar fastighetsägare att få
fastställt att någon vinterbetesrätt ej föreligger från
någondera sameby. Något annat kan talan ej avse som den nu
utformats. Den redovisade inställning avseende bestridan-
det av käromålet tar sikte härpå - bestridandena från
samebyarna (märk; ej från envar sameby) är hänförliga till
samtliga fastigheter - samtidigt som samebyarna 1) efter-
lyst partsrelaterade yrkanden och 2) korrespondens mellan
envar fastighetsägare och den eller de nyttjanderättshavare
vars besittningsrätt bestrides 3) meddelat att envar sameby
ej hävdar renbetesrätt till hela Härjedalens kommun samt 4)
hela tiden hänvisat till markanvändningsredovisningarna för
envar sameby såväl före det att rättegången anhängiggjordes
av fastighetsägarna som under handläggningen av målen.

Fastighetsägarna har ej skilt på att samebyarnas
i huvudsak åtskilda hävdeområden täcker in hela det omstäm-
da området och att envar sameby endast hävdar rätt till
del därav.

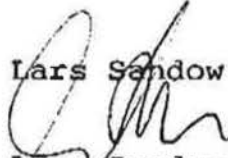
Det skulle ha varit fullständigt inkonsekvent om respektive
sameby hävdat rätt utanför sina redovisade vinterbetesmar-
ker. Däremot är det omfattande sorteringsarbetet av fastig-
heterna visavi envar sameby i konsekvens med samebyarnas
redovisade inställning och till underlättning för handlägg-

ningen.

Mot bakgrund av samebyarnas redovisning saknar fastighets-
ägarnas ståndpunkt, att samebyarna och partsombuden föran-
lett onödig rättegång, helt grund. I stället är det så att
käromålen - i den utsträckning som de ej korresponderar mot
hävdade vinterbetesområden - framstår som opåkallade.

Umeå 1995-09-14

Lars Sandow

Lars Sandow
enl uppdrag

Jörgen Bohlin

Över ex

ÖVERGIVET

1975 -09- 1 5

T 88/90, (T 70/91, T 85/95)
(1109)

Svegs tingsrätt

Mål T 88/90 och 70/91

Med anledning av fastighetsägarnas yttrande från den 12 ds (aktbil 1046) beträffande vår inlaga från den 1 ds får vi anföra följande.

Det fastighetsägarna anför gendriver på intet sätt vår redovisning i vår förenämnda inlaga. Vi hänvisar i allt väsentligt till densamma med tillägg för följande kommentar.

Käromålet avser ju talan från envar fastighetsägare att få fastställt att någon vinterbetesrätt ej föreligger från någondera sameby. Något annat kan talan ej avse som den nu utformats. Den redovisade inställning avseende bestridandet av käromålet tar sikte härpå - bestridandena från samebyarna (märk; ej från envar sameby) är hänförliga till samtliga fastigheter - samtidigt som samebyarna 1) efterlyst partsrelaterade yrkanden och 2) korrespondens mellan envar fastighetsägare och den eller de nyttjanderättshavare vars besittningsrätt bestrides 3) meddelat att envar sameby ej hävdar renbetesrätt till hela Härjedalens kommun samt 4) hela tiden hänvisat till markanvändningsredovisningarna för envar sameby såväl före det att rättegången anhängiggjordes av fastighetsägarna som under handläggningen av målen.

Fastighetsägarna har ej skilt på att samebyarnas i huvudsak åtskilda hävdeområden täcker in hela det omstämda området och att envar sameby endast hävdar rätt till del därav.

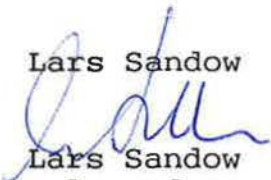
Det skulle ha varit fullständigt inkonsekvent om respektive sameby hävdade rätt utanför sina redovisade vinterbetesmarker. Däremot är det omfattande sorteringsarbetet av fastigheterna visavi envar sameby i konsekvens med samebyarnas redovisade inställning och till underlättning för handlägg-

ningen.

Mot bakgrund av samebyarnas redovisning saknar fastighets-
ägarnas ståndpunkt, att samebyarna och partsombuden föran-
lett onödig rättegång, helt grund. I stället är det så att
käromålen - i den utsträckning som de ej korresponderar mot
hävdade vinterbetesområden - framstår som opåkallade.

Umeå 1995-09-14

Lars Sandow

Lars Sandow
enl uppdrag

Jörgen Bohlin

SVEGS TINGSRÄTT
1995-09-15

Till fastighetsägarna gm
advokaten Nils Larsson och
förbundsjuristen Leif Andersson,
för kännedom.
(översändes med fax)

Ingrid Vikander Bergman
Ingrid Vikander Bergman
enl. uppdrag

Svegs tingsrätt

1995-09-15

T 88/90 (T 70/91, T 85/91)
1127

Mål T 88/90, 70/91 och 85/95

I anledning av vad fastighetsägarna anför i aktbil 1092 rörande grunder, omständigheter till stöd för talan och renantal får samebyarna redovisa följande, varvid först skall framhållas att det enligt samebyarnas uppfattning ej föreligger någon ändrad inställning från deras sida. Fastighetsägarna har varit obetagen möjligheten att tidigare göra aktuella invändningar helt oberoende av den anledning man nu hänför sig till och det är uppenbart att så varit fallet i vart fall sedan samebyarna redovisade sina respektive markanvändningsplaner.

Grunder

Samebyarna bestrider att de grunder som samebyarna åberopat uteslutande är hänförliga till respektive samebys nyttjande. Kollektiviseringen av renskötseln genom renbeteslagstiftningen på 1880-talet förtar ej verkan av tidigare hävd av vinterbete genom enskilda samer. Verkan av hävd är ej inskränkt till eller beroende av att viss enskild same suttit på skattefjäll ingående i sameby.

Omständigheter i sak

Före 1886 års renbeteslag förelåg redan en viss kollektivisering genom sambruk. Samerna själva använde begreppet Sita, som enligt definition av Ernst Manker i De åtta årstidernas folk 1963, s 68, och även litt Acta Lapponica VII, 1953, var "flyttlagets kollektiv, de familjer som följs åt på flyttningarna och sköter sina renar i samma hjord inom ett gemensamt disponerat betesområde; de renäggande samernas egen lilla samfundsbildning med privat äganderätt till djuren, kollektiv skötsel av hjorden och gemensam nyttjanderätt till marken". Som exempel härpå har vi under finnekongen i Lappefjällen Märten Jonsson ingående familjehushåll, som vi anför i yttrande 1995-08-11 s 3 n

15/09/95

12:06

AHLGREN'S ADVOKATBYRÅ + 0680 12664

NR. 402

02

(aktbil. 975). Dessa flyttlag har även förändrats genom att in- och utflyttningar förekommit bl a i samband med gifter-
mål, vilket även inneburit flyttning av renar mellan dessa
grupper.

Genom 1886 års renbeteslag kollektiviserades renbetet -
- viss kollektivisering genom sambruk förelåg redan som
nämnts i föregående stycke - genom att de tidigare lapp-
skattefjällen och lappskatteländen sammanfördes till lapp-
byar inom vilka renbetet blev gemensamt. Envar same blev
hänvisad att utnyttja betet endast inom området för den
lappby han tillhörde. Även efter lappbyindelningen har
förekommit in- och utflyttningar i byarna och samarbete
byarna emellan med gemensamma renskiljningar etc. För-
ändringar har även ägt rum beträffande lappbyindelningar,
vilket bl a fastighetsägarna själva redogjort för.

Enär sedvanerätten emanerar från renskötsel utövad av samer
i egen samfundsbildning, som sålunda föregått omorgani-
seringen i lappbyar, och vidmakthållits av samer i de i
administrativ ordning indelade lappbyarna - med förekomman-
de förändringar av lappbyindelningen, in- och utflyttningar
i byarna och samarbete mellan byarna - kan något krav inte
uppställas på att de grunder som samebyarna åberopat ute-
slutande är hänförliga till respektive samebys nyttjande.
Kollektiviseringen av renskötseln under 1880-talet förtar
ej verkan av tidigare hävd av vinterbete genom de organisa-
tionsformer som enskilda samer tidigare ingått i. Ej heller
är verkan av hävd inskränkt till av fastighetsägarna åsyf-
tat förhållande rörande i samebyn ingående skattefjäll. Av
nu anförda skäl kan ej heller något krav uppställas att
renar i ett område skall ha kommit från en och samma sameby
för att sedvanerätt till renbete skall finnas.

Vad fastighetsägarna anför rörande omständigheter saknar
på anförda skäl betydelse.

Vad som nu aktualiserats påverkar ej samebyarnas sak-
framställan i övrigt.

Renantal

Vad fastighetsägarna anför i fråga om renantal talar för
samebyarnas tidigare redovisade ståndpunkt att det antal
djur som förekom under tidsepoken för tillkomsten av den
första renbeteslagstiftning ej kan ha funnit sin föda
vintertid inom nuvarande område för renbetesfjällen utan
erforderligt uthålligt bete har funnits i skogslandet
österut.

Umeå 1995-09-15

Lars Sandow

Jörgen Bohlin

TELEFAX FRÅN AHLGRENS ADVOKATBYRÅ HB

Advokaterna
PER-OLOF NORDIN
LARS BROBERGER
LARS OLOF NORDIN
LARS SANDOW
GUNNAR SWANSTRÖM
OLLE JÄGER

UMEÅ 15 september 1995

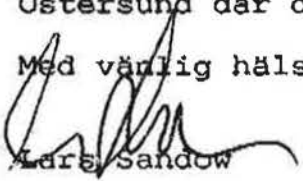
Notarius publicus i Umeå
Advokaten Lars Broberger

Till: LRF Juridiska Byrå
Attention: Leif Andersson
Telefaxnr: 063 14 59 11
Från: Lars Sandow
Antal sidor: En, inklusive detta försättsblad

Angående samebyarnas registersammanställning

Jag har ^{6.11}15:51 mottagit Ditt fax där Du uppger att Du ännu ej erhållit den samebyvisa registersammanställningen med anmodan att Jörgen Bohlin eller jag ser till att Du får den på annat sätt. I anledning härav tog jag omgående kontakt med Bror Persson på lantmäteriet, varvid jag erhöll det beskedet att Din byrå vägrade ta emot materialet (!) samtidigt som man undvek att uppge var man kunde nå Dig. I anledning härav har Jörgen Bohlin gett direktiv till Bror Persson att lämna in materialet till receptionen på Hotell Östersund där det finns i två ex för Er räkning.

Med vänlig hälsning

Lars Sandow

Kännedomskopia till Nils Larsson och Svegs tingsrätt

Kontor:
Renmarkstorget 8
Org nr 994000-0301

Postadress:
Box 137
901 04 UMEÅ

Telefon:
090-77 83 10 (vx)
090-77 67 12 (kk-avg)

Telefax:
090-12 06 30

Bankgiro:
354-2727
5420-7675 (klientmedel)

Postgiro
6 44 81-5

Svegs tingsrätt

"VEGS"

1995 -09- 1 8

(aktbil. 1127)

T88/90 (T70/91, T85/95)
(1140)

Mål T 88/90, 70/91 och 85/95

I anledning av vad fastighetsägarna anför i aktbil 1092 rörande grunder, omständigheter till stöd för talan och renantal får samebyarna redovisa följande, varvid först skall framhållas att det enligt samebyarnas uppfattning ej föreligger någon ändrad inställning från deras sida. Fastighetsägarna har varit obetagen möjligheten att tidigare göra aktuella invändningar helt oberoende av den anledning man nu hänför sig till och det är uppenbart att så varit fallet i vart fall sedan samebyarna redovisade sina respektive markanvändningsplaner.

Grunder

Samebyarna bestrider att de grunder som samebyarna åberopat uteslutande är hänförliga till respektive samebys nyttjande. Kollektiviseringen av renskötseln genom renbeteslagstiftningen på 1880-talet förtar ej verkan av tidigare hävd av vinterbete genom enskilda samer. Verkan av hävd är ej inskränkt till eller beroende av att viss enskild same suttit på skattefjäll ingående i sameby.

Omständigheter i sak

Före 1886 års renbeteslag förelåg redan en viss kollektivisering genom sambruk. Samerna själva använde begreppet **Sita**, som enligt definition av Ernst Manker i De åtta årstidernas folk 1963, s 68, och även litt Acta Lapponica VII, 1953, var "flyttlagets kollektiv, de familjer som följs åt på flyttningarna och sköter sina renar i samma hjord inom ett gemensamt disponerat betesområde; de renäggande samernas egen lilla samfundsbyggning med privat äganderätt till djuren, kollektiv skötsel av hjorden och gemensam nyttjanderätt till marken". Som exempel härpå har vi under **finnekongen i Lappefiällden** Mårten Jonsson ingående familjehushåll, som vi anför i yttrande 1995-08-11 s 3 n

(aktbil. 975). Dessa flyttlag har även förändrats genom att in- och utflyttningar förekommit bl a i samband med giftermål, vilket även inneburit flyttning av renar mellan dessa grupper.

Genom 1886 års renbeteslag kollektiviserades renbetet - - viss kollektivisering genom sambruk förelåg redan som nämnts i föregående stycke - genom att de tidigare lappskattefjällen och lappskattelanden sammanfördes till lappbyar inom vilka renbetet blev gemensamt. Envar same blev hänvisad att utnyttja betet endast inom området för den lappby han tillhörde. Även efter lappbyindelningen har förekommit in- och utflyttningar i byarna och samarbete byarna emellan med gemensamma renskiljningar etc. Förändringar har även ägt rum beträffande lappbyindelningar, vilket bl a fastighetsägarna själva redogjort för.

Enär sedvanerätten emanerar från renskötsel utövad av samer i egen samfundsbildning, som sålunda föregått omorganiseringen i lappbyar, och vidmakthållits av samer i de i administrativ ordning indelade lappbyarna - med förekommande förändringar av lappbyindelningen, in- och utflyttningar i byarna och samarbete mellan byarna - kan något krav inte uppställas på att de grunder som samebyarna åberopat utslutande är hänförliga till respektive samebys nyttjande. Kollektiviseringen av renskötseln under 1880-talet förtar ej verkan av tidigare hävd av vinterbete genom de organisationsformer som enskilda samer tidigare ingått i. Ej heller är verkan av hävd inskränkt till av fastighetsägarna åsyftat förhållande rörande i samebyn ingående skattefjäll. Av nu anförda skäl kan ej heller något krav uppställas att renar i ett område skall ha kommit från en och samma sameby för att sedvanerätt till renbete skall finnas.

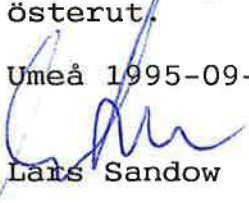
Vad fastighetsägarna anför rörande omständigheter saknar på anförda skäl betydelse.

Vad som nu aktualiserats påverkar ej samebyarnas sakframställan i övrigt.

Renantal

Vad fastighetsägarna anför i fråga om renantal talar för samebyarnas tidigare redovisade ståndpunkt att det antal djur som förekom under tidsepoken för tillkomsten av den första renbeteslagstiftning ej kan ha funnit sin föda vintertid inom nuvarande område för renbetesfjällen utan erforderligt uthålligt bete har funnits i skogslandet österut.

Umeå 1995-09-15

Lars Sandow

Jörgen Bohlin

SVEGS

1995 -09- 1 8

T 88/90 (T 70/90, T 85/95)
(1141)

Svegs tingsrätt

ab. 1120 samt
bil. 1 (ab. 1121)

Mål nr T 88/90 och 70/91

Beredd tillfälle att avge yttrande beträffande fastighetsägarnas inlagor från den 31/8 1995 (aktbil 1041) och 5 ds (aktbil 1070) får vi härmed avge följande yttrande.

Aktbil 1041

Yttrandet avser tidigare avhandlade delmoment. Det föreligger mycket begränsat behov av ytterligare genmäle och även med hänsyn till tidsbrist får det avfattas kort.

Docent Inger Zachrisson

Samebyarna har uppdragit åt Inger Zachrisson att granska professor Evert Baudous nya utlåtande. Inger Zachrissons utlåtande bifogas och åberopas som bevisning med samma bevistema som gäller hennes tidigare utlåtanden i målet,
bilaga 1.

Enligt vad som förutskickats kommer Evert Baudou att komplettera med ytterligare ett utlåtande i målet och i sådant fall förbehåller samebyarna sig rätten att höra Inger Zachrisson rörande det nytillkomna utlåtandet.

Lars Thomasson

Recensionen av f d riksantikvarien Sven Lundqvist gällande Kjell Haarstads bok "Sorsamisk historia" har rönt en kritisk kommentar från Anders Lööv i en artikel i tidskriften Heimen nr 1 - 94, se vårt yttrande 1994-04-28, bilaga 6 med särtryck s 28-35 ur Heimen (aktbil 845). I nämnda artikel referar Lööv till ett dokument som i sig är tillräcklig som källmaterial för att tillbakavisa Kjell Haar-

Bilagor 1

1

Svar på Evert Baudous yttrande till Tingsrätten i Sveg aug. 1995, ang. sedvanerättsprocessen i Härjedalen

Arkeologen Oscar Montelius lade 1917 i kartform fram sin uppfattning om det 'germanska områdets' utsträckning åt norr i Skandinavien (se fig 1 i mitt senaste yttrande till tingsrätten, juli 1995).

Evert Baudou presenterade en liknande historiesyn 1981, och vidhåller den fortfarande. Han anser att i princip allt skall ha varit liktydigt med nordisk kultur söder om en tydlig gräns från väst till öst, tvärs över Skandinaviska halvön, under flera tusen år. Han har sedan förskjutit den tänkta gränsen något söderut, till nordligaste Jämtland-Ångermanland, och sagt att den skulle ha uppstått p g a brist på kontakt, socialt och geografiskt.

Det var alltså en gång en allmän uppfattning, och tar man inte in något nytt, så blir den kvar som en myt.

I Baudous senaste yttrande till Tingsrätten (aug. 1995, s 2) står att "Det gäller att undvika godtyckliga definitioner som kan vara styrda av förutfattade meningar".

Uppfattningen om en sådan absolut gräns mellan 'svenskar' och 'samer' i högsta grad är uttryck för en förutfattad mening. Den representerar idag tillika en föråldrad och etnocentrisk historiesyn; den visar en brist på verklighetsuppfattning, en orimlighet. Den baseras också på bortförklaringar av etablerat material.

Baudou har ännu ej definierat vad han avser med 'nordisk kultur', trots att jag upprepade gånger i mina yttranden till Tingsrätten efterlyst det. Det han tycks mena är att allt skulle vara nordiskt söder om denna s k skandinaviska kulturgräns. Jag anser det vara en godtycklig definition; den utgår inte från några kriterier som bygger på det arkeologiska eller andra material.

I den understreckare av I. Lundmark i Sv D (som Baudou citerar ur i sitt senaste yttr., aug. -95) står följande:

"Tidigare utgick man från att samerna kommit vandrande med sin kultur färdigutvecklad. Den uppfattningen lever fortfarande kvar i folkdjupet där man gärna föreställer sig att etniska och kulturella särdrag står över historisk förändring. Enligt den uppfattningen var de som kom till Norrbotten söderifrån naturligtvis resliga, blonda svenskar med något blå-gult i blicken redan då. och någonstans skulle då de två folken ha mötts och dragit upp en gräns mellan sig.

Det finns inga forskare som tror på något sådant längre."

Baudou säger (s 2 i senaste yttr.) att "centralt i hennes [Zachrissons] etniska forskning" är, att "hon beslutat sig för att skillnader i näringar i ekologiskt olika områden är etniskt skiljande i det arkeologiska materialet". Baudou hävdar att det är en hypotes som han inte anser stämma; därmed skulle enligt hans åsikt allt jag lägger fram automatiskt falla.

Men att det fanns en tydlig skillnad mellan fornlämningarna i de två ekologiskt olika slagen av områden är inte i första hand min syn, utan den idag allmänt rådande, som ses nedan (Selling, Forsberg, Sundström m fl).

Däremot känner jag inte till någon arkeolog som idag har samma uppfattning som Baudou.

Beläggen för samisk bosättning i södra Norrland-norra Svealand i äldre tid blir istället allt fler. Jag står heller inte ensam vad gäller detta. Som exempel på några som i skrift uttryckt en sådan uppfattning kan jag nämna arkeologerna professor Åke Hyenstrand, Stockholms universitet, docent Björn Ambrosiani, Riksantikvarieämbetets Birka-projekt, professor Stig Welinder, Universitetet i Tromsø, professor dr philos. Arne Emil Christensen, Universitetets Oldsaksamling, Oslo, samt bland språkforskare professorerna i finsk-ugriska språk Knut Bergsland, Universitetet i Oslo, Lars-Gunnar Larsson, Uppsala universitet, och Pekka Sammallahti, Uleåborgs universitet, och professorn i nordiska språk Else Mundal, Universitetet i Bergen. Bergsland och Mundal har också lagt fram en mångfald belegg ur historiska källor.

Vår nu väl främste kännare av Sveriges fornlämningar, professor Klas-Göran Selinge vid Riksantikvarieämbetet, var redaktör och huvudförfattare till det band av Sveriges Nationalatlas som behandlar våra kulturminnen (utg. 1994). Av den karta över järnåldersgravar i norra Sverige (med Dalarna) som han där visar (se mitt yttr. 1994, fig 6) framgår klart vad som också betonas i det textavsnitt som hör till kartan: "Järnåldersgravar i Norrland och Dalarna finns i två helt olika miljöer med till största delen olika fornlämningstyper".

Selinges har vid upprepade tillfällen kritiserat Baudous grundsyn vad gäller södra Norrlands järnålder. Selinge framhåller att en jämförelse mellan fornlämningar och fornsaker från fångstmark respektive bygd visar klara skillnader mellan å ena sidan en rörlig fångstkultur i inlandet, å den andra en fast agrar kultur vid kusten, vad gäller ekologi, utbredning och antal fornlämningar, liksom gravtyper. I t ex Jämtland och Härjedalen kan denna skillnad mellan olika system följas in i medeltid (1976, 1979, 1982, se ref. i min text i Sápmi 8, inlämnad till Tingsrätten 1992).

Selinges vänder sig emot Baudous åsikt att järnåldersbosättningen i inlandet skulle vara baserad på pälsdjursfångst, järnproduktion, handel, boskapsskötsel och åkerbruk, med de två senare som basnäringar, och säger att insjögravarna inte kan ha samma härstamning som bygdernas gravar; insjögravarna måste tolkas utifrån sin egen miljö. Det rumsliga sambandet mellan dessa gravar, boplatserna i området och den genomgående fångstmiljön är klar och ovedersäglig.

Lars Forsberg, tillförordnad professor i arkeologi vid Umeå universitet, har i samma volym av Nationalatlasen publicerat en karta över fångstkulturens sena boplatser, ner till och med Ljungan, dvs norra Härjedalen (se mitt yttr. 1994, fig 5). Här finns heller ingen gräns från öst till väst. Dessa fångstboplatser går i tid fram till ca 500 e Kr, skriver Forsberg. Det är alltså samtidigt som (nordiska) bygder finns i kustlandet och vid Storsjön i Jämtland.

När Baudou säger att byggnadsskicket i det inre av Mellannorrland till största delen är okänt (s 4 i hans yttr. av aug. 95), eller att boplatserna i inlandet ännu inte är funna (1988) – då måste det bero på att han letar efter rester av rektangulära långhus. Men fångstkulturens boplatser såg i regel inte ut så.

Vad som tidigare framhållits av t ex Selinge har nu två yngre arkeologer visat exempel på: de svårdaterade fångstboplatserna av (icke-nordisk) stenålderskaraktär i närheten av insjögravarna hör ihop med dessa. Sådana boplatser visar sig i vissa

fall vara så sena som från vikingatid (se Dalin 1995, Håkansson 1995).

Bitr. länsantikvarie Jan Sundström, Umeå, som Baudou återoppar 1995, har en illustration av hur bondekultur och fångstkultur samverkat (se mitt yttr. 1994, fig 7). Observera hur han och den kollega, Anders Hansson, på Jämtlands läns museum som tecknat bilden, tänkt sig att fångstkulturens boplatser kan ha sett ut. Sundström var tidigare antikvarie på läns museet med särskilt ansvar för Härjedalens fornlämningar, Hansson är det nu.

Sundström tolkar för oss de järnrika gravfynden (tidigare kallade depåfynd) från Härjedalen som tillhöriga fångstkulturen. Baudou anser dem däremot (sid 5 i hans senaste yttrande) "såsom tillhörande en nordisk befolkningsgrupp".

Det är också dags att slå hål på en annan myt, den om bofast och icke bofast. Man kan fråga sig varför inte fasta kåtor får kallas fast bosättning, bara för att de som bott i dem också kan ha haft flyttbara kåtor sommartid. I så fall borde ju också gårdagens 'nordbo' med fåbodar, och dagens svensk med sommarbostad, karakteriseras som 'nomadiserande' och utan 'fasta boplatser'.

Vad gäller byggnadsmaterial torde långhuset i bygden, t v på Sundströms bild, ha haft väggar av lerklinat flätverk, medan kåtan i fångstmarken, t h, har haft väggar av stående trävirke, täckt med näver och torv. Det senare har varit väl så 'fast' som det förra. Byggnadstekniken lämnar dock mycket olika spår efter sig, möjliga att urskilja vid dagens arkeologiska undersökningar: stolparna som bar huset t v stacks ner i marken, medan de i kåtan vilade ovanpå den.

Mellersta Skandinavien har alltså under lång tid, åtminstone tiden Kr f-1500 e Kr, haft såväl samisk som nordisk kultur och bosättning; jag har schematiskt illustrerat det tidigare (se mitt yttr. 1993 fig 1).

De karakteristiskt samiska företeelser som jag presenterat på tre kartor i mitt senaste yttrande (fig 8,9,10) avfärdas alla utom Vivalen av Evert Baudou i hans senaste yttrande. "Eftersom Zachrisson inte har någon tillfredsställande definition av "samisk", så saknar kartorna betydelse.", säger han.

Men tillfredsställande definitioner varför en rad fornlämningar och fornsaker måste definieras som samiska har jag upprepade gånger lagt fram i mina tidigare inlagor till Tingsrätten. För att rubba den förutfattade mening som Baudou representerar behövs dock tydligen fler platser som Vivalen, med rika gravar och en boplatser med tydliga byggnadslämningar, allt daterbart. Det behövs också ekonomiska medel för att undersöka dem, och ett engagemang inte bara från enskilda forskare, utan också från universiteten och deras professorer.

Jag anser att att dessa obestridda samiska drag är indikationer/kriterier på att den s k fångstkulturen i mellersta Skandinavien under järnålder-medeltid i princip var samisk. Det för denna rättsprocess väsentliga är ju i vad mån det kan styrkas att samer var bosatta i Härjedalen och omgivande områden under järnålder-medeltid. För att belysa detta anser jag kartorna vara mycket viktiga. Vi skall därför se närmare på dem. Det är dock något oklart hur Baudou egentligen ställer sig till vissa av dem – han avfärdar inte alla platser på dem, när man granskar hans senaste yttrande närmare.

Fig 8. 800-1500 e Kr. Om kartan fig 8 i mitt senaste yttrande säger Baudou att den mest innehåller norska fynd som han inte granskat och inte heller har material till att granska, och att grundmaterialet borde ha redovisats. Det senare är oriktigt. Så gott som alla de efterfrågade uppgifterna finns på en liknande karta (fig 10, sid 9) i mitt yttrande 1994; i bildtexten finns referenser till grundmaterialet; mycket har lagts fram av mig långt tidigare. Det bör därtill finnas skäl att lita på våra norska kollegers egna bedömningar.

2. Den välkända samiska schamantrummehammaren är kol 14-daterad; den visar på ena sidan samisk, på den andra sidan nordisk ornamentik; den är funnen på en boplatz. När en norsk historiker (Haarstad 1992) nyligen försökte bortförklara den fick han svar på tal av såväl en känd arkeolog som av en känd etnolog (se Christensen 1993, Fjellheim 1993).

7,8. Kåtatomber torde vara lika svåra att bortförklara – även om de ligger i Norge. 1994 kände jag till tre kåtatomber i Innerdal, Hedmark, och tre i Vang i Valdres, från järnålder-medeltid (se ref. till Gustafson och Helmen i mitt yttr. 1994).

Det finns också uppgifter i medeltida skrivna källor om samer i Valdres. År 1485 omtalas här en ödegård, ägd av en bofast same ("Bwfin gordh ødhe iord i Avrdal kirkkia sokn"). Som ödegård 1485 bör "bufinngården" skriva sig från tiden före digerdöden 1350. Det betyder naturligtvis inte att Aurdal i Valdres var en samisk bygd, bara att samer var bosatta där i hus, tidigare kanske i gamme (kåta), som "finnekongen" ('samehövdingen') Svåse vid kungsgården i Dovre, ca 10 mil därifrån (se Diplomatarium Norv. IV s. 734; efter Bergsland 1970:371; jfr hans diskussion med Sandnes, se Bergsland 1974:19; jfr Mikkelsen 1994).

Vad gäller nr 8 har utgrävaren föreslagit den vara från äldre järnålder, medan man på Oldsaksamlingen i Oslo (se dess katalog) klassat den som från vikingatid-medeltid.

3-6. På min karta från 1995 har fyra kåtatomber i södra Norges fjälltrakter tillkommit. De är ett resultat av det s k Hallingdalsprojektet, och har nyligen blivit publicerade. De är daterade till vikingatid och tidig medeltid, utifrån träkol som låg kvar i eldstäderna då de sista gången användes. Dessa tomtningar ligger på 995-1200 meters höjd ö h, är cirkelrunda, mäter 5,5-6,6 m i diameter (yttre mått), har oansenliga väggrester av torvvallar, och eldstad i mitten. Man tänker sig att de 'byggnader' som stått här haft en stomme av tunna trädstammar och kvistar, varit täckta med skinn, och att 'vallarna' hållit skinnets fast mot backen ('telt' el. 'gammeliknande bygningar'; Lindblom 1994).

9. Den samiska offerplatsen i Finntjønna ligger på 870 m:s höjd, omgiven av fjäll. Den består bl a av en hästskoformad vall och två ringformade; i en av de senare fanns renhorn, som daterats till ca 800 e Kr (se Pareli i mitt yttr. 1994).

10. Vid Vikarsjöarna mitt i Härjedalen undersökte Jämtlands läns museum en brandgrav från 1200-talet. Graven låg på en fångstboplatz, där man vistats från stenålder och fram genom åtminstone järnålder. I graven fanns bl a en kam, bronsbleck, järnföremål, skrapor av flinta samt ben av bl a får/get, ekorre, fågel och fisk, varav mycket gädda. Det är märkligt med en så sen icke-kristen grav; den tolkas också av läns museet som samisk (Willemark 1984; se ref. i Sápmi 8).

som påträffats dels i grav V vid Örviken, Tisjön, dels i grav I vid Norra Bredsundsnäset, Horrmunden. I brev till mig 1984-06-30 har professor Gösta Berg kommenterat föremålsformen sålunda: "Gustaf Hallströms uppgift, att det gäller 'en typ som användes av vår allmoge in i vårt århundrade' är oriktig (Fornv. 1945, s. 110). Däremot företer den yttre likhet med den vanliga lapska skinnskrapan ..." – Berg påpekar att frågan kan vara av betydelse i samband med den aktuella diskussionen om samernas bosättningsområden söderut."

Gösta Berg var en av våra främsta etnologer, berömd för sina kunskaper om en gången tids materiella kultur. 29.6.1984 skrev han i ett brev till mig om skrapan från Valdres i södra Norge (se föreg. karta): "Vad den lapska skinnskrapan beträffar, har jag vid ett par tillfällen förgäves sökt fästa uppmärksamheten vid ett av svenska forskare förbisett fynd. En sådan framkom nämligen i en husgrund vid Grøv seter, Vang i Valdres. Fyndet sluter sig alltså till ... "insjögravar[na]", med de svenska fynden från Lima och Transtrand. Hallström uppger felaktigt att sådana redskap nyttjats i sen tid på svenskt område."

Den samiska skinnberedningen har senast studerats av L Rahme (1991), som illustrerar detta avsnitt i sitt arbete med de två skraporna från Dalarnas järnålder.

6. I en insjögrav från 700-talet vid Horrmundsjön (S. Bredsundsnäset) fanns pilspetsar och avslag av dalasandsten, dvs ännu ett exempel på sent bruk av slagen sten till redskap (Serning 1966; Zachrisson 1987).

Ytterligare ett föremål från Horrmundsjön har tydligt samisk karaktär (jfr lista över kriterier i mitt yttr. juli -95). Det är en liten fågelskulptur (ripa?) av ben eller horn från gravfältet vid Hästnäset, grav 3, en trolig kvinnograv, från ca 550-800 (Serning 1966: Pl 101:13). Man kan jämföra dess utförande med figurer på dels samiska trummor (se Manker 1950, fig 27), dels sena hållristningar i Oslo-området, med markerade inre organ (Mikkelsen 1977; jfr Lindqvist 1994). Enligt den norska arkeologen Bente Magnus har föremålet tydligt samisk karaktär (muntl. medd.)

Vi kan nu se att allt flera markeringar hamnar vid Horrmundsjön i norra Dalarna. Hyenstrand har uttryckt det så, att sjön ligger "Som ett märkligt arkeologiskt isolat ... längst upp i Västerdalälvens dalgång". Gravarna här är från tiden ca 550-800 (Hyenstrand 1974:165ff, Serning 1962).

Medeltidshistorikern docent Nils Blomkvist vid Riksantikvarieämbetet skriver i ett arbete om Moras medeltidsarv, kapitlet "Sörsamer och skattmasar": år 1355 utfärdades i Magnus Erikssons namn – han var då kung över både Norge, Sverige och Skåne – en skrivelse 'till alla män i Österdalarna' med anklagelser mot dem som trotsat gammal sedvänja och vissa brev som skulle ha utfärdats av kung Håkon Magnusson (1299-1319), och velat tillägna sig sjön Horrmunden och Fuludals skog. Detta område var nämligen norskt kronogods. Kungen bjuder därför alla som anser sig ha rätt till området att inom kort komma till Oslo för att avgöra denna tvist inför domstol. Brevets egentlige utfärdare är en norsk drotts.

Men en annan handling berättar att 1354 hade samme kung Magnus Eriksson stadfäst en lagmansdom som delade Horrmunden mellan Lima sockenbor och invånarna i Våmhus, tillhöriga Mora socken.

Nu frågar sig Blomkvist hur vi skall betrakta dessa anmärkningsvärt långväga intressen som kolliderar här under medeltiden. Inga fynd styrker att lågteknisk järnframställning skulle legat bakom. Däremot finns fångstgropar för storviltjakt

och sjön uppges vara fiskrik – men fisket förklarar inte anspråken på att vara norskt kronogods. "Däremot erinrar det direkt om regalanspråken på beskattning och varuutbyte med samebefolkningen, det som på norska kallades finnskatt och finnköp! ... De äldsta uppgifterna om samerna beskriver dem ofta som stora leverantörer av pälsverk och andra exklusiva fångstprodukter till omgivande samhällen." I källor av västnordiskt ursprung får vi höra att samerna var skattskyldiga till enskilda stormän.

Blomkvist anser att den ivriga uppmärksamhet som från två rikens sida riktades mot Hjärtmunden-området närmast tyder på att där funnits en mötesplats där den lokala fångstbefolkningen träffat samman med ett slags uppbördsmän eller birkarlar. Han pekar på bynamnet Bergkarlås i Mora som 1440 omtalas i formen "birkeleas". Bakom detta bynamn har en grupp 'birkekarlar' urskiljts. Till sist påpekar Blomkvist att skinnskatterna som utgick från Övre Dalarna äger stor likhet med birkarlarnas avgifter, som båda dessa är kända från vasatidens början. Kanske försökte man vid något tillfälle introducera en motsvarande organisation ovan Siljan - mitt framför näsan på norske kungens funktionärer.

Fig 10. 500 f Kr-550 e Kr. På min tredje karta, över samiska drag i fornlämningar från äldre järnålder, skulle enligt Baudou nr 1,2,3 och 6 bortfalla.

De ca tio platser som på kartan betecknats med en ring (o), lika med ett visst slag av s k asbestkeramik, godkänner tydligen Baudou. 1981 påpekade han också att sådan keramik (se hans karta i yttrande till tingsrätten april 1993) är utmärkande för samisk kultur, och framhåller att han redan 1974 uppställt hypotesen att boplatser med sådan keramik tillhört de "fenni", dvs samer, som den romerske historieskrivaren Tacitus nämner ca Kr f (1981, s 140).

1,2,3 är insjögravar med offer av horn och kranietak av älg och ren. Även de är tidigare väl definierade av mig. Också här rör det sig om en känd samisk företeelse, okänd i nordisk kultur (jfr tidigare som bilaga 3, till yttr. 1993, av mig inlämnad artikel på engelska). Ur mitt yttrande 1993, sid 8, citerar jag:

"På de äldsta insjögravarna i Härjedalen lade man ner horn (obs) och kranier av älg och ren ca Kr.f. Bakom det torde ha legat liknande föreställningar som när man i norra Eurasien, hos samer liksom andra uraliska folk som nenetser (samojeder) och khanter (ostjaker) lade ner horn och kranier av det stora villebrådet i trakten – ren, älg, hjort – på såväl gravar som offerplatser. Det tillhörde den gamla, traditionella religionen. Det rör sig förmodligen om liknande schamanistiska föreställningar som hos den tjuktjiske schamanen som sade: "Allt lever ... Hornen som ligger på gravarna reser sig nattetid och vandrar i procession kring gravhögarna, medan de döda står upp och besöker de levande" (Bogoras 1975:281).

Denna sed är däremot varken känd från Sydsverige eller från de nordiska bygderna i norr, från germanskt håll över huvud taget. Djurben i gravar blir där vanliga först från ca 500-talet e Kr. De är ofta från hela hundar eller slaktavfall (huvud och fötter) av getter/får, som brändes på bålet tillsammans med den döde. De tolkas som symboliska offer eller rester av en gravmåltid (se Zachrisson 1992, bilaga 3)."

Sedvänjan är känd från samiskt område i väst till nenetserna (tillhöriga de nordliga samojederna) i norra Sibirien och vidare öster ut. Man offrade horn och kranier av ren, älg, hjort, eller vilket som nu var det stora djuret i området, på särskilda

platser. Det var en del av den gamla, traditionella religionen (jfr Nordenskiöld 1880).

Sådana offer är också kända från svenska Lappland. Några stora renhorn, från åtminstone tre djur, daterade till ca 500 e Kr låg vid en grav, en stensättning vid Abelvattnet, Tärna socken, Lappland. Renhorn, daterade till ca 1 e Kr låg i fyllningen till en annan grav, en stensättning vid Gräsvattnet, Tärna sn, Lappland (se Sápmi 8, s 22; jfr Zachrisson 1976:117f). (Jfr med renhorn på samiska offerplatser i norra Sverige samt i arktiska områden i Ryssland; för de senare se Ovsyannikov & Terebikhin 1994).

Hos de renskötande tjuktjerna i Sibirien offrade man renhorn på gravar ännu vid 1900-talets början (se Bogoraz 1975: 531-533). Efter begravningen lades de första hornen ned, och påföljande år, när familjen passerade nära gravplatsen, besökte de den döde och lämnade fler horn. Samma sak gjordes därefter år efter år. De bästa hornen togs undan vid slakten för att användas så; horn avsedda för en särskild grav bars ofta med i månader. Hornen högs vanligen av tillsammans med skalltaken; fällhorn sågs däremot som olämpliga för detta ändamål. Vildrenhorn och horn av stora tamrentjurar ansågs bäst. Bara de mest respekterade av de döda fick sådana offer. På gravar som tillhörde förmögna familjer, och på kända schamaners, hopades gradvis stora högar av horn.

Ren- och älghornen på gravarna i Härjedalen och Lappland torde rimligen inte kunna tolkas annorlunda än vad som sagts ovan; att hävda något annat visar i bästa fall en stor okunskap.

6. Vikarsjöarna, slagning av kvartsit under järnåldern. En rotvälta daterades med C 14-metoden till ca 370 e Kr. Efter det att detta träd fallit, har någon suttit och slagit till kvartsit här ovanpå (se Sápmi 8; Willemark 1984).

Av kartorna framgår tydligt att den samiska bosättningen på Vivallen inte på något sätt var unik för sitt område. Baudou anser däremot att den representerade en 'tillfällig utflyttning från det stora samiska området i norra Sverige', trots att vi vet att samer bodde där i minst 400 år. Sedan skulle de ha 'återvänt hem till Lappland' - för att på 1600-talet åter finnas i området.

En sådan tolkning stupar på sin orimlighet; den tyder på en förutfattad mening. Det finns en rad etablerade lämningar av samisk kultur och bosättning från områdena omkring Vivallen och Härjedalen, såväl samtida som äldre, som inte kan bortförklaras. Vi kan vänta oss fler liknande platser.

Historiska källor. Detta faktum bekräftas av ett antal skrivna källor med uppgifter om sydsamiska förhållanden, möjliga att bestämma till tid och plats (se fig 11-12 i mitt yttr. 1995). Arkeologiska analyser av historiska samhällen bör alltid föregås av en värdering av den materiella kulturens möjligheter till information jämfört med övriga tillgängliga källors.

Baudous senaste yttrande ger intrycke av att dessa historiska källor skulle vara nyheter, som han inte haft tid att sätta sig in i. Redan i mitt yttrande till Tingsrätten 1993 diskuterade jag dock de aktuella skrivna källorna, och bifogade ett större kapitel (ur manuskript) om dem. Detta kapitel har nu granskats och godkänts av såväl Else Mundal (professor i nordiska språk, se ovan) som professorn i (medeltids)historia i Bergen, Knut Helle, utan invändningar.

Det är vidare en missuppfattning av Baudou när han i sitt senaste yttrande (sid.

5) skriver att "Då det gäller Härjedalen och samerna skulle Alfred av Wessex, Ottar och Adam av Bremen vara viktigast." Särskild tyngd har istället – som jag framhöll redan i Sápmi 8 – de norska lagarna.

Eidsivathingslag och Borgarthingslag, före ca 1120. På 1200-talet var det två lagsagor i Östnorge. Eidsivathingslag bestod av de fyra stora Opplands-områdena Hedmark, Raumarike, Hadeland och Dalar (=Gudbrandsdalen). Kustområdet hörde till Borgarthingslag (Halvorsen 1987:59).

Av dessa två östnorska områdens gamla lagar är endast deras *kristinn rétt*, Kristenrätter, som bevarats. De har nedtecknats före ca 1120. De är de enda kända nordiska lagarna som har ett förbud mot att *trúa á Finna, fara til Finna* (ell. *Finnmerkr*) och *gera finnfara* (uppsöka samer), *at fara á Finnmerkr at spyrja spá* (att fara till samernas område för att låta sig spås). Att göra detta är *úböta verk*, kan inte sonas med böter (Nesheim 1970):

Ingen skal tro på finner eller trollkvinner eller på "vit" ['vitt'] eller blot eller rot (tryllerot) eller det som hører den hedenske side til, eller søke seg bot der. Men om en mann farer til finner og blir kjent skyldig i det, da er han utlaeg [laglös] og fredløs og har forbrutt alt sitt gods ...

(ur Eidsivathingslag, efter Bergsland 1975:29)

Faran för samisk schamanism måste ha varit mera aktuell på Östlandet än på Vestlandet, varifrån sådana förbud inte är kända från lagarna (enligt den norske historikern Knut Robberstad, se Bergsland 1970:365f; jfr Halvorsen 1987:59). Finnmark, flt. finnmerkr, är troligen f f g nämnt i Borgarthingslagens äldre kristenrätt, nedskriven på 1000-t. Det är att förstå som "hedenske samers bruksområden, i motsetning till kristne bönders rettskretser."

Av de historiska uppgifterna (se Gudesens karta, fig 12 i mitt senaste yttr.) framgår tydligt att de 'finnmarker' som det gällde befann sig i gränstrakterna till nuvarande Sverige, i höjd med Värmland-Dalarna-Härjedalen.

Historia Norvegiæ, ca 1190, på latin, är en Norge-beskrivning och krönika över de norska kungarna fram till år 1015. Dess författare ger mycket mer information om Östnorge än om någon annan del av landet (Halvorsen 1987:62), vilket skulle kunna innebära att det är samer i dagens sydöstra Norge som beskrivs. Den börjar:

Norge - - - er delt på langs i tre belter hvor folk kan bo. Det første og bredeste beltet er kystbeltet; det andre, mindre beltet kalles Opplandene; det tredje beltet er fullt av skoger hvor finnene bor, men uten å pløye jorden.

Ur det kända kapitlet om samerna, *De Finnis* (den svenska översättningen av G. Bäärnhielm 1994), saxar jag (min kursivering):

En väldig ödemark gränsar således till Norge och skiljer detta land i *hela dess längd* från de hedniska folken; denna ödemark bebos av samer och vilda djur ... De [samerna] är mycket skickliga jägare, ensamvandrare och nomader som bor i skinntält (nävertält) i stället för hus; dessa tar de på skuldrorna, fäster glättade bräder under fötterna (vilket redskap de kallar andar), och förflyttar sig jämte hustrur och barn snabbare än fågeln genom snödrivor och över bergssluttningar, varvid renarna drar dem. ... De flyttar ständigt sina boplatser alltefter tillgången på villebråd ...

[I skildringen av 'en trollkarl' beskrivs en samisk schamantrumma. Det sägs

att] Han höll i sina uppsträckta händer [upp] ett kärl som liknade ett såll, fyllt med bilder av valar, renar med seldon och skidor, ...

Norge delas alltså i tre zoner, på längden, från väster till öster räknat kustlandet, upplandet (dvs bergen) och skogslandet. Längst i öster är *silvae Finncorum*, 'samernas skogar'. Skogszonen, 'finnmork', räknas här som en del av Norge. Det är förmodligen främst den södra, breda delen av Norge som åsyftas. H. N:s författare placerar alltså 'finnar' i de skogiga gränstrakterna mellan det dåtida Norge och Sverige, också i söder.

Evert Baudou har som arkeolog så gott som utslutande själv arbetat med sten- och bronsåldern, perioder i förhistorien som har helt andra material och frågeställningar än de som är aktuella för denna process. Det kan vara en förklaring till att han inte beaktar historiskt källmaterial, något som för en forskare om järnålder-medeltid är en självklarhet, och ett absolut krav ur vetenskaplig synpunkt. Han har vidare ej närmare sysslat med samisk kultur.

Jag vill därför ifrågasätta om han har den särskilda kompetens som krävs för att bedöma de förhållanden i vår förhistoria som är relevanta för den pågående sedvanerättsprocessen i Härjedalen.

Stockholm den 11 september 1995

Inger Zachrisson

/Inger Zachrisson/
docent

Bilaga.

Zachrisson, Inger. 1987. Late manufacture of chipped stone tools in northern Fennoscandia. *Theoretical Approaches to Artefacts, Settlements and Society. Studies in honour of Mats P. Malmer.* (BAR International Series 66(ii).) Oxford.

Referenser till Zachrissons svar till Tingsrätten sept. 1995

- Bergsland, Knut. 1970. Om middelalderens finnmarker. (Norsk) *Historisk Tidsskrift* 1970:4.
- Bergsland, Knut. 1974. Synsvinkler i samisk historie. (Norsk) *Historisk Tidsskrift* 1974 nr 1.
- Blomkvist, Nils. Ms. Moras medeltidsarv. Samhällsbygge – från stamrevir till storsocken. *Mora* 3.
- Bäärnhielm, Göran & Zachrisson, Inger. 1994. *De Finnis*, "Om samerna", ur *Historia Norvegiæ ca 1190 e. Kr. Fornvännens* 89.
- Christensen, Arne Emil. 1993. Skaft, runeboommehammer, "kjøttkniv" eller uidentifisert gjenstand? *Spor - fortidsnytt fra midt-norge* 1993:2. S. 46.
- Dalin, Stefan. 1995. *Till vem hör insjögraven? - en rumslig analys av insjögravarna i Jämtland/Härjedalen*. CD-uppsats i arkeologi, univ. i Umeå.
- Farbregd, O. 1972. *Pilefunn fra Oppdalsfjella*. (Det Kgl. Norske Videnskabers Selskab, Museet. Miscellanea 5.) Trondheim.
- Festin, E. 1914-17. *Jämtlands läns fornminnesförenings tidskrift* VI. Östersund.
- Fjellheim, Sverre. 1993. Runeboommehammeren fra Rendalen. *Spor - fortidsnytt fra midt-norge* 1993:2. S. 46-48.
- Forsberg, Lars & Larsson, Lars. 1994. Tidiga fångstkulturer. *Kulturminnen och kulturmiljövård. Sveriges nationalatlas*. Stockholm.
- Fredriksen (=Syversen), Guro. 1983. Samer i Trysil? *Nicolay*.
- Gudesen, Hans Gude. 1980. *Merovingertiden i Øst-Norge. Kronologi, kulturmønstre og tradisjonsforløp*. (Varia 2. Universitetets Oldsaksamling.) Oslo
- Gustafson, Lil. 1987. Hvem drev elgfangst i Innerdalen i seinmiddelalderen? *Nordkalotten i en skiftende verden - kulturer utan gränser och stater över gränser*. (Studia Historica Septentrionalia 14:2.) Rovaniemi.
- Haarstad, Kjell. 1992. Runeboommehammeren fra Rendalen. *Spor - fortidsnytt fra midt-norge* 1992:2.
- Helmen, Aksel. 1949. Forhistoriske hustuffer ved Grøv seter, Vang i Valdres. *Naturen*.
- Hyenstrand, Åke. 1974. *Järn och bebyggelse. Studier i Dalarnas äldre kolonisationshistoria*. Falun.
- Håkansson, Claes. 1994. *Etnicitet i Mellannorrland. Ett exempel på svårigheten att tolka ett arkeologiskt material*. (Uppsats i Påbyggnadskurs. Institutionen för Arkeologi. Stockholms universitet.)
- Itkonen, T. I. 1948. *Suomen lappalaiset*. I. II. Porvoo-Helsinki.
- Lindblom, Inge. 1994. Kap. Tuftene i fjellet, er gåta løyst? I: Bloch-Nakkerud, Tom & Lindblom, Inge. *Far etter folk i Hallingdal. På leiting etter den eldste historia*. Gol.
- Lindqvist, Christian. 1994. *Fångstfolkets bilder. En studie av de nordfennoskandiska kustanknutna jägarhällristningarna*. (Theses and papers in archaeology N.S. A 5.) Stockholm.
- Linnér, Kjell. 1977. *Fem järnåldersdepåer från Härjedalen*. Trebetygsuppsats i arkeologi. Stockholms universitet.
- Manker, Ernst. 1950. *Die lappische Zaubertrommel*. 2. (Acta Lapponica 6.) Stockholm.

- Manker, Ernst. 1957. *Lapparnas heliga ställen*. (Acta Lapponica 13.) Stockholm.
- Mikkelsen, Egil. 1977. Østnorske veideristninger – kronologi og øko-kulturelt miljø. *Viking XL* (40).
- Mikkelsen, Egil. 1994. *Fangstprodukter i vikingtidens og middelalderens økonomi. Organiseringen av massefangst av villrein i Dovre*. (Universitetets Oldsaksamlings Skrifter Ny rekke Nr. 18.) Oslo.
- Montelius, Oscar. 1917. Germanernas hem. *Nordisk Tidskrift*.
- Mulk, Inga-Maria. 1994. *Sirkas – samiskt fångstsamhälle i förändring. Kr. f. 1600 e Kr.* (Studia archaeologica universitatis Umensis 6.) Umeå.
- Nesheim, Aslak. 1970b. Samisk trolldom. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* 15. Malmö.
- Nordenskiöld, A. E. 1880. *Vegas färd kring Asien och Europa*. Stockholm.
- Oldeberg, A. 1957. Några träidoler från förhistorisk och senare tid. *Fornvännen* 52.
- Ovsyannikov, O. V. & Terebikhin, N. M. 1994. Sacred space in the culture of the Arctic regions. *Sacred Sites, Sacred Places*. Ed. D. L. Carmichael, J. Hubert, B. Reeves, A. Schanche. One World Archaeology. Vol. 23. Routledge/England.
- Pareli, Leif. 1991. Spor etter samer i Rudalsfjella. *By og Bygd* 33. (Norsk Folkemuseums årbok 1989-91.)
- Pareli, Leif. 1991. Runebommehammeren fra Rendalen – et minne etter samer i Sør-Norge i middelalderen? *Samer i Sør. Åarjel-saemieh* 4.
- Rahme, Lotta. 1991. *Skinns - garvning och beredning med traditionella metoder*. Stockholm.
- Selinge, K.-G. 1994. Gravar och järnåldersbygd. *Kulturminnen och kulturminnesvård. Sveriges nationalatlas*. Stockholm.
- Serning, Inga. 1962. Järnåldersgravarna vid Horrmundsjön i Transtrands socken. *Från Dalarnas forntid och medeltid*. (Dalarnas hembygdsbok 1962.)
- Serning, I. 1966. Dalarnas järnålder. Stockholm.
- Sørensen, S. 1982. Ski og skibruk i Østerdalen. *Nytt om gammelt*. (Glomdalsmuseet, Årbok 1982.)
- Stenvik, L. F. 1981. En vevspjelk fra Veidholmen. *Årbok for Nordmøre*. Kristiansund.
- Sundström, J. 1994. Järnålder i Jämtlands och Härjedalens fångstland. *Järnåldern i Mittnorden. Ett symposium kring nya arkeologiska och ekologiska forskningsrön*. (Acta Antiqua Ostrobothniensia. Studier i Österbottens förhistoria nr 3.) Vasa.
- Zachrisson, Inger. 1987. Late manufacture of chipped stone tools in northern Fennoscandia. *Theoretical Approaches to Artefacts, Settlements and Society. Studies in honour of Mats P. Malmer*. (BAR International Series 66(ii).) Oxford.

Inger Zedén

Theoretical Approaches to Artefacts, Settlement and Society

Studies in honour of Mats P. Malmer

edited by

Göran Burenhult, Anders Carlsson,
Åke Hyenstrand and Torstein Sjøvold

Part ii

BAR International Series 366(ii)
1987

LATE MANUFACTURE OF CHIPPED STONE TOOLS IN NORTHERN FENNOSCANDIA

By Inger Zachrisson

Statens historiska museum.
Box 5405. S-114 84 Stockholm, Sweden.

There is increasing archaeological evidence that chipped stone tools were still manufactured in the Middle Ages in northern Fennoscandia. The evidence pertains chiefly to artefacts of hard rock, particularly quartz and quartzite.

This late use of chipped stone is comparatively unknown among Swedish archaeologists, notwithstanding that it was long ago maintained by e.g. Hvarfner in 1957 and Serning in 1966. Several new examples thereof were later presented from other parts of Fennoscandia. A compilation of all of these should be of value. Only definite cases are included. It is often very difficult in a northern dwelling site or grave material to distinguish between late stone artefacts and admixture of material from earlier settlement at the same place.

A microwear analysis has now been executed on a late stone artefact in an attempt to determine its function. Since it is uncertain how the various other stone artefacts mentioned below were used the designations given by the respective authors, as "rule scraper", are set in quotation-marks.

Finally it should be of interest to investigate whether this late manufacture of stone tools can be linked to a specific ethnic group. Saamis, Finns and Nordic people are known from the area.

The examples known to me from the period after c. 1 A.D. are presented here, from north to south (cf. the map).

The large Saami cemetery at Mortensnes in Nord-Varanger in Finnmark yielded one of the latest proofs of the use of artefacts of chipped stone. A grave, C14 dated to 1200-1340 A.D., contained "scrapers" of quartz and flakes of quartz and dolomite flint. Artefacts of hard rock were recorded in 12 other graves at the same cemetery (Kleppe 1974:116, 134 ff). The cemetery can be dated by C14 samples and typological determinations of artefacts to at least 1100-1700 A.D. (Olsen 1985:18).

New excavations of the two well known East Saami summer dwelling sites at Kjelmöy in Sör-Varanger in Finnmark and a third at nearby Kjööy have revealed a considerable evidence of chipped stone. Quartz is the raw material for 97.3% of the stone artefacts, quartzite for 1.3% and flint for 0.9%. No implements of polished slate were however found in the course of these excavations. The edge angles of the stone artefacts (less than 90°) indicate that they were not used for cutting. This may imply that edged implements of metal had wholly taken over this function, a theory supported by the many bone/antler parts for iron knives. Artefacts of iron are documented already in a layer dated by C14 to 780-420 B.C. There was continuity of settlement of the typical Kjelmöy culture at least until 300-400 A.D. Thus iron and stone were used in parallel for a very long time (Olsen 1984).

The use of chipped stone artefacts, chiefly of quartz, is thought to have ceased in Sör-Varanger c. 1000-1100 A.D. (Olsen 1984:51).

Cremation graves at Assebakte in inner Finnmark, dated to the 11th to 12th century by C14 values and by artefacts, yielded two "scrapers" and four flakes of quartzite in altogether four graves (one "scraper" and one flake being in the same grave). These cremation graves are tentatively interpreted as being Saami (Simonsen 1979, cf. Odner 1983:69f).

Dwelling site excavations at Gautelis near Narvik in Nordland produced equally late datings of stone "scrapers" (Helskog 1975).

Artefacts of quartz were found on the known Saami summer dwelling site at Juikentä in the Kemi river water system in Finnish Lapland from c. 1200-1700 A.D. The manufacture and use of quartz "scrapers" did not cease in this area until the Middle Ages (Carpelan 1966, 1975).

The foundations of a Saami hut (*kåta*) from the Early Iron Age was excavated on the Island of Jatulinsaari in L. Kemijärvi in Österbotten. Artefacts and flakes of quartzite and slate were lying in the same homogeneous layer and at the same level as asbestos ceramics and metal artefacts (Siiräkinen 1964).

At Varghalsen near Arjeplog in Swedish Lapland a quartzite "scraper" came to light in a layer dated by C14 to c. 1100 (Johansson 1962:224; cf. however, Baudou 1974:47 note 6). The greater part of the dwelling site would seem to date from the period before 400 A.D. Some sheet bronze and the iron knife found there presumably also belong to the later occupation from the Late Viking to Early Mediaeval period, as confirmed by several C14 datings. This later occupation, ethnically related to the former, can be designated Saami (Zachrisson 1976:103, cf. p. 97, and Baudou 1981:140).

Excavations by Jan Melander in 1975 in the Ångermanälven river water system at Abborrviken in Åsele parish (Raä no. 1080) in Lapland brought to light a quartzite "scraper" in a putative drying oven for meat. The oven was dated by C14 to 1150 ± 120 B.P. (not calibrated). There was no Stone Age dwelling site in the immediate vicinity. Such ovens from the Iron Age are known from the forests of the interior of northern Norrland (Melander oral communication, Melander 1986), where the Saamis then were the main population.

Grave 3 at the cemetery on Långön Island in L. Hotingsjön in the source area of the Ångermanälven in north-westernmost Ångermanland, a cremation grave, dated to the 10th century, contained two collections of bones, one of human bones in the centre of the mound, and one of animal bones on the periphery. A large "scraper" and a flake of quartzite were found among the latter. The association of the quartzites with the bones is here beyond all doubt (Hvarfner 1957:74). The remainder of the grave goods consists only of a fragment of an iron arrowhead and a small piece of iron - the middle of the mound had been looted. Due to the graves' location and grave goods they are now assumed to be Saami (Ambrosiani 1984:62f, Zachrisson 1986, MS.).

Should the collection of animal bones in grave 3 on Långön be interpreted as being a sacrifice? It has already been compared by Hvarfner (1957:74) with two graves from the cemetery on Smalnäset in L. Lossen in Härjedalen from c. 1 A.D. No certain incidence of Stone Age material could be proven at the site. Among the semi-incinerated antlers and bones from reindeer and elk on top of the two graves lay an unfinished "scraper" (grave 23) and a flake of quartzite (grave 31) respectively. Grave 23 has been dated by C14 to 75 A.D. (on carbon), a dating which is regarded as uncertain. According to C14 the date of the bone/antler collection on grave 31 was c. 510 A.D. Moreover a slate "point" and a flake of quartzite were lying in association with the burnt animal bones and the antlers.

top of grave 16. Thus in all three cases collections of animal bones contained stone artefacts - as on Långön - while there were no human bones. The animal bones and the finds are interpreted as being sacrifices and the cemetery which is reckoned among the so-called lake graves, should in all probability be attributed to a Saami hunting culture (Ambrosiani, Iregren & Lahtiperä 1984).

In 1983 a Stone Age dwelling site on L. Vikarsjön (R. Ljusnan) in Hede parish, Härjedalen, was excavated by staff from Jämtland County Museum, led by Jan Sundström (undated report by K. Willemark; JLM inv.no. 26.277). Later elements included a probable grave, dated to the 13th century via the burnt fragments of a comb from this century. Moreover the construction contained nine fragments of sheet bronze, 10 nails, a hook and a fragment of iron, a whole "scraper", two edge fragments from other "scrapers", some very small flakes of flint (supplementary determinations by Kjell Knutsson), and cracked stone. The flint was burnt, and lay near the surface with the bones. (Unfortunately since the flint is burnt no microwear analyses could be executed. Knutsson emphasizes, however, that it is not a matter of sparking flints or the like.) Apart from burnt human bones there were bones of sheep/goat, squirrel, fish - including many from pike - and birds (Larje 1984). The construction is interpreted as being a non-Christian cremation grave, presumably Saami (Willemark, undated).

Coarsely chipped "arrowheads" and flakes of Dala sandstone clearly belonged to the grave goods in a lake grave from northern Dalarna, on L. Horrmundsjön in Transtrand parish, which could be dated to the 8th century A.D. Other Iron Age graves with stone artefacts and flakes as grave goods are known from this province, apart from those which are excluded by reason of the existence of Stone Age dwelling sites in the vicinity (Serning 1966:18). The lake graves at L. Horrmundsjön have been linked with a hunting population (Serning 1966), presumably Saami (Hyenstrand 1974, 1985).

In order to investigate the purpose of these late stone artefacts a microwear analysis was undertaken on the "scraper" from Långön. It was carried out by Noel Broadbent, who considers that there are slight wear traces and suggests that the tool was used for a material as hard as birchbark, or on a hard material such as wood for only a few minutes (Broadbent 1985). A second analysis, performed by Kjell Knutsson with another technique (cf. Knutsson 1985, 1986), produced a different result. Knutsson considers that the artefact had not been used at all, or possibly used for working with meat, "as a chopping tool or for flaying", but states categorically that it was not used on material such as wood, bone, antler or dry hide. Knutsson emphasizes, however, that his technique has been mostly tested on quartz.

The results of the two analyses follow below.

Summarize:

These examples of a late use of chipped stone described above span the Iron Age from the 8th century A.D. to some time in the Middle Ages (i.e. 1100-1500). There are datings as late as the Middle Ages from at least three, possibly five of the sites mentioned above. Stone tools of hard rock, probably were out of use at different times in different parts of northern Fennoscandia.

It appears that in the majority of cases, apart from artefacts flakes too have been found which indicates a late manufacture, not only a late use of chipped stone tools.

This practice does not seem to be due to a lack of metal, since e.g. iron knives were used together with stone tools. These were manifestly so functional that there was no reason to replace them.

The examples mentioned above of a late manufacture and use of chipped stone artefacts derive from dwelling sites, graves and an oven (?). All seem to be linked with a Saami ethnic affiliation. The 12 sites shown - see the map - are spread over Fennoscandia from the coast of northernmost Norway and the interior of north Norway and north Finland to the forests of central Sweden, as far south as northern Dalarna. This area roughly coincides with the Saami area of today. Archaeological, linguistic and historical indications together with results of blood tests point to an even larger Saami area in antiquity and the Middle Ages.

Two microwear analyses of the stone "scraper" from Långön in Ångermanland, dated to the 10th century, have given different results. Its use on birchbark, meat or raw hide have been suggested. Other analyses of Stone Age "scrapers" from Ångermanland and Lapland show that different tools were used for different purposes: for work on meat, hide, bone/antler, or wood (Rydström 1984, Broadbent 1985). The late stone tools of hard rock do not seem to differ in appearance from the older ones.

A broad cultural context links these stone artefacts from widely separated times and places, from several millennia in northern Fennoscandia.

*

ANALYSIS OF QUARTZITE FLAKE

24946:3

Tåsjö sn, Hoting, Långön.

The artifact is a macroflake of dark gray banded quartzite of *fjäll* origin. This stone type is commonly found in moraine deposits of the forest interior.

The flake has a striking platform with distinctive traces of platform preparation in the form of edge grinding. This technique was used to improve the striking quality of the platform and is proof that the flake was produced from a core. All surfaces of the flake are the result of previous flaking from this core. The flake shows no traces of weathering or abrasion.

The distal end of the flake has been retouched into a convex edge. On the left margin of this edge there is finer retouch whereas the right two thirds of the edge was only roughly flaked.

Microscopic inspection of the edge with a magnification of 20X indicates that only the left, more finely retouched, section has been used. A comparison with all edges of the flake, including unretouched edges, shows that slight marginal chipping of the edge rim is in evidence. This wear is under 1 mm in height and is concentrated on the projection of the edge rim. Experiments with stone scrapers have shown that this kind of edge chipping cannot occur when soft materials are worked, i.e. hides. Edge chipping is typical of work on hard materials, especially wood, and occurs after some minutes of use. Work on very hard materials such as bone or antler leads to edge crushing with a distinctive character and appearance.

Conclusions:

This flake was manufactured and modified. A working edge was produced on the distal end of the flake and the left third of this edge was used. Slight traces of marginal chipping of the edge rim suggest that the flake was used on hard material, e.g. wood, although for a short period of time, probably only several minutes. An alternative

Explanation would be that the tool was used on a material such as bark. The low edge angle, ca 55 degrees, would support this interpretation. Edge angles of 60-75 degrees or more are typical of scrapers used on wood where edge stability is of particular importance. Hide scrapers typically have edge angles of 50-60 degrees since edge sharpness (cutting capacity) is a prerequisite. This angle is also stable enough for work on materials of intermediate hardness. The edge angle of this tool combined with the wear traces suggest that the edge was used on a material of intermediate hardness such as bark.

Note:

Some reservation must be made in this analysis since only one artifact has been examined. Only general comparisons with other artifacts of stone (quartz and quartzite) are possible. The conclusions drawn are therefore of a general nature and based on the overall condition of this particular tool.

Umeå 1986.02.13.

Joel Broadbent
Center for Arctic Cultural Research
Umeå University

**COMMENTS ON AN ANALYSIS OF A QUARTZITE "SCRAPER" from
Långön, Täsjö parish, Ångermanland (SHM 24946:3)**

The artefact is a large flake of dark grey quartzite with distinct striking platform remnant. The polished edge on the remnant shows that the flake was struck from a nodule transported by ice. The quartzite is dense and relatively homogeneous with streaks of lighter "veined quartz". The one long side has distinct secondary modification in the form of a unifacial series of chips. The quartzite has a relatively homogeneous fine-grained matrix with larger quartz grains, 200-300 μ in size, scattered evenly through it.

The wear analysis according to the above was made of these larger grains along the length of the flake. Many grains exhibited pitting but no trace of cultural wear. The pits are due to weathering. Note that quartz grains of this type are very sensitive to use and all usage leaves distinctive traces. The artefact may have been retouched again when not used any more, or perhaps used as a butchering tool or for flaying. These uses leave only weak traces after use. The implement was assuredly not used as a scraper on material such as bone, wood, antler, dry hide etc.

Knutsson

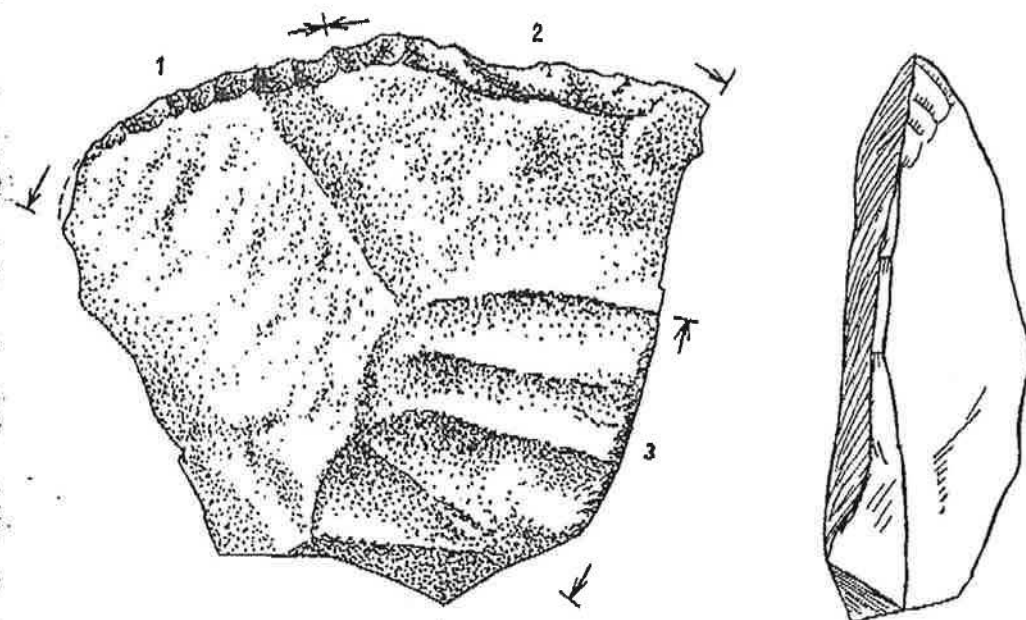
University of Uppsala

Figure 1. The sites dealt with in the article:

1 Mortensnes, 2 Kjelmöy-Kjödy, 3 Assebakte, 4 Gautelis,
5 Juikenttä, 6 Jatulinsaari, 7 Varghalsen, 8 Abborrviken,
9 Långön, 10 Smalnäset, 11 Vikarsjön, 12 Horrmundsjön.

Map redrawn by Bengt Händel.

Händel-96

Figure 2. The quartzite "scraper" from Långön. (80 % of full size).

- 1 Finer retouch, traces of use-wear.
- 2 Coarse retouch, no use-wear.
- 3 Striking platform with platform preparation (edge grinding).
Three distinctive flake scars on dorsal surface.

Drawing by Bengt Händel after Noel Broadbent.

References

- Ambrosiani, B., Iregren, E. & Lahtiperä, P., 1984. *Gravfält i fångstmarken. Undersökningar av gravfälten på Smalnäset och Krankmärtenhögen, Härjedalen.* Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer rapport 1984:6. Stockholm.
- Baudou, E., 1974. Samernas invandring till Sverige ur arkeologisk synpunkt. *Sameforskning i dag och i morgon.* (Nordiska museets jubileumssymposier.) Stockholm.
- 1981. Förändringar inom jägarkulturen vid Lule älv. *Luleälvsymposiet 1-3 juni 1981.* Skrifter från Luleälvprojektet 1. Umeå.
- Broadbent, N.D., 1985. Analysis of scraper wear: comparisons of four sites on the River Luleälv. Excursus 1 in Forsberg, L. *Site variability and settlement patterns.* Archaeology and Environment 5. University of Umeå, 1985.
- Carpelan, C., 1966. Juikentä. *Norrbotnen 1967.*
- et al. 1975. *Kemijoki 8000 - laxälv i norr.* Statens historiska museum utställningskatalog. Stockholm.
- Helskog, K., 1975. *Gautilis, a protohistoric site in Skjomen.* Manuscript.
- Hvarfner, H., 1957. *Fångstmän och nybyggare i Ångermanälvens källområden under järnåldern.* Arkiv för Norrländsk Hembygdsforskning 15. Härnösand.
- Hyenstrand, Å., 1974. *Järn och bebyggelse. Studier i Dalarnas äldre kolonisationshistoria.* Falun.
- 1985. Förhistoria och medeltid - sju skisser. *Historiska Nyheter 33 - Dalarna.* Statens historiska museum. Stockholm.
- Johansson, B.O.H., 1962. Varghalsen, en förhistorisk boplatz vid Hornavan. *Fornvännen.*
- Kleppe, E. Johansen, 1974. *Samiske jernalderstudier ved Varangerfjorden.* Magistergradsavhandling i arkeologi. Universitetet i Bergen.
- Knutsson, K., 1985. Yttopografiska studier av förhistoriska stenredskap. 3. Svepelektromikroskopi av experimentella kvartredskap. Exempel på urlakning, utfällning, deformation och mekanisk nötning. *Tor 20.*
- 1986. SIM-analysis of wear features on experimental quartz tools. *Early Man News.* Tübingen.
- Larje, R., 1984. *Analys av benmaterialet från fornlämning 29, Hede sn, Härjedalen. Anläggning 1 och 2. Rapport 8.10.1984.* Naturhistoriska Riksmuseet. (Otryckt.)
- Melander, J., 1986. Torkugnar. *Acta Bothniensia Occidentalis 8.* Umeå.
- Odner, K., 1983. *Finner og terfinner. Etniske prosesser i det nordlige Fennoskandinavia.* Oslo Occasional Papers in Social Anthropology No. 9. Oslo.
- Olsen, B., 1984. *Stabilitet og endring. Produksjon og samfunn i Varanger 800 f.Kr - 1700 e.Kr.* Magistergrad i arkeologi. Universitetet i Tromsø.
- 1985. Comments on Saamis, Finns and Scandinavians in History and Prehistory. *Norwegian Archaeological Review 18, 1985:1-2.*
- Rydström, G., 1984. The Fire-Cracked Stone Mound - A Winter Settlement. *Papers in Northern Archaeology.* Ed. E.Baudou. Archaeology and Environment 2. University of Umeå.
- Serning, I., 1966. *Dalarnas järnålder.* Stockholm.
- Siiriäinen, A., 1964. Kemijärven Jatulinsaari. Referat: Die Insel Jatulinsaari im See Kemijärvi. *Suomen Museo 71.*
- Simonsen, P., 1979. *Juntavadda og Assebakte - to utgravninger på Finnmarksvidda.* Acta Borealia, B. Humaniora. No. 17. Tromsø museum.
- Willemark, K., u.å. *Rapport. Arkeologisk undersökning av stenåldersboplatz, fornlämning nr 29, vid Vikarsjöns utlopp i Hede sn, Härjedalens kn, Jämtlands län.* Jämtlands läns museum. Östersund.
- Zachrisson, I., 1976. *Lapps and Scandinavians. Archaeological Finds from Northern Sweden.* Early Norrland 10. Stockholm.

Review of Ath. Anderson: The Scandinavian Colonisation of the North
ish Interior 500-1500 A.D. *Fornvännen* 81.

Samiskt - östligt - västligt. Samiska gravar i norra Sveriges inland som
älsbörd om internordiska kontakter under vikingatid - tidig medeltid. 17:e
ska arkeologmötet i Åbo 1985. ISKOS. In press.

Advokat Lars Sandow
Ahlgrens advokatbyrå
Box 137
901 04 UMEÅ
Sverige
Telefax 46-90-12 06 30

Angående renbetesmålet i Härjedalen

Kompletterende dokumentasjon til mine uttalelser av
29. februar 1995 og 4. juli 1995.

Professor Björn Collinder og fil.dr. Gustav Hasselbrinks
stedsnavnsopptegnelser fra 1942 i Ortnamnsarkivet i Uppsala,
kopiert ca. 1970.

1695 års Råfsteting i Härjedalen och Jämtland, den 26 februari i
Undersåkers prästgård. Valfrid Larssons Bilaga 21:1, s. 65 f., i
Skattefjällsmålet; kommentert i min Utredning av 1975, s. 528 ff.

1. Sarf etc. (utt. 29/2-95 s. 1; 4/7-95 s. 3 f.)

Collinder og Hasselbrink, meddelere Nils Larsson Axman, f. 1873,
broren Torkel Larsson, f. 1887, m.fl:

Sarve (normalisert skrivemåte, G.H. fonetisk sar²w²) =

"Särfåns dalgång ända ned til Ljusnan" (NLA), "dalgången omkr.
Särfån" (TL). Publisert i Collinder 1942:34, 94) og Collinder
1964:189 (som anført 29/2 og 4/7-95).

2. Saris

(a) (utt. 29/2-95 s. 2 f.; 4/7-95 s. 4 f.)

Collinder Saar-fiele (normalisert; NLA), Saar-fiel(e)h (flt.) i
1942:34 (gen.flt., TL) = G 72 c 2 Särvfjället.

Wiklund 1928:404, som naturligvis ikke kjente Collinders og Hassel-
brinks opptegnelser, mente at "'Sarisfiellet" skulle kunna avse
Skarsfjället vid riksröset no:o 151 på kartbladet 71 Ljusnedal,
vars högsta topp på lapska heter Sarvesgälda, eller också skulle
man kunna gissa på Särvfjället vid Särvsjö, enär en lapplänsman
vid tinget i Undersåker den 29 okt. 1668 meddelade, att "Saritz
fjäll" ligger i Härjedalen och kallas Selfwn (Selfwon ?) fjäll
och icke Sarijs fjäll, som ligger in om deras bohamnar en halv
mil från gårdarna, där allmogen sina fäbodas brukar". Det annet
alternativ er åpenbart å foretrekke (se min utt. 29/2-95 3). Mens

Bergsland s. 2

1942 Saar-fiele(h) svarer nøyaktig til Saris, å lese Sar-ris, der etterleddet betyr 'bergrygg' (vanlig norsk dialektord), har Sarves-gällda, i moderne sydsamisk rettskrivning Servies-gealta, et helt annet forledd, nemlig servies 'grarein (okastrerad rentjur)', med en kort vokal i første stavelse og en -v- som ikke finnes i Saris.

(b) Collinder Saar-fielle = G 66 SV b 6 Västerfjället (Sällsjö- og Västerfjället i trangere mening) mot Hallen. I min Uttredning 1975:198 antok jeg at dette kunne være det "Sarisfiäl" som i jordeboken for 1649 står sammen med "Dunderijs" for Thomas Joensson, som markering ^{gränsen for} av hans skattefjell mot Hallen. Men i betraktning av at Pålssons liste fra samme år har for Thomas Joensson "Drunderijs och Hetungsfiäll", likesom jordeboken 1646 "Dundris oc Hottoms fjäll", frihetsbrevets "Dronnerijs" og "Hittefiäll", turde 1649 "Saris" her snarere være en feil, som nevnt i min uttalelse av 4/7-95. Det "Saris" som i 1649 ble oppført i stedet for 1646 "Sarfe" for Mårten Jonsson, kan under ingen omstendighet forståes som Västerfjället mot Hallen.

3. 1646 Hittefiäll

Collinder Hihtege = G 66 SV a 3 Hottögsfjället; Hihtegen jaevrie = Hottöjen

1695 "Hittings skattelapfiell ligger närmast intil Undersåker och Mörsills Socknars byskogar; Bänderne i desse Socknar berättat och at Hittings skattelapfiell skall komma stor dehl in utj Undersåkers afrazdland Håttålandet och wattudahlen (vassdraget med sjöen Hottjen)". Beliggenheten av 1646 "Hittefiäll" må være hevet over enhver tvil. Hva forklaringen av det nordiske navn enn må være, må den samiske form være lånt tidligere enn det eldste nordiske belegg, nemlig 1528 Hotiøen (DN 14 s. 598).

4. Skarnja

Hasselbrink 1942: "namn på ett gammalt lappskatteland, begränsat i N av Ljusnan, i V av norska gränsen, i SV av Tännan, i NO av Ljusnan, i SO f.o.m. Skarvarna o. nedanför" (Nils L. Axman); "sträckningen mellan Ljusnan och Malmagen", "namn på en del av Tännås lappby, likaså på det fjällmassiv, där de hållit til = hela massivet mellan Grönvålen (G 71 c 4) och Funäsdalen (G 71 e 6)"

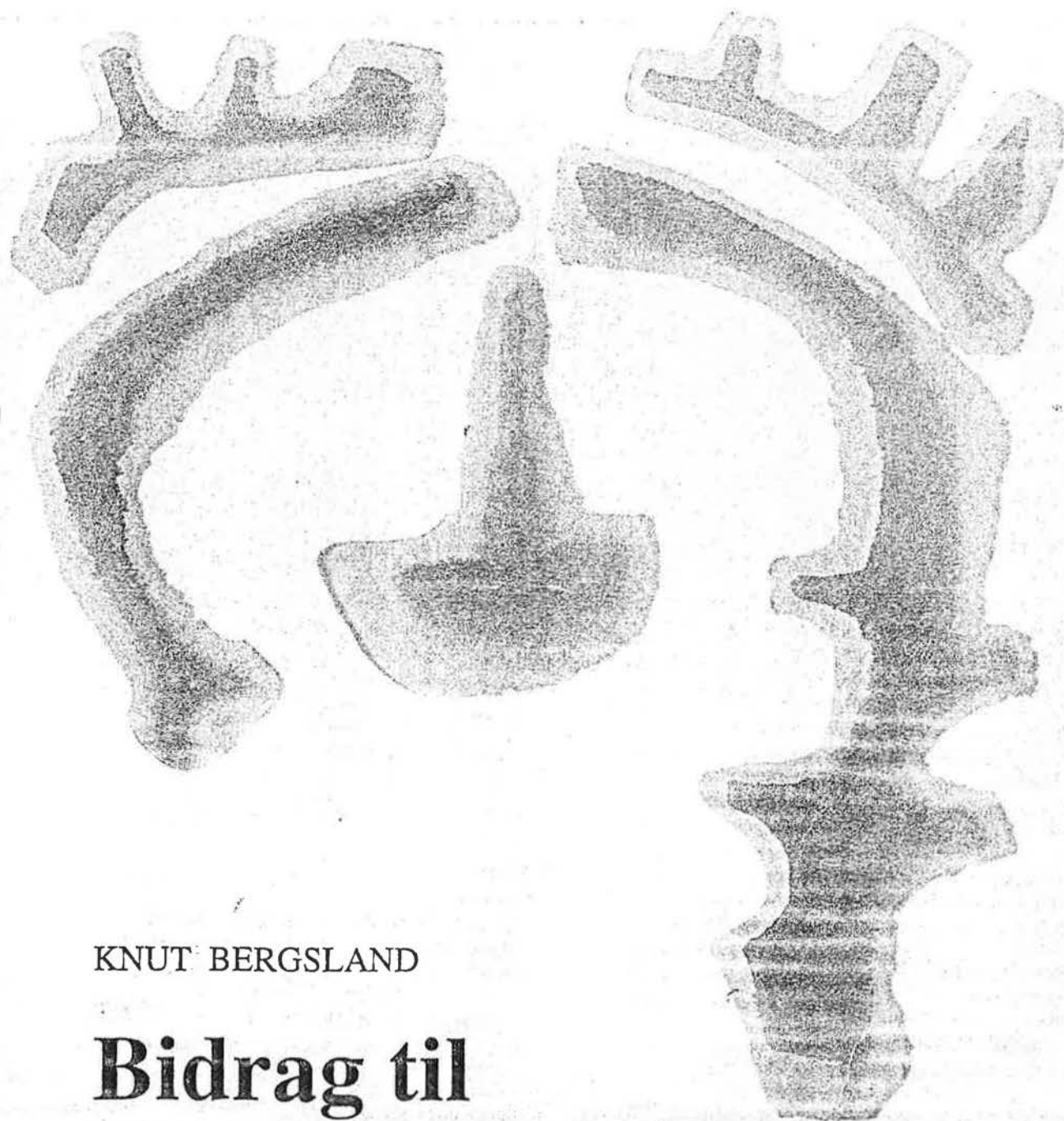
Bergsland s. 3

(Torkel Larsson). Som nevnt i min uttalelse av 4/7-95, omfattet altså "Skarnja" ifølge disse samers tradisjon hele området nord-vestover fra ~~fra~~ 1688 års grense for Funäsdalens byområde, bl.a. Glän, hvis samiske navn Kleaden-jaevrie forutsetter samkvem mellom områdets nordisk- og samisktalende fra middelalderen opp til våre dager.

Oslo, 14. september 1995

Knut Bergsland
Professor emeritus

KNUT BERGSLAND

Bidrag til sydsamenes historie

Skriftserie - Nr. 1

Sámi dutkamiid guovddáš/Senter for samiske studier

HOVEDTREKK I SYDSAMENES ELDRE HISTORIE

Innhold	side
Forbemerkninger	
1. Tiden inntil Brømsebrofreden 1645	43
2. Fra Brømsebrofreden 1645 til krigen 1657-60	55
3. Fra freden i København 1660 til Gyldenløve- feiden 1675-79	63
4. Fra freden i Lund 1679 til Den store nordiske krig 1709-20	69
4.1. Innledning	69
4.2. Oppdal	72
4.3. Rørostraktene - Herjedalen, "Kalls socken"	74
4.4. Snåsa - Offerdal	87
4.5. Brandsfjell-Geitfjell	90
4.6. Lierne - Ström	90
4.7. Sparbu prestegjeld	93
4.8. Overhalla	93
4.9. Helgeland - Åsele lappmark	96
5. Fra freden i Stockholm 1720 til grenseoppgjøret	98
6. Tiden etter 1751	109
Konklusjon	115
Noter	118
Liste over bilag	121
Litteratur	122
Karter	123
Bilag	

ikke alene lignede, men overgik i Glands de Stuffer han havde faaet af Lossius [lederen av Kvikneverket], hvorpaa han afslaaer og medtager nogle Stykker." (Øisang 1942, s. 21). Man tar visst gjerne for gitt at dyrene var villrein, men muligheten for tamrein kan ikke uten videre utelukkes.

I tid faller bøndernes klager på samene sammen med deres nye bruk av skytevåpen. Om samene hadde skytevåpen eller ikke, måtte de utarmede bønders nye form for jakt lett føre til konflikter, og turde tilstrekkelig forklare fremkomsten av klagene.

I 1643 var det som kjent også storkrig. Mens svenske tropper rykket inn i Holsten, gjorde stattholder Hannibal Sehested innfall i Sverige bl.a. fra Jemtland. Fra Snåsa til Bohuslen ble alle fjelloverganger og skogsveier forhugget og besatt med bondesoldater, så det er klart at også samer ble direkte berørt av krigen. Krigen endte som kjent med et ydmykende nederlag for Christian IV. I 1644 hadde svenskene besatt Idre og Särna, som de aldri ga slipp på, og ved fredstraktaten av 13. august 1645 måtte Christian IV bl.a. avstå Jemtland og Herjedalen til dronning Christina.

2. Fra Brømsebrofreden 1645 til krigen 1657-60.

Med avståelsen av Jemtland og Herjedalen til Sverige begynte en ny hundreårig grensestrid, der også samer var involvert, fra svensk side stadig som grunnlag for krav på landområder.

Ifølge fredstraktaten skulle Christian IV avstå "Jemptelandh med Herredalen inclusive, så vijdt befinnes af benämnde Herredalen att ligge på den Svenske sijdan om fiällen . " Fra svensk side ble dette forstått slik at "högsta fiällryggen", altså vannskillet, skulle være vestgrense også for Jemtland, slik at Sørli og Gaundal skulle ligge på den svenske side. Formelt ble denne pretensjon fremført, i forbindelse med forhandlinger om Idre og Särna, i et brev av 26. mai 1649 fra dronning Christina til Frederik III, men allerede i 1645 kom den klart frem på et kart tegnet av den svenske landmåler Thomas Christoffersson Hedräus, fulgt neste år av to større kart (kart A), det ene for rikskansler Oxenstierna personlig, det annet, det største og fineste, for dronningens kanselli. På kartene er grenselinjer for "Södre Lijdens sochn" og "Gåndal" tegnet inn, og rikskanslerens kart har en påskrift om at Sørli ligger innenfor Jemtlands "Rågongh", men siden sognet lå under Snåsas prestegjeld, kom det ikke "i consideration" ved landavståelsen og "handhafwas ännu till Norgie", likeså Gaundal. Øverst på dette står LAPPLÆ PARS, dvs. sydenden av Ume lappmark ifølge Oluf Tresk 1640 (se s. 53). På alle kartene er den pretenderte riksgrense en

mere eller mindre skjematisk fjellrygg østenom Nordli og vestenom Sørli og Gaundal og sydover til nordenden av Femunden, der grensen går midt langs vannet over Sollerøya.)

I den jordebok for Jemtland som fra 1646 av ble oppstilt etter svensk mønster, ble samene oppført for seg til slutt som "Jämtelands Lappar", fordelt som "Kalls socken", "Offerdals socken" og "Lapparna på Hammerdalsf jällen". I en "Räckning för Böxlepeningerne [et bare norsk uttrykk] af Cronon" som i 1649 ble satt opp av provinsialfiskalen Rafael Pålsson for å fremme kronens interesse og har interessante grensespesifikasjoner, er samene likeledes oppført for seg til slutt, her i denne orden: Hamnardals Lapparne, Offerdals Lapparne, Undersåkers Lapparne [dvs. Undersåker tinglag, inklusive Kall].")

I jordeboken var "Lapparna på Hammerdalsf jällen" seks, hver med skatt 3:- (= 2 riksdaler), og førstemann i 1646-48 var Lars Torkelsson "för sitt fjäll", lett kjennelig som Lasse Tårkelsson i de svenske regnskaper for "Snåsen lapper" 1617-1620, sønn av Torkiel Olsson 1575-1611 og sønnesønn av 1548-1572 Oluf Jonsson i "Finneli", Sparboens len. Pålssons liste starter med to samer som hadde "böxlat" resp. "Herkla fiälet", dvs. Hartk jølen, 1568 "Harchara", og "finliden", dvs. Sørli. Både jordeboken og Pålssons liste viser altså klart den svenske bruk av samer for å underbygge sitt krav på Sørli. Vedkommende samer må naturligvis ha hatt bruk innenfor "Södre Lijdens sochn", men i det utførlige norske koppskattmannntall 1645 er ingen samer oppført, hverken her eller annensteds. I sin samepolitikk hadde altså svenskene et desidert overtak.

Jordebokens øvrige fem (i Pålssons liste med en ekstra) svarer klart til de fem i den virkelige "Jämpte lapmark" av 1565, nemlig tre skattefjell nord for Ströms Vattudal (den gang kalt Ådalen), navngitt av Pålsson og svarende til de tre i "Ornäs fieldh i Jämteland" 1618-19, og to skattefjell sønnenfor vassdraget, navngitt av Pålsson som "Herkelruudh rundt om Öijers watne", dvs. den treløse fjellrygg ("ruet") av Hartkjølen (Hotagsfjällen) og skogslandet sydøstover til og med sjøen Öjarn, og "Munsfiellet mot Öijeren", dvs. fjellet nordøst for det foregående og skogslandet sydover mot samme sjø. Begge har klare grenser mot bøndernes avradsland sønnenfor og må ha vært bestemte samegruppers bruksområder fra minst hundre år tilbake.

"Offerdals socken" har i jordeboken ti halvskattemenn (1:16 d.smt. = 1 riksdaler), Pålssons liste syv som skulle ha "böxlat" Stenfjället, et skattefjell vestover fra Hotagen. Dokumenter fra 1651 og fremover viser at egentlig bare den første av de ti hadde betalt skatt til Offerdal, mens de øvrige var utarmet eller senere ukjente. Et dokument fra 1654 viser klar sammenheng med det svenske krav på Sørli, men har også en gammel grense mot de jemtske bønderområder (Utr. 1975, s. 205 f.).

Om en av de ti, Mats Torkilsson, heter det i en ransakning 1695 at man

ikke visste hvilket fjell han skulle ha brukt på den svenske siden, men skulle ha holdt til på "S(n)aasfiellet" på norsk side, altså tydeligvis igjen en bokføring som ledd i grensepretensjonen, her kravet på Gaundalområdet øst for vannskillet. Mats kan meget vel ha vært bror av Niels Torkelsson, som ifølge de svenske regnskaper for Snåsen 1607-1620 i 1612 hadde etterfulgt sin far Torkil Nilsson (1564-1611) i "sznasen fiell", og i 1637 ble ranet av bønder fra Kolåsen i Kall, like øst for Skjækerfjellene (ovenfor s. 52).

Som tidligere nevnt utstedte Jemtlands nye svenske landshövding Hans Strijk den 2. mars 1646 et "Frijheetz Breef för Jemtarna, vpa deras Skougar, samt Ägewohner, Biörn och Baâwerhuus". Vedkommende jemter, trolig fra Kall, hadde høyligen klaget over den overvold og innfall de hadde lidt av "dee Noriske finner, som På Snasenfiällen hafue deres tillhåld" på sine skoger og avradsland, bl.a. at samene skulle ha jaget dyrene fra deres fjell som tilhører Sverige, og inn på den norske siden - formodentlig å forstå som vest for "högsta fjällryggen" på Hedræuskartene 1645-46. Landshövdingen tok klagen til følge, advarte vedkommende samer mot slik inntrengen, og de skulle "eij heller träda inopå fiällen längre änn till den wägen, som ligger emellan Sull och dufue som tillförne wanligit warit hafuer" (Utr. 1975, s. 195). Fjellene det her er tale om, kan bare være Skjækerfjellene / Skäckerfjällen vest for Torröjen og Kallsjön (mm.) i Kall. Når bøndene ikke nevnte jemtske samer, var pointet naturligvis at de skulle ha enerett til hele området øst for vannskillet, også vestenfor den tradisjonelle grense for Gaundalområdet avmerket på Hedræuskartene, hvilket ikke kan ha vært den svenske landshövding imot, og at samisk bruk her bare skulle være intrengen fra norsk side. Når samene ikke skulle få gå lenger syd enn til veien over Sul og Duved, betyr det naturligvis at dette fra gammelt var sydgrensen for disse samer, samene på "Snasenfiällen", og ikke for samisk bruk overhodet (slik Haarstad misforstår det 1992, s. 122).

Som samers skattefjell er jordebokens "Kalls socken", 1649 kalt "Kaall Sochn Sulfiäl", å forstå som fjellområdet sydover fra veien over Sul og sønnenom bøndenes eiendommer i Åre, Undersåker og Mörsil, samt Ottsjön i den fordums "konungs almenning".) Navnet har temmelig klar sammenheng med grensepretensjonen, for på Hedræuskartene er grensen - "högsta fjällryggen" - trukket over "Kååksteenen", Koksteinen, vest for den tradisjonelle grense over sundet i Storsjön (riksrøys nr. 165), som er inntegnet på rikskanslerens kart (jf. s. 107). At "Sulfiäl" skulle være Sylene (Haarstad 1992, s. 121), på Hedræuskartene avsatt som Sylen, er lite rimelig å tenke, for dette langt sydligere fjell kunne vanskelig påstås å ligge til "Kalls socken".

I den første jordeboken (1646) har "Kalls socken" to skattemenn, som etterhvert viser seg å ha sine "husmenn": "Mårten Jonsson för Sarf och Suule fjäll 3:-" (= 2 RD in specie) og "Thomas Joensson för Dundris och Hottoms fjäll

4:16" (= 3 RD)¹⁰. Den 3. mars 1646, dagen etter at han hadde utstedt ovennevnte "frihetsbrev" for jemtene, fikk landshøvding Strijk på Sunde prestegård som kjent besøk av de to, som kom for å få fornyet sine danske "frihetsbrev" på sine fjell, se BILAG 3.

"Finnekongen i Lappefiällen" står i jordeboken tydeligvis for de fjell som Jemtlands landshøvding hadde "bebreefuat" ham på, og de to stedsnavn markerer tydeligvis ytterpunktene for skattefjellet. Suule fjäll må som nevnt være fjellet syd for veien over Sul, vest for bøndernes Kall socken, og kunne sies å "Sträcka sigh till Norige", for ikke å si inn i Norge. Sarf, i et annet eksemplar av jordeboken Särf, finnes på Hedræuskartene som Serve el. Serve Siögarna, hvorfra Servan el. Serfwan Fluvius renner sydover til Lussnan Fluvius ovenfor Hede, på moderne karter Öv. og Ned. Särvs jö og Särvan. Navnet er klart samisk, opptegnet i 1942 av Björn Collinder og Gustav Hasselbrink som Sarve om dalen med Sarven- johke (Särvan) fra Sarven- jaevrieh (samisk sarve betyr elg), ¹¹) og vitner om samisk bruk fra lenge før 1645. Hedræus må ha fått kartets navn fra bønder direkte eller indirekte, og elvenavnet ble åpenbart tilpasset bygdemålet som Servan etter mønster av Lussnan, Jågnan (Ljungan), Ranndan, og flere andre elvenavn som finnes på Hedræuskartene. Skattefjellets navn i senere jordebøker skal omtales i sin historiske sammenheng nedenfor.

Hva angår Herjedalen, er det viktig å være klar over at grensen mot Jemtland hadde vært gjenstand for strid mellom bøndene allerede fra 1480 (da mellom Vemdalen og Oviken) og ikke ble endelig fastlagt før år 1800. På Hedræuskartet fra 1645 er grensen trukket nordvestover bare til Börtnan i Ljungan (et par mil nord for Vemdalen kirke), svarende til et vitnemål avlagt i 1482. På rikskanslerens kart er grensen trukket stort sett etter vanskillet mellom Ljusnan og Ljungan nordvest til Helagsfället på "Högsta Fiäleryggen", men slik at den øverste av Serve siögarna ligger på grensen, altså svarende til jordeboken. På det største og seneste kartet følger grensen derimot Ljungan helt opp til long watnan (Ljungsja) like nordøst for Helagsfället, svarende til vitnemål i en tvistesak 1628. Klart på Herjedalssiden (ifølge alle karter) finnes på det siste kartet enda et navn av tydelig samisk opprinnelse: Walman øst for Sonne Fiäl (Sånfjället syd for Hede), en bielv til Ranndan (Rånden), som har avløp østover til Ljusnan, tilpasset fra samisk vealma 'stille, dypt stykke i elv', i moderne form Valmen. På nyere kart finnes en Valmen også i Tännäs, et lite vann med avløp nordover til den nå neddemte Lossnen, og ved utløpet av Ljusnan i denne store sjø gården Valmåsen, bosatt på 1700-tallet fra Funäsdalen, samme navn som Valmåsen øst for Røssvatnet i Helgeland, en fornorskning av stedets samiske navn Vealman- tjuvvelge "Åsen ved stilla". Disse navn vitner om gammel samisk bruk også i Herjedalen, åpenbart innskrenket av den utvidede bosetning og bøndernes virksomhet (Tännäs har kirke fra 1400-tallet, Funäsdalen fast bosetning først fra midten av 1500-tallet).

Hvorledes landshøvding Ivar Nilsson i Hudiksvall egentlig reagerte på sin nordlige kollegas brodervennlige hilsen av 3. mars 1646, er ikke kjent. Men den 30. oktober 1646 utstedte han etter påtrykk fra bøndene en resolusjon i bøndenes interesse, se BILAG 4.¹²⁾ Gjennom sine utsendinger hadde almuene i Herjedalen klaget over "en Hop Lapper och Lössefinnar" som holdt til på fjellene, at de skulle fare over alle bøndenes eiendommer og skoger og skyte bort alle dyr og fugler, samt stjele bøndenes "wåner" (jakt- og fiskeredskaper), hester og annen buskap. Og "Lapparnas Fougde" hadde klaget over at han ikke hadde fått tilbørlig skatt fra dem, fordi de hadde stukket seg bort på hemmelige steder der de ikke burde være. Derfor befalte landshøvdingen på sitt høye embetes vegne alle de "Lappar samt Lössfinnar" som hittil hadde ferdedes "der på Skogarna", at de skulle skynde seg vekk derfra "medh deras Renar och alla andra pagagie" til "de orter Skogar och Fiäll" der de burde ha sine hjemsteder, og at den "Lap eller Lössfinne" som heretter fantes å gjøre den ringeste innpass på bøndenes eiendommer, skulle straffes etc. og drives vekk fra bøndenes skoger.

Bøndenes klage minner sterkt om Tynsetalmuens klage av 1643 og synes temmelig overdrevet. I Hudiksvall kan samene ikke ha kunnet komme til orde, men av dokumentet sees at det fantes en lappefoged som skulle inndrive skatt fra dem, at samene altså også i Herjedalen hadde bestemte områder som de iallfall tidligere hadde skattet for. Spørsmålet var altså hvor grensene gikk mellom samenes og bøndenes områder, men det står det intet om i dokumentet.

Den 7. mars 1648 ble ifølge Herjedalens landstingsprotokoll landshøvdingens "förbodh om lapparne och lössfinnarne" opplest "och dem landett aldeless förbuditt", og "lapparness förman Jon Mårtensson" (tydeligvis finnekongens sønn) ble ført frem og anklaget for "någott inpass", men etter løfte om bedring løslatt for den gangen, "män finnes någon man då tagess fengzles och tingföress och dömass efftersom förbodett lyder." (Utr. 1975, s. 200). Samene skulle vel altså nå forvises fra "landet", men hvor grensen skulle gå, står det intet om. Som ovenfor nevnt, var grensen mellom Herjedalen og Jemtland stadig et stridsspørsmål også mellom bøndene.

I Jemtlands jordebok 1649, under "Kaal Sochn Sulfiäl", står "Mårthen Hansson för Saris och Swalfiäl 3.-", i Pålssons register fra samme år, under "Undersåkers Lapparne", "Mårthen Joensson för Saris och Siullfiäll 3", i jordeboken for 1653 forandret til "Joan Mårtensson för Saris och Cronones fjäll" (Utr. 1975, s. 198-199, 201). Hansson i jordeboken må være feil for Jonsson, og "Swalfiäl" og "Siullfiäll" temmelig sikkert feil for den første jordeboks "Suule fjäll", mens omdøpningen til "Cronones fjäll" er lett forståelig som uttrykk for pretensjonen på området vest for den tradisjonelle grense ved veien over Sul. Saris, dvs. Sar-ris, der etterleddet betyr bergrygg, svarer til det samiske navn på

Särvfjället umiddelbart øst for Särvsjö, opptegnet i 1942 av Björn Collinder som Saar-fiele eller i flertall Saar-fielh,¹³⁾ fordi fjellet er delt i to ved en kløft.¹⁴⁾ Grensen synes altså å ha vært praktisk talt den samme i 1649 som før. Senere ble det strid både om området og om jordebokens navn (se s. 67).

"Thomas Joensson för Dundris och Hottoms fjäll 4:16" i jordeboken 1646, Pålsson 1649 "Thomas Joensson för Drunderijs och Hetungsfjähl 4.16" (4:16 d.smt. = 3 RD), svarer nøyaktig til hans fornyede frihetsbrev av 3. mars 1646 på "Lappefiällerne i Jemptelandh". I henhold til hans danske frihetsbrev bevilget den svenske landshövding ham Dronnerijs med skatt 2 RD og det nærliggende Hittefiäll med skatt 1 RD, til sammen 3 RD (= 4.16 d.smt.). Dronne-rijs, Drunde-rijs, er som enkeltfjell Trondfjällen øst for Vålådalen, moderne samisk Tråånten-vaerie el. Tråånten-tjahke øst for dalen Tråånte (Collinder og Hasselbrink 1942, her normalisert), men, som skattefjell, senere kalt skatte-lappfiellet Tranris, et større område, grensende bl.a. til Ottsjöbøndenes avradsland nordenfor (jf. Utr. 1975, s. 528-532). Hittefiäll svarer til moderne samisk Hihtege, opptegnet i 1942 av Björn Collinder som navn på Hottögsfjället syd for vannet Hottöjen, samisk Hihtegen-jaevrie, og til senere dokumenters Hittingz skattelapfiell, som grenset såvel til Undersåker og Mörsils bondeskoger som til skattlappfiellet Tranris (Utr. 1975, s. 532), mens Hottoms fjäll, Hetungsfjähl, gjengir den (eller de) jemtske form(er) av navnet, på Hedræuskartene Hättogzfjäll, Hattigs Fiäll, sønnenfor Hättogen, på det eldste kart Hettögen, visstnok først kjent i 1528 som Hotöen.¹⁵⁾ Uansett hvorledes bygdemålenes former skal forklares, må den samiske form Hihtege, forkortet i 1646 Hitte-fiäll, gjenspeile en eldre form enn de eldste kjente former i bygdemålene og vitner således om sammenhengende samisk bruk siden middelalderen (om ikke også tidligere). I jordeboken for 1649 står i stedet "Dunderijs och Sarisfiäl". Dette Sarisfiäl beror vel nærmest på sammenblanding med Mårten "Hanssons" Saris, men kunne også svare til det samiske navn på Västerfjället østenfor, opptegnet 1942 av Björn Collinder som Saar-fiele (her normalisert), og således markere skattefjelllets grense mot Hallen ved Storsjön.

Fjellsamen Thomas Jonssons frihetsbrev var øyensynlig av samme legale art som bønders frihetsbrev (jf. jemtenes frihetsbrev av 2. mars 1646 ovenfor og Holtålbøndenes frihetsbrev påberopt i 1632, anført i forrige avsnitt).¹⁶⁾ Han var forpliktet til å holde seg innenfor sine grenser og ikke trenge inn på eller gjøre skade på bøndenes "Bollbyiar, Råmercken och grentzer", men skulle med sitt frihetsbrev selv bli latt i fred, "omelesterad och oqualld", av "allom dem som wederbör". Til hans rett hørte "diurskiutningh som af allehanda slag falla kan", som på den tid var mest gjenstand for tvist og krangel, men han hadde naturligvis også tamrein, slik som naboen i sydvest ifølge resolusjonen av 30. oktober 1646.

På tinget i Undersåker 1649 klaget Ottsjömennene (som hadde papirer fra

slutten av 1300-tallet) over at "Tåmmas Joensson lapp" tilføyet dem innpass og skade på byens avradsskog ved å drepe dyr og fugler, og "Tåmas med sine husmän" ble formanet at om en bonde fant ham eller noen av hans husmenn å gjøre skade på avradsskogen med skyting, skulle bonden føre Tåmas lapp til tings og be om dom i saken (Utr. 1975, s. 200 f.). Dette var altså en simpel nabotvist, og ikke et spørsmål om samens rett til sitt skattefjell, men vi får altså her vite eksplisitt at skattemannen hadde husmenn, andre samefamilier som han skattet for.

I 1653 ble to herjedøler fra Vemdalen og en Olof Halvarsson i Ljungdalen dømt til døden for mord av en samefamilie i Ljungdalen, Lars Klemetsson med hustru, to sønner og en treårig datter, trolig en "husmannsfamilie" under innehaveren av skattefjellet "Sarf/Saris och Suule fjäll"; Ljungdalen ligger nemlig ca. tre mil nordvest for Särvsjö (og drøye to mil sydøst for Trondfjället). Historien, som er referert i detalj av Brome (1954, s. 165 ff.), begynte i 1630, da en Jon i Haltdalen hadde kjøpt en rein av samene og ført den hjem. Siden kom reinen bort, og samene ble beskyldt for trolldom osv. Under en fisketur med tre andre trøndere i 1652 besluttet Jon å gjøre opp med samene og tok kontakt i Ljungdalen med et jaktselskap av herjedøler, blant dem den nevnte Olof Halvarsson, som også var blitt uvenner med samene. Tidlig en morgen dro de så opp til samens hjem, skjøt samene og hans hustru og en av sønnene og slo den lille datter ihjel med øks, likeså den annen sønn senere på dagen, og delte samens husgeråd og 37 rein mellom seg. I tid faller begynnelsen av historien sammen med samenes påståtte drap av den fattige mann Peder Pedersen Almås i Ålen som ålbyggene klaget til Jens Bjelke over i 1632. Man spør seg hvorledes de relativt fåtallige samer skulle kunne skremme livet av utarmede bønder av denne typen.

På tinget i Undersåker i 1698 fremla en same et brev utstedt av häradsfogden den 15. desember 1656 for hans far på et skattefjell som i 1662 kom i jordeboken som "Nils Jonsson för Taverdals och Flattron fiäll 1:16". Taverdal, i 1698 kalt Täfwerdalen, er Tevldalen ved Storlien (vest for vannskillet), og Flattron er Flatruet, fjellet syd for Ljungdalen som strekker seg sydøstover mot Särvsjö, til sammen altså som skattefjell del av "Sarf/ Saris och Suule Fiäll". Nils Jonsson var bror av Thomas Jonsson og svoger av finnekongen Mårten Jonsson, altså onkel av dennes sønn Jon Mårtensson, og i 1668 heter det i en undersøkelse at "sedan feigdhen yppades", altså ved begynnelsen av krigen 1657-1660, hadde Jon Mårtensson forlatt sitt fjell, og Nils Jonsson i hans sted brukt "Sarijs fjäll", altså skattefjellet som Jon sto for i jordeboken siden 1653. I 1656 var altså skattefjellet avkuttet i begge ender. Forklaringen på at det i sydøst nå omfattet bare Flatruet, kan bare være at herjedøler hadde fordrevet samene fra Särvsjö, "Sarf" og "Saris", slik man også forstår av dokumentet fra 1668 (Utr. 1975, s. 202, 226 f.).

Så langt fra at samene skulle ha "rykket sydover" i sen tid, var det

åpenbart bøndene, spesielt herjedølene, som trengte samene tilbake, iallfall delvis med brutal vold, en historie som gjentar seg mange steder og til flere tider.

Den skjellsettende begivenhet på norsk side etter Brømsebrofreden var naturligvis igangsettelsen av Røros kobberverk. Privilegiebrevet som Christian IV den 19. oktober 1646 utstedte til sin kammertjener Joachim Jürgens (Irgens) og hans partisipanter, ga kobberverket rett til å utnytte all skog, alle fosser og alle malmforekomster og "skalte og valte som de sig best vide" i en cirkumferens på 4 mils radius fra Storwartz gruve, dvs. praktisk talt hele Ålen og Haltdalen, Tydal ned til Ås, og Os, Tolga og området vestover til grensen mot Kvikne med det eldre kobberverk, men naturligvis ikke områder øst for den gamle landskapsgrænse mot Herjedalen, fra 1645 riksgrense. Arbeiderne ved verket skulle være fritatt for militærtjeneste og skyssplikter, mens cirkumferensens bønder skulle være pliktige til å gjøre "førsel og arbeid til og fra verket, når det behøves og tilsies, dog for billig betaling" (Øisang 1942, s. 43). Langs den gamle ferdselsvei til Herjedalen, der bøndene ifølge klagen av 1632 ble tvunget til å frakte handelsvarer for fogdene, var det allerede et par-tre år tidligere kommet fast bosetning et par steder (Brekken og Kurås, Haarstad 1992, s. 71), og langs veien sydover til Østerdalen en del år tidligere (som nevnt ovenfor), men etter hvert utvidet bosetningen seg betydelig innenfor cirkumferensen. Og smeltehyttenes enorme behov for ved førte til at mesteparten av skogen sønnenfor Aursunden ble snauhugget i løpet av ti år (Prytz, Beretninger om Bosetningen i Røraas Præstegjeld 1610-1710). Hele området skiftet altså fullstendig karakter.

I 1657 forsøkte Frederik III som kjent å ta igjen Jemtland og Herjedalen; Jørgen Bjelke rykket inn i Jemtland med 2000 mann, og norske tropper besatte Herjedalen, formodentlig ikke uten spor i området. Men i 1658 mistet Frederik III også Trondhjems len. Ifølge fredstraktaten gikk grensen mellom Trondhjems len og Nordland til Findefieldet, utvilsomt brukt av "Bindals lapper" fra før 1553, mens grensen mot Akershus len bl.a. gikk over Finde fieldet / Findefiäldet (Finnfjellet, 1704 Finfieldet) i Rennebu (Yngvar Nielsen, Kampen om Trondhjem 1657-1660, 1897, s. 169, 174, 175, 176 f.). Stedsnavn på Finne- el. Finn- kan ofte forklares på flere måter, men dette er rimeligst å forstå som "Samefjellet", og som vitne om gammel samisk bruk i området. I 1685 og 1686 kom også konkrete dokumenter frem om samisk bruk i området (se s. 72 f).

innkrevd av foged Rasmus Jensen, foged fra 1657 til 1670 (Haarstad). Han hadde tydeligvis tatt nærmere rede på Torkil av 1661, for Morten Torkilsen og Jonas Torkilsen var rimeligvis sønner av Torkil Mortensen, og Torkil Jonassen 1670 trolig sønn av Jonas Torkilsen og sønnesønn av Torkil 1661, som altså da må ha vært en temmelig gammel mann. Som rettighetsinnehavere kan de også ha hatt "husmenn", i likhet med bygselinnehaveren i Tynset og innehaverne av opprinnelig danske frihetsbrev i det nå svenske område østenfor. Når (ifølge Haarstad) samer ikke finnes i skattebøker for Tydal etter 1670, er vel den enkleste forklaring at Rasmus Jensens etterfølger ikke var så flink til å inndrive skatt av samer, som f.eks. kan ha stukket seg bort (slik det ble påstått i Herjedalen 1646), og kanskje også krigen 1675-79 kan være en del av forklaringen. Etter krigen viser det seg temmelig klart at Anders Larsen innehadde fjellområder sydover fra bøndenes Tydal, og også Jonas Torkilsen kan synes å komme inn igjen i bildet (se s. 76 f). Hvor langt vest tydalssamers bruksområder kan ha strukket seg tidligere, er naturligvis vanskelig å si, for allerede før 1670 ble området dominert av folk i Rørosverkets tjeneste (ifølge Haarstad 1992, s. 74, hadde verksarbeidere, bl. a. en kullbrenner, slått eller engesletter også østenfor Aursunden alt i 1669).

I 1662 kom det på svensk side ny jordebok. Under "Kalls socken" kom det som tidligere nevnt et nytt navn, "Nils Jonsson för Taverdals och Flattron fjäll 1:16", med fogedbrev av 1656 (s. 61). Han var bror av frihetsbrevinnehaveren fra 1646 Thomas Jonsson, som nå var "lappländzman" i "Underssåker fiäll",²³⁾ tydeligvis med disposisjonsrett i "Lappefiällerne" i "Kalls socken", som var del av Undersåker tinglag. På tinget i Undersåker 29. oktober 1668 ble han av befalningsmannen stilt til regnskap for "lappräntan" fra og med 1658 til og med 1668 på en meget inngående måte, spesielt angående to områder som har stor historisk interesse (detaljer i Utr. 1975, s. 226-232).

Befalningsmannen, som var kommet til i 1658, gikk etter jordeboken fra 1653, som hadde "Joen Mårtensson som skattar efter cronones jordebok [en misforståelse av jordebokens Cronones fjäll] för Sarijtzfiäll åhrl. 3 smt. (hwilket fiäll, sedhan Joen Mårtensson begaf sigh ifrån Vnderssåker, Thomas brodher, blindh Nilss Joensson brukat hafuer och än brukar) och Thomas Joensson för Trohrrijes och Hattungn fiäll åhrligen skattar 4 D:r smt. och 16 öre". På spørsmål om "Sarijs fiähl" svarte lapplänsmannen (Thomas Jonsson) at det lå i Herjedalen og der kaltes "Selfwen fiäll" (Särvfjället) og ikke "Sarijs fiäll" (det gamle samiskbaserte navn, 1942 Saarfielle(h)), og lå innenfor bøndenes "boehmpner [bohamner] en half mijhl från gårdherne der allmogen sine fäbodhar bruka." Med sin åpenbart utvidede setring hadde altså herjedalsbøndene tilegnet seg den sydligste del av "finnekongens" område ifølge jordeboken 1646-49, Sarf (Sarve) / Saris (Saarfielleh), mens hans sønn Joen var reist fra Undersåker

(tinglaget, altså "Kalls socken"), trolig sammen med faren (jf. neste avsnitt). Den sydligste del av dette skattefjellet var altså fra 1656 Flatruet like nordvest for Särvsjö, brukt av den blinde Nils Joensson, som foruten en eller flere sønner også kan ha hatt "husmenn".

Fra 1658 til 1668 hadde Thomas lapplänsmann også "dragit en lapp från Offwerdahls fiähl, vndher Vnderssåkers fiähl" (dvs. Undersåker tinglag), Thorkill Olufson, og årlig krevet en riksdaler av ham, slik at Thomas skulle være skyldig 8 RD. Lapplänsmannen i Offerdals fjell, Scharel Olufson, kunne bekrefte at Torkill hadde betalt "sin ränta" i Undersåker (tinglag). Ifølge en jordeboksransakning i 1695 brukte Torkil Olufson da både "Södsjö Fiell under Offerdahl" (området øst for den store sjø Torröjen) og "Jemt Fiellet i Undersåkers Tinglag och Kall Sochn belägit", i 1692 kalt "Skieckarfjället", vest for Torröjen og Kallsjön (Utr. 1975, s. 229), altså det fjellområde som det ble skattet til Jemtland for i 1604 og trolig også i 1610/11 (s. 51), øst for eller etter skiftende svenske synspunkter kanskje inklusive "sznasen fiell" som Torkil Nilsson innehadde 1564-1611, etterfulgt av Nils Torkilsson (1612-20), som i 1637 ble ranet av bønder fra Kolås i Kall.

Torkil Olufson kan ha vært sønn av Olof Torkelsson, sistemann i jordeboken av 1646 for "Offerdals socken" og trolig bror av samme jordeboks Mats Torkelsson, som ifølge ransakningen 1695 skulle ha holdt til på "S(n)aasfiellet, innom Norske gräntzen belägit" (s. 56 f.) Torkil synes altså å ha vært sønnesønn av Torkil Nilsson, hvis far sto i de svenske regnskaper siden 1553, det aller eldste. Jemtenes frihetsbrev av 2. mars 1646 (s. 57) vitner om alvorlig krangel og forsøk på å få fordrevet samene fra den jemtske side. Etter krigen 1675-79 ble forholdet ikke bedre (se neste avsnitt).

For "Offerdals socken" har jordeboken for 1662 bare et par navneforandringer fra 1646. Lapplänsmannen Scharel Olufson, trolig sønn av jordebokens førstemann Olof Andersson i "Stenenfjäll", styrte tydeligvis selv, som ansvarlig for hele gruppens skatt overfor den svenske befalingsmann eller foged. På Offerdals siden var forholdene tydeligvis mere fredlige, med gamle grenser mot bøndenes områder.

I 1662 var "Hammerdalslapparne" blitt til "Ströms socken", uten annen forandring i jordeboken fra 1646. Disse samene hadde ennå ikke fått noen "wiss Fougde" og sendte i 1669 en supplikasjon til en kommisjon i Västernorrland for å få orden på skattebetalingen og ikke lide overlast (Utr. 1975, s. 233). Over tyve år etter landskapsovertagelsen hadde de svenske myndigheter altså ennå ikke skikkelig innsikt i de lokale forhold, men samene måtte mere eller mindre ordne opp selv.

I 1666 kom en omfattende ransakning av bøndenes avradsland, som ikke direkte berørte samene, men indirekte anga grensene mot deres skattefjell

(jf. utr. 1975, s. 211-214, 234). Avraden gjaldt også fiske, bl.a. oppover Ströms Vattudal ("Ådalen") like til Giärme (Utr. 1975, s. 235), allerede "böxlat" i 1649 av en bonde i Ström (Utr. 1975, s. 214), i 1602 påstått å ligge i "Pijtto Lapmark", dvs. samisk Gärma, nå kalt Jorm, sjøen øst for Limingen (jf. Bergsland 1987, s. 138 f., og s. 67). Som det viste seg et par årtier senere, hørte dette område til en namdalssame, men fra norsk side finnes så vidt vites foreløpig ikke annen opplysning enn "Tiende af Sex Finder til fields, Hver en Rix ort; En dlr. Tou ort" for Overhaldens prestegjeld.²⁵⁾ På offisielt dansk hold var kjennskapet til dette område enda slettere enn på svensk side, slik som også tidligere.

For "Umeå Lappmark" ble det i 1670 satt opp en jordebok, inklusive Rana og Vefsn, med kart og beskrivelse av "Vhmeå Byen" og "Graan Byen" i 1671 (jf. LL 1978, s. 82 med kart, 95). Fra norsk side, dvs. Helgelandsgodset som i 1666 ble solgt av kronen til Joachim Jürgens, skjedde så vidt vites ingen forsøk på skattlegging av disse samene før tyve år senere (se s. 96). Svenskene hadde altså stadig et desidert overtak i sin samepolitikk.

I september 1675 erklærte Christian V Sverige krig. Frem til 1679 raste den blodige skånske krig, mens Gyldenløvefeiden på ny førte til utarming og hungersnød i Jemtland, Herjedalen og Trøndelag. I 1675 ble det oppsatt en svensk hær i Jemtland, møtt av dansk mobilisering i Trøndelag, bl.a. 250 mann i Snåsa. I mars 1676 marsjerte svenske tropper ned i Herjedalen for derfra å angripe Røros. Ved juletider overga Sørli seg og ble brandskattet. I august 1676 trengte svenske tropper inn i Meråkerdalen, neste år 4.000 norske soldater inn i Alsen (øst for Undersåker). I 1678 kom et nytt svensk innfall i Trøndelag, og bl.a. Røros ble avbrent. Og krigen fortsatte med gjensidige plyndringstokter. Det sier seg selv at heller ikke samene i disse områder kan ha forblitt uberørt.

4. Fra freden i Lund 1679 til Den store nordiske krig 1709-20

4.1. Innledning

I denne perioden fremkommer flere nye dokumenter til forståelse av samenes historie som krever en innledende oversikt før den nærmere omtale av de forskjellige områder.

Fredstraktaten av 23. august 1679 gikk ut på status quo fra 1660, men noen grenseoppgang fant heller ikke denne gang sted. Etter krigens slutt fikk en svensk ingeniør i oppdrag å tegne et nytt kart over Jemtland og Herjedalen, men han døde i 1682. Oppdraget ble overtatt av landmåler Kristoffer Stenklyft, som i 1683 fikk ferdig et kart over Jemtland og i 1686 sin "Iemptiæ et Heriedaliæ accuratissima Delineatio" (KART B), for Herjedalens vedkommende med

gamle Morten var Morten Torkilsen fra skatteboken 1668-70 (jfr. s. 73). Men ifølge saksreferatet var det flere samer der i fjellene som skulle ha av brennevinet som førte til ulykken.

I sin beretning fra 1707 skriver Resen bl.a. også at samene i disse fogderienes grensefjell snart var på denne side og snart på den annen side til Jemtland og Herjedalen, slik at man ikke kunne vite under hvilke dommere de hørte, og helst gjorde opp tvister seg imellom. Som dommer søkte de da en mann de hadde tiltro til, en de kunne handle med, eller en prest. På Røros var det således en organist i kirken som sammenkalte de samer langs grensene som innen tre ganger 24 timers tid meldte seg for å få sine tvister oppgjort (utførlig gjengivelse i Reitan 1935, s. 110-111). I norske domsprotokoller el. lign. kan man altså ikke vente å finne samer nevnt annet enn eventuelt i drapsaker el. lign., eller som gjenstand for klager fra bønder eller andre av deres fiender.

På den svenske side var det en helt annen justis. På tinget i Undersåker 1691, "om förmedlade hemman", kom det frem at det var tre skattelapper, hvorav to var fattige: (1) "Nils Tomsson i Krohnrise" (= Dronneris, Tranris), (2) "Mårten Jonsson i Täveldalen", og (3) "Jonas Tårkelsson i Flatrun är behållen eller förmögen" (Utr. 1975, s. 251). De tre diskuteres best i omvendt rekkefølge.

Jonas Tårkelsson var naturligvis han som fant malmen i "Kopparberget". Han hadde tydeligvis bruksdirektørens bevågenhet, for i 1693 og 1695 fikk han av landshøvdingen i Vemdal (Herjedalen) protektorialbrev mot voldsomhet fra tilgrensende bønder og bruksfolk, som han i 1699 brukte i en sak mot "Erik Jonasson garmakare om övervåld m.m.", da han også var blitt arestert av tolderen på grunn av et rykte om at han hadde drept sin sønn (tolderen ble dømt til å oppgi kilden). I 1697 klaget han med fremgang hos bruksinspektøren over en "gruvdräng vid Ljusnedals kopparverk" som hadde skutt 8 av hans rein (Utr. 1975, s. 251).

På et räfsteting holdt på Undersåker prestegård i februar 1695³⁶) bekreftet lensmannen at skatten av Sarisfiellet, som Jon Mårtensson sto skrevet for i jordeboken (siden 1653), var blitt betalt årlig av Jonas Torkillsson som brukte "Flatråens fiellet", som ifølge lensmannen og et annet pålitelig vitne ikke lå på denne siden (i Undersåker, Jemtland), men "söder ifrån Handöhl innom Herrdahlz gräntzen wid pass 1 1/2 mijhl när till Messlinge bruuk", dvs. ifølge grensen på Stenklyfts kart fra 1686, mens det ifølge rikskanslerens Hedræuskart lå på Jemtlandsiden eller i allfall på grensen. Når nå Flatruet og tidligere Saris og Sarf (Sarve) var forsvunnet fra "Kalls socken", skyldtes det altså at landskapsgrensen ble flyttet - eller regnet - lenger nord, og det var naturligvis et resultat av herjedølenes fremrykning nordover, takket være deres landshøvdings resolusjon av 30. oktober 1646 (s. 58) eller vold (s. 61). Men nå skulle de 3 d:r sølvmt. som Jonas Torkelsson hadde erlagt for "Flattruns Fiäll",

opptas i "Herrdahlernes Räckningar", mens de 3 d:r smt som var oppført under Kalls socken i Jemtland for Saris fiell, der skulle komme til avskrivning. Til Herjedalen skulle likeledes regnskapsføres de 3 d:r smt som Jon[as] Torkilsson [og hans sønn] Anders Jonsson sammen med sin (Jonas's) svigersønn Nils Israelsson hadde erlagt for "Torsdagz fjellet, närmare Stosiön belägit", dvs. Tossåsen, som således ble fratrasket "Tranris och Hitting" (jf. s. 86). Disse transaksjoner ble begynnelsen til Mittådalens sameby og Herjedalsdelen av Tossåsens sameby.

Mårten Jonssons Täveldalen ble gjenstand for en interessant behandling. På räfstetinget i 1695 heter det at Mårten Jonsson Kranck (= syk ?) for 1 1/2 d:r smt. i årlig avrad brukte Tafwerdahls Fiell (fjellet sydover fra Teveldalen), Handöhlz Rijss (fjell ved Handölen, som kommer fra fjellområdet nord for Helagsfjället og faller i Ånnsjön; ved Handöl), sunnerst i Bunnerfiell (øst for Handölen) og öfwerst i Enbågh, var altså nærmeste nabo til Meråker og øvre Tydal (se s. 77). På tinget i Undersåker 1698 klaget "gamle lappen Mårten Jonssons hustru Ragnil Jönsdotter" (altså frihetsbrevinnehaber Thomas Joenssons søster, gift med "finnekongen" Mårten Jonsson, nå "kranck") over at "lappen från nya bruket" Jonas Torkelsson, hans sønn Anders Jonsson og svigersønn Nils Ivarsson (= Israelsson) lot sine rein trenge inn på hennes manns skattefjell Täfwerdalen og avbeite området slik at hennes mann ikke kunne betale skatten, som var 1 Rd:r (= 1 1/2 d:r smt.). Da la Nils Jonssons sønn Torkel Nilsson (Ragnils brorsønn) frem fogedbrevet fra 1656 som faren hadde fått på "Taverdals och Flattron fjäll" da Mårten Jonssons sønn Jon hadde forlatt sitt skattefjell (s. 61), og ba om å få tiltre dette skattefjellet som hadde gått fra ham i hans umyndige år. Men så la "hustru Ragnil" frem [sin manns] fogedbrev av 1680 på "Töverdalsfjället", på å få tiltre fjellet etter sin (hustruens) bror, denne Torkels far, mot skatt 1 Rd:r. Med dette kunne herredsretten ikke gjøre noe, særlig da "sådana avradsland och fjäll under denna jurisdiktion ej sortera" (Flatruet var jo nå blitt regnskapsført under Herjedalen), men påla lensmannen å forby Jon[as] Torkelsson med sønn og svigersønn å gå inn på Mårten Jonssons fjell.

Finnekongens "Sarf och Suule fjäll 3:-" fra 1646 (s. 57) var altså etter hvert blitt redusert til det som skulle bli Handölsdalens sameby. Så vidt man kan forstå, forlot han sitt skattefjell sammen med (eller før) sin sønn Jon ca. 1656, da hans svoger Nils Jonsson (som hørte til sin brors skattefjell østenfor) overtok, men kom tilbake før dennes sønn ble myndig, trolig under eller etter krigen 1675-79, og fikk nytt brev i 1680, men nå på et avkortet skattefjell. Vold (s. 61), krig og malmfunn førte altså til en familietvist i fjellet, men just denne viser at det dreiet seg om gamle samiske bruksområder med bestemte grenser, som de svenske myndigheter først etter hvert tok rede på og begynte å regulere, delvis under press fra bønder som utvidet sin virksomhet.

Nils Tomsson i "Krohnrise" var sønn av Thomas Joensson med frihetsbrevet på "Dronnerijs" og "Hittefiäll" fra 1646, (s. 60). På räfstetinget i 1695 heter det at Thomas Jönssons sønner Jon og Hans Thomsson bekreftet at de og deres far Thomas Jonsson (= Jönsson) etter avradsransakningen i 1666 ikke hadde brukt "Hwettingzfiellet", som med rette skulle hete "Hattingzfiellet" (en blanding av den jemtske form og Hitting, samisk Hihtege) og innbefattes i det avradsland som Nylandsmennene i Undersåker Sochn betalte 3 d:r smt. (2 Rd:r.) i årlig avrad for, men brukt "Trondrijs Stendahl och Luuduhrs fiell (fjellområdet østenfor Bunnerfjällen til Lunndörssfjällen vest for Tossåsen) och der wid liggjande Skogz eller Granmarck i Brodkenåsen, Bergåsen och Ohlbergen Söder uth (omtrent Vålådalen, se Utr. 1975, s. 529), alt intil Ottsiö skougen (nordenfor)". Bruken av disse fjell og skogstrakter "endast til bete för sine Reenar" skulle nå brødrene Hans og Jon Thomssønner feste og betale hver 1 1/8 Rd:r Specie. Farens gamle skattefjell, med skatt 3 Rd:r, var altså nå sterkt beklippet, omtrent til det som skulle bli Tranris og Anariset samebyer.

På Undersåkers ting i 1699 søkte samene Hemming Mårtensson, som tidligere "intet fjäll ägt", om å få bruke "Tåssåsfjället", men Hans Tomsson protesterte og sa at det var ham til skade og kom for nær hans skattefjell "Trunris". Samme år ble protesten tatt til følge på tinget i Oviken, der også bøndene mente at fjellet lå for nær "deras böxlade avradsland". I 1716, under krigen, hadde Torkel Nilsson, formodentlig Nils Jonssons sønn som var blitt avvist i 1698, søkt igjen, men ble henvist til Oviken og Vemdal (Herjedalen). Neste år fikk han på tinget i Oviken mot årlig skatt 1 dl:r smt. trakten som "sig innesluuter med Tåssåhs Fiäll in emot Ånahögen", dvs., som det kom frem i 1734, den østre del av "Tranris och Hitting", Jemtlandsdelen av den senere Tossåsen sameby (Utr. 1975, s. 253, 336).

Denne samebyens hovedplass, høst og vår, har vært Glen, syd for Glensjön mellom Anarisfjällen og Oviksfjällen, i 1480 kjent som Glee, på Hedræuskartene Glän, Glään. På samisk kalles sjøen Kliären-jaevrie (opptegnet av Björn Collinder i 1942), med samisk genitiv -n. Den samiske -r- representerer en eldre δ (som gammelnorsk), som i den nordiske variant av navnet må ha forsvunnet,³⁷) altså før 1480, og viser at navnet ble lånt til samisk før den tid. Også på denne kant må altså samer ha hatt fast bruk siden middelalderen.

En annen Glän, 1645-46 Glään, finnes nær riksgrensen like nord for veien over Brekken til Herjedalen, på samisk kalt Kleaden-jaevrie (opptegnet av Björn Collinder og Gustav Hasselbrink i 1942, med nordligere variant Klearen-jaevrie). I Herjedalen er nemlig den gamle δ oftest bevart som d, mens den i nordligere sydsamisk er blitt r

- Hoff, Ingeborg 1981. *Opphav og samband*. Oslo-Bergen-Tromsø: Universitetsforlaget.
- Indrebø, Gustav 1951. *Norsk Målsoga*. Bergen..
- Jahr, Ernst Håkon og Ove Lorentz 1981 (red). *Fonologi/Phonology*. Oslo: Novus.
- Lass, Roger 1984. *Phonology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lundeby, Einar 1947. Vokalismen hos hånd a (hovedhånden) i NKS 1640 qv. I: *Arkiv for nordisk filologi* nr 62.
- Mæhlum, Brit 1991. En oversikt over og en vurdering av kildegrunlaget for sosiolingvistiske aspekter... I: *Maal og Minne*.
- Noreen, Adolf 1904. *Altschwedische Grammatik*. Halle: Max Niemeyer.
- Noreen, Adolf 1970 (1923). *Altnordische Grammatik I: Altländische und altnorwegische Grammatik*... Tübingen: Max Niemeyer.
- Riad, Tomas 1992. *Structures in Germanic Prosody*. Stockholm: Department of Scandinavian languages.
- Ronge, Hans H. (i kjømda). Forsøk till åldersbestämning av kakuminalt l. (Foredrag ved symposiet *Svenska språkets historia* 3, Uppsala 15.-17. oktober 1992.)
- Sandøy, Helge 1985. *Norsk dialektkunnskap*. Oslo: Novus.
- Seip, Didrik Arup 1955. *Norsk språkhistorie*. 2. utg. Oslo: Aschehoug.
- Skard, Vemund 1967. *Norsk språkhistorie*, bind I. Oslo: Universitetsforlaget.
- Skjækkeland, Martin 1977. *Målføre og skriftmål*. Parebels utgåve. Oslo: Universitetsforlaget.
- Skautrup, Peter 1944. *Det danske sprogs historie*, bind I. København: Gyldendal.
- Steblyn-Kamenskij, M. I. 1981 (1965). Om alveolarer og kakuminaler i norsk og svensk. I: Jahr og Lorentz 1981.
- Wessén Elias 1969. *Svensk språkhistoria*, bind I. 8. opplag. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Maal og minne 1994

Bil 4

FINNANGER

Av Gösta Holm

Förleden i gårdnamnet *Finnanger* i Ottersøy herad, Nord-Trøndelag, har varit föremål för olika förklaringsförsök. Nära till hands ligger det ju att där se ett *finna-*, genitiv av folkslagsnamnet *finnar* 'lappar, samer'. Men eftersom lappar enligt vanlig mening inte fanns i Nord-Trøndelag vid den tid då *anger*-namnen senast bildades, dvs. före vikingatiden, har man i allmänhet inte vågat godta folkslagsalternativet. (NGN är ett undantag).

Experterna i Sverige på lapparnas historia har sedan länge ansett att lapparna före 1500-talet inte hade nått längre söderut än till norra Jämtland.

På senare år har en omsvängning kommit. Nya signaler har givits av en arkeolog, en socio-etnolog och en fenno-ugrist.

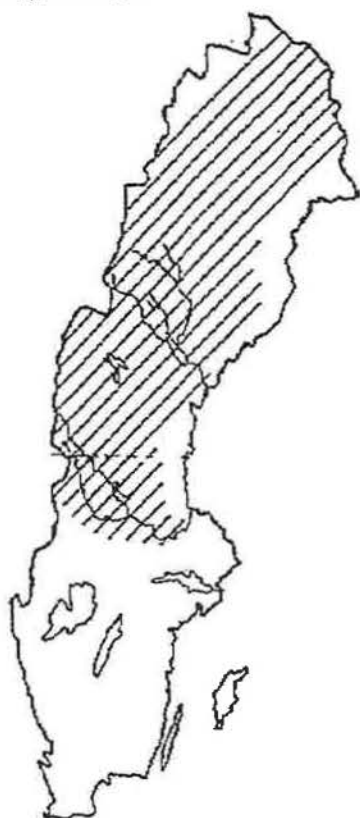
Det första tecknet på omsvängning var en uppsats av arkeologen Inger Zachrisson 1985. Hon hade gjort utgrävningar i Vivalen i Härjedalen och ansåg sig ha funnit starka indicier på att där hade funnits lapsk bosättning under vikingatiden och 1100-talet.

Jag refererade och kommenterade Inger Zachrissons redogörelser i boken «De nordiska *anger*-namnen» 1991 s. 233 f. Bl.a. yttrade jag «Om lappar vistats stadigvarande i Härjedalen under vikingatiden, finns det givetvis anledning räkna med, att också Jämtlands fjällvärld har haft en - fåtaligare eller manstarkare - lappbefolkning vid samma tid. Det finns heller inga principiella hinder för att anta motsvarande förhållanden i Trøndelag, även Sør-Trøndelag...».

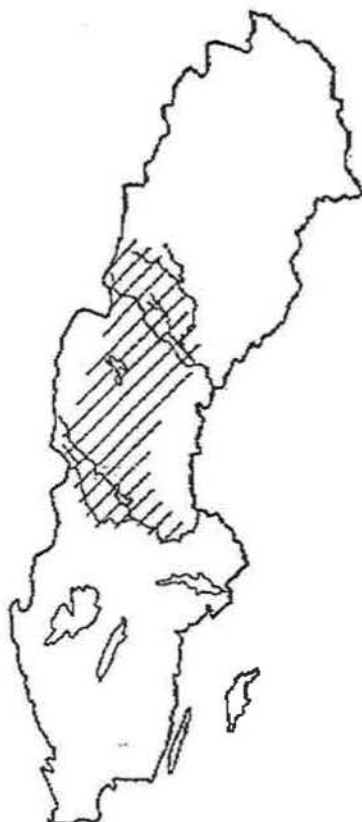
Etnologen Ingvar Svanberg har i ett par uppsatser lämnat intressanta uppgifter om nomadiserande och lapsktalande lappar på 1600-talet så långt söderut som i Västmanland och Närke, alltså söder om «limes norlandicus». Han menar, att dessa sydliga lappar har funnits sedan mycket länge i de centralare delarna av Sverige.

Det veterligen senaste bidraget till kunskap om lapparna i områdena väster och norr om Mälaren har lämnats av Lars-Gunnar Larsson 1991.

Den norrländska fängstkulturens och de så kallade insjögravarnas utbredning i Sverige.

Norrländska boplatser
av stenålderskaraktär

Så kallade skogs- (eller
insjö-) gravar

Omkring 1770 samlade Petrus Holmberger material till en lapsk ordbok med hjälp av en lapp i Valbo i Gästrikland. Holmberger kallade sitt verk «Vocabularium Linguae Laponum mendicantium». Enligt Lars-Gunnar Larsson synes ordboken presentera resterna av det språk som talats av en sedan länge nomadiserande lappbefolkning i Mellan-Sverige. Denna lappbefolkning har känt sig artskild från fjälllapparna och har avvikit starkt från dessa i socio-kulturellt avseende.

Genom dessa uppgifter förstärks möjligheterna att räkna med en gammal lappbefolkning också på den norska sidan om Kölen, i Trøndelag och t.o.m. i fylkena närmast söder därom.

Man kan väl alltså konstatera, att skälen för att i namnet *Finnanger* se en sammansättning med *Finna-*, gen. pl. av *finnr* 'lapp, same' har förstärkts.

Litteratur

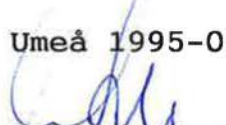
- Holm, Gösta, De nordiska anger-namnen. Det Norske Videnskaps-Akademi. II. Hist.-Filos. Klasse. Skrifter. Ny serie No. 18. Lund 1991.
- Larsson, Lars-Gunnar, Gemeindelappen und Schweden (I: Finnisch-ugrische Sprachen zwischen dem germanischen und dem slavischen Sprachraum. Vorträge des Symposiums auf Anlass des 25-jährigen Bestehens der Finnougristik der Rijksuniversiteit Groningen 13.-15. November 1991).
- Mundal, Else: The view of Lapps and their religion in the old Norse sources. Föredrag hållet vid IAHR Regional Conference on Circumpolar and Northern Religion. Helsingfors universitet, 1990.
- Svanberg, Ingvar, Samer i Mellansverige under 1600-talet. *Fenno-Ugrica Suecana*. 6. s. 99-104. Uppsala.
- Zachrisson, Inger: «Olika typer av gränser under Nordsveriges järnålder.» (I: *Kulturgränser – myt eller verklighet*. En antikessamling utgiven av Lars-Erik Edlund, s.35-50). Umeå 1994.
- Zachrisson, Inger, Vad kan man med hjälp av arkeologi berätta om samernas nyttjande av Jämtland-Härjedalen? (I: *Samisk sedvanerätt*. Rapport från seminarium. Jämtlands läns museum 1990-09-27, s. 7-21).

Svegs tingsrätt

Mål T 88/90, 70/91 och 85/95

Samebyarna har uppdragit åt Anders Lööv att granska Kjell Haarstads utlåtande från den 14 ds (aktbil 1114). Anders Lööv har häröver yttrat sig den 24 ds; utlåtandet inges och åberopas som bevisning med samma bevistema som för tidigare utlåtande (aktbil 1039).

Umeå 1995-09-25

Lars Sandew

Jörgen Böhlin

ANDERS LØØV

RENBETESPROCESSEN I HÄRJEDALEN

KOMMENTARER TIL AKTBILAGA 1114

(Kommentar av Kjell Haarstad till aktbilaga 1039)
i mål T 88/90, T 70/91 vid Svegs Tingsrätt

I de olika uttalanden som jag har avgivit till belysande av samernas äldre historia i Härjedalen har jag vid ett flertal tillfällen återvänt till en av mina huvudteser. Det är den om att mycket av de arkivupplysningar man finner om samerna i det sydligare sameområdet i äldre tid mer avspeglar den skandinaviska administrationens framväxt än samernas "framväxt".

För att i någon mån, på ett åskådligt sätt, belysa detta påstående lämnade jag i slutet av augusti månad d.å. en kortare "komplettering och utveckling av tidigare utlåtanden" (aktbilaga 1039).

Kompletteringen bestod av två diagram och några kortare kommentarer till dessa.

Det hela utgör egentligen en del av ett längre föredrag som är under utgivning av Jämtlands läns släktforskarförening. Ryckt ut ur sitt sammanhang kan denna komplettering möjligen, till delar, vara svår att förstå. Av mig själv snabböversatt till svenska är den också behäftat med några mindre fel.

Kjell Haarstad har den 14. september avgivit en kommentar till denna komplettering.

Kommentaren är ordrik och består till stora delar av utvecklingar som inte har så mycket med den här aktuella saken att göra. För att själv inte bli allt för ordrik, och i ett försök att hålla mig till det saken gäller, får därför en del av det som blir sagt i nämnd kommentar stå oemotsagt. När det här visas till Kjell Haarstads kommentar anges detta med KH+ sidonummer.

Haarstad har inte förstått vad jag egentligen vill visa med diagrammet med överskriften "Utvecklingen av kyrkoböckernas täckningsgrad i procent för Jämtland/Härjedalen och Trøndelag. Tiden 1685-1850." På originaldiagrammet har jag här, som geografisk avgränsning, "undersøkelsesområdet". Detta är något mindre än Jämtland/Härjedalen och Trøndelag som helhet, samtidigt som det också omfattar den nordligaste delen av Dalarna i Sverige och Hedmark i Norge. Lösryckt från sitt sammanhang var en översättning av diagrammets överskrift till "undersökningsområdet" mindre bra och jag valde därför kända geografiska enheter.

Det jag ville visa med diagrammet, i detta sammanhang, var emellertid den generella utvecklingen, hur antalet döpta samiska barn ökar efterhand som serierna med kyrkoböcker blir mer och mer fullständiga. Även om det skulle vara som Haarstad skriver: *"Om kirkeboken for f.eks. Strinda, nabosognet til Trondheim, eksisterte eller ikke eksisterte i denne perioden har absolutt ingen relevans for den saken."* (KH s. 2), så är det absolut inte som han fortsätter: *"Det samme kan sies om f.eks Krokum eller Bergs sogn i Jemtland f.eks., der samer med rein sikkert aldri har vært."*

Krokum har aldrig varit ett eget "sogn" (församling eller annex i en församling). Innan Krokum fick järnvägsstation och blev en centralort var detta bara en vanlig by i Rödöns socken. För Rödöns församling finns det kyrkoböcker från år 1688. Den först uppgiften om samer är från år 1691:

23. februari detta år begravdes

"En lappgosse Jöns, som drunknat i ett Brund i Rödöns gårdh, haf.r. beröm af sin husesbonde Hr Ryttmästaren, Alder 15 åhr." (Rödön C:1, s. 17)

Det första samiska dopet är registrerat år 1693. Den 8. mars det året döpte Johan Clemetsson och Mariet Nilsdotter, "Lap folck" sin son Johannes. Bland faddrarna märker man sig 5 namngivna samer. (Rödön C:1, s. 51).

Det är faktiskt ganska många upplysningar om samer i kyrkoböckerna för Rödön.

Berg, som ligger närmare tvisteområdet än Rödön, har kyrkoböcker från 1695 och där är det ännu fler upplysningar om samer än i böckerna för Rödön.

Den första upplysningen om samer finner man år 1713:

"blef i Qwissle födt et lappbarn, des fader heter Per Larsson ifrån Undersåkers fiäll och modren Sesill Elansdotter. Samma theras son döptes den 18 ejusdem med det namnet Jon" (Berg C:1 s. 200)

I samma kyrkobook finner man också en upplysning som berättar om det sørsamiska kulturområdes orientering i öst/väst:

"Dom Septuagesima d. 6 febr. 1732 sammanwigdes een ung lapp, som har sitt heemwist i fiället wid röroos på norska sidan benämnd Joen Tomasson med een ung lappiga utaf sochnens lappar här i Berg wjd nampn Helena Clemetzdatter och har man intet annat försport om desse personer än det som ärligt och christlt är." (Berg C:1 s. 358)

Kjell Haarstad upplyser: *"Jeg har gjennomgått de fleste av de kirkebøker Løøv har gjennomgått i Trøndelag og i*

Jemtland/Herjedalen" (KH s. 8) Själv har jag inte sett någon översikt över vilka kyrkoböcker från Jämtland och Härjedalen Haarstad har genomgått, men de för Rödön (där Krokom ligger) och de för Berg kan knappast vara bland dessa. Det finns så många registreringar beträffande samer i kyrkoböckerna för Rödön och Berg att Haarstad knappast skulle ha förbisett alla om han gått igenom dessa församlingars kyrkoböcker.

Hur många kyrkoböcker det faktiskt finns från Jämtland och Härjedalen verkar annars vara något oklart för Haarstad. Jag påminner här bara om hans påstående i aktbilaga 833, s. 13:

"Nå er det dessverre slik at kirkebøkene for Herjedalen er gått tapt bortsett fra Ljusnedals kirkebok 1749-92 ..."

Påståendet kommenterades av mig i aktbilaga 844 (Bilaga 6 till aktbilaga 841). Där blev det också vist till en översikt över alla kyrkoböcker i Jämtland och Härjedalen.¹

¹ R. Swedlund: Kyrkoarkiven i Länsarkivet i Östersund 1939. - Östersund, 1939. - (Skrifter utgivna av Jämtlands fornskriftsällskap ; 6)

I en kommentar til punkt d) i min text till diagrammet "Samtlige døbte ..." som följde "Komplettering och utveckling av tidigare yttranden" (aktbilaga 1039) skriver Haarstad: "Løøv opprettholder sitt misforståtte syn på intensjonen bak opprettelsen av Misjonskollegiet i Trondheim i 1714 og som fikk sitt virke hovedsaklig i Finnmark, ..." (KH s. 4) Misjonskollegiet blev aldrig upprättat i Trondheim. Det hade självständig kollegial status och var som sådant naturligtvis placerat i Köpenhamn. Det Haarstad tänker på är det missionsseminarium, Seminarium scolasticum, som blev upprättat år 1716 i Trondheim.

Att intentionerna med etablerandet av Misjonskollegiet skulle ha varit andra, så som Haarstad skriver, än det vi vanligtvis förstår med mission har jag svårt att tro. I Norsk historisk leksikon blir det på sidan 230 sagt: "Misjonskollegiet (Collegium de cursu evangelii promovendo) ble opprettet i 1714 og skulle fremme hedningemisjonen i India, Finnmark og på Grønland."

Av min bok «Samemisjonæren Isaac Olsen (1680-1730) og hans "Underdanigst Undrettning om NorLandenne" (1718)», utgiven 1994, framgår det med all tydlighet hur de som levde och verkade under samemissionens första år upplevde situationen.

Haarstad ägnar i sin kommentar stort utrymme åt att omtala och kommentera Albert Christian Dass' register över samerna i Vefsen. Det är klart att jag är bekant med detta, som Haarstad också säger, hur kan man annat då det ingår i Major Peter Schnitlers tryckta grenseeksaminasjonsprotokoller? Dokumentet kan också vara intressant för en brett upplagd diskussion om administrationens framväxt och det därav följande naturliga resultatet; ett rikare källmaterial. I kommentarerna till en grafisk framställning bregränsad till ökningen av antalet upplysningar om dop av samiska barn i kyrkoböckerna tycker jag emellertid inte att det hör hemma. Det område Albert Christian Dass beskriver ligger dessutom också utanför det undersökningsområde jag har arbetat med. Men när Albert Christian Dass först är lyft fram i diskussionen kan också en annan av hans skrifter omtalas. Detta inte minst sedan det tydligen är en sagesmann som Haarstad sätter stor tillit till.

I den Thottska samling i Det Kongelige Bibliotek i Köpenhamn finns ett manuskript, nr 1733 i 4°. På omslaget har det titeln "Om de norske Finner eller Lapper".

I sin kommentar (aktbilaga 1114) är Haarstad kritisk mot att det till mitt diagram över utvecklingen av antalet registrerade dop (presenterat i aktbilaga 1039) inte blir knutet några kommentarer som tar upp frågan om inte den starka ökningen hellre beror på inflyttning än på administrativa åtgärder. Nu måste man emellertid komma ihåg att diagrammet, med dess kommentarer, inte är någon demografisk studie utan ursprungligen bundet upp mot en studie över val av dopnamn bland samer innanför ett bestämt geografiskt område. Trots detta menar jag att det på ett tydligt och påtagligt sätt åskådliggör det jag ville visa; att ökningen i antalet registreringar återspeglar administrationens framväxt, världslig eller kyrklig. Etablerandet av Föllinge lappförsamling och den intensifiering av verksamheten bland samerna som detta medförde är ett exempel på en sådan framväxt. Parantetiskt må här bara anmärkas; om den kraftiga ökningen i antalet registreringar berodde på inflyttning ville det förutsätta en inflyttning av ett omfång som ville ha satt spår efter sig i andra typer av arkivmaterial än det som här har kommit till användning. Det ville också ha varit en inflyttning av ett omfång som inte var möjlig på denna tid och inom ett sådant samhälle som det samiska den gången var. Det skulle ha förutsatt att andra geografiska områden helt hade tömts på samer!!

I sin kommentar (aktbilaga 1114) till punkt e) i kommentarerna till det av mig presenterade diagrammet (aktbilaga 1039) kommenterar Haarstad: *"Løøv avslutter pkt e) med utsagnet «antalet dop økar efter hand som fler og fler samer låter døpa sina barn». Utsagnet er udokumentert og kan heller aldri dokumenteres."* (KH s. 6) Det är korrekt att "utsagnet" inte är dokumenterat, i detta sammanhang. Men Haarstad fortsätter och säger *"at på 1700-tallet er kirkebøkene nesten den eneste individualiserte kilden, ..."* (KH s. 7) Är det inte just i en individualiserad löpande källa det är möjligt att följa individerna, i den utsträckning de blir registrerade och låter sig identifieras, över tid? Det är emellertid en förutsättning att man får med sig åtminstone det mesta av de registreringar som faktiskt finns. Det Haarstad kommenterar till punkt g) (KH s. 7) får också granskas på motsvarande sätt.

Det bör i alla händelser observeras att Haarstad här har valt att ta ut och citera en enda mening.

Den som enbart läser Haarstads kommentar kan lätt bli vilseledd. I min kommentar under punkt g) blir det nämligen understruket: *"Man måste också observera var ökningen kommer. Den är särskilt stark i det nordligaste området, Namdalen/Frostviken (region 1-2), de områden som sist kom under kyrkans inflytande."*

Den sista av mina punkter till diagrammet över utvecklingen av antalet registrerade dop av samiska barn som Haarstad kommenterar är punkt h).

Här måste det bara konstaterats att det har blivit ett beklagligt fel i texten. Ordet extrema har fallit bort ur meningen *"Själv mord var bland den samiske befolkningen, vid den här tiden, faktisk den näst vanligaste extrema dödsorsaken efter olyckor, främst drunkning."*

Haarstad har naturligtvis läst meningen som den står. Man kan ju inte heller gärna förvänta sig att någon skall läsa en mening som den var tänkt att vara!!

Men de två nämnda dödsorsakerna kan ju inte gärna ha varit de vanligaste i ett samhälle där barndödligheten knappast kan ha varit lägre än i bondesamhället, före 1850, minst 20 %, och där man hade få botemedel mot en lång rad sjukdomar.

Efter att ha redogjort för dödsorsaker som han har funnit i sitt studium av kyrkoböckerna ställer Haarstad frågan om självmord bland samerna var någon stor dödsorsak och tillägger: *"Det spørs heller om det overhode forekom."* (KH s. 8) Tidigare har Haarstad också konstaterat: *"Fenomenet selvmord har ikke vært i fokus for min interesse, men jeg har jo rutinemessig notert alle omstendigheter omkring alle kirkelige handlinger omkring reindriftsamer. Jeg kan i mine tildels 15 år gamle notater ikke finne én eneste om selvmord."* (KH s. 8)

Till detta skall jag bara visa till kyrkoböckerna för ett enda prestegjeld (församling). Det är Beitstad i Nord-Trøndelag. Det Haarstad har funnit av upplysningar om samer i kyrkoböckerna för detta prestegjeld har han redogjort för i sin bok *"Samiske vandringer i Sør-Norge"*, utgiven 1981. På sidan 185 har han där en upplysning: *"død 14/4, begr. 16/4 1843 Finn Andreas Johnsen 25 Aar, af Wærran"* Här har Haarstad inte noterat alla omständigheter. I kyrkoboken står det också *"Hængt sig selv."*

I kykobok nr 4 för Beitstad (1822-1836) har Haarstad funnit én enda upplysning om samer. En på fol. 203b har han inte uppmärksammat:

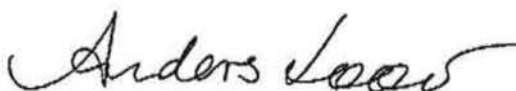
"Den 24/3 1834 døde Findmand Bengt Clementsen af Bjørnøer, 66 Aar gammel. Død paa Ystmork hos kaarmand Nils Ystmork - Ombragt sig med en Strikke."

Två andra döda har Haarstad heller inte uppmärksammat (fol. 181 och 203b), trots att det om dem uttryckligt står att de är "finner".

Detta är något märkligt med tanke på det Haarstad själv säger i samma bok på sidan 67: *"Eventuelle feil eller underregistreringer som måtte forekomme, kan i høyden dreie seg om ti-tusende deler av totalen, altså det samlede, gjennomgatte materiale, som er meget stort."*

Även om det av mig i aktbilaga 1039 presenterade diagrammet, med därtill knutna kommentarer, är tagna ut ur ett större sammanhang och att det därför har/kan uppstått/uppstå ett och annat fel eller missförstånd menar jag att det hela ändå ger en bild av en utveckling. Ökande antal upplysningar om samer i arkivmaterialet visar administrationens och därtill knuten arkivbildnings framväxt och inte samernas "framväxt".

Trondheim 24. september 1995

Anders Løøv

Svegs tingsrätt

Mål T 88/90, T 70/91 och T 85/95

Samebyarna får härmed precisera bestridande av kärandenas yrkande, varvid samebyarna hänför sig till ingiven av Lantmäteriet och Länsstyrelsen i Jämtlands län upprättad karta, aktbil 1133, med särskilda beteckningar för skilda områden samt till bifogade av lantmäteriet upprättade förteckningarna T, TM, M, MH 1, ~~MH 2~~, MH 3, H, ~~HTO 1~~, HTO 2, ~~TO 1, TO 2~~, RTO samt MHR korresponderande med kartans beteckningar.

Idre sameby

Samebyn medger talan avseende samtliga omstämda fastigheter i målen T 88/90 och T 70/91.

Tännäs samby

Samebyn bestrider kärandenas yrkande avseende omstämda fastigheter förtecknade med beteckningarna T och TM samt medger talan beträffande övriga fastigheter.

Mittådalenens sameby

Samebyn bestrider kärandenas yrkande avseende omstämda fastigheter förtecknade med beteckningarna M, TM, MH 1, MH 2, MH 3 och MHR samt medger talan beträffande övriga fastigheter.

Handölsdalens sameby

Samebyn bestrider kärandenas yrkande avseende omstämda fastigheter förtecknade med beteckningarna H, MH 1, MH 2, MH 3, MHR, HTO 1 och HTO 2 samt medger talan beträffande övriga fastigheter.

= 181

78
8
4
32
36
154

210
4
32
14
36
296

Tåssåsens sameby

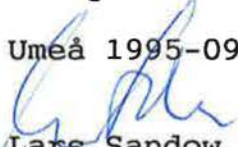
14 } 67
53 }
Samebyn bestrider kärandenas yrkande avsende omstämda fastigheter förtecknade med beteckningarna TO 1, HTO 1, HTO 2, 702, och RTO samt medger talan beträffande övriga fastigheter.

Samtliga omstämda fastigheter enligt tingsrättens partsförteckning omfattas av bestridande av en, eller i vissa fall, två samebyar.

Samebyarna har i särskild skrivelse till tingsrätten redovisat vissa av Lantmäteriet konstaterade skiljaktigheter mellan uppgifter redovisade i partsförteckningen och fastighetsregistret. Härav följer att bestridandet för respektive samby kan komma att justeras direkt relaterat till eventuella rättelser i förteckningen om denna vid efterkontroll visar sig felaktig/ofullständig.

Samebyarna får slutligen anmärka att i några fall har en fastighet skiften - ibland fler än fem - med sådant avstånd från varandra att skiften ligger inom olika samebyars betecknade område. I dessa fall har bestridandet hänförs till den sameby inom vilken huvuddelen av skiftena är belägna.

Umeå 1995-09-25

Lars Sandow

Jörgen Bohlin

Förteckning över fastigheter m.m. helt eller delvis belägna inom **Tännäs samebys (T) område för vinterbete**. Om huvuddelen av fastighets skifte är belägen inom angränsande samebys område är skiftet medtagen i förteckningen för denna.

1 Djupvallen 1:4

83 Funäsdalen 1:2, 1:3, 1:5, 1:6, 1:8, , 2:10 2:12, 2:29, 3:24, 3:51, 3:52, 4:4, 4:11, 4:13, 5:7, 6:2, 6:6, 7:2, 7:5, 7:7, 7:9, 7:15, 9:2, 9:7, 9:11, 10:12, 10:26, 10:27, 10:37, 13:3, 13:7, 13:10, 15:6, 15:7, 15:9, 15:14, 16:5, 16:23, 17:22, 18:4, 19:26, 20:12, 22:6, 22:14, 22:19, 24:10, 24:26, 25:4, 25:11, 25:12, 26:6, 26:19, 26:23, 28:5, 28:18, 29:6, 29:10, 29:20, 29:21, 30:4, 30:7, 30:12, 36:11, 37:4, 40:3, 41:3, 42:3, 42:9, 42:16, 43:28, 43:35, 45:21, 46:2, 48:1, 52:1, 60:1, 60:8, 67:1, 71:1, 78:1, 89:1, 103:1, 117:1

32 Glöte 1:4, 1:6, 1:7, 1:15, 1:21, 2:2, 2:6, 2:7, 3:12, 7:8, 7:10, 7:20, 8:9, 8:11, 8:16, 8:18, 8:20, 8:22, 8:27, 8:28, 8:35, 10:20, 12:8, 14:5, 14:6, 14:19, 14:46, 15:3, 15:4, 15:5, 21:1, 23:1

2 Lillhårdals Kyrkby 8:5, 8:6

1 Lillhärjådalen 1:1

3 Lofsdalen 1:129, 25:1, 26:1

1 Malmagen 4:25

9 Rånddalen 2:8, 2:9, 2:10, 3:4, 3:9, 4:2, 4:18, 4:20, 8:1

36 Tännäs Kyrkby 1:1, 1:3, 1:6, 2:3, 4:4, 5:25, 6:4, 6:5, 6:34, 7:7, 8:7, 8:9, S:1, 13:7, 16:2, 17:16, 20:2, 20:3, 21:6, 22:4, 22:5, 22:9, 25:3, 25:4, 25:5, 27:3, 28:2, 28:3, 30:3, 36:1, 43:1, 46:1, 47:8, 48:1, 49:1, 52:1

3 Valmåsen 1:2, 1:6, 5:1

Tännäs Kyrkbys samfällighetsförening (nr 499)
Box 158
840 94 TÄNNÄS

173 Tännäs Valmåsen, Malmen och Funäsdalens samfällighetsförening (nr 500)
c/o Staffansson Stefan
Strandvägen 35
840 95 FUNÄSDALEN

Förteckning över fastigheter m.m. helt eller delvis belägna inom **Tännäs och Mittådalens samebyars (TM) område för vinterbete**. Om huvuddelen av fastighets skifte är belägen inom angränsande samebys område är skiftet medtagen i förteckningen för denna.

Glöte 1:10, 7:4, 8:6, 10:10, 10:11, 12:4

Linsell 5:9, 13:11

8

Förteckning över fastigheter m.m. helt eller delvis belägna inom **Mittådalsens samebys (M) område för vinterbete**. Om huvuddelen av fastighets skifte är belägen inom angränsande samebys område är skiftet medtagen i förteckningen för denna.

1	Glöte	5:18
13	Hede Kyrkby	1:16, 1:27, 1:45, 2:2, 3:30, 18:12, 19:9, 20:15, 23:20, 33:2, 41:1, 64:7, 72:1
4	Lillhårdals Kyrkby	19:9, 35:3, 38:5, 58:2
9	Linsell	1:1, 6:5, 7:33, 9:13, 11:9, 11:10, 13:10, 14:1
23	Långå	1:7, 1:8, 1:9, 1:10, 1:11, 4:1, 4:5, 5:2, 6:12, 6:13, 7:21, 8:8, 9:8, 11:7, 11:14, 13:14, 14:5, 14:14, 17:9, 17:14, 19:3, 23:1, 25:1
6	Medskogen	1:7, 1:15, 1:18, 1:19, 1:20, 3:1
9	Messlingen	1:5, 1:6, 2:3, 2:5, 2:10, 2:54, 3:3, 3:6, 3:70
4	Rannsundet	1:2, 1:4, 1:5, 1:7
7	Råndalen	1:2, 1:3, 1:5, 2:3, 3:6, 4:13, 6:2
2	Särvsjön	1:5, 1:13
1	Vemdalens Kyrkby	49:16

Förteckning över fastigheter m.m. helt eller delvis belägna inom **Handölsdalens samebys (H) område för vinterbete**. Om huvuddelen av fastighets skifte är belägen inom angränsande samebys område är skiftet medtagen i förteckningen för denna.

2	Byvallen	3:2, 5:6
4	Duvberg	1:5, 1:9, 2:1, 4:18
3	Eggarna	2:5, 5:2, 6:5
1	Furuliden	3:10
2	Färjesundet	1:3, 1:12
5	Glissjöberg	1:4, 2:4, 10:1, 11:1, 13:3
1	Grymtorp	1:1
21	Hede Kyrkby	1:3, 5:14, 6:3, 6:4, 6:18, 7:5, 8:4, 8:30, 8:31, 12:74 18:24, 26:12, 29:17, 30:2, 31:1, 33:15, 33:19, 34:2, 34:4, 34:17, 52:1
22	Hedeviken	1:7, 1:8, 3:4, 4:10, 4:11, 4:12, 4:23, 6:4, 6:9, 6:12, 6:13, 6:14, 6:39, 7:11, 7:12, 8:1, 8:6, 8:9, 9:3, 9:13, 14:12, 21:1
2	Husberget	1:3, 2:1
38	Hån	1:4, 1:5, 2:18, 4:6, 4:8, 4:10, 4:13, 6:8, 8:10, 8:39, 10:11, 10:25, 11:4, 11:8, 11:21, 11:25, 12:17, 12:20, 12:21, 14:9, 15:3, 15:10, 15:14, 16:2, 16:3, 17:15, 17:20, 17:22, 17:40, 17:43, 19:2, 21:2, 22:15, 24:2, 31:1, 32:1, 34:3, 41:1
1	Kvarnstället	1:1
4	Kvisthån	1:12, 1:13, 1:25, 2:5
2	Linsell	13:3, 13:4
5	Rannsjö	1:4, 1:13, 2:2, 3:8, 6:2
1	Ulvkälla	3:3
29	Vemdalens Kyrkby	1:4, 1:6, 2:5, 2:8, 4:5, 5:7, 5:17, 5:19, 6:2, 9:13, S:4, 10:6, 10:8, 10:15, 10:17, 11:11, 12:20, 13:11, 13:23, 16:1, 16:4, 16:7, 17:7, 18:6, 18:12, 19:1, 19:6, 20:5, 20:7

143 36	Vemdalens Kyrkby	20:10, 20:11, 20:20, 20:21, 28:3, 28:4, 29:28, 32:5, 32:8, 33:9, 33:10, 35:8, 35:26, 37:5, 38:6, 38:7, 41:10, 43:8, 43:9, 43:12, 44:3, 47:18, 48:1, 48:2, 49:38, 52:6, 54:2, 59:1, 69:1, 76:1, 79:1, 84:1, 88:1, 90:1, 95:1, 106:1
16	Ytterberg	2:2, 4:16, 6:9, 7:2, 8:7, 9:4, 11:7, 22:6, 27:4, 27:9, 28:8, 31:3, 36:5, 36:12, 48:1, 54:1
2	Älvros Kyrkby	7:2, 18:15
12	Överberg	4:9, 13:7, 15:5, 15:6, 15:7, 15:20, 16:14, 17:4, 19:32, 30:1, 38:14, 42:1
1	Övermon	1:42

1,10

Förteckning över fastigheter m.m. helt eller delvis belägna inom **Mittådalens och Handölsdalens samebyars (MH 1) område för vinterbete**. Om huvuddelen av fastighets skifte är belägen inom angränsande samebys område är skiftet medtagen i förteckningen för denna.

Messlingen 1:8

Särvsjön 1:3, 3:4, 3:7

4

Förteckning över fastigheter m.m. helt eller delvis belägna inom **Mittådalens och Handölsdalens samebyars (MH'2) område för vinterbete**. Om huvuddelen av fastighets skifte är belägen inom angränsande samebys område är skiftet medtagen i förteckningen för denna.

Förteckning över fastigheter m.m. helt eller delvis belägna inom **Mittådalen och Handölsdalens samebyars (MH 3) områden för vinterbete**. Om huvuddelen av fastighets skifte är belägen inom angränsande samebys område är skiftet medtagen i förteckningen för denna.

9	Hede Kyrkby	8:32, 3:31, 13:14, 35:4, 35:5, 47:1, 48:1, 61:1, 77:1
10	Hedeviken	2:12, 13:10, 13:15, 13:23, 14:3, 14:8, 14:9, 14:18, 14:19, 22:1
1	Hede Kronopark	1:8
6	Herrö	11:6, 11:8, 12:5, 12:12, 12:17, 13:5
1	Lillhårdals Kyrkby	48:1
1	Linsell	19:1
2	Nordanhån	4:16, 5:1
2	Rannsjö	8:10, 11:1

RENBETE.DOC

Postadress/Mail
Box 366
831 25 ÖSTERSUND

Besöksadress/Office address
Kyrkgatan 76
Östersund

Telefon/Telophone
Nat 063-14 65 40
Int +46 63-14 65 40

Telefax/Facsimile
Nat 063-14 65 58
Int +46 63 14 65 58

Förteckning över fastigheter m.m. helt eller delvis belägna inom **Handölsdalens och Tossåsens samebyars (HT0 1) område för vinterbete**. Om huvuddelen av fastighets skifte är belägen inom angränsande samebys område är skiftet medtagen i förteckningen för denna.

Förteckning över fastigheter m.m. helt eller delvis belägna inom **Handölsdalens och Tossåsens samebyars (HTO 2) område för vinterbete**. Om huvuddelen av fastighets skifte är belägen inom angränsande samebys område är skiftet medtagen i förteckningen för denna.

Kolsäter	5:9
Ytterberg	7:1, 11:6
Älvros Kyrkby	10:14, 10:18, 13:8, 16:3, 21:2, 21:7, 23:14
Överberg	19:31, 19:33, 19:34, 38:13

14

Förteckning över fastigheter m.m. helt eller delvis belägna inom **Tossåsens samebys (TO 1) område för vinterbete**. Om huvuddelen av fastighets skifte är belägen inom angränsande samebys område är skiftet medtagen i förteckningen för denna.

Förteckning över fastigheter som helt eller delvis är belägna inom **Tossåsens samebys (T02) område för vinterbete**. Om huvuddelen av fastighets skifte är belägen inom angränsande samebys område är skiftet medtagen i förteckning för denna.

Förteckning över fastigheter m.m. helt eller delvis belägna i **Tossåsens samebys (RT0) reservområde för vinterbete**. Om huvuddelen av fastighets skifte är belägen inom angränsande samebys område är skiftet medtagen i förteckningen för denna.

Flor	6:6, 8:4, 8:6, 8:15, 15:3
Fåssjö	1:15
Huskölen	1:4, 1:11, 2:7, 2:11
Kolsätter	9:8, 10:7, 11:3, 11:4
Remmen	18:1
Rismyr	1:2, 4:7
Viken	1:28, 4:9, 6:37, 6:53, 6:54, 8:3, 10:26, 12:4, 17:29, 40:1
Västansjö	2:2, 4:1, 25:1
Ytterhogdals Åsvallen	1:4, 1:5, 1:6
Älvros Kyrkby	2:3, 4:2, 4:5, 4:10, 21:6, 27:4
Ängersjö	15:1, 16:1
Överhogdal	6:17, 7:27, 10:9, 12:3, 13:1, 13:3, 13:4, 14:13, 16:6, 17:3, 26:6, 30:1

Förteckning över fastigheter m.m. helt eller delvis belägna inom **Mittådalens/Handölsdalens samebyars reservområde (MHR) för vinterbete**. Om huvuddelen av fastighets skifte är belägen inom angränsande samebys område är skiftet medtagen i förteckningen för denna.

Byvallen	2:17, 5:8
Fåssjön	6:12
Kolsäter	4:2, 4:4, 4:6, 9:9, 10:8
Lillhårdals Kyrkby	38:7, 49:1, 58:3
Olingdal	1:1, 5:5, 7:3
Orrmo	5:2, 10:12, 11:12, 11:13, 13:1
Remmen	9:18, 11:5, 11:6, 11:8, 17:9
Sunnanå	16:4, 16:5
Ulvkälla	4:9
Ytterhogdals Östansjö	10:15, 12:9, 37:1
Åsen	1:3, 3:5, 3:9, 4:4, 6:13, 8:1

36

Svegs tingsrätt

Mål nr T 88/90 och T 70/91

Lantmäteriet har vid genomgång av den upprättade partsförteckningen noterat ett antal avvikelser i förhållande till registrerad ägare till vissa fastigheter.

Avvikelseerna berör fastigheter/parter förtecknade enligt följande:

✓, (10) Härjedalen Långå 4:5, (32) (avser fastigheten Härjedalen Råndalen 2:10), 52✓, 53✓, 57 och 59✓ (Härjedalen Husberget 1:3), 68✓ (Härjedalen Hede Kyrkby 23:10), 69✓, Härjedalen Långå 4:5, 149✓, 154 (fastigheten Härjedalen Färjesundet 1:12), 155✓, fastigheten Härjedalen Hedeviken 1:7✓, 164✓, 179✓, (199), 204✓, 205✓, 206✓, 216✓, 224✓, fastigheterna Härjedalen Glöte 1:10, 5:18 och 12:4, fastigheterna Härjedalen Glöte 3:12, 8:6, 8:16, 8:18, 8:20 och 8:28, 317✓, 319 (fastigheten Glöte 8:22), 322✓, 376✓, 422✓, 450✓, 468✓, 470✓, 473✓ (Härjedalen-Funäsdalen 7:15), 489✓, fastigheterna Härjedalen-Funäsdalen 20:12 m fl med angivna ägare Jonny Tronsson respektive Kjell Tronsson, (497) fastigheten Härjedalen-Vemdalens Kyrkby 79:1, 523 (avser fastigheten Härjedalen-Vemdalens Kyrkby 43:12), 524✓, 534✓, (543), (566), (567), 625✓, 626✓, 627✓, 664✓, 666✓, 668✓, 693✓ och 694.

Fastigheten Härjedalen Hån 21:4 (fastigheten nr 520 och 521) finns inte i lantmäteriets register.

Fastigheten Härjedalen Hede Kyrkby 5:12 (fastigheten nr 96 och 97) är avregistrerad och genom fastighetsbildning sammanförd med Hede Kyrkby 61:1.

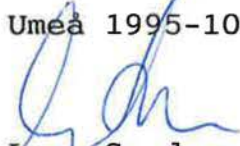
Vad gäller ägarförändringar enligt den ovan angivna förteckningen får särskilt anmärkas att fastigheterna angivna under nr 664 ägs av Stora Kopparbergs Bergslags AB, vilket även gäller fastigheten Hede Kyrkby 23:20 (nr 68). Fastigheterna Härjedalen-Sunnanå 11:5 och 11:6 (nr 206) ägs av

Svegs tingsrätt

Mål T 88/90 och 70/91

Berörda samebyarna får härmed meddela, att de ej har någon erinran mot att tingsrätten avskriver respektive mål beträffande samtliga fastigheter där talan återkallats. Det föreligger inga rättegångskostnadsansråk i anledning av ifrågavarande återkallelser.

Umeå 1995-10-15

Lars Sandow

Jörgen Bohlin

SVESG TINGSRÄTT

1996-03-04

Till

Hovrätten för Nedre Norrland

Hovrätten för Nedre Norrland	
Ink 1996-03-15	3
Nr T 58/96	(4)
Med posten	34
Ingiven av <i>Pilbud</i>	

KLAGANDE:

1. Handölsdalens sameby, Box 37
830 10 UNDERSÅKER
2. Mittådalens sameby, Mittådalen
840 95 FUNÄSDALEN
3. Tåssåsens sameby, Glen 2
840 31 ÅSARNA
4. Tännäs sameby, Box 66
840 93 HEDE
5. Idre sameby, Foskros
790 91 IDRE

Ombud: förbundsjurist Jörgen Bohlin,
Svenska Samernas Riksförbund, Brogatan 5,
902 48 UMEÅ och
advokat Lars Sandow, Ahlgrens Advokatbyrå,
Box 137, 901 04 UMEÅ

MOTPARTER:

Ägare till fastigheter i Härjedalens kommun
i enlighet med partsförteckning enligt
domsbilaga 1 och 2

Ombud: förbundsjurist Leif Andersson,
LRF Juridiska Byrå AB, Box 293,
831 23 ÖSTERSUND och
advokat Nils Larsson, Advokatbolaget
Larsson & Partners AB, Åsgatan 41
791 71 FALUN

SAKEN:

Renbetesrätt

ÖVERKLAGAD DOM: Svegs tingsrätts dom 1996-02-21, DT 12, i
mål nr T 88/90, T 70/91 och 85/95

I egenskap av ombud för samebyarna får undertecknade härmed
överklaga ovannämnda dom och framställa följande

YRKANDEN

1. Envar av Handölsdalens, Mittådalens, Tåssåsens och

Tännäs samebyar yrkar att hovrätten - med ändring av tingsrättens dom - måtte ogilla käromålen.

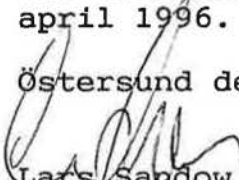
2. Envar av Handölsdalens, Mittådalens, Tåssåsens och Tännäs samebyar samt Idre sameby yrkar att hovrätten - med ändring av tingsrättens dom - måtte ogilla kärandenas samtliga yrkanden avseende rättegångskostnader.

3. Envar av Handölsdalens, Mittådalens, Tåssåsens och Tännäs samebyar yrkar bifall till deras i tingsrätten framställda yrkanden avseende rättegångskostnader samt ersättning för tillkommande rättegångskostnader avseende processen i hovrätten.

ANSTÅND AVSEENDE GRUNDER MM FÖR ÖVERKLAGANDET

Anstånd erfordras för överläggningar med samebyarna, fortsatt utvärdering av domskälen och arbete i övrigt avseende överklagandet. I anledning härav hemställer vi om anstånd med avlåtande av grunder mm för överklagandet till den 30 april 1996.

Östersund den 1 mars 1996

Lars Sandow

Jörgen Bohlin

Hovrätten för Nedre Norrland
Begärt anstånd beviljas.
Sundsvall den 9/6 03 28
Jörgen Bohlin

Hovrätten för Nedre Norrland

☐ Avskriften ☒ Kopian

Överensstämmer med originalet

Till

Hovrätten för Nedre Norrland

Hovrätten för Nedre Norrland	
1996-03-15	3
T 58/96	(2)
<u>bilbud</u>	34

SVEGS TINGSRÄTT

1995-03-07

KLAGANDE:

1. Handölsdalens sameby, Box 37
830 10 UNDERSÅKER
2. Mittådalens sameby, Mittå dalen
840 95 FUNÄSDALEN
3. Tåssåsens sameby, Glen 2
840 31 ÅSARNA
4. Tännäs sameby, Box 66
840 93 HEDE

Ombud: förbundsjurist Jörgen Bohlin,
Svenska Samernas Riksförbund, Brogatan 5,
902 48 UMEÅ och
advokat Lars Sandow, Ahlgrens Advokatbyrå,
Box 137, 901 04 UMEÅ

MOTPARTER:

Ägare till fastigheter i Härjedalens kommun
i enlighet med partsförteckning enligt
domsbilaga 1 och 2

Ombud: förbundsjurist Leif Andersson,
LRF Juridiska Byrå AB, Box 293,
831 23 ÖSTERSUND och
advokat Nils Larsson, Advokatbolaget
Larsson & Partners AB, Åsgatan 41
791 71 FALUN

SAKEN:

Renbetesrätt; nu fråga om besvär över
beslut om bevisning

**ÖVERKLAGAT
BESLUT:**

Svegs tingsrätts beslut 1995-06-22 i
mål nr T 88/90 och T 70/91

Undertecknade ombud för samebyarna får härmed komplettera
överklagandet av domen i rubricerade mål med att även
överklaga tingsrättens beslut 1995-06-22 (aktbil. 952) att
avvisa samebyarnas begäran att hålla syn och sålunda fram-
ställa föjande

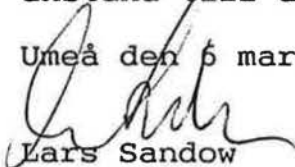
YRKANDE

Envar av Handölsdalens, Mittådalen, Tåssåsens och Tännäs samebyar yrkar att hovrätten - med ändring av tingsrättens beslut - måtte bifalla samebyarnas hemställan att hålla syn på stället. Motsvarande yrkande om syn framställles härmed jämväl i det överklagade målet T 85/95.

ANSTÅND

Skäl för denna besvärstalan utvecklas lämpligen i samband med att grunder, bevisuppgift mm avges beträffande överklagandet i sak. Vi hemställer därför även i denna del om anstånd till den 30 april 1996.

Umeå den 6 mars 1996

Lars Sandow

Jörgen Bohlin

Hovrätten för Nedre Norrland

☐ Avskriften ☒ Kopian

Överensstämmer med originalet

